

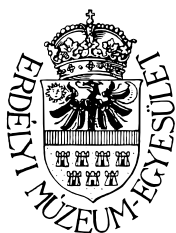
ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

266

VARGA P. ILDIKÓ

HIISI SZARVASÁTÓL A CSODASZARVASIG

A Kalevala magyar fordításai

Kolozsvár, 2010

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány

támogatta.

© Varga P. Ildikó

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA

Korrektúra

DEMETER ZSUZSA

Műszaki szerkesztés, tördelés

BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok

GLORIA, Kolozsvár

Felelős vezető

NAGY PÉTER

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VARGA ILDIKÓ P

Hiisi szarvasától a csodaszarvasig: a Kalevala magyar fordításai /

Varga P. Ildikó. – Cluj Napoca: Societatea Muzeului Ardelean, 2010

Bibliogr.

ISBN 978-606-8178-18-9

821.511.111-91=511.141

81'25:821.511.111.09

TARTALOM

Előszó.....	9
1. Elméleti és módszertani megfontolások.....	13
1.1. Az elméleti keretről.....	14
1.1.1. A többrendszerűség elmélete.....	14
1.1.2. A leíró (deskriptív) fordítástudomány	15
1.1.3. A finnugor háló fogalma	17
1.2. A fordítások vizsgálatának módszeréről	17
2. Nemzeti törekvések: finnek és magyarok.....	21
2.1. Finnország a 19. században	22
2.1.1. Történelmi háttér	22
2.1.2. Finnesedési törekvések a 19. század első felében: a finn nyelvkérdés	24
2.1.3. A történelem, nyelv és irodalom szerepe a nemzetté válás folyamatában.....	27
2.1.4. A finn nemzettudat és a nyelvrokonsághoz való finn viszonyulás	29
2.2. A Kalevala létrejötte	31
2.2.1. Népköltészeti gyűjtések az 1700-as évek végén, az 1800-as évek elején.....	31
2.2.2. Runógyűjtemény Väinämöinenről. Az Ős-Kalevala	33
2.2.3. A Kalevala első kiadása. A Régi Kalevala	35
2.2.4. A Kalevala második kiadása. Az Új Kalevala.....	39
2.3. A nemzet fogalmának változása a magyaroknál és a nemzeti nagyelbeszélés	44
2.3.1. Nemzetfogalmak és irodalomfelfogások	44
2.3.2. Eposz legyen-e vagy regény?.....	46
2.3.3. Nemzetfogalmak és a finnugor nyelvrokonsághoz való magyar viszonyulás	48
2.3.4. A magyarság önképe a 19. század végén és a 20. század elején.....	51

2.4. A nyelv- és/vagy néprokonságon alapuló magyar–finn kapcsolatok.....	53
2.4.1. Félhivatalos kapcsolatok: a néprokonsági munka.....	53
2.4.2. A magyar–finn kapcsolatok intézményesülése	56
2.4.3. A magyar–finn kapcsolatok az 1950-es évektől napjainkig	57
3. Két kísérlet a finnugor háló megteremtésére	61
3.1. Első kísérlet – Barna Ferdinánd fordítása.....	61
3.1.1. Finnugor mitológiát rekonstruáló törekvések	62
3.1.2. Korabeli viszonyulás Barna rekonstruáló törekvéseihez	65
3.1.3. A fordítás rehabilitálása új szempontok bevezetésével.....	67
3.2. Második kísérlet – Vikár Béla fordítása	70
3.2.1. Vikár fordítói stratégiája és viszonyulása elődjéhez	70
3.2.2. Felkészülés a feladatra: az etnográfus Vikár	74
3.2.3. Finnugor háló teremtése – kis segítséggel	75
3.2.4. A működő finnugor háló	82
3.2.5. A finnugor háló politikussá válása.....	85
3.2.6. Fogadtatás a finnugor hálón kívül.....	90
3.2.7. A fordító kultusza.....	91
3.3. Összegzés	97
4. Paradigmaváltás a fordításelméletben – új magyar Kalevalák.....	101
4.1. A fordításról való gondolkodásról a magyar többrendszemben	101
4.1.1. A 19. század közepétől a nyugatosokig.....	101
4.1.2. A nyugatosok	104
4.1.3. A 20. század 50-es éveitől a 70-es évek végéig	105
4.1.4. A 80-as évektől napjainkig	107
4.2. A köznyelvű, erdélyi Kalevala – Nagy Kálmán fordítása	109
4.2.1. A formailag hű fordítás ideálja	109
4.2.2. Erdélyiség a nyelvhasználatban	112
4.2.3. A legjobb magyar Kalevala? – Gáspár Sándor tanulmánya.....	113
4.2.4. A fordító erdélyisége.....	114
4.3. A „vikáruul beszélő” és a köznyelvű Kalevala között – Rácz István fordítása.....	117
4.3.1. A fordítás költőisége.....	117
4.3.2. A vikári örökség hozadéka.....	118
4.3.3. Két kiadás – két koncepció?	120
4.4. A honosított Kalevala – Szenté Imre fordítása	122

4.4.1. Kiadói politikák – politika a kiadásban	122
4.4.2. Az újrafordítói szerep és megnyilvánulásai	123
4.4.3. A honosítás módjairól	125
4.5. Összegzés	127
5. A teljes magyar Kalevalák összehasonlító vizsgálata	131
5.1. Különbségek és hasonlóságok a célszövegekben	132
5.1.1. A fordítások formai jellemzői	133
5.1.2. A forrásszöveg személy- és földrajzi nevei a célszövegekben	137
5.2. Tartalmi különbségek a célszövegekben.....	142
5.2.1. Tabutémák	142
5.2.2. Reáliák.....	146
5.2.3. A magyar kultúrkörhöz kötődő vendégzsövegek a fordításokban	148
5.3. A forrás- és célnyelvi szövegek összevetése	151
5.3.1. Az elő- és utóhang	152
5.4. Összegzés	165
Következtetések.....	169
Felhasznált irodalom	173
Mellékletek.....	191
 From Hiisi's Elk to the Wonderdeer	 225
De la cerbul lui Hiisi până la Cerbul Miraculos	229

ELŐSZÓ

Ez a könyv a Kalevala magyar fordításaival foglalkozik. Témaválasztásomat legfőképpen az indokolta, hogy hiányzik a magyar Kalevala-kutatók és Kalevala-irodalom színteréről egy olyan munka, amely a fordításokat helyezné a kutatás fókuszába, és valamilyen fordításelméleti keretbe helyezve vizsgálná azokat és fogadtatásukat. A finn eposznak öt teljes magyar fordítása van, sorrendben a fordítók és az első megjelenés éve szerint: Barna Ferdinánd 1871, Vikár Béla 1909, Nagy Kálmán 1972, Rácz István 1976, Szente Imre 1987. Részleteket fordított még Reguly Antal, Hunfalvy Pál és Fábíán István a 19., valamint Képes Géza és Varga Domokos a 20. században. Munkámban kizárólag a teljes fordításokkal foglalkozom.

Előzmények: a magyar Kalevala-kutatásokról

A Kalevala 1835-ös finnországi megjelenése óta beszélhetünk az eposz iránti magyar érdeklődésről, hiszen a *Literaturai Lapok* már 1836-ban tudósított a finn eposz megjelenéséről. 1841-ben pedig az éppen Finnországban tartózkodó Reguly Antal fordított is a Régi-Kalevalából. A 20. században a finnugor nyelvészettel, néprajzzal, kultúrával foglalkozó szakemberek közül Korompay Bertalan a Kalevala keletkezésével, Szij Enikő, A. Molnár Ferenc az eposz magyarországi útjával és az első részfordításokat elkészítő Regulyval, napjainkban Voigt Vilmos többek között a szerkesztő Lönnrot-ra ható görög mintával foglalkozik.

A Kalevala fogadtatás- és hatástörténetéről is többen írtak. Domokos Péter *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon* című könyvének első részét kifejezetten a finn eposz magyar fogadtatásának szenteli: kronológus sorrendben ismerteti a Kalevalával kapcsolatos írásokat. A könyv végén található jegyzetanyag rendkívül adatgazdag, és óriási segítséget jelentett munkám megírásában. Ugyancsak nagy hasznát vettem a Szopori–Varpio szerzőpáros *Ismerkedő ismerősök* című könyv függelékének. A szerzők, ahogyan célkitűzésükben is megfogalmazták, a Kalevalán kívüli

magyarul megjelenő finn irodalmi művek fogadtatását vizsgálják, a finn eposzsal csak utalásszerűen foglalkoznak. A finn irodalom magyarországi recepciójára vonatkozó általános megállapításait hasznosnak véltem, és munkámban felhasználtam. Bereczki Gábor egyik 1988-as írásában szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy a Kalevala magyar fogadtatását külön kell választani a finn irodalom magyar recepciótörténetétől. A finn eposz ugyanis a magyar kultúrában olyan alapvető szerepet tölt(ött) be, mint a finnen kívül semmilyen más kultúrában.¹ Az okok között a magyar irodalomból hiányzó nemzeti eposzt jelöli meg, és azt a tényt, hogy a Vikár Béla fordításában napvilágot látott Kalevala részben ezt a hiányt pótolta. Ezzel a megállapítással én sem vitatkozom. Azonban bennünket az a stratégia érdekel, amellyel ezt Vikár és elődje megvalósítani próbálta.

Fehérvári Győző *Dalnak új utat mutattam* című munkája a finn és az észt eposz összehasonlító elemzését tartalmazza, valamint a kettő magyarországi fogadtatását és hatását vizsgálja, külön fejezetben foglalkozik a magyar Kalevala-fordításokkal. Ahogyan a szerző célkitűzésében is megfogalmazza, munkája a két eposz egymáshoz való viszonyára fókuszál leginkább, az összehasonlító irodalomtudomány adta lehetőségeken belül mutatja be a két eposz hasonlóságát és különbözőségét, előzményeiket, keletkezéstörténetüket, érintkezési pontjaikat és a két mű hatását az adott irodalom egészére.²

A Kalevala hatástörténetéről Lisztóczy László írt *A csodaszarvas a Kalevala erdejében* című munkájában. Könyvemben hatástörténettel nem foglalkozom, ezért az csak érintőlegesen jelenik meg a Vikár-fordítás fogadtatását vizsgáló alfejezetben.

*

E könyv alapját a 2009-ben megvédett, dr. Kozma Dezső irányításával készült doktori disszertációm képezi, mely nem készült volna el az MTA Domus Hungarica Scientiarum et Artium, a Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíj Program vagy a finnországi CIMO-nak a Helsinki Egyetemen biztosított ösztöndíjai nélkül. Jelen munka disszertációmnak és a témában eddig publikált vagy éppen megjelenés alatt álló tanulmányaimnak³ újragondolt változata. Ebben főként közvetlen kollegáimnak – M. Bodrogi Enikőnek és Jankó-Szép Yvette-nek –, valamint doktori dolgozatom opponenseinek – Benő Attilának, Csepregi Mártának és Simoncsics Péternek – megjegyzéseit hasznosítottam.

¹ Vö. BERECKI 1988: 67.

² FEHÉRVÁRI 2002b: 9.

³ VARGA P. 2004, 2006, 2007a, 2007b, 2007c, 2008a, 2008b, 2009, 2010a és 2010b

A könyv szerkezeti felépítéséről

A finn eposz teljes magyar fordításainak vizsgálata tulajdonképpen a Kalevala magyar fogadtatásának története. Ez pedig nemcsak a magyar fordításokhoz kötődik szorosan, hanem kulcsszerepet játszik benne a fordítók és a személyükhöz kapcsolódó viszonyulás is. Ezt szem előtt tartva a fordítók személyéhez kötötten foglalkozom a célnyelvi szövegek recepciójával két fejezetben, a *Két kísérlet a finnugor háló megteremtésére* és a *Paradigmaváltás a fordításelméletben – új magyar Kalevalák* címűekben. Az öt teljes magyar fordítás fogadtatását azért vizsgálom két külön fejezetben, mert bár mindegyikben érvényesíthető a korabeli fordításról vallott gondolkodás szempontja, a fordítói intenciók olyannyira különböznek egymástól, hogy elkerülhetetlen volt a két fejezetbe tagolás. Az első két fordító esetében a célnyelvi közösség szem előtt tartása összefonódott egy általam finnugornak nevezett háló megteremtésének szándékával. Az utolsó három fordításban pedig a finnugor háló háttérbe szorulásával, a kanonizált Vikár-fordítással szemben kialakított, fordításelméleti elveken alapuló magatartás éppen a vikári hagyomány újraértelmezésével kapcsolódott össze.

Ezt a két fejezetet előzi meg a finn és a magyar kultúra többrendszereit taglaló, a *Nemzeti törekvések: finnek és magyarok* című fejezet, mely kiemelten foglalkozik a finn eposz keletkezésével. Annál is inkább, mivel – véleményem szerint – a magyar fogadtatásban az egyik legmeghatározóbb szempont éppen a finn eposz keletkezésére fókuszál: a műfaji kérdésekre, valamint az eposznak a finn nemzeti identitás megkonstruálásában és megerősítésében játszott szerepére. Ezt követi a magyar, vagyis a célkultúra többrendszerének áttekintése. Ennek vázolásakor a nemzet fogalmának 19. századi értelmezését és a nemzeti nagyelbeszélés műfaji kérdéseit egyaránt érintem. Ugyancsak itt lesz szó a finnugor nyelvrokonság és a finn–magyar kapcsolatok történetéről.

A magyar fordítások összehasonlító vizsgálata első lépésben általánosabb szinten mozog: a formai és tartalmi különbségeket elemzem a teljes szövegekben, ezt követi az átváltási műveletek vizsgálata az elő- és utóhangban. Teszem ezt úgy, hogy a fogadtatással foglalkozó fejezetek végén megfogalmazott előfeltevéseket állandóan szem előtt tartom.

Az *Utószóban* a szövegszintű vizsgálat eredményeiből kiindulva értelmezem a fordítások helyét és szerepét a magyar irodalomban és válaszlok az alábbi hipotézisekre.

Hipotézisek:

1. A Kalevala 19. századi lefordításában a finn eposz gyors világirodalmi központba kerülése mellett a két nyelv rokonsága is közre játszott.
2. Magyarország és Finnország nyelvrokonságon alapuló államközi kapcsolatai a 20. században játszottak meghatározó szerepet a Kalevala magyar fogadtatásában.
3. Barna Ferdinánd és Vikár Béla Kalevala-fordításai a célkultúrában a hiányzó magyar eposz okozta űr betöltését célozták a nyelvrokonságból kiindulva, a finnugor hálón belül.
4. A két első fordítás eltérő fogadtatásában fontosnak bizonyult a fordítók személye is: Vikár fordításának kanonizál(ód)ása több tényező szerencsés együttállásának, valamint Vikár önkultusz-konstruáló stratégiájának is eredménye.
5. A három utolsó átültetés – Nagy Kálmáné, Rácz Istváné és Szenté Imréné – többek között a vikári fordítás archaikus nyelvezetével szemben, mintegy arra válaszként született. Ez eltérő viszonyulást eredményezett a forrás- és célkultúrához. Fogadtatásukban nemcsak a Vikár-fordítástól vagy egymás fordításaitól való megkülönböztethetőség, hanem ez a viszonyulás is meghatározó volt.
6. A három utolsó átültetést életre hívó újfajta elvárások, melyeket általában a fordítással – esetünkben a Vikár-szöveggel – szemben támasztottak, azt eredményezték, hogy a vikári kanonizált Kalevala helyét csakis egy teljesen más koncepciójú szöveg vehette át.

1. ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

Munkám célkitűzése: az öt teljes magyar fordítás vizsgálatán keresztül meghatározni a Kalevala helyét és szerepét a magyar irodalomban.

Kutatásaim kezdetén ugyan a jaussi recepcióesztétika kínálta magát elméleti keretként, a kutatás előrehaladtával azonban olyan elméleti munkákkal kezdtem foglalkozni, melyek a fordításra, a fordítás elemzésére nagyobb hangsúlyt fektetnek. Ilyennek bizonyult a többrendszer-elmélet és az ebből mintegy kinövő leíró vagy deskriptív fordítástudomány és ez utóbbihoz szorosan kapcsolódó José Lambert és André Lefevere munkái. A többrendszerűség elmélete Itamar Even-Zohar nevéhez fűződik és Izraelből indult, akárcsak Gideon Toury deskriptív fordítástudománya. José Lambert és André Lefevere pedig Belgiumban kezdett el fordításokkal foglalkozni. Hogy miért pont Izraelben és Belgiumban jöttek létre ezek az iskolák? Az egyik ok az adott országok hasonló társadalmi-politikai helyzete. Kis nyelveket beszélő társadalmakról van szó, melyekre más, nagy nyelvű kultúra hatott: a flamandra főként a német, az izraelire pedig a német mellett az orosz.

A vizsgálat tehát egy olyan többrendszer-elméleti keretben történik, mely az irodalmi rendszeren kívüli (társ)rendszereket is bevonja a vizsgálatba. Ezek nélkül a fordítások magyar irodalombeli fogadtatása nem írható le adekváтан. Ennek tulajdonítható, hogy e könyv több területet is átfog: a kapcsolat- és eszmetörténettől az irodalomtörténeten át a fordítás-elméletig.

Munkámban a következő fogalmakat használom: többrendszer, központ, periféria, finnugor háló, újírást, forráskultúra – és ehhez kapcsolódóan forrásszöveg, forrásnyelv; célkultúra – célszövegek, célnyelv. Forráskultúrán a finnt, célkultúrán pedig a magyart értem. A többiről bővebben a következőkben lesz szó.

1.1. Az elméleti keretről

1.1.1. A többrendszerűség elmélete

A *többrendszerűség*⁴ fogalmát Even-Zohar vezette be, és a szocio-kulturális rendszerek összességét jelenti, mely rendszerek egymással szoros kapcsolatban vannak. Ezek egyik részrendszere az irodalmi rendszer, mely egyszerre független és függő a többrendszerben közreműködő más részrendszerektől. A többrendszerűség elméletének kidolgozásával annak a megmagyarázásra tett kísérletet, hogyan működnek az írott szövegek egy adott kultúrában. Többek között azt vizsgálta, hogyan válhatnak a nem kanonizált szövegek kanonizáltakká. Azt, hogy mely művek kerülhetnek be a kánonba, a centrum/központ határozza meg. Természetesen maga a centrum sem egységes, homogén. Azok a csoportok, szereplők, amelyek alkotják – a termelők, kritikusok, kiadók, folyóiratok, klubok, írócsoportok, kormányzati testületek, oktatási intézmények, a tömegtájékoztatás különféle csatornái stb. – különböző elvek mentén vesznek részt a kánonalkotásban. A centrum köré csoportosulnak a perifériák a nem kanonizált műveikkel, melyek a központba kerülésért, a kanonizálttá válásért harcolnak. A fordított irodalmat általában a perifériához tartozónak gondolták el. Ha a forrásszöveg éppen kanonizáltsága miatt került kiválasztásra, a célnyelvű kultúrában immár célnyelven megjelenő szövegre csupán mint az „eredetit” megmutatóra tekintettek. Even-Zohar kimutatta azonban, hogy a fordított szövegek centrális vagy periférikus mivolta ennél bonyolultabb kérdés, hogy a fordítások különbözőképpen működnek az adott többrendszer életkorától, erősségétől és stabilitásától függően. A nagyobb, régibb többrendszerekben, mint az angolszász vagy francia, a fordítás leginkább periférikus – a krízishelyzeteket kivéve, míg a kisebb, alacsony vagy fiatal(abb) többrendszerek esetében a fordítás központi helyet foglalhat el. Bennünket témánk szempontjából leginkább ez utóbbi érdekel, hiszen mind a finn, mind a magyar irodalmi rendszer az európai makro-többrendszer felől nézve periférikusnak tekinthető.

1.1.1.1. Mi a fordítás?

A címben megfogalmazott kérdésre a már korábban leírtak függvényében egyszerűnek tűnik válaszolni: a fordítás egy forrásszöveg újrafogalmazását jelenti célszöveggé. Munkámban Even-Zohar értelmezését követem, miszerint csakis az interlingvális átvitel tekinthető fordításnak. Az intralingvális – finn nyelven íródott – átviteleket nem tekintem annak. A

⁴ Angolul *polysystem*, magyarra még *összetett rendszernek* is fordítják.

teljes magyar Kalevala-fordítások lehetnek egymás intralingvális átvitelei is akár, de ezzel a kérdéssel csak az egymáshoz való viszonyulásuk szempontjából foglalkozom. A fordítás (nyelv)filozófiai aspektusait, azaz hogy lehetséges-e egyáltalán fordítás, nem érintem. Azokat a műveket tekintem tehát interlingvális átvitelnek, azaz fordításnak, melyek magyarul *Kalevala* címmel jelentek meg, és amelyekben Barna Ferdinánd, Vikár Béla, Nagy Kálmán, Rácz István és Szente Imre neve fordítóként szerepel.

Ugyanakkor elfogadom Andre Lefevere megközelítését, aki a fordítást az újraírás egyik fajtájának tekinti a kritika, az antológiába szerkesztés stb. mellett.⁵ Lefevere azt vizsgálta, hogy az újraírás hogyan és milyen mértékben manipulálja – művészileg és ideologikusan is akár – az irodalmi műveket. Amikor a Kalevala teljes magyar fordításainak fogadtatását tárgyalom, akkor tulajdonképpen abból indulok ki, hogy ezek az átültetések a finn Kalevala újraírásai. Hiszen mindegyik fordító a maga intencióival és fordítási stratégiáival egy többé-kevésbé jól behatárolható közönség számára alakította saját szövegét.

Visszatérve ahhoz a kérdéshez, hogy miért pont a többrendszerség-elméletét választottam a vizsgálat keretéül: a többrendszer és a hagyományos fordításelméletek között fennálló – fordítással szembeni – viszonyulásban tetten érhető különbségnek tulajdonítható. Míg a hagyományos fordításelméletek a fordító szubjektív képességében hittek, mely a fordítási folyamatot irányítja egy, a forrásszöveggel ekvivalens célszöveg létrehozásában, mely célszöveg a célkultúra konvencióira hat, addig a többrendszer elmélete – éppen ellenkezőleg – azt állítja, hogy a befogadó vagy célkultúra sokkal meghatározóbban irányítja a fordító esztétikai előfeltevéseit, ezen keresztül pedig a fordítói stratégiákat és döntéseket, mint azt gondolnánk.

Ez egyike azoknak a megközelítésmódoknak, mely a fordítás kérdését és problematikáját a kultúra kérdéskörén keresztül, azon belül vizsgálja. A fordításokhoz célközpontúan, leíró szempontból közelít, vagyis nem a preskriptivitásra, az előírásra helyezi a hangsúlyt, hanem a leírásra. Célja nem az adott célszöveg és forrásszöveg összehasonlító vizsgálata, hanem a fordítás elhelyezése a célkultúrában.

1.1.2. A leíró (deskriptív) fordítástudomány

A deskriptív megközelítés kidolgozója Gideon Toury. Kutatásait héberre fordított szövegek vizsgálatával kezdte, és arra a következtetésre jutott, hogy a fordítandó művek/szövegek kiválasztása nem feltétlenül esztétikai, hanem sokkal inkább ideológiai indokokkal magyarázható. Toury

⁵ Vö. LEFEVERE 1992

figyelme azok felé a nyelvi, irodalmi, társadalmi stb. tényezők felé fordult, melyek szerinte irányíthatják a fordítás folyamatát.

Ilyen tényező például a fordítási politika, mely azokat az eljárásokat vizsgálja, melyek egy szöveg kiválasztására vonatkoznak egy adott kultúrából, egy adott időpontban. Feltételezésem szerint a Kalevala lefordítását a 19. században egyfelől a rokonnyelviség, másfelől pedig a finn eposz hirtelen központba kerülése is indokolta. Ehhez járult még hozzá az első fordító(k) azon szándéka is, hogy átültetésükkel a hiányzó magyar népeposzt pótolják, a céliródalom rendszerében meglévő űrt fordításaikkal kitöltsék. A fordítási politika kérdéséhez tartozik a közvetítő nyelv használata és az ehhez való viszonyulás is: megengedett-e, bevallja-e, bevallhatja-e a fordító, valamint melyek azok a nyelvek, melyek egy adott kultúrában közvetítő nyelvként elfogadottak. Ugyancsak a fordítást befolyásoló tényezők közé sorolja az elméleti és kritikai megjegyzéseket, mint például az adott korban uralkodó előíró fordításelméleteket, a fordítói előszavakat, műhelytanulmányokat, kiadói, szerkesztői előszavakat. Magát a fordított szöveget pedig a legfontosabb forrásnak tartja ezeknek a tényezőknek a leírásában, hiszen célszövegekből válnak kiolvashatóvá azok a fordítói magatartások, intenciók, melyek a fordítás folyamatában hatottak.

Ami a jó és rossz fordításokat illeti, Toury megfelelő és nem-megfelelő fordításokról beszél, de nem a forrásszöveg viszonylatában. Hiszen a célszöveg nem más, mint a célkultúrában jelen levő, a forrásszöveget helyettesítő kulturális tárgy. Innen szemlélve pedig nincs relevanciája a célszöveg „jó” vagy „rossz” megoldásai vizsgálatának. Első látásra talán meghökkentőnek tűnik Toury gondolata, de be kell látnunk, hogy például a magyar Kalevala-fordítások esetében sem attól vált egyik vagy másik Kalevala-átültetés elfogadottá a célkultúrában, mert a fordító esetleg olyan nyelvi megoldásokat alkalmazott, melyek megfeleltek a forrásszöveg támasztotta követelményeknek, hanem mert a célkultúra elvárásainak megfeleltek. Ahhoz azonban, hogy a fordítói stratégiákat adekvátábban leírassuk, a forrásszöveggel való egybevetés is megkerülhetetlenné válik. Emellett pedig szakolvasóként éppen a forrásnyelv, a finn ismeretéből kifolyólag sem tudunk eltekinteni az összevetéstől. Célunk azonban nem annak megállapítása, hogy jó-rossz fordításokról van-e szó, hiszen a különböző fordítások létrejötte és a kutatás időpontja között eltelt idő olyan változásokat eredményezett a célkultúra többrendszerében, melyek megakadályozzák, hogy a célszövegeket a forrásszöveggel való összevetésükben jónak vagy rossznak minősítsük. A szövegek összevetése releváns részét képezi a célszövegek vizsgálatának munkámban is, de eszközként és nem célként szolgál. A cél- és forrásszöveg nyelvészeti alapú összevetéséből a stratégiákat érintő hipotéziseket állíthatunk fel. Azonban végig

szem előtt tartjuk, hogy a fordítás nem más, mint a fordítói stratégiák produktuma, és amint már említettem, ezeket mindenekelőtt a célrendszer domináns normái és modelljei határozzák meg.

1.1.3. A finnugor háló fogalma

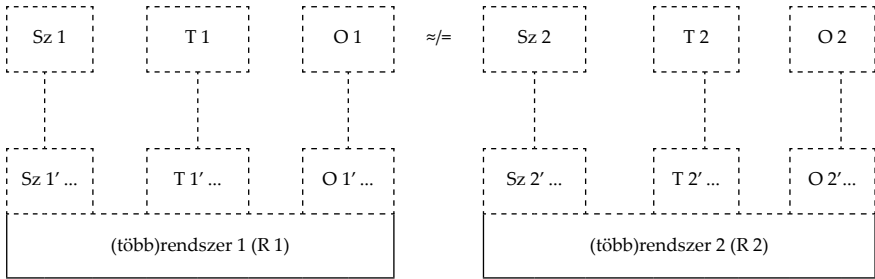
Egyik írásában⁶ Lefevere a Kalevala angol fordításait vizsgálja. A finn eposz lefordításának kiválasztásában az analógia szerepét emeli ki: a görög minta követését a Kalevala létrehozásában. Az angol fordítások vizsgálatán keresztül pedig arra a következtetésre jut, hogy a lönnroti mintakövetést a fordítók igyekeztek kiemelni, sőt, ahol tehették, még rá is erősítettek az általa nyugatinak nevezett hálózathoz való idomításra. *Nyugati hálón* Lefevere szövegrendszereket ért. Olyanokat, melyek éppen az analógiából kifolyólag elfogadott és elfogadható szövegtípusok, mivel egy már központi és tekintéllyel bíró többrendszer kanonizált típusai. Ilyen pl. a klasszikus eposz mint szövegtípus, mely előírhatja és elő is írja, hogy egy másik nyelven ugyanabban a műfajban írott műnek milyennek kell lennie. A szövegrendszerek mellett a hálót egy olyan fogalmi keret fogja össze, mely – ismét a klasszikus eposzok példájából kiindulva – azt írja elő, hogy egy olyan valamit, mint a „hősi kor”, amikor egy eposz születhetett, hogyan is kell elképzelni. A Lefevere által használt *nyugati háló* mintájára bevezetem a *finnugor háló* fogalmát. A hálóalkotó szövegrendszerben nem a műfaj, hanem az a nyelv a meghatározó, amelyen a szövegek íródtak, a fogalmi keret pedig az egyedítés konstruálásának eszköze. Olyan identifikációs (segéd)eszköz, mely a különbségekre fókuszál, felerősíti azokat a másságokat, melyek a *nyugati háló* diktálta fogalmi kerettől megkülönböztetik, és azokat a hasonlóságokat, melyek a *finnugor háló* megteremtéséhez szükségesek lehetnek.

1.2. A fordítások vizsgálatának módszeréről

Könyvemben két irodalmi többrendszerrel foglalkozom: a magyarral és a finnel. Mindkét irodalmi rendszer a(z) (nyugat-)európai makrorendszerben periférikus helyet foglal el. Ennek legfőbb oka éppen a két nyelv (nyugat-európai) „társtalanságából” adódik. Finnugor nyelvekről van szó, és ez a tény – feltételezésem szerint – túlmutat az egyszerű „két rokon nyelv”-sémán, különböző korszakokban éppen a nyelvrokonságon alapuló egymáshoz viszonyulás határozza meg a fordításokkal szembeni kö-

⁶ LEFEVERE 1998

zeledési módot. Hogy a rokonnyelviség mellett még milyen viszonyokat vizsgálók, azt a Jose Lamberttől kölcsönvett táblázattal⁷ illusztrálom:

A táblázat magyarázata és alkalmazási módja:

Sz 1: a forrásszöveg szerzője (Lönnrot mint a Kalevala szerkesztője)

Sz 2: a célszöveg szerzője (a teljes fordítások szerzői, a fordítók)

T 1: a forrásszöveg (a Kalevala 1849-es kiadása)

T 2: a célszöveg (a magyar fordításkiadások)

O 1: a forráskultúra olvasója/befogadója (a finn kritikai fogadtatás)

O 2: a célkultúra olvasója/befogadója (a fordítások magyar kritikai fogadtatása)

Sz 1', T 1', O 1': a forráskultúra szerzőit, szövegeit, olvasóit/befogadóit jelöli (általánosan a finn többrendszerről, a forrásszöveg helyéről a finn irodalmi rendszerben)

Sz 2', T 2', O 2': a célkultúra szerzőit, szövegeit, olvasóit/befogadóit jelöli (általánosan a magyar többrendszerről, a finn irodalomból fordított művek helyéről a magyar irodalmi rendszerben)

A szaggatott vonalak a kapcsolatok komplex és dinamikus voltát jelölik.

$\approx/=$: a két rendszer (R 1 és R 2) közötti kapcsolat nyílt voltára utal, mely kapcsolat természete függ a fordítói viselkedéstől, a fordító alkalmazta stratégiáktól, s melynek természete a célkultúra normái felől vizsgálható.

A továbbiakban az a feladatunk, hogy kiválasszuk azokat a kapcsolatokat és viszonyokat, melyek a két rendszer egymáshoz való viszonyáról legtöbbet elmondanak. A már említett finnugor nyelvrokonság mellett a magyar–finn kapcsolatok bizonyulnak meghatározónak, és hatással vannak a finn eposz magyar fogadtatására is. Erről fog szólni a második fejezet.

⁷ LAMBERT 2006: 38.

A célszövegeken kívül rendelkezésünkre állnak még a fordítók műhelytanulmányai, a megjelent célszöveg mellett található elő- és utószavak, a megjelenés után született recenziók, tanulmányok, melyek támpontot adtak a vizsgálat során. A különböző korszakokban a fordítással kapcsolatos irányelvek pedig a fordítói stratégiák megállapításában és a fogadtatás főbb vetületeinek megértésében segítenek. Ezen túlmenően pedig nemcsak a fordítás jelenségéhez fűződő viszonyulásról árul el sokat, hanem magáról az irodalmi rendszerről is, annak központjáról, kanonizációs stratégiájáról és azokról az ideológiai irányította stratégiákról, melyeket a központi intézmény alkalmaz a kanonizálás során. Ezekkel a viszonyokkal és kapcsolatokkal foglalkozik a harmadik és negyedik fejezet, melyek végén – az ötödik fejezet összehasonlító vizsgálata előtt – bizonyos elvárások fogalmazódnak meg. Ezekre válaszol az utolsó fejezet.

2. NEMZETI TÖREKVÉSEK: FINNEK ÉS MAGYAROK

Az utókor főként nemzeti-ideológiai szempontokat érvényesítve tekint a Kalevala létrejöttének, a 19. századnak az irodalmi termésére. Mi is ezt tesszük a következőkben: azt járjuk körül, hogyan is függ össze az irodalmi rendszer a többi – társadalmi, kulturális – rendszerrel, és hogy e rendszerek összjátékaként miként is születhetett meg a Kalevala, az elemzésünk tárgyát képező forrásszöveg és annak magyar fordításai, a célszövegek.

A nemzeti romantika időszaka, a nemzetté válás folyamatának ideje az egyik legérdekesebb szakasza a finn művelődéstörténetnek. A század elején a Finnországot érintő politikai változás – a Svéd Királyság egyik provinciájából az Orosz Birodalom autonóm nagyhercegségévé vált – a finneknek saját identitásuk, a finnség fogalmának pontosabb meghatározására készítette.

A Kalevala nemzetiöntudat-formáló szerepéről két tényezőn – a nyelven és a történelmen – keresztül beszélhetünk. Az eposz, amint e munkában is rámutatok, egyrészt a finn nyelvet legitimizálta azáltal, hogy bebizonyította: létre lehet hozni értékes alkotásokat finn nyelven is. Másrészt pedig a korabeli értelmezésében érvényesített történelmi vagy mitológiai szempont a műnek a finn nép (ős)történetét létrehozó szerepére mutatott rá. A Kalevala tehát az 1810-es években felvetődött nyelvvel, történelemmel és irodalommal kapcsolatos kérdésekre adott választ. Ahogyan ezt a közelmúltban Hannele Dufva is megfogalmazta: „a Kalevala és a Kanteletár runóival a finnek megértették, hogy a lenézett finn nyelven igenis létezett tekintélyes terjedelmű eredeti költészet. Így teremtdődött meg és épült fel a közös múlt, a finn nemzetség történelme.”⁸

⁸ [eredeti szöveg:] „Kalevalan ja Kantelettaren runojen myötä suomalaiset alkoivat ymmärtää, että halveksittulla suomen kielellä olikin olemassa mittava määrä omaperäistä runoutta. Näin luotiin ja rakennettiin yhteistä menneisyyttä, Suomen suvun historiaa.” [fordítás tőlem, V. P. I.] LAIHIALA-KANKAINEN – PIETIKÄINEN – DUFVA 2002: 29.

A magyar, vagyis a célkultúra többrendszérének áttekintésekor a nemzeti nagyelbeszélés kérdését járjuk körül. Feltételezésem szerint a Kalevala magyarra fordításának kiválasztásában ennek döntő szerepe volt. A magyar többrendszer e szeletének bemutatását főként a kortárs, 19. századi irodalomtörténettel foglalkozók munkáira támaszkodva teszem. Gondolok itt többek között Dávidházi Péterre, Imre Lászlóra, Szajbély Mihályra és S. Varga Pálra.

Ugyancsak itt lesz szó a magyar és a finn nyelv finnugor nyelvcsaládba tartozásának a nemzeti identitás konstruálásában játszott szerepéről, valamint a 19. század végének és a 20. század első harmadának magyar-finn kapcsolatairól. A finn eposz ugyanis, sokszor éppen a fordításokon keresztül, meghatározó szerepet játszott e kapcsolatok kialakításában és fenntartásában. Ezek a kapcsolatok ugyanakkor a fordításokra is hatottak: megjelenésüket éppen e kapcsolatok élő mivoltának köszönhetik.

2.1. Finnország a 19. században

A finn nemzeti identitás kialakulása és Finnország független állammá válása két szinten történt: először a konkrét cselekvés szintjén, hogy Finnország politikailag és gazdaságilag autonómmá váljék, másodszor pedig a kulturális dialóguson keresztül, ahol körvonalazódott a finnek elgondolása önmagukról, arról, mit is jelent finnek lenni, történelmükről, valamint más nemzetekhez való viszonyukról.

Lássuk először részletesebben Finnország történelmi helyzetét az 1917-es függetlenné válásig.

2.1.1. Történelmi háttér⁹

Finnország államiságának kialakulásában két kulcsfontosságú időpontról lehet beszélni: 1809-ről és 1917-ről. Független állammá 1917-ben vált, de Matti Klinge véleménye szerint finn államról 1809 óta beszélhetünk.¹⁰ Ekkor vált ugyanis Finnország a Svéd Királyság egyik provinciá-

⁹ A történelmi háttér felvázolásához KLINGE 1993 és JUTIKKALA – PIRINEN 1996 könyveket használtam fel.

¹⁰ Az 1809-es év a finn államiság kialakulásában Klingén kívül több kutató szerint is meghatározó. Päiviö Tommila legfőbb érve például éppen a Haminai békeszerződés szövegén alapul. A Svéd Királyság és az Orosz Cári Birodalom között kötött békeszerződésben ugyanis a svéd fél nem egy egységes, Suomi nevű területről mond le a cár javára, hanem pontosan megnevezett kisebb egységekről: „Kymenkartanon lääni, Uudenmaan ja Hämeen, Turun ja Porin mukaan lukien Ahvenanmaan saaret, Savon ja Karjalan, Vaasan ja Oulun lääni” <http://www.histdoc.net/historia/frhamn.html> Letöltve 2008. szeptember 12. Az orosz cári

jából az Orosz Cári Birodalom autonóm nagyhercegségévé. Ez az év nem csupán az I. Sándor cár kijelentése okán – melyben elismerte a finnt mint külön nemzetet¹¹ – jelentett fordulópontot. Erre az időszakra tehető Finnország tágabb földrajzi felfogásának a megszilárdulása is. Az ezt megelőző századokban, különösen az 1700-as években, e terület a svéd és orosz terjeszkedési politikán alapuló ellentétek harctere volt. Amit akkor finn földnek (=Suomi) tekintettek, az a mai Finnország délnyugati része (=Varsinais-Suomi – Tulajdonképpen-Finnország). 1809 után – gyakorlatilag 1812-től, egy meglepő cári döntés folytán – viszont magába foglalta keleti oldalon a mai Orosz-Karjala egy részét és Viipurit,¹² nyugaton a Botteni-öbölíg terjedő területet, délnyugaton pedig az Ahvenanmaa-szigetcsoportot. A határok ily módon való rögzítése jól szemlélteti az Orosz Birodalom védelmi célokat szolgáló terjeszkedési politikáját. Hiszen az említett szigetcsoport mai napig megmaradt svéd nyelvűnek, míg a finn nyelvű Osthrobotniára az Orosz Birodalom nem tartott igényt. Az új értelemben vett „finn föld” területén az évszázados svéd uralom következtében meghatározó volt a svéd nyelvű lakosság száma. Tulajdonképpen ők alkották a finn arisztokráciát és a finn nagypolgárságot is. A többség anyanyelve azonban a finn volt.

Az orosz uralom első évtizedeiben az autonóm státusz saját parlamentet, szenátust, közigazgatást, hadsereget és pénznemet jelentett. Hivatalos nyelvnek azonban megmaradt a svéd. A nagyhercegség élén a cár állt, akit egy főkormányzó képviselt, és akinek joga volt felülbírálni a szenátus minden döntését.

Az 1830-as években épült ki és vált valóságos közigazgatási és szellemi központtá az 1812-ben fővárossá nyilvánított Helsinki. Az addigi központ a földrajzilag Stockholmhoz közel eső Turku volt. Az 1640-től működő turkui egyetemet az 1827-es tűzvész után helyezték át Helsinkibe.

Az új birodalmi résznek biztosított (viszonylagos) autonómiának és II. Sándor cár trónra kerülésének köszönhetően az 1860-as években fejlődésnek indult az addig elmaradott terület. Utakat, vasutakat építettek: Helsinki és Hämeenlinna, valamint Helsinki és Szentpétervár között. A fejlődés II. Sándor cár uralkodása alatt érte el csúcspontját. 1858-ban megnyílt az első finn nyelvű középiskola Jyväskylänben, 1863-ban pedig a cár által összehívott rendi országgyűlésen elfogadtak egy új nyelvtörvényt, mely a

birodalmon belül azonban ezeknek a kisebb egységeknek az összessége nyeri el az autonóm státuszt. Vö. TOMMILA 1989: 49–65.

¹¹ I. Sándor cár 1809-es, porvoói országgyűlés előtti beszédéből: „placé désormais au rang des nations” id. LAITINEN 1981b: 117.

¹² Ezek azok a területek, melyeket az Orosz Birodalom a Svéd Királyságtól már korábban elhódított. Ezeknek Finnországhoz, a Finn Nagyhercegséghez való csatolása tulajdonképpen visszacsatolás volt még akkor is, ha a nagyhercegség része volt az Orosz Birodalomnak.

svéd mellett a finn nyelvet is hivatalossá nyilvánította. A század végére a cár halála és a belső viszályok véget vetettek az orosz reformer politika időszakának. Ez különféle megszorításokat eredményezett a finn közigazgatásban, a gazdasági és kulturális életben egyaránt. Az 1899-es „februári manifesztum” pedig gyakorlatilag az autonóm státusz megszűnését jelentette. Megszűnt a szenátus Finnországot érintő ügyekben hozott döntési joga: a cár, II. Miklós, teljhatalmú uralkodóvá vált. A manifesztum célja a finn nagyhercegségnek az Orosz Birodalomba való teljes beolvasztása volt. Bár a századfordulón a társadalmi osztálykülönbségek miatti elégedetlenség Finnországban is egyre inkább elharapózott, az 1905-ös általános sztrájkban a finnek egy emberként szólaltak fel a manifesztummal eltörölt jogok visszaállítása érdekében.

Az Orosz Birodalmon belüli viszályok, az egyre növekvő elégedetlenség, az I. világháború és a Birodalom szétesése megteremtette a lehetőséget arra, hogy 1917. december 6-án Finnország független állammá váljék.

2.1.2. Finnesezési törekvések a 19. század első felében: a finn nyelvkérdés

Az 1809-ben bekövetkezett politikai változás a kulturális életben kezdetben alig érezte hatását. Ennek több oka is volt. Egyrészt az, hogy a 19. század elején, a Svéd Királyságtól elszakadva a kulturális élet nagyon fejletlen volt, hiányzott az intézményes kerete. Másrészt pedig az, hogy a kulturális központ továbbra is Turku maradt. Az a város, mely már a Svéd Királyságnak is egyik legfontosabb szellemi központja volt. Az egyetem akkor is Turkuban maradt, amikor Helsinki az 1812-es fővárossá nyilvánítás után a nagyhercegség gazdasági, közigazgatási központjává vált. A kulturális életben tulajdonképpen 1827-ben következett be valódi változás, amikor a turkui tűzvész után az egyetemet is Helsinkibe költöztették. Ezzel Turku elvesztette kulturális központ jellegét. A változás ugyanakkor folytonosságot is jelentett: a Turkuban megszűnt egyetem legtöbb tanára Helsinkiben folytatta munkáját, és az az értelmiségi réteg, mely az 1830-as és az azt követő évtizedekben Helsinkiben tevékenykedett, a Turkui Egyetemen tanult vagy ott kezdte tanulmányait. Így azok a finnesezési törekvések, melyek az 1810-es években Turkuból indultak el, az 1830-as években, valamint a század második felében Helsinkiben teljesebbek ki.

Az 1809 és 1827–1828 között Turkuban tevékenykedő, többnyire svéd nyelvű értelmiségiekből álló csoport, amelyet ma „turkui romantikusokként” tartanak számon, három feladatot tűzött ki maga elé: történelmet, nyelvet és irodalmat adni a finn nyelvű többségnek. E gondolat alapjául Herder nemzetfelfogása szolgált. A herderi kultúrnemzet fogalmából ki-

indulva a turkui romantikusok fő célja egy kulturális szempontból fejlett nemzet kialakítása volt, még akkor is, ha ennek megvalósíthatóságához éppen a finn nyelv helyzete miatt meglehetősen kétkedéssel viszonyultak. A turkui romantikusokra Herder mellett leginkább az ugyancsak német Schelling filozófiája hatott, ezen belül pedig a mitológiáról vallott felfogása. Eszerint egy nép legősbibb mitológiájában megtalálható a nyelv és a kultúra a maga eredeti tisztaságában, romlatlanságában. Erre alapozva, és arra a hitre, hogy a finnek Skandinávia egyik legrégebbi népcsoportja, a svédországi svéd romantikusok is meglehetősen érdeklődéssel fordultak a finn népköltészet felé. A turkui romantikusok sok tekintetben éppen a svédországiak hatására kezdtek érdeklődni a finn népköltészet iránt. Az egyéni sajátosságokat a népköltészetben vélték felfedezni. Az elkezdett népköltészeti gyűjtések kettős feladatot szolgáltak: mivel a gyűjtött anyagok a nép nyelvén szóltak meg – a finn nyelv fejlesztésének alapját képezték és a népi lelket tükrözték. Ez utóbbi pedig az egyéni sajátosságokra irányította a figyelmet.

A politikai változás a svéd nyelvű értelmiség számára elsősorban nem etnikai, hanem kulturális dilemmát jelentett, és később, majd csak a század második felében politikait: a svéd kultúrától elszakítva hirtelen légtérben találta magát. Olyasvalaminek kellett tartalmat adnia, amit Finnország autonóm státusza, és az ezáltal felkínált lehetőség nyújtott. Ez pedig az Adolf Ivar Arwidssonnak¹³ tulajdonított kijelentésben fogalmazódott meg talán először: „Már nem vagyunk svédek, oroszokká nem akarunk válni, legyünk hát finnek!”¹⁴ Egy 20. századi kutató, Risto Alapuro, a „már nem vagyunk svédek” és az „oroszokká nem akarunk válni” hozzáállásban az 1809-ig hatalmon levő svéd nyelvű elit hatalommegtartó törekvéseit véli felfedezni.¹⁵ Az orosz uralom kezdetéig ugyanis a svédek gyakorlatilag azonosak voltak a hatalommal, 1809 után azonban a hatalom megtartása érdekében az államot jelentő autonóm Finn Nagyhercegséggel kellett azonosulniuk, az autonóm egység megtartását kellett szem előtt tartaniuk. Erre pedig az integrálódás útját tartották a legalkalmasabbnak: integrálódást a többségbe, a finn nyelvet beszélők közösségébe. A „legyünk finnek” felszólítás ösztönzést jelentett az értelmiség számára egy új, finn nyelvű kultúra kialakítására, ezen keresztül és ezzel párhuzamosan pedig a finn nyelv hivatalossá tételére. A finn nyelv hivatalossá, a svéddelegen-

¹³ Adolf Ivar Arwidsson (1791–1858) a Turkui Egyetem tanára volt 1822-ig, amikor elbocsátották állásából radikális politikai nézetei miatt. Elbocsátása után Svédországba emigrált.

¹⁴ „Ruotsalaisia emme enää ole, venäläisiksi emme tahdo tulla, olkaamme siis suomalaisia!” Állítólag Snellman volt az, aki Arwidssonnak tulajdonította ezt a szállóigét, miközben a finn ügyekkel foglalkozó bizottság (Suomen asiain komitea) egyik tagja, G. M. Armfelt (1757–1814) köreiben már korábban szállóigévé vált. Vö. TOMMILA 1989: 54.

¹⁵ Lásd ALAPURO 1987 és 1999.

rangúvá tétele a hatalom megszilárdításának legfontosabb eszközévé vált. Az első, finn nyelvkérdéssel kapcsolatos írások az 1810-es években kezdtek megjelenni. Bár nyelvezetüket a népnemzeti romantika stílusa hatotta át, tartalmilag idealizmustól mentes tényszerűség jellemezte őket. Erről tanúskodnak a J. J. Tengströmnek és J. G. Linsénnek az *Aura* és *Mnemosyne* folyóiratokban publikált írásai.¹⁶ A finn nyelv fejlesztését és státuszának hivatalossá válását támogatókat fennománoknak nevezték.

A nyelvkérdés legradikálisabb képviselője éppen A. I. Arwidsson volt. Az 1821-ben indított *Åbo Morgonblad* hasábjain, majd az ennek betiltása után megjelentetett *Oskyldigt ingenting* című lapban állandóan jelen voltak a finn nyelv korabeli és remélt jövőbeni helyzetével foglalkozó írások. Egyik cikkének végén ez áll: „Milyen boldognak éreznénk magunkat, ha prófétaí előrelátással megjósolhatnánk a finn nyelv és irodalom gyors fejlődését kultúránkban. Legalább feltételesen megtehetnénk. Ha a nemzet tagjai összefognak, hogy szilárd elhatározással elismerjék a nemzeti nyelvünket megillető természetes jogokat, és ha a forró nemzeti lelkesedés felismeri, melyek az erre legmegfelelőbb eszközök, ha okosan és hathatósan használják ezeket, akkor új korszak kezdődik: a megbecsülésre méltó finn nyelv fiatal finn irodalomma bimbózásának/virágzásának a korszaka, mely a legszentebb gyümölcsöt termi, akárcsak Finnország megművelt földjei.”¹⁷ A finn nyelv alkalmassá tétele a tudományos, művészi és hétköznapi kommunikációra tudatos fejlesztést igényelt. Ennek előtérbe helyezése azoknak a mélyebb összefüggéseknek a megértésére és átlátására vall, miszerint nyelv nélkül nincs írott kultúra, írott kultúra nélkül pedig nincsen nemzet.

¹⁶ Erre a tényszerűsége és tudatosságra mutat rá Pusztay János is a finn nyelv helyzetéről szóló tanulmányában: „Reális helyzetfelismerést tükröz, hogy a század első felében a finn nyelv állapotának és fejlesztési lehetőségeinek kérdésére helyezték [finnországi értelmiségiek] a hangsúlyt, s csak a század közepétől erősödött fel az az igény, hogy a finn nyelv kapjon hivatalos státuszt.” PUSZTAY 2001: 58.

¹⁷ [eredeti szöveg:] „Miten onnellisiksi tuntisimmekaan itsemme, jos kykenisimme profetallisella äänellä ennustamaan suomen kielen ja kirjallisuuden edistyvän kulttuurissamme ripeästi. Ainakin ehdollisesti voimme sen tehdä. Jos kansakunnan jäsenet yhdistyvät lujan päättäväisistä hyväksymään kansalliskielemme jälleen luonnollisiin oikeuksiinsa ja lämmin kansallinen innostus oivaltaa siihen sopivimmat keinot ja käyttää niitä viisasti ja voimaperäisesti, silloin alkaa uusi aikakausi: suomen kunnianarvoisa kieli puhkeaa nuoreksi suomalaiseksi kirjallisuudeksi ja kantaa Suomen viljeltyjen peltojen tavoin mitä siunatuinta hedelmää.” [fordítás tőlem, V. P. I.] Idézi VARPIO – HUHTALA 1999: 187.

2.1.3. A történelem, nyelv és irodalom szerepe a nemzetté válás folyamatában

A „turkui romantikusok” által kitűzött hármas cél az 1830-as években és az azt követő évtizedekben a „helsinki romantikusok” tevékenysége révén teljessé vált ki. Ebbe a körbe tartozott többek között Elias Lönnrot (1802–1884) – a Kalevala alkotója, Johan Vilhelm Snellman (1801–1881) – a svéd és finn nyelven író filozófus és irodalomteoretikus és Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) – az első finn nemzeti költő is.

Az egyetem Helsinkibe költöztetése után a Turkuban létrejött rövid életű Selma-Társaság (Selma-liitto) vagy Aurora-kör (Aurora-Seura) Helsinkiben Szombat-Társaságként (Lauantaiseura) szerveződött újra, majd 1831. február 16-án intézményes formát öltött: megalakult a Finn Irodalmi Társaság (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, a továbbiakban FIT). Az alapító tagok – Lönnrot, Gadolin, Gylden, Ilmoni, Lille, Veterin, Lindfors, Nordström, Rein, Ståhlberg és Ticklén – Carl Niklas Keckmann lakásán gyűltek össze. A programjukban meghirdetett célok közül a legfőbb a nemzeti irodalom előmozdítása, a finn nyelv ápolása és fejlesztése volt: „A FIT egyedüli célja, hogy előmozdítsa a hazafias irodalom gazdagítását, a finn nyelv fejlődését, hogy a finnül írt vagy Finnországgal kapcsolatos írásokat összegyűjtse, valamint, hogy a történelmi illetőleg irodalmi szempontból értékes írásokat megjelentesse.”¹⁸

E célkitűzés összhangban állt Arwidsson nyelv- és nemzetfelfogásával, de korántsem volt annyira radikális. Ugyanis a gyakorlatban, a Kalevala megjelenéséig, alig volt olyan kiadvány, mely finn nyelvű lett volna. Az értelmiség egy része, bár támogatta a finn nyelv fejlesztését, magát a nyelvet nem ismerve, svédül publikált. Ugyanakkor szkeptikusan viszonyult ahhoz, hogy a finn nép valaha is az európai kultúrnépek színvonalára emelkedhet. Az értelmiség másik része pedig éppen ellenkezőleg: csodálta a népet, és hitt a finn nép elhivatottságában. Már a svéd uralom idején elterjedt az a gondolat, hogy a népi kultúrában rejlő gazdagság egy nép fejlettségi fokának a bizonyítéka. A főleg Henrik Gabriel Porthantól¹⁹ származó gondolatot tovább fejlesztve a romantika értelmisége a népköltészet epikus és lírai dalaiban az ősi finn nyelv kincsesházát vélte felfedezni. Úgy

¹⁸ [eredeti szöveg:] „Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ainoana tarkoituksena on edistää isänmaallisen kirjallisuuden vaurastuttamista, Suomen kielen kehittämistä ja suomeksi seipitettyjen tai Suomea koskevien kirjoitusten kokoaminen sekä historiallisesti eli kirjallisesti hyödyllisten kirjoitusten tai kirjojen julkaiseminen.” [fordítás tőlem, V. P. I.] HIRVONEN – MAKKONEN – NYBONDAS 1981: 50.

¹⁹ H. G. Porthan (1739–1804) a felvilágosodás korának jelentős képviselője Finnországban. A Turkui Egyetem tanára. Őt tartják a „finn történelem atyjának”.

vélték, ha a nép nyelve történetek elmesélésére és érzelmek kifejezésére alkalmas, akkor megvan az alap, melyre fejlesztését építeni lehet.

A népköltészet–nyelv–nép viszonyáról Lönnrot a Kanteletár előszavában ír. Az előszó arról tanúskodik, hogy Lönnrot sokkal gyakorlatiasabb volt annál, semhogy a népben lakozó isteni lélek ébredésére várt volna, mint kortársai. Felfogásában a népköltészet nem csupán esztétikumával, hanem funkcionalitásával válhat a nemzeti identitás megalapozójává. A népköltészet szerinte egy olyan eszmény, melyet a költőknek mindig szem előtt kell tartaniuk, ugyanakkor olyan alap, melyet át lehet és kell emelni a műköltészetbe.

A finn nyelvkérdésben Lönnrot a mérsékelt álláspontot képviselte. A FIT elnökeként, a Társaság 25. évfordulóján elhangzott svéd nyelvű beszédben, a finn nyelv használatáról a Társaság gyűlésein az 1850-es években a következőképpen nyilatkozott: „Biztos vagyok abban, hogy ha a FIT például a mai nap folyamán hirtelen felbuzdulva elhatározná, hogy ezentúl az összejöveleteken túlnyomó részben a finn nyelvet használja, akkor egy ilyen határozat rögtön érvényét is veszítené. Egy ilyen határozat – véleményem szerint – csak abban az esetben állná meg a helyét, ha ugyanakkor bevezetnők, hogy svédül egy szó sem hangozhat el. Azonban egy ilyen döntés számúzná a FIT-ből mindazokat, akik nem beszélik a finn nyelvet.”²⁰ A finn nyelv végül 1861-től lett a FIT hivatalos nyelve a svéd mellett.

Az 1800-as évek elejének arwidssoni radikális nyelvpolitikai nézetei Johan Vilhelm Snellman munkáiban kaptak nyilvánosságot. Snellman a Helsinki egyetem filozófiatanára volt, azonban 1840-ben távoznia kellett az egyetemről. Rövid németországi és svédországi tartózkodása után visszatért Finnországba, és a kuopioi iskola igazgatójaként tevékenykedett. Kuopióban három újságot is útnak indított: a svéd nyelvű *Saima* (1841–1846), a *Litteraturblad* (1847–1863) és a finn nyelvű *Maamiehen ystävä* (1844–1855) című lapokat. A *Saima* című újságban sorra jelentek meg cikkei, melyben a nyelv szerepét hangsúlyozta a nemzetté válás folyamatában. A nyelvvel és irodalommal kapcsolatos írásai a *Saima* című lap beszüntetése után a *Litteraturblad* című lapban jelentek meg. Snellman felfogásában a nyelv és ezen keresztül a nemzeti irodalom mint a nemzeti identitás megalapozója az egész finn társadalmat érintő szükségkérdéssé vált. A nemzeti iroda-

²⁰ [eredeti szöveg finn fordítása:] „Pidän varmana, että jos seura esim. tänä päivänä äkillisesti innostuksesta johtuisi päättämään käyvänsä keskustelua tästä lähin pääasallisesti suomen kielellä, niin tällainen päätös kumoutuisi heti. Päätös pysyisi luullakseni voimassa vain siinä tapauksessa, jos samalla määrättäisiin, ettei seuran kokouksissa saisi kuulua ruotsin sanaakaan. Mutta sellaisella päätöksellä seura karkottaisi yhteydestään kaikki ne, jotka eivät puhu suomea.” [fordítás tőlem, V. P. I.] HIRVONEN – MAKKONEN – NYBONDAS 1981: 76.

lom fogalmát, kritériumait a szellemi művelődés-anyanyelv viszonyából kiindulva is ő határozta meg. Ezt Kai Laitinen a következőképpen foglalja össze: „1. a nemzeti irodalom a nemzet anyanyelvén íródik, 2. a nemzetre jellemző szellemi fejlődést juttat kifejezésre, 3. a nemzeti tudatot tükrözi, 4. példáival hat a nemzetre és 5. fenntartja a nemzeti szellemet, melyből született; egyben az egész kultúra előfeltétele.”²¹ Snellman felfogásában – és ezzel csatlakozott a kulturális fennománok²² táborához – a nyelv és ezen keresztül a nemzeti irodalom mint a nemzeti identitás megalapozója, az egész társadalmat érintő kérdéssé vált. Egyik 1844-ben megjelent cikkében így ír: „Azt gondolhatnók: egyik nyelv olyan, mint a másik, csupán különböző módon mondják el ugyanazokat a gondolatokat. Csakhogy az ember szavaival nem csupán gondolatait mondhatja el, hanem hisz és érez, tud és akar, gondolatvilága, egész szellemi lénye nyelvében él és mozog. Hogyan fejezhetné hát ki magát a nemzet szellemisége más nyelven, mint sajátján?”²³

Snellman 1856-ban, I. Miklós cár halála és II. Sándor cár trónra kerülése után, ismét az egyetem filozófiaprofesszora lesz, majd 1863-tól szenátor is. A fél évszázados szünet után újra összehívott országgyűlésen szenátorként lépett fel a finn nyelv hivatalossá nyilvánítása érdekében. 1863-ban meg is született a finn nyelvtörvény, mely a finnt a svéddelel egyenrangúnak nyilvánította.

2.1.4. A finn nemzettudat és a nyelvrokonsághoz való finn viszonyulás

A nemzeti törekvéseknek kitűnő táptalaja volt a században egyre elterjedtebbé és nyelvészetileg bizonyítottabbá váló finn–magyar nyelvrokonság gondolata. Az okok közül – éppen a svédttől való elhatárolódásból fakadóan – az európai pánnacionalizmust emelhetjük ki. A finnugor népek összefogásának szükségességét hirdető gondolat (*heimoaate*) egyfajta válaszként fogalmazódott meg a pángermánizmus skandináv változatának és a pánszlávizmusnak létrejöttére.²⁴

²¹ LAITINEN 1981b: 147.

²² A fennomán mozgalom kulturálisból fokozatosan vált nacionalista politikai irányzattá a 19. század végére, ahogyan a finn nyelvkérdés is politikaivá. A politikai fennománok vezéralakja Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen volt. Vö. Sulkunen 2004. (Erről a mozgalomról és viszonyáról a finnugor nyelvrokonsághoz részletesebben lásd a következő részt.)

²³ Idézi uo. 148.

²⁴ Lásd bővebben SIHVO 2003; SZÍJ 1991: 72–88.

Az eszme fejlődés- és működéstörténetét tekintve az 1840–1944 közötti időszak két korszakra osztható: 1840-től Finnország függetlenné válásáig és 1920-tól a II. világháború végéig tartó korszakokra.²⁵

Az első szakaszban, különösen az 1870–1880 közötti időintervallumban, a fennománok számára vált rendkívüli fontosságúvá a finnugor nyelvrokonság gondolata. Ezt követően a nyelv mellett a történelmi párhuzamok kibontására is nagy hangsúlyt fektettek. A 19. század elejének és közepének kulturális fennomán ideológiáját, melynek képviselői között a korábban már említett A. I. Arwidssont és J. V. Snellmant is ott találjuk, a század végére egy politikainak is nevezhető fennomán ideológia váltotta fel.²⁶

Az I. világháború után függetlenné vált Finnországban a területvesztések (többnyire a Szovjetunió javára) okán vált újra aktuálissá a nemzeti identitás kérdése. Az elvesztett területek lakossága a balti-finn népcsoport kisebb népei közül került ki, mint pl. a karjalai, inkeri, lív vagy vót. A finnugor rokonsági eszme mellett az ugyancsak – az I. világháborút lezáró békeszerződések nyomán – területet veszített Magyarországgal való (kényszerű) sorsközösség²⁷ is a magyar–finn kapcsolatok megerősödéséhez vezetett a század 20-as és 30-as éveiben.

²⁵ Lásd SZÍJ 1991.

²⁶ Ez a paradigmaváltás legfőképpen Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen munkásságának tulajdonítható, aki a század utolsó negyedében (1874–1892) volt a FIT elnöke. Vö. SULKUNEN 2004. Ugyanakkor jól tükrözi a szemléletváltást az a tény is, hogy míg a Kalevala első kiadását évekig nem tudták eladni, az 1861-ben megjelent finn Alkotmányt pár nap alatt elkapkodták a boltokból. Egyes kutatók egyenesen eposznak nevezik az Alkotmányt. Vö. ROMMI – POHLS 1989.

²⁷ Ez pedig a Nagy-Magyarország és Nagy-Finnország (*Suur-Suomi*) gondolatban manifesztálódott. A finn politikai diskurzusban, ha nem is olyan intenzitással, de megjelent, különösen az AKS (*Akatemian Karjala Seura*, vagyis az Akadémiai Karjala Társaság) ideológiájában. Érdekes módon azonban a finnországinál nagyobb jelentőségre a Szovjetunióban tett szert. Pedig Kelet-Karjalát leszámítva a „mindent vissza és egy kicsit ráadásnak!” jelszó csak a legszélsőségesebb csoportoknál fordult elő. Ez utóbbinak a valóságtól való teljes elrugaszkodását jól példázza a következő – állítólag svéd parasztoktól származó – levéltöredék 1881-ből: „csak svéd parasztok [vagyunk], de mégis szentül és boldogan [szerencsésen] szeretnénk csatlakozni a jövőben Nagy-Finnországhoz, amelybe beletartozna Magyarország (sic!), Észtország, Orosz-Karjala, Inkeri és különösen a Volga, az Ural [folyó] és a Káma menti krupliföldek, valamint más keleti folyók mente.” Idézi SZÍJ 1991: 79. Részben e revizionista felhangok miatt e korszak magyar–finn kapcsolatait a II. világháború végétől 1989-ig mély csend övezte, különösen magyar részről. Vö. HEIKKILÄ – KARIG 1984; DOMOKOS 1972. A korszak rehabilitációja 1989 után kezdődik el, de átfogó tanulmány a mai napig nem készült.

A revizionizmus mellett még két oka volt a hallgatásnak: a szovjetellenesség és a fasizmusval való szimpatizálás. A szovjetellenesség miatt 1945 után természetesen végleg vállalhatatlanná váltak az e korszakban született írások. A szovjetellenesség különösen a Szovjetunió területén élő finnugor népek (udmurtok, komik, marik stb.) iránt érzett felelősségérzetből fakadt. A fasizmus vádjá Szi J. Enikő szerint a korabeli terminológiai zűrzavarnak tulajdonítható: „az ún. nagyközönségnek szánt irodalomban – magyarul, finnül, észtül egyaránt – a rokonság

2.2. A Kalevala létrejötte

Amikor ma a Kalevaláról beszélünk, az 1849-ben megjelent Új Kalevalát értjük alatta. Ez az a kiadás, mely ismertté tette az eposzt, és amely napjainkban is a fordítások alapját képezi. Az 1849-es kiadást (50 ének, 22 795 sor) két másik előzte meg: 1833-ban a Runógyűjtemény Väinämöinen-ről²⁸ (16 ének, 5052 sor), melyet Ős-Kalevalaként is említ a szakirodalom, és 1835-ben a Régi Kalevala (32 ének, 12 078 sor).

2.2.1. Népköltészeti gyűjtések az 1700-as évek végén, az 1800-as évek elején²⁹

A népköltészeti anyagok gyűjtése és kiadása az 1700-as évek végén, a kora romantika idején lendült fel Finnországban. A gyűjtések hátterében az a herderi gondolat állt, miszerint a népköltészeti alkotások megismerése és összegyűjtése lehetőséget teremt egy nép számára saját gyökereinek feltárásához. A legfontosabb a gyűjtött anyagok közül H. G. Porthan *De poesi fennica* (A finn költészetéről, 1766–1778) és Christian Ganander *Mythologia fennica* (Finn mitológia, 1789) című műve. A két könyvben közölt epikus énekek fő alakja Väinämöinen volt. A későbbi gyűjtésekhez viszonyítva ezekben kevés az epikus ének. A gyűjtött anyag nagy része varázsige és imádság volt. Ganander mitológiájának jelentősége legfőképpen abban áll, hogy a következő – népköltészeti gyűjtéseket végző – generáció számára mintegy kiindulópontként szolgált. Az 1800-as évek elején jelent meg Karl Akseli Gottlund *Pieniä Runoja Suomen Pojille Ratoxi* (Kis runók Finnország fiai mulatságára I–II., 1818–1821) című népköltési gyűjteménye, melyet Lönnrot a Régi Kalevala szerkesztésekor felhasznált.³⁰ A Kalevala szempontjából legnagyobb jelentősége azonban az idősebb Sakari Topelius *Suomen Kansan Vanhoja Runoja ynnä myös Nykyisempiä Lauluja* (A finn nép régi runói újabb dalokkal egyetemben I–V., 1822–1831) című gyűjteményének volt. Väinö Kaukonen, 20. századi Kalevala-kutató szerint Topelius gyűjtései nélkül nem jöhetett volna létre a Kalevala, mert ő volt az, aki lejegyezve

tulajdonképpen mibenlété elsikkadt, finnugor nyelv-, nép-, nemzet-, faj-, fajta-, vér- stb. rokonságról hallva mindenki tudta, mire, kikre gondoljon. Annak ellenére, hogy ezek az összetételek ekkor a nem-finnugor nyelvekben is többé-kevésbé egymás szinonimái voltak, s hogy ez a nem szabatos szóhasználat, terminológiai zűrzavar általános, nemzetközi méretű volt, évszázados hagyományokkal rendelkezett a szűk szakmai berkeken belül is, és hogy nálunk, ráadásul az egyik leglátványosabb etimológia, a vér szolgáltatta hozzá a bizonyítékot (?), a fajrokonság emlegetése adott módot a fasiszta jelző odaítélésére.” SZÍJ 1991: 75.

²⁸ Lönnrot 1833-ban küldte el a kéziratot a FIT-nek, de csak 1891-ben jelent meg nyomtatásban a *Kalevalan esityöt* (A Kalevala előmunkálatai) című kötetben.

²⁹ KAUKONEN 1979 alapján

³⁰ Lásd PENTIKÄINEN 1999.

az orosz-karjalaiaktól az addigi leghosszabb epikus énekeket, Lönnrot figyelmét a finn nagyhercegség határain túlra irányította.

Az 1700-as években keletkezett munkák, köztük Porthan és Gananderé, nem a gyűjtött énekek, varázsigék vagy imádságok mennyisége miatt váltak fontossá, hanem sokkal inkább a hozzájuk fűzött megjegyzések, tanulmányok révén. Porthan a könyve végén levő tanulmányban felhívta a figyelmet arra, hogy az összegyűjtött énekek variációi ugyanabból a forrásból származhatnak. Úgy vélte, hogy bizonyos kritikai szabályszerűségeket követve ezek a variációk egységesíthetők. Ennek bizonyítására írta meg a *vas születéséről* szóló runót a variációi alapján. Porthan célja nem egy nagy, terjedelmes egység kidolgozása vagy valamiféle pogány őstörténet leírása volt. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a keresztény elemeket meghagyta, ami Lönnrot esetében, különösen a Régi Kalevala szerkesztésekor, egyáltalán nem mondhatni jellemzőnek.

Mindenesetre az egységesítés gondolatát mások is átvették Porthantól. K. A. Gottlund 1817-ben a *Svensk-Litteratur-Tidning* lapba írt Friedrich Rühs 1809-ben Németországban megjelent *Finland und seine Bewohner* (Finnország és lakói) című könyvéről³¹ kritikát, melyben a finn hősi pogány korról alkotott elméletének felvázolása mellett egy hősi eposz megteremtésének gondolatát is felvetette.³² Ebben valószínűleg közrejátszott Friedrich August Wolfnak 1795-ben megjelent Homéroszról és a homéroszi eposzokról írt könyve. Wolf a homéroszi eposzok keletkezését az írásbeliség előttre datálta. Olyan énekek sorozataként írta le őket, melyek szájhagyomány útján terjedtek és i. e. a 6. században Peisziisztratosz idején jegyezték le. Említett művében Wolf foglalkozott a népi és a műeposszal is, a kettő közti különbségekkel, összevetve Homérosz és Vergilius eposzait. Már Porthan is erre az elméletre építette a maga énekvariációkat egységesítő gondolatát, és ebből indul ki Gottlund is, amikor egy lehetséges finn eposzról beszélt: „Ha tehát a fiatal, a hazai művészetet inkább szívükön viselő finn írók (mivel az öregebbekre e tekintetben aligha lehet számítani) megpróbálnák

³¹ Rühs, könyvének történelmi részében, Väinämöinenről is ír, akit a kantele teremtetőjének és nagy énekesnek tart. Ezen túlmenően pedig a finnek legnagyobb isteneként, a tűz szerzőjeként, hajóépítőként és a szellemi kultúra megalapozójaként jelenik meg. Vö. KARKAMA 2001: 246.

³² Gottlund felfogásában a finneknek, mint az európai népeknek általában, volt hőskoruk. Az 1800-as években Finnországban különösen az Iliász mintája erősítette azt a felfogást, mely szerint a harc és a hősiesség rendkívüli fontossággal bír az eposzokban. Olyannyira elterjedt ez a nézet, hogy a nemzeti eposzokat a hősi eposzokkal azonosították. A nemzeti állam és identitás konstruálói a népek közötti viszony leírásában vélték meghatározónak a harc jelentőségét. A harc ugyanis – úgy vélték – az összetartozás érzését erősíti, az ellenségkép pedig előmozdítja a nemzeti identitás fejlődését. Gottlund ugyancsak itt fejt ki véleményét a finnek monoteizmusáról: egy istenük volt, akit Jumala névvel illettek, Väinämöinen, illetve Kaleva többi fiai csupán hősök, vezérek, de semmiképpen nem istenségek, aminek például Rühs is tekinti őket.

ápolni, gondozni a hazai irodalmat – micsoda tér nyílna kísérletük előtt! Olyan mozzanatokot találnának, amelyet fölöslegesen keresnek a külföldi irodalomban – igen, a bíráló [Gottlund] olyan messze megy, hogy állítani meri: ha össze akarnák gyűjteni a régi népdalokat, s rendezett egészet alkotni belőlük, legyen az eposz, dráma vagy bármi, ebből új Homérosz, Osszián vagy Nibelung-ének keletkezhetnék; s a híressé vált finn nemzet sajátossága ragyogásának és dicsőségének tudatában, glóriával ékesítve felkeltené a kortársak és az utókor csodálatát.”³³

Azt, hogy Lönnrot ismerte-e vagy sem Gottlund bírálatát, nem tudni.³⁴ Mindenesetre nem utalt sem levelezésében, sem a Kalevala megjelenése után, az összeszerkesztésről írott cikkeiben a gottlundi gondolatra.

2.2.2. Runógyűjtemény Väinämöinenről. Az Ős-Kalevala

Lönnrot népköltészet iránti érdeklődését valószínűleg tanárának, Reinhold von Beckernek az 1820-as években megjelent írásai keltették fel. Záró vizsgadolgozatát is Becker irányításával Väinämöinenről írta *De Väinämöine, priscorum Fennorum numine* címmel. Ebben a munkájában Väinämöinen, amint a cím is utal rá, még istenséggént jelent meg. Dolgozata jelentősége abban állt, hogy már ebből kitűnt Lönnrot rendkívüli tájékozottsága a korábbi népköltészeti gyűjtésekben, valamint a gyűjtők és ideológusok – Agricola, Porthan, Ganander, Rühls – munkáiban. A Lönnrot által ábrázolt Väinämöinen-képben egyaránt jelen volt a különféle mitológiák ábrázolta félistenek és hősök jellemvonása, valamint az 1700-as évek finn elgondolásai. Vagyis Väinämöinen egyszerre Kaleva legtehetségesebb félistene és istene, a világ teremtetője, hős. De mindenekelőtt énekes, kultúrhérosz, a harmónia megteremtője.³⁵

1827-ben, amikor a turkui tűzvész miatt az egyetemen szünetelt a tanítás, Lönnrot elindult Hämébe, első gyűjtőútjára. A gyűjtött lírai dalokból és siratókból már 1829-ben megjelentett egy kötetre valót *Kantele taikka Suomen Kansan Vanhoja sekä Nykyisiä runoja ja lauluja* (Kantele, avagy a finn nép régi és új runói és dalai) címmel. Väinö Kaukonen szerint a gyűjtésnek és a gyűjtött anyag kiadásának kettős oka volt: „meg akarta menteni a runókat a pusztulástól, mivel egyaránt a múlt megismerésének fontos forrásai, másrészt pedig költői értékük miatt.”³⁶ A lejegyzett anyag megjelentetésétől az eposzig vezető út, valamint az eposz gondolatának a meg-

³³ Idézi KAUKONEN 1983: 20.

³⁴ Karkama valószínűnek tartja, hogy Lönnrot ismerte Gottlund kritikáját. Lásd KARKAMA 2001: 247, 345.

³⁵ Vö. uo. 248.

³⁶ KAUKONEN 1983: 41.

fogalmazódása és koncepcionális fejlődése főként Lönnrot levelezéséből követhető nyomon.³⁷

Az 1831-ben és 1832-ben tett – szám szerint – második és harmadik gyűjtőút tapasztalatairól levelekben számolt be Lönnrot. 1833-ban a FIT titkárának, K. N. Keckmannak írott levelében az olvasható, hogy olyan epikus énekeket sikerült feljegyeznie, melyek központi alakja főként Väinämöinen, mellette pedig Ilmarinen és Lemminkäinen az állandó szereplők. Ugyanez év augusztusi levelében már körvonalazódni látszott a lönnroti (össze)szerkesztési elképzelés. Csírájában már ez a levél tartalmazta a későbbi nagy epikai mű megszerkesztésének gondolatát: „Mi lenne, ha a Tár-saság [FIT] újból kinyomatna minden finn runót, amely erre érdemes, oly módon, hogy sorba szedné őket, aszerint, mi található különböző helyeken Väinämöinenről, Ilmarinenről, Lemminkäinenről, majd egybeolvasztaná vagy fűzné őket, és a lectiones variantes [különböző változatokat] valahol lent helyezné el, vagy az utolsó lapokon.”³⁸

A munkát a Lemminkäinenről szóló epikus részek összeszerkesztésével kezdte. Azonban még mielőtt ez megjelent volna, Lönnrot újabb gyűjtőútra indult: a negyedikre. Ekkor találkozott azokkal az énekesekkel, akiket a mai napig számon tart a szakirodalom: Ontrei Malinennel és Vaassila Kielev Väinönnel. Tőlük jegyezte le többek között a Szampó-ciklust, a Vipunenben-jarást vagy a Kantele születését. Ezeknek az énekeknek a központi hőse Väinämöinen, ezért eredeti tervével ellentétben a Väinämöinenről szóló énekek összefűzésébe kezdett. Amikor azonban az Ilmarinenről és Lemminkäinenről szóló részre került a sor, ráébredt, hogy e két személy olyannyira beépült a már elkészült Väinämöinen-ciklusba, hogy nincs elég anyaga ahhoz, hogy minden hősről külön részt állíthasson össze. Tulajdonképpen ez a kényszerhelyzet szülte a *Runokokous Väinämöisestä* (Runógyűjtemény Väinämöinenről) ciklust. A címadásra – „gyűjtemény” – jellemző Lönnrot akkori felfogása: a lejegyzett anyag egy központi figura köré szerveződő részének (feltételezett) kronológiai sorrendbe állítása. Väinö Kaukonen szerint ez a ciklus tárgyánál és szerkezeténél fogva – az első énekek egyike a világ teremtéséről szól – már eposznak is nevezhető. Bár tele van tárgyi ellentmondásokkal, a szakirodalom egyetért abban, hogy fontos lépést jelentett a nagyobb epikai egység felé. Ezért is tartják Ős-Kalevalaként számon.

³⁷ A továbbiakban Lönnrot levélrészleteit Kaukonen 1983-as könyvéből idézem.

³⁸ KAUKONEN 1983: 48.

2.2.3. A Kalevala első kiadása. A Régi Kalevala

A Kalevalával foglalkozó szakirodalom a runóénekesek közül hat jelentőset tart számon: a már említett Ontrei Malinent és Vaassila Kieleväinent, valamint Mateli Kuivalatart, Larin Parasket, Juhana Kainulainent és Arhippa Perttunent. Ők azok, akiktől a leghosszabb és legösszefüggőbb epikus és lírai énekeket gyűjtötték. A két utóbbival Lönnrot ötödik gyűjtőútján találkozott 1834 áprilisában. A Perttunentől lejegyzett énekváltozatok arra ösztönözték Lönnrotot, hogy az előző évben kiadásra elküldött *Runógyűjtemény Väinämöinenről* ciklust új változatokkal egészítse ki és leállítsa a már elküldött anyag megjelentetését. A kiegészített változat 1835. február 28-ra készült el. Címe: *Kalevala taikka Vanhoja Karjalan Runoja Suomen kansan muinaisista ajoista* (Kalevala, avagy a finn nép hajdani történetéről szóló régi karjalai runók). Amint a címből is kiderül, Lönnrot nem csupán kiegészítette, hanem át is dolgozta az 1833-ban megjelenésre kész anyagot. A címben szereplő Kalevala Kaleva földjét jelenti. A szóválasztás már egy új koncepció születéséről tanúskodik. A *Runógyűjtemény Väinämöinenről* címében is utalt arra, hogy olyan gyűjteményről van szó, mely egy hős köré építi a történéseket. Ezzel szemben az új változat *Kalevalája* görög mintára került a címbe. Erről maga Lönnrot írt az 1835-ös kiadás előszavában: „A görögök is Iliadának hívták a homéroszi dalok egy részét, bár nem mindig Ilion területén játszódik [a cselekmény].”³⁹ Ugyancsak görög mintára a cselekményt Kalevala és Pohjola között zajló harc köré szervezte. A cselekményszervezés módja, a görög mintán kívül Hegel eposzfelfogására – a harc jelenléte az eposzban elengedhetetlen –, valamint Gabriel Rein Väinämöinenről mint történelmi hősről írt cikkére vezethető vissza. Rein szerint Väinämöinen feltehetőleg a finnek egyik vezére volt. A finn honfoglaláskor a finneknek a lappokkal kellett a területekért harcolniuk. Väinämöinen pedig a finn törzs(ek) vezéreinek egyike lehetett. A lappok a finnek elől északra menekültek. E két terület: Finnország déli és északi része lehet tehát a runókban előforduló Kalevala és Pohjola. Rein romantikus történelemszemléletét Lönnrot csak részben vette át. Szerinte a népköltészeti alkotásokból kiolvasható történelem nem feleltethető meg a történelmi valóságnak. A kettő nem áll ellentétben egymással, hanem inkább kiegészítik egymást. Lönnrot például a finn–lapp harcok történelmi valóságosságát nem vetette el, de azzal sem értett egyet, hogy a műben előforduló *lapp* szó műbeli jelentése megfeleltethető lehetne a szavak 19. századi jelentésének vagy a helységnevek a 19. században is létező helységet jelölne.

³⁹ Idézi uo. 79.

Az első kiadás recepciójának e kettős történelemfelfogás a kiindulópontja. A mű népi, illetve műeposzként való meghatározása leginkább a második kiadás recepciójára jellemző. Az első kiadást K. A. Gottlundon kívül mindenki népeposzként kezelte. Gottlund éppen azt kifogásolta, hogy a mű Lönnrot egyéni alkotómunkája, mely a népköltészetből építkezik ugyan, de a gyűjtött anyagon Lönnrot által végzett módosítások „elsilányítják” az eposzt. Erik Alexander Ingman, Jakob Grimm, Henrik Piponius, Matias Aleksanteri Castrén vagy Robert Tengström a Kalevalát hiteles, eredeti őseposznak tartotta. A kritikákban megfigyelhető különbség a bírálók történelemfelfogásából és a 19. századi romantikának az epikus népköltészeti alkotások interpretálásának a különböző módjából adódik: a mitológiai vagy a történelmi szempont érvényesítéséből. E. A. Ingman, J. Grimm a mitológiai, H. Piponius, M. A. Castrén és R. Tengström a történelmi szempontot képviselte.

A német Jakob Grimm érdeklődését a finn folklór iránt a Schröter által németre fordított finn népköltési gyűjtemény keltette fel. A Kalevalával M. A. Castrén 1841-es svéd fordítása révén ismerkedett meg. *Germán Mitológiájában*, mely 1844-ben jelent meg, utalt is rá. 1845-ben pedig a berlini Tudományos Akadémián tartott előadásában a finn eposzt az ősi görög, német és skandináv mitológiákkal állította párhuzamba. Grimm felfogásában a népköltészet epikus darabjai utalásokat tartalmaznak egy nép írásbeliség előtti történelmére vonatkozóan. Ám míg a történelem valós történésekre épül, az írásbeliség előtti ősköltészet mitológiai történéseken alapul, és szájhagyomány útján terjed. Grimm mitológiai perspektívájából nézve Väinämöinen, Ilmarinen és Lemminkäinen istenek voltak: „Azon az eleven valóságon át, melyet az eposz nyújt hősei számára, áttetszik a mitikus alap. Emberi gyengeségeiket sehol sem tagadják le, panaszkodnak a sorsukra, sírnak, ki vannak téve a szerencsétlenségeknek, melyeket nem tudnak mindjárt legyőzni; de gyakran és annál erősebben tör elő belőlük máshol az isteni erő és cselekvés. Väinämöinen, Ilmarinen és Lemminkäinen kétségkívül valóságos istenek és figyelemre méltó triászt alkotnak, amely más mitológiákra emlékeztet.”⁴⁰

Fabian Collan már 1831-ben úgy írt Väinämöinenről és Ilmarinenről, mint a hajdani finnek legfelsőbb isteneiről, elvetve a történelmi perspektíva létjogosultságát. Egy évvel később álláspontja annyiban változott, hogy elismerte, kellő kritikai hozzáállással a történelmi szempont is érvényesíthető lehet. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a finn-lapp harcok nem lehettek történelmileg eléggé fontosak, nem lehettek egy hőskor harcai, következésképpen nem képezhetik eposz tárgyát.

⁴⁰ Idézi uo. 139.

E. A. Ingman ugyancsak a mitológiai perspektívát érvényesítette 1836-os *Några ord om Kalevala* (Néhány szó a Kalevaláról) című előadásában. Véleménye szerint az eposz olyan mitikus mű, melyben Kalevala és Pohjola harca a világosság és a sötétség harcát jelképezi.

H. Piponius 1839-es kritikájában a mitikus perspektívával szemben a történelmi mellett foglalt állást. Cikkében magát az eposzt bírálta ellentmondásossága miatt: „egy távoli kor sajátos kultúrájának, vallásos felfogásának és társadalmi intézményének *hézagos* visszhangjainak”⁴¹ tartotta.

Az eposz svédre fordítója, M. A. Castrén ugyancsak történelmi szempontból közelítette meg a művet. Az 1841-es svéd fordítás elé írt bevezetőjében és a Kalevaláról tartott előadásaiban a runók sorrendjét, az egységességet, valamint a mű cselekményében rejlő ellentmondásosságokat kifogásolta. Kritikai megjegyzései tulajdonképpen az eposz szerkezeti felépítésére vonatkoznak. Magát a művet hiteles népi alkotásnak tartotta, melynek sorai „évszázadok keresztül szólnak éjmély szavakat az ősök hitéről, bölcsességéről és erejéről” és „az ősi hőskorról mesélő történelmi dokumentum.”⁴² A szerkezeti hiányosságokra utalva Castrén főként azt várta el a Kalevalától, hogy az események olyan sorrendben kövessék egymást, ahogyan az ősidőkben valójában tették. A feltételezett őseposz rekonstruálhatóságának hitében gyakorlatilag figyelmen kívül hagyta, hogy bíráló megjegyzései esetleg éppen Lönnrot betoldásait vagy módosításait érintik. Ami a műfaji kérdéseket illeti, két különálló versműnek tekintette a Kalevalát: az egyik a szampó köré, a második pedig a leánykérés köré szerveződik. A cselekmény alapján rögtön adódott is számára a homéroszi analógia: az első az Iliásszal, a második az Odüsszeával rokon.

Piponius és Castrén kritikái után R. Tengström 1845-ben két – Kalevaláról szóló – tanulmányt is megjelentetett, melyek ugyancsak történelmi szempontból vizsgálják az eposzt. Azonban ez a történelemszemlélet jelentősen különbözött a fentebb már idézett szerzők történelemszemléletétől. Tengström hitt ugyan abban, hogy a Kalevalában megjelenő történetek kiindulópontja a történelembe ágyazódik, ugyanakkor azt vallotta, hogy művészi jellegüknel fogva meglehetősen eltávolodtak a konkrét történelmi eseményektől és személyektől. Tanulmányában hangsúlyozta, hogy a Kalevalát műalkotásként, egy nép civilizációs fejlődésének és ízlésének termékeként vizsgálja: többretegű műként, melyben a különböző rétegek a különböző korszakokban megnyilvánuló világhoz való viszonyulást tükrözik. Tengström hegeliánus eposzfelfogása ellentétben áll a romantika schlegeli eposzfelfogásával. Ő ugyanis azt feltételezte, hogy minden nép-

⁴¹ Idézi uo. 114. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

⁴² [eredeti szöveg:] „puhuvat meille läpi vuosisatojen yön syvällisiä sanoja isien uskosta, heidän viisaudesta ja voimastaan” „muinaisesta sankarikaudesta kertova historiallinen dokumentti” Idézi KARKAMA 2001: 273. [fordítás tőlem, V. P. I.]

nek, így a finnek is, volt hőskora. Az akkor elkezdődött fejlődési folyamat azonban a kereszténység térhódításával megszakadt. Véleménye szerint a Kalevala utolsó runójában olvasható Väinämöinen búcsúja éppen erre a hőskorszak–kereszténység felvétele fordulóra utal. Väinämöinen az eposz szerint csak akkor tér vissza Kalevalába, amikor szükség lesz rá, amikor a nép ismét szükségét érzi majd a szampó elkészítésének. Ez a pillanat Tengström értelmezésében egy új államforma létrejöttét jelképezi: a nemzeti államét.

Részben Tengströmmel szemben foglalt állást a kor ideológusa, J. V. Snellman.⁴³ Snellman tagadta a finn hőskor létét, majd bizonyos fenntartásokkal, de elfogadta meglétének lehetőségét. Szerinte, ha a finneknek volt is hőskoruk, az nem lehetett hasonló az Iliász vagy a Nibelung-ének hőskorához, mint ahogyan Väinämöinen vagy a többi kalevalai hős is különbözik a klasszikus eposzok hőseitől. Grimm előadása nyomán Tengström éppen a Kalevalának a klasszikus eposzokhoz való hasonlóságára mutat rá. A mű csodás részeit is a történelmi szempont érvényesítésével értelmezi. A szampó-ciklus szerint a kultúra és civilizáció korszakát jelképezi a finn történelemben. Az, hogy Kaleva népe elveszíti a szampót, és egy újat már nem képes létrehozni, a történelemben bekövetkezett stagnálásra utal, amely az 1809-ig tartó svéd uralom időszakának feleltethető meg.

Snellman a Kalevalában az általa olyannyira áhított finn nyelvű művet látta megszületni, mely reményei szerint letéteményese lehet a finn nyelvű nemzeti irodalomnak. Ezért számára nem a mű értelmezésében érvényesített történelmi vagy mitológiai szempontok relevanciája volt a meghatározó. Az eposz azoknak az irodalommal kapcsolatos – ekkor még csak formálódó – nézeteinek az igazolása volt, melyeket később, az 1840-es években fogalmazott meg. Felfogásában olyan finn nyelvű mű lehet a finn nemzeti irodalom része, mely a finn nemzeti tudatot tükrözi és fenntartja azt a nemzeti szellemet, melyből született.⁴⁴ A Kalevala megjelenése után a nemzet és nemzeti irodalom összefüggése olyan dialektikus kijelentésben fogalmazódott meg, miszerint „a finn nemzet, mert van nemzeti irodalma”.⁴⁵

Az eposz első kiadása utáni közvetlen reakciókban tehát legerősebben a történelmi perspektíva érvényesült. Ez a tendencia összefüggésben állt a kor ideológiájával, a történelem és nép közötti összefüggésekről alkotott elképzelésekkel.⁴⁶ Lönnrot Kalevalája az 1809 utáni új politikai egység, Finnország (ös)történetét rajzolta meg, mely a német romantika filozófi-

⁴³ A Tengström – Snellman vita KARKAMA 1989 alapján.

⁴⁴ Lásd a 2.2.2. alfejezetet.

⁴⁵ [eredeti szöveg:] „Suomi on kansakunta, koska sillä on kansalliskirjallisuutta.” [fordítás tőlem, V. P. I.] Idézi LAITINEN 1981a: 186.

⁴⁶ Lásd a 2.2.2. alfejezetet.

ájának nyomán a finn nép egységét kívánta hangsúlyozni. Így látta ezt a FIT is, melynek akkori elnöke J. G. Linsén egy 1836-ban tartott gyűlésen a következőképpen nyilatkozott: „Az ősi finn dalok kincsesháza, mely nem olyan régen e Társaság kiadásában jelent meg, annyiban rendkívül jelentős, hogy ezen keresztül hazai irodalmunk nem csupán mérhetetlenül gazdagabb lett, hanem európai mércével is mérhetővé vált. Dicsekvés nélkül mondhatjuk tehát, hogy irodalmunknak ezzel alkalma lett kilépni bölcsőjéből. Finnország ezen epikus dalok birtokában erősödő értéktudattal tanulhatja meg helyesen megérteni majdani szellemi fejlődését. Finnország ezt mondhatja magának: nekem is van történelmem!”⁴⁷

2.2.4. A Kalevala második kiadása. Az Új Kalevala

Lönnrot már 1835-ben, a Kalevala első kiadásának megjelenése után, hiányosnak érezte az eposzt. Feltételezte ugyanis, hogy vannak még olyan területek, ahol új anyagot lehetne gyűjteni. Ezért még ugyanabban az évben és az azt követő négy évben négyszer indult gyűjtőútra. Útjaira a FIT segítőtársakat is rendelt. Az 1840-es években a gyűjtést már többnyire mások végezték, és a gyűjtött anyagot elküldték Lönnrotnak. Rá az összeszerkesztés feladata hárult. A szervezett gyűjtés a Kalevala első kiadásának fogadtatása nyomán indult el. A bírálatok és a körülötte kialakult vitáknak tulajdoníthatóan az eposz a figyelem középpontjába került. Ez a tény pedig „olyan eleven, céltudatos és eredményes buzgalmat ébresztett Finnországban a régi, hagyományként megőrződött népi runók gyűjtése iránt, amilyenre korábban nem volt példa az országban és máshol sem. Az új lelkesedést az a korábbinál szilárdabb meggyőződés okozta, hogy a népköltészet nemcsak az egyik legfontosabb forrást és bizonyítékot szolgáltatja a néprajznak és történelemnek hajdani idők életének és körülményeinek a kutatásában, hanem megvilágíthatja a finn nép őstörténetét is.”⁴⁸

Az eposz interpretálásában Lönnrot is a történelmi szempontot vélte leginkább relevánsnak. A második kiadás előszavának első soraiban megjegyzi, hogy a mű célja a finn nép őskorának a korábbiaknál teljesebb leírása-

⁴⁷ [eredeti szöveg:] „Suomalaisten muinaisrunojen aarre, joka on hiljan ilmestynynt painosta tämän Seuran kustannuksella, on sikäli varsin merkityksellinen, että kotimainen kirjallisuutemme ei ole sen kautta ainoastaan äärettömästi rikastunut, vaan on siinä päässyt eurooppalaiselle tasolle. Voidaan siis ylvästelemättä sanoa, että kirjallisuutemme on vasta nyt päässyt kehdoastaan. Omistaessaan nämä eepiset runot Suomi voi voimistuneella omanarvotunnolla oppia oikealla tavalla ymmärtämään vastaista henkistä kehitystään. Suomi voi sanoa itselleen: Myös minulla on historia! (1836. 03. 16. Esimies J. G. Linsénin puhe)” [fordítás tőlem, V. P. I.] HIRVONEN – MAKKONEN – NYBONDAS 1981: 31.

⁴⁸ KAUKONEN 1983: 174.

sa: „Ez az őseink léteről, életeről és életmódjáról szóló könyv most sokkal teljesebb formában jelenik meg, mint eddig.”⁴⁹

A két kiadás között eltelt tizennégy évben többen is hozzájárultak gyűjtésükkel ahhoz, hogy az új kiadás teljesebb legyen. Lönnrot név szerint felsorolja a gyűjtőket: J. F. Cajan, M. A. Castrén, D. E. D. Europaeus, A. E. Ahlquist, Fr. Polén, Z. Sirelius és H. A. Reinholm. Kiemeli közülük D. E. D. Europaeus munkáját.⁵⁰ Ugyanakkor az énekesek közül senkit sem említ meg, a legfontosabbakat sem.⁵¹ Előszavában csupán tájegységekre, falvakra utal, ahol ezekkel az énekesekkel találkozott. Az anonimitást nemcsak az énekesek nevének elhallgatásával hangsúlyozza Lönnrot, hanem az előszóban használt igei formákkal is. Egyes szám első személyű igealakot egyetlen egyszer sem használ. Amikor saját alkotói munkájáról ír, akkor is személytelen igemódban (passzívumban és infinitívusban) levő igével utal az összeszerkesztésre: „ne tulevat olemaan vanhimpana omituisena jalkimuistona Suomen kansalle ja kielelle, kunnes niitä maailmassa löytyy, on niitä kaikella mahdollisella huolella ja ahkeruudella pyydetty sovittelä ja liittää toinen toisiinsa niin hyvästi, kuin van on osattu, ja koota niihin kaikki, mitä runot senaikuisesta elämästä, tavoista ja vaiheista ovat tiedoksi säilyttäneet.”⁵² Ugyancsak az anonimitást szolgálja, hogy Lönnrot neve egyik kiadás fedőlapján sem szerepel. Gyakorlatilag csak az aláírt és dátumozott előszavak utalnak arra, hogy Lönnrotnak valamilyen szerepe lehetett az eposz létrejöttében. Ezt a magatartást Pertti Anttonen a „nép mögé bújás”, a népi énekesekkel való azonosulni akarás szerepjátékának tartja.⁵³

Az új kiadás összeszerkesztése idején íródott lönnroti levelek azonban egy tudatos szerkesztő, alkotó képét idézik. Lönnrot tisztában volt azzal, hogy az eposz népköltészeti alapokra épül ugyan, de saját íróasztalán készül: egyéni szerkesztő- és alkotómunkájának az eredménye, mely

⁴⁹ [eredeti szöveg:] „Tämä kirja esivanhempimme muinaisesta olostä, elämästä ja toimista ilmestyy nyt paljo täydellisempänä, kun minä entisessä korjuussansa oli.” [fordítás tőlem, V. P. I.] LÖNNROT 1995 [1849]: I.

⁵⁰ D. E. D. Europaeus gyűjtőútjairól V. Salminen írt részletesen. Salminen úgy véli, hogy D. E. D. Europaeus nagyobb területeket járt be, mint Lönnrot és több epikus éneket sikerült összegyűjtenie, mint Lönnrotnak. Vö. SALMINEN 1906.

⁵¹ Az ismert énekesek nevét Lönnrot és a többiek mindennapos naplószerű lejegyzéseiből ismerjük.

⁵² [magyar fordítása:] „Nem szabad elfelejteni, hogy ezek a finn nép és nyelv legrégebbi sajátos emlékei, míg csak élnek; a lehető legnagyobb gondnal és szorgalommal azon voltunk, hogy lehetőségünk szerint a lehető legjobban elrendezzük, egymáshoz kapcsoljuk őket, és mindent beléjük sűrítünk, amit a runók az akkori életéről, szokásokról és körülményekről megőriztek.” [Bereczki Gábor fordítása]. A magyar fordító többes szám első személyben fordítja az igéket, mely – véleményem szerint – visszaadja a lönnroti anonimitásra való törekvést. [kiemelés tőlem V. P. I.]

⁵³ ANTTONEN 2002: 44.

egy másfajta koncepció függvényében lehetne teljesen más is. Erről ír F. Collannak 1848. április 25-én: „az összegyűjtött runókból most bőven össze lehetne állítani *hét* Kalevalát is, s ez mind különböző lenne.”⁵⁴

Lönnrot tehát egyszerre volt szerkesztője és – az énekeket írásban rögzítőként – alkotója a Kalevalának. Tudatos alkotóként igyekezett figyelembe venni az első kiadást ért bírálatokat. Különösen a Kalevalát svédre fordító M. A. Castrénnek a cselekmény ellentmondásosságára vonatkozó megjegyzéseit. Így nyerte el például a Teremtés-történet végleges, második kiadásbeli alakját. Az első kiadásban ugyanis Väinämöinen világra jövétele érdekében könyörög az égitestekhez, hogy segítsenek neki megszületésében. Majd születése után teremti meg a Napot és a Holdat. Az új változatban az égitestek a bűvárkacsa tojásaiból jönnek létre, majd ezek után segédkeznek Väinämöinen születésében. Ugyancsak a cselekmény logikus vonalvezetését szem előtt tartva Lönnrot bizonyos személyeket egygyé olvaszt: Väinämöinen anyját, Ilmatárt és Vízasszonyt; Lemminkäinent, Ahtit és Kaukomielit; Kullervo gazdasszonyát és Ilmarinen pohjolai feleségét. A legtöbb változtatás a keresztény elemek kiiktatásában figyelhető meg. Például a szampó visszaszerzésének történetében a csónakút szereplőinek a megváltoztatása. Az énekesek variációiban Väinämöinen Szűz Máriát vagy valamelyik apostolt kéri fel, hogy evezzen. A Kalevalában Ilmarinent teszi meg evezősnek. Ennek oka Lönnrotnak az eposz cselekményének idejéről vallott felfogása. Szerinte a cselekmény valamikor az őskereszténység előtt játszódhatott, ezért semmiképpen sem illenek a keresztény elemek a pogány kori eposzba. A szájhagyomány útján terjedő népköltészetre jellemző módon a szöveg módosulhat, vagyis a keresztény elemek később kerül(het)tek be az énekekbe. Az utolsó runó keresztény elemei azért maradhattak az eposzban, mert az éppen a finn őstörténetben bekövetkezett korszakváltásra utalnak: a kereszténység felvételére.

A *Litteraturblad* 1849-es számában Lönnrot önmagát a runóénekesek közé sorolja. Alkotói munkáját az énekesek előadási technikájához hasonlónak véli. Az énekesek, mivel csak emlékezőtehetségükre hagyatkozhatnak a runók előadásakor, az énekek szövegén folyton változtatnak. Tulajdonképpen ezt tette Lönnrot is, amikor a legjobb sorokat választotta ki az énekvariációkból, vagy amikor egy-egy, a „Kalevala szellemében” önmaga költötte sort betoldott. Erre runóénekesi minőségében felhatalmazva érezte magát. Ezen kívül pedig szem előtt tartotta R. Tengström eposzfelfogását is, miszerint: „a nagy epikus versművek egyidejűleg egy személy alkotása és több összhatás eredménye. Egy egységes, művészi versmű egy

⁵⁴ Idézi KAUKONEN 1983: 203.

költőt kíván, másrésről viszont a mondák a néplélek termékei gyanánt mindenki ajkán éltek, s nemzedékről nemzedékre öröklődtek.”⁵⁵

Lönnrot a Kalevala alkotójaként nem csupán (népi) költő, hanem nyelvészeti munkát is végzett: köznyelvesítette az énekek nyelvjárási vonásait mind lexikai, mind formai szempontból.

A Kalevalának mint tisztán népköltészeti alkotásnak a vizsgálata Lönnrot népköltészetről, eposzról és nyelvről vallott felfogásának a figyelmen kívül hagyását jelenti. A műfaji kérdést: népi vagy műeposz-e a Kalevala, a kutatók, irodalomtörténészek a 19. századtól kezdve napjainkig ellentmondásosan kezelték. A finn irodalom történetéről szóló legfontosabb munkák hol a népi, hol a műeposz jellegét hangsúlyozzák. Julius Krohn 1897-ben arra hívta fel figyelmet, hogy a Kalevala nem válhat a népköltészeti kutatások forrásává,⁵⁶ Unto Kupiainen ugyancsak műeposzként kezeli.⁵⁷ Velük ellentétben Kai Laitinen – bár hangsúlyozza, hogy a Kalevala Lönnrot szerkesztésének eredménye – a népköltészet fejezetben ír az eposzról.⁵⁸

A kutatók sorában Rafael Koskimies egyfelől arra figyelmeztet, hogy a mű esztétikai vizsgálatakor tekintetbe kell venni az eposz népköltészeti alapjait, valamint Lönnrot *teremtő* (sic! 'luoja') munkáját is. Másfelől úgy véli, hogy a Kalevala eszmei háttére független Lönnrottól, csupán a népköltészeti alap a meghatározó annak vizsgálatában. Mert a nép semmit sem tudhatott Arisztotelészről, Goethéről, Schillerről vagy Hegelről.⁵⁹

Laitinen irodalomtörténetének teljesebb finn változatában a népköltészetről szóló fejezet lektoraként, ahol a Kalevaláról is szó van, Väinö Kaukonen működött közre.⁶⁰ Kaukonen, a mű egyik legalaposabb vizsgálójaként,⁶¹ mindig is a Kalevala műeposzjellegét hangsúlyozta, de ő sem foglal állást kizárólagosan egyik vagy a másik mellett: „Bár a Kalevala, mint *Lönnrot versműve*, az igazi népköltészet-kutatáson, a tárgyi és

⁵⁵ Idézi uo. 222.

⁵⁶ Vö. KROHN 1897. *Murteitten taistelun aika* című fejezetben.

⁵⁷ Vö. KUPIAINEN 1958.

⁵⁸ Vö. LAITINEN 1981b.

⁵⁹ Vö. KOSKIMIES 1978: 7–19.

⁶⁰ A népköltészet fejezet Satu Apo munkája. Apo Kaukonen felfogását követve műeposznak tartja a Kalevalát, és anakronisztikusnak minősíti például Matti Kuusi *Kalevalaista kertomarunoutta* (Kalevalai epikus költészet) népköltészeti gyűjteményének címválasztását, mivel a Kalevala szó Lönnrot zseniális „találmánya” volt, és valójában semmi köze nincs a népköltészethez. A Kuusi – Kaukonen vitáról bővebben lásd LAAKSONEN – PIELLA 2002 utolsó tanulmányait.

⁶¹ Kaukonen évtizedeken keresztül vizsgálta a Régi és az Új Kalevala összeszerkesztésének körülményeit, a lönnroti koncepció fejlődését. A ma kézikönyvként használt *A Kalevala születése* című könyve kutatási eredményeinek rövidített változata.

szellemi néprajz és a történeti nyelvtudomány vizsgálati területén kívül esik, ezeknek a tudományoknak nagy szerepe van az eposz népeleti hátterének a megvilágításában. Mivel a versmű a régi *népköltészeti motívumok és metaforák kimeríthetetlenül gazdag kincsesára*, az említett tudományoknak mindig lehetőségük van arra, hogy *megelevenítsék az archaikus eposz költői valóságát*.⁶²

A magyar Kalevala-kutatók közül Korompay Bertalan is Kaukonenhez hasonlóan vélekedik. Ugyanakkor igyekszik arra is választ találni, hogyan és miért kerülhetett a finn eposz a világirodalmi központba. A finn eposz létrejöttének feltételeként azt a „romantikus axiómát” nevezi meg, mely szerint „minden olyan népnek, mely bizonyos szellemi képességeknek már ősidőkben birtokába jutott, volt naiv eposza, illetőleg annak valamely kezdeti formája. (...) amikor az axiómával kapcsolatba került a nemzeti gondolat s amikor szinte megrögzött hitté vált a kisebb, ismeretlenebb népek körében, hogy ha nemzeti eposzt tudnak felmutatni, akkor az irodalom és a nép, amely azt létrehozta, egyszerre közfigyelem tárgya lesz s előkelő helyet fog elfoglalni a világirodalomban.”⁶³

A legújabb irodalomtörténet kompromisszumos megoldáshoz folyamodik: *Kansaneepos – taide-eepos* (Népi eposz – műeposz) cím alatt foglalja közre a Kalevalával.⁶⁴ Ugyancsak ez az irodalomtörténet lehetségesnek tart egy Kalevala előtti és utáni irodalmi korszakolást is.⁶⁵

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a Kalevalának mint irodalmi műnek a társadalomtörténeti és művészi értelemben vett hatása elválaszthatatlan egymástól. A finn nemzeti identitás kialakulása és megerősödése a 19. században a svéd – és ezen keresztül a német – kultúrától, nemzettől való elhatárolódás révén ment végbe. A Kalevala éppen azért válhatott a finn identitás hordozójává, mert – a történelmi értelmezés szerint – a törzsi viszonyok között élő ősfinniséget ábrázolta; egy olyan történelmet, mely a svéd történelemtől független. A Kalevala mint az ősfinniség történelmének a megjelentetése az önálló nemzetként való (ön)meghatározás példája. Az eposz majd kétszáz éves finn fogadtatástörténetében a különféle olvasatok legtöbbször a mű nemzetiidentitás-teremtő szerepére kérdeztek rá. Nem csupán az irodalomban, hanem a társzművészetekben is: a színház, a zene, a festészet területén. A művészek különösen azokban az időszakokban fordultak a Kalevalához, amikor a finnság, a finn államiság szempontjából erre szükség mutatkozott: a 19. és 20. század fordulóján a késői romantika és a realizmus korszakában többek között az író Aleksis Kivi, Juhani Aho

⁶² KAUKONEN 1983: 232. [kiemelés tőlem V. P. I.]

⁶³ KOROMPAY 1989 [1935]: 19–21

⁶⁴ Vö. VARPIO – HUHTALA 1999: 213.

⁶⁵ Vö. uo.

és a költő Eino Leino az irodalomban, Akseli Gallén-Kallella a festészetben vagy Jean Sibelius a zenében, Aulis Sallinen, Kalle Holmberg, Paavo Haavikko, Mauri Kunnas és Kai Nieminen a 20. század végén és napjainkban.

Emellett pedig összekötő kapocsként működött a finn–magyar nyelvrokonságot (vagy éppen néprokonságot) ápolni óhajtok között, sokszor akár állami szinten is.

2.3. A nemzet fogalmának változása a magyaroknál és a nemzeti nagyelbeszélés

A finnel összehasonlítva a magyar többrendszemben a nyelvvel és annak a kultúrában játszott szerepével kapcsolatos elméleti fejtegetések és ezek gyakorlatba ültetése majd' fél évszázaddal korábbra tehető. Kazinczyék törekvéseiben a turkui majd helsinki romantikusokéval rokon elemeket és vonásokat fedezhetünk fel. Az eltérések inkább időbeliek, mintsem ideológiaiak.

2.3.1. Nemzetfogalmak és irodalomfelfogások

A nemzeti újjászületés eszméje, a két irodalmi rendszer közötti fáziskülönbség miatt, a magyar irodalomban a finnél korábban, már az 1780–90-es években jellemző volt, azonban csak az 1820–30-as években teljesedett ki.

A nemzeti tudat kialakításában legfontosabb szerepe a nemzeti kultúrának volt. Ennek pedig egyik legalapvetőbb pillére a nyelv. A 18. század végén, a nyelvi alapokon nyugvó nemzeteszme mellett a – Finnországban különben ismeretlen – rendi nemzeteszme is általános volt. Ez utóbbi „történeti jogi természetű, a Mi-tudat határvonalait a joghoz és a hatalomhoz való viszonya rajzolja ki.”⁶⁶ S. Varga Pál megállapítására hagyatkozom a nemzetfogalmak leírásában, mivel ezeken keresztül ragadható meg legjobban a célkultúra viszonyulása a Kalevala-fordításokhoz, különösen ami a két első teljes magyar átültetést illeti. S. Varga három nemzetfogalomnak a 18. századi egymás mellett éléséről ír, melyek az államközösség, az eredetközösség és a hagyományközösség elvén alapultak.⁶⁷ E két utóbbi

⁶⁶ DEBRECZENI 2005b: 276.

⁶⁷ „Az államközösségi nemzetfogalom (...) a nemzetben egyazon uralkodó alattvalóinak közösségét látta. (...) A nemzet *eredetközösségi* felfogásában a történeti – genealógiai – narratíva játszotta a főszerepet, amely Kézai Simon *Gesta Hungarorum*-án alapult (13. sz. vége); a magyar nemzetet eszerint a hunok örököseiként a Kárpát-medencébe visszatérő honfoglaló magyarság leszármazottjai alkotják. Kézai a nemzetet a nemességre korlátozta, melynek tagjai fegyverrel védték a hazát. (...) Az a szemlélet, amely a nemzetet *hagyományközösségnek* tekinti,

nemzetfogalomhoz sajátos irodalomfogalom is kapcsolódott. Az államközösségihez nem kapcsolható irodalomfogalom, mivel az eredetközösségi elven alapuló nemzeteszme a század végére fokozatosan kiszorította azt, leegyszerűsítve azt is mondhatjuk, hogy éppen a nyelvkérdés működött a két nemzeteszme ellentétéként.⁶⁸

A nemzetfogalmakhoz kapcsolódó irodalomfelfogások – az eredetközösségi nemzetfogalomban érvényre jutó literatúrafogalom⁶⁹ és a hagyományközösségiben a poézisen alapuló irodalomfogalom⁷⁰ – más-más követelményeket támasztottak a nemzeti nagyelbeszéléssel szemben.

A nemzettel kapcsolatos elbeszélés és a róla való gondolkodás 19. századi beszédmódja a 20. században a két világháború között válik újra divatosá: még az 1940-es években is valósággal megkívánja az egyházi, szakrális metaforák használatát.⁷¹

A leginkább az eredetközösségi irodalomfelfogáshoz kapcsolható nyugati hálózathoz idomulás a különböző műfajok, versformák – a textuális és konceptuális rács – átvételében és alkalmazásában nyilvánul meg. A 19. század közepén szinte mindenki az eposzt tartotta az egyedüli lehetséges műfajnak, mely betöltheti a nemzeti nagyelbeszélés szerepét: egyszerre „múltfeltámasztó” és „jövőteremtő”.

abból indul ki, hogy az emberiség egy-egy sajátos kulturális mintázat alapján elkülönülő részekre tagolódik, s ezek a nemzetek. A nemzet fennmaradásának kulcsa e mintázatnak a mindenkori jelenhez alkalmazkodó és idegen hatásokat asszimiláló hagyományozása, az emberiség fennmaradásának kulcsa pedig kulturális sokféleségének megőrzése.” S. VARGA 2005a: 241–242. [kiemelés az eredetiben]

⁶⁸ Vö. S. VARGA 2005b: 228–231.

⁶⁹ „E felfogás szerint az esztétikumot az *egyéni alkotóerő* hozza létre. A klasszicizmus idején ezt az alkotóerőt az *erudíció* (kiműveltség) jelentette (...), később, a romantika korában a *teremtő képzelet*, ez biztosítja a mű *eredetiségét*. (...) Az irodalom e felfogásban tehát a kései írásos magas kultúrák terméke, és ezért, értelemszerűen, csak a társadalom magas műveltségű rétegeinek hozzáférhető.” S. VARGA 2005a: 242. [kiemelés az eredetiben]

⁷⁰ „Míg a *literatúrában* a nyelv csupán *eszköze* az általánosan érvényes szépség kifejezésének (...), itt az irodalom alapja a nyelv, pontosabban, az egyes nyelvek *kezdeti állapota*. (...) Mivel minden nyelvben más és más a metaforikus gondolkodás jellege, a költő szépség az egyes nyelvekhez van kötve – *ebben* áll a költői művek eredetisége –, maga a költészet pedig, lévén a nyelv terméke, nem egyes egyének, hanem – mint a nyelv maga – lényegét tekintve a közösség alkotása, és így elvileg a közösség valamennyi tagja számára hozzáférhető: *közköltészet*. Ugyanezért a költészet eredetileg egy egész közösség egységes és teljes tudáskészletét hordozza (esztétikai funkciója tehát nem különül el kognitív funkciójától).” Uo. 242–243. [kiemelés az eredetiben]

⁷¹ A nemzeti nagyelbeszélést romantikus törekvésnek tekintik, „amely a dicsőnek látott múlt alapján vázolja föl a jobban remélt jövő freskóit a *nemzeti lélek templomának fehér falaira*. Vörösmarty és Lönnrot tevékenységének egyik ihlettrugója: régmúlt harci események költői formába öntésével az ősi dicsőség emlékeinek ápolása; a másik: nemzeti mitológia teremtésével a sajátosan nemzeti kultúra, a korszerű szellemi élet alapvetése, majd *tömörvonalú katedrálissá* való megépítése.” VIRÁNYI 1940: 4. [kiemelés tőlem V. P. I.]

2.3.2. Eposz legyen-e vagy regény?

A nemzeti nagyelbeszélést a magyar irodalomban – akárcsak a finnben – a nemzeti tudat kialakulásának, megerősítésének és fenntartásának eszközének tekintették.

Arany János *Naiv eposzuk* című tanulmányát egy kérdéssel kezdte: „Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül kezembe, mindig elborultan kérdelem magamtól. Volt-e nekünk valaha ősi eredeti eposzuk?” Majd válaszol is a kérdésre, miután a krónikákban fellelhető történeteket közelebbről is megvizsgálja: „Azt hiszem, hogy a felidézett nyomokból is kiviláglik már, hogy volt nálunk naiv eposz, s hogy az, mint általában a népköltemény, költői formában nyilatkozott. (...) Azonban dacára annak, hogy legrégibb történetírásunk, tudós naivságában megvetni, lenézni látszik a naiv költészetet. Az átszivárgott egyes helyek nemcsak ily eposzi nyomokat sejtetnek velünk, hanem egyszersmind a mese idomára is következtetést engednek húzni. A részletesség, mellyel Béla Névtelenje a honfoglalás személyeit s eseményeit, egész egyes adomáig ösmeri, kétségkívül az eposz részletessége; s ha nem is egy magyar Nibelungen óriási izmait (...), de mindenesetre nagyrészt az élőhagyomány és népköltészet maradványait kell sajdítanunk e följegyzésekben”.⁷² Az „idegen szellemtől” tartózkodás mintegy tanácsként jelenik meg mindenki számára, aki egy ilyen munkára vállalkozna. Ugyanakkor Arany, aki a nemzeti irodalom hagyományközösségi rendszerének volt a kiteljesítője Kölcsey Ferenc és Erdélyi János nyomán,⁷³ az élő hagyomány, annak folytonosságát rendkívül fontosnak tartja.

A naiv eposz hiánya honfoglalási hősköltemények írására ösztönözte a magyar szerzőket: Arany hozzákezdett a hun-trilógiához, melyből azonban csak az első, a *Buda halála* készült el.⁷⁴ A korábban már publikált műeposzokból azonban, mint például Vörösmarty *Zalán futásából*, legfőképpen azt hiányolták a kritikusok, hogy a szerző „elmulasztá (...) jellemezni a nemzetet is, mert ősi, régi szokások, főleg a szent dolgokkáli bánás teljesen mellőzve, vagy legfőlebb csak említve”⁷⁵ voltak. A fiatal Toldy Ferenc Vörösmarty egyéni mitológiateremtésével értett egyet, és ahogyan Szajbély Mihály megállapítja, Toldynak „minden bizonnyal eszébe sem jutott, hogy az eredeti nemzeti maradványok felkutatását és a hozzájuk való ragaszkodást kérje számon Vörösmartyn.”⁷⁶ S. Varga nemzetfogalmaihoz

⁷² ARANY 1962a: 264., 272., 270.

⁷³ Vö. S. VARGA 2005a: 236–259.

⁷⁴ Gulyás Pál egyik 1937-ben írt tanulmányában például Arany *Toldiját* tartja a magyar nemzeti eposznak. Vö. GULYÁS 1937: 66.

⁷⁵ ERDÉLYI 1886: 239–240.

⁷⁶ SZAJBÉLY 2005: 407.

visszatérve, Toldynak – a nemzeti irodalom eredetközösségi rendszere kifejlesztőjeként ilyesmi nem is juthatott eszébe, hiszen ő Vörösmarty egyéni esztétikai teljesítményét értékelte az eposzban. Virányi Elemér majd száz évvel később egy – a Kalevaláról szóló – írásában a finn eposzt éppen Vörösmarty művével hasonlítja össze, és ő is a sajátos mitológiateremtést, az egyedítést tartja a mű legfőbb értékének. Azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a nyugati hálótól eltérő megvalósítások, ha azok mögött nincs a hagyományozás folytonossága, nem elég a nemzeti nagyelbeszélés feladatának betöltéséhez: „Vörösmarty rendkívül merész kézzel nyúlt a Zalán futásának megírásához: teljesen szakított a görög–latin vagy az újkori keresztény eposzok (Tasso, Zrínyi) hitvilágával. Végtelenül jellemző módon, a Mátra és a Bükk ormait választotta a magyar Olimposz színteréül s megteremtette a pogány magyar mitológiát. (...) Az önmaga erejére utalt Vörösmarty is bátran elmondhatta: A semmiből egy új világot teremték!”⁷⁷ A Kalevala esetében is éppen ezt a közös kulturális emlékezetre alapozást emeli ki Vörösmarty munkájával szemben.⁷⁸ Ezzel a gondolattal Virányi egyértelműen a hagyományközösségi irodalmi részrendszerhez kapcsolódik.

Arany a *Széptani jegyzetek*ben az eposszal szemben támasztott formai és tartalmi követelményeket fogalmazza meg. A példák felsorolásánál ott találjuk a Kalevalát is.⁷⁹

Az eposz cselekményszervezésében az ősi életforma bemutatása mellett a csoda megjelenése is fontos volt. Gyulai Pál is egyértelműen a mítosz és a történet kettőssége mellett foglal állást. „mythosz és történet összefolyt kódében csodás világításban emelkedtek ki előtte [a nép előtt, aki megteremti az eposzt] az istenek és hősök alakjai.”⁸⁰ A 1850-es évekre azonban annyiban változtatott álláspontján, hogy többekkel együtt a nemzeti nagyelbeszélést nem az eposzban, hanem a történelmi regényben vélte megvalósíthatónak. A *Széptani jegyzetek*ben Arany is úgy ír a regényről, mint amit „a költői előadás legkorlátlanabb formájának” tart, s melyet az „újkor eposzának szoktak mondani”.⁸¹ A finn irodalmi rendszerben éppen a Kalevala megjelentetése tette fölöslegessé a hagyományteremtésnek a romantikus történelmi regénnyel való biztosítását.⁸²

⁷⁷ VIRÁNYI 1940: 4.

⁷⁸ Legalábbis a Lönnrottal való összehasonlításból ez olvasható ki. Lönnrotot szerencsebbnek tartja, mivel a hagyomány „szervesebben összefüggő és költői szépségekben eredeti módon gazdag szövedékére bukkant, mind a régi írásokban, mind pedig a nép ajkán élő dalokban.” Uo.

⁷⁹ „A velünk újabb időben rokonságba hozott finnek is birnak ily eposszal, melynek címe: Kalevala.” ARANY 1962b: 549.

⁸⁰ Idézi Gyulait DÁVIDHÁZI 1998: 67.

⁸¹ Uo. 554.

⁸² Vö. IMRE 2002: 95–99.

A magyar nemzeti nagyelbeszélésként funkcionáló művel vagy műfajjal szemben a 19. század végére olyan „szigorú, régi és új” követelményeket támasztottak, melyek „közül az elavuló eposz jóformán csak a régieknek tudott volna eleget tenni, a történelmi regény pedig legfőljebb az újak némelyikének. Olyan műfajra volt szükség, amely egyszerre transzcendens és világi, fenséges és okadatolható, eredetmonda és fejlődéstörténet.”⁸³ Dávidházi Péter úgy látja, hogy ezt a nemzeti eposz hiányából fakadó űrt és annak bizonyos funkcióit a 19. század végére „egy tudományos elbeszélés, az irodalomtörténeti fejlődésrajz veszi át (...) a transzcendens igazolású közösségi eredetmonda funkcióját a szépirodalom prózai elbeszélésfajtáinak nem kellett átvenniük az anakronisztikussá vált eposztól. Megtette azt helyettük a nemzeti tudomány, főként az irodalomtörténet-írás.”⁸⁴ A magyar regénynek – sajátos típusaival és altípusaival –, ha nemzeti nagyelbeszélésként nem is, de a „hazai eszmei, erkölcsi, nemzeti feladatokat” sikerült ellátnia.⁸⁵

2.3.3. Nemzetfogalmak és a finnugor nyelvrokonsághoz való magyar viszonyulás

A rendi nemzeteszme egyik sajátosságaként tartották számon annak a finnugor nyelvrokonítással szembeni fellépését. Margócsy István azonban éppen arra hívja fel a figyelmet egyik tanulmányában, hogy a rendi nemzeteszme nemesi történeteszemléletének leredukálása a magyar–finn (–lapp) nyelvrokonítással való radikális szembeállításra egyfelől sokkal bonyolultabb probléma, másfelől pedig nem is felel meg a valóságnak. A nyelvrokonságot elvetők, mint például Bessenyei, legfőképpen a nemzetkarakterológiai jegyek alapijáról kiindulva tiltakoztak. Margócsy úgy látja, hogy ez a szemlélet a 19. század végi ugor–török háború viszonyainak a történetietlen visszavetítése anyagában, módszerében és szemléletében egyaránt. Hiszen, amint megállapítja, már a 18. században igen nagy elterjedtségnek örvendett a finnugor rokonság téziseinek elfogadása.⁸⁶

⁸³ DÁVIDHÁZI 1998: 67.

⁸⁴ Uo. 74–75.

⁸⁵ IMRE 1996: 206.

⁸⁶ „...a korabeli értelmiség Sajnovics könyvét és felfogását, úgy tetszik, a Bessenyei–Orczy kör nyomtatásban csak későn megjelent tiltakozása mellett, elsősorban dicsérőleg és javallólag vette tudomásul, s a nyelvrokonítás körének kibővítését egyáltalán nem vetette el. A társ jezsuiták, Faludi Ferenc, Molnár János örvendezése mellett ide sorolható pl. a történész Pray Györgynek, Palma Károly Ferencnek, az irodalomtörténész Horányi Eleknek, Wallaszky Pálnak, az orvos Kibédi Mátyus Istvánnak, a nyelvész Benkő Józsefnek, Sándor Istvánnak, Verseggy Ferencnek, később Gyarmathi Sámuelnek és Révai Miklósnak egyetértése, vagy különös súllyal a hun–avar rokonság egykori nagy hívének, Kalmár Györgynek elfogadó nyilatkozata; a mai értelemben vett szépírók közül Virág Benedeknek dicshimnusza vagy

Az eredetközösségi elven alapuló nemzetfogalom, mivel az államközösségivel éppen a nyelvkérdés állította szembe, a magyar nyelvet központi nemzetmeghatározó jegyként kezelte. Ebbe a nyelvhez való viszonyulásba pedig a magyar finnugor nyelvcsaládba tartozása is beletartozott.

A hagyományközösségi elven alapuló nemzetfogalom képviselőinek viszonyulása a finnugor nyelvrokonsághoz láthatatlan, megfoghatatlan volt. Nem kérdőjelezték meg, de nem is foglaltak állást mellette. Többnyire tényként kezelték.⁸⁷

A nyelvrokonság elfogadásának és elterjedésének egyik módja a hun-magyar és avar vagy éppen a héber nyelvrokonsággal való összeegyeztetés volt. Ugyanez a kiterjesztő módszer jellemző a 19. század végére vagy a 20. század elejére és a két világháború közötti időszakra. Gyakorlatilag csak a kiterjesztés tere változik: az 1800-as évek végén az urál-altái, az 1900-as években pedig a turáni nyelvekre. A finnugor nyelvészet is az egyetem keretein belül az *Altái összehasonlító nyelvtudomány tanszéke* néven kezdte meg működését 1872-ben Budenz József professzor irányításával.

A turáni megnevezés Max Müller angol nyelvészről ered, aki 1861-ben ezen a néven foglalta össze Európának és Ázsiának minden olyan agglutináló nyelvét, amely nem indoeurópai és nem sémi. Müller két nagy csoportra vélte feloszthatónak a nyelveket: a letelepült és nomád népekére. Ez utóbbit nevezte turáninak. Ebbe a meglehetősen tág kategóriába egyaránt belefértek a finnugorok, a török-tatár, a szamojéd népek vagy éppen a japánok, tibetiek.⁸⁸ A magyarokkal együtt az észtek sem idegenkedtek a finnugor rokonság körének tágításától, finn részről az altái és turáni fogalmak implikálta török-tatár és mongol rokonságot meglehetősen ellenérzéssel fogadták.⁸⁹

A turanizmust Magyarországon különféle – profiljukat tekintve leginkább kulturális – társaságok népszerűsítették. Természetesen a kulturális vagy később gazdasági kapcsolatok célterületei nyelvészeti alapon kerültek kiválasztásra. A turániség eszméjét képviselőket azonban nem lehet és

Dugonics Andrásnak sok éven át folyó, felbecsülhetetlenül nagyhatású regénypropagandája, a 90-es évek röpirat-irodalmából Báróczy Sándornak és kivált Decsy Sámulnek javallása...” MARGÓCSY 1998: 133.

⁸⁷ Lásd pl. Arany már idézett sorait: „A velünk újabb időben rokonságba hozott finnek is birnak ily eposszal, melynek címe: Kalevala.” ARANY 1962b: 549. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

⁸⁸ Vö. KINCSES NAGY 1991: 44–49. és EGEY 2002.

⁸⁹ Észtországbán a szűkebb – finnugor – rokonság eszméje nemcsak gondolati síkon éreztette hatását, hanem a gyakorlatban is: az I. világháború után függetlenné vált országban például a Tartui egyetem betöltetlen tanári állásaiba többnyire finn professzorokat hívtak meg, és emellett magyarokat is: Csekey Istvánt, Haltenberger Mihályt és Jakó Gézá. A nyári mezőgazdasági idényben pedig finnugor származású vendégmunkásokkal igyekeztek megoldani a munkaerő pótlását. (Vö. EGEY 2002: 41., 64.) A finnugor nyelvrokonsághoz való magyar viszonyulásról lásd bővebben a következő fejezetet.

szabad egységesként kezelni. Az egyre-másra alakuló társaságok között voltak mérsékeltebb és radikálisabb elveket vallók is.⁹⁰

1910-ben alakult meg a Turáni Társaság (alcímében Magyar Ázsiai Társaság), melynek programjában a Társaság elnöke, Paikert Lajos a kulturális és tudományos kapcsolatok fejlesztésére helyezte a hangsúlyt: „Célunk (...) az ázsiai és velünk rokon népek, európai népek tudományát, művészetét és közgazdaságát tanulmányozni, ismertetni, fejleszteni és a magyar érdekekkel összhangba hozni... A Társaság altruisztikus irányú működéséből kizárja a politikát.”⁹¹ Az 1910-es indulást követően a világháborúhoz közeledve azonban a kulturális és tudományos kapcsolatok helyett egyre inkább a gazdasági kapcsolatok kezdtek dominálni. Az 1910-ben megfogalmazott célokhoz az I. világháború alatt tapasztalható csupán visszatérés, immár a Magyar Keleti Társaság – alcímében Turáni Társaság – égisze alatt. A fordulópontot az 1920-as év jelenti, amikor két új szervezet is a turániség eszméjének továbbvivőjeként határozza meg önmagát: a Kőrösi Csoma Társaság⁹² és a Magyarországi Turáni Szövetség.⁹³ Ez utóbbinak már induló programjában is a kulturális és tudományos kapcsolatok mellett hangsúlyosan szerepel a gazdasági kapcsolatok kialakítása és ápolása: „fajiságunk tudatának kifejlesztésével a magyarság erkölcsi és anyagi alapjának megerősítése, a rokon turáni népekkel a művelődés és gazdaság terén kapcsolat megteremtése.”⁹⁴

A 20-as években újra fellendülő kulturális és tudományos alapokon nyugvó turániség-eszme, főként a Magyarországi Turáni Szövetség tevékenysége révén, egyre inkább a politikai jobboldal, majd a szélsőjobb eszméiben talál visszhangra.⁹⁵ Ennek következtében a 30-as évekre már nem a nyelv vagy a kultúra rokon vonásai kerülnek előtérbe a turáni népek kapcsán, hanem a fajiság, a vérrokonsági kapcsolat.

Bár a finnek következetesen elzárkóztak a turániség eszméjétől, a finnugor rokonság propagálásában a 20. század első felében Finnországban is – amint azt már az előző fejezetben is láttuk – a fajiság, vérrokonság és a törzsi gondolat nyert egyre inkább teret.

⁹⁰ A turanizmust képviselő társaságokról bővebben lásd még SZENDREI 2008.

⁹¹ Idézi Paikert KINCSES NAGY 1991: 45.

⁹² A Turáni Társaságon belül létrejött független tudományos társaságról van szó, melynek elnöke Teleki Pál, alelnöke a finnugrista Színnyei József, titkára pedig Hóman Bálint, a majdani oktatásügyi miniszter. A Társaság folyóirata a *Kőrösi Csoma Archivum*, mely a *Turán* folyóirat folytatásának tekinti magát.

⁹³ A szövetség élén Cholnoky Jenő nagyvezér és Baráthosi Balogh Benedek szövetségnagy áll. A szövetség folyóirata a *Kelet* című lap.

⁹⁴ Idézi KINCSES NAGY 1991: 47.

⁹⁵ Főként a Magyar Turáni Társaság tagjai közül többen is kötődtek a szélsőjobbhoz. Vö. SZENDREI 2008: 124.

2.3.4. A magyarság önképe a 19. század végén és a 20. század elején

A magyarság önképe mint harcos, lovas nép⁹⁶ nemcsak a 18. században, hanem később is él. A régi dicsőség ösztönző hatására az 1848–1849-es szabadságharc leverése után is „szinte kizárólag a katonai siker, a szabadságharc bűvöletében él”.⁹⁷ A trianoni békeszerződés után, az 1920–30-as években a néprokonsági munka felvirágzása idején, a rokon észtek vagy finnek ezen az alapon tartják ezt a magyarok meghatározó jegyének, és nevezik a magyarokat „a szabadság lánglelkű lovagjainak”.

Az 1930-as évek második felében két kötet is foglalkozik a *Mi a magyar?* kérdéssel: a *Szép Szó* 1937-es különszáma, mely a finnugor rokonságot nem érinti, és a Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent kötet.⁹⁸ Különösen ez utóbbi váltott ki nagyobb visszhangot. A kötet célja az volt, hogy objektív, „lírai magyarságvízióktól” mentes képet nyújtson a „magyarság lényegé-

⁹⁶ „1. vitéz nemzet, 2. felemelkedett fejű, büszke, 3. nem tsüggedő, fel nem fúvalkodó, 4. ámbár bárdolatlan, goromba, mégis magában egyenes és jó szívu, 5. magának való, idegennek nem barátta, 6. hogy kegyetlen, ez nem tagadható, de ez az akkori háborús időknek geniusának köszönhető” Teleki Lászlót idézi MARGÓCSY 1998: 138.

⁹⁷ IMRE 2005: 233.

⁹⁸ *Mi a magyar most?* – 1937 (újra nyomva: Cserépfalvi – Gondolat – Tevan. Budapest. 1990). A kötet szerzői: József Attila, Ignótus Pál, Gáspár Zoltán, hevesi András, Fejtő Ferenc, Németh Andor, Bóka László, Nagy Lajos, Horváth Béla, Simándy Pál, Kemény György, Adorján János, Takács József, Ákos László, Szvatkó Pál, Reményik Zsigmond; *Mi a magyar?* Szerk. Szekfű Gyula, Magyar Szemle Társaság. Budapest. 1939. (repr. 1992). A kötet szerzői: Babits Mihály, Bartucz Lajos, Echaradt Sándor, Farkas Gyula, Gerevich Tibor, Kerecsényi Dezső, Keresztury Dezső, Kodály Zoltán, Ravasz László, Szekfű Gyula, Viski Károly, Zolnai Béla, Zsirai Miklós. *Mi a magyar?* címmel 2005-ben is napvilágot látott egy kötet Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály szerkesztésében (Habsburg Történeti Intézet. H. n.) az előszót jegyző Gerő András a kérdésfeltevést egyrészt az 1939-es kötetel való szembenállással indokolja: „Nem azért tettük, hogy a folytathatatlant folytassuk. Nem azért tettük, mert bármifajta szellemtörténeti reinkarnációban gondolkodnánk. Nem azért tettük, mert az ott közölt szerzők gondolatainak feltétlenül mai érvényességet tulajdonítanánk. Nem azért tettük, mert zsinórmértéknek tartanánk az akkori kötetet.” Gerő már az előszóban leszögezi, hogy „a magyar mint fogalom, nem egyszerűen állami, állampolgári, hanem kulturális közösség”. (GERŐ 2005: 8–9.) A kötet szerzői (Andrásfalvy Bertalan, Bálint Csanád, Esterházy Péter, Fejtő Ferenc, Grendel Lajos, Kányádi Sándor, Kornai János, Korniss Péter, Marosi Ernő, Ormos Mária, Romsics Ignác, Somfai László, Szegedy-Maszák Mihály, Végel László) éppen ezért a „honi és a kisebbségi magyar lét spektrumát” is reprezentálják. 2008-ban pedig Stockholmban jelent meg Dávid Gyula és Veress Zoltán szerkesztésében egy hasonló tematikájú kötet, mely a *Kik vagyunk és miért* címet viseli. Alcíme pedig: *Írások az identitásról*. A szerkesztő Veress Zoltán így ír a kötet célkitűzéseiről: „Nem titkoltuk, sőt amikor és ahol lehetett szóba hoztuk, hogy (...) magyar sorskérdésekkel akarunk foglalkozni (...). A magyar identitás kérdését ilyen sorskérdésnek érezzük.” (DÁVID – VERESS 2008. 9.) A kötetben olvashatunk Kárpátalján, Erdélyben, Svédországban élő magyarokról, Magyarországon élő zsidókról, erdélyi szászokról. Ugyanakkor helyet kap a kötetben egy, a finnugor szolidaritásról szóló tanulmány is. Lásd SZÍJ 2008: 299–322.

ról”, ezen túlmenően pedig irányadónak szánta a történész szerkesztő: „Valami normafélének szántuk ezt a könyvet, hogy öntudatossá tegye az emberekben magyarságukat és megóvjá őket a tévelygésektől, az illúzióktól, az ingoványba sülyedéstől.”⁹⁹ Nem a mi-ők dichotómiában próbálták megfogalmazni azt, hogy mi a magyar, hanem a különböző tudományterületek vizsgálatából kirajzolódó nemzeti jellemvonásokból véltek egy egységesebb képet kialakítani arra nézve, amivel „a nemzeti életben is számolni lehet”. A kötetben található nyelvészeti indíttatású tanulmány szerzője a finnugor nyelvészettel foglalkozó Zsirai Miklós, aki 1939-ben a Finnugor Tanszék vezetője volt. Magától értetődő elvárás tehát, hogy a szerző a magyar–finn nyelvrokonságot is érintse, amikor a nyelven keresztül keresi a választ a *mi a magyar?* kérdésre. Azonban nem ez történik! Alig alig utal a nyelvrokonság tényére.¹⁰⁰ A zárómondatok pedig a nyelv sajátos szerepét hangsúlyozzák a nemzeti identitás konstruálásában: „Bástyánk, lélekgyepünk, védelmi rendszerünk, hódító hadseregünk; szent kapunk, amely kizár és befogad, menedéket nyújt és otthonunkat jelzi. Nincs nemzeti vallásunk; művészetünk, tudományunk és jogrendünk éppúgy Európáé, mint a mienk, egyedül a nyelvünk a mi külön sajátunk és senki másé. Ezt beszélni és mívelni: az igazi Ars Hungarica.”¹⁰¹

Zsirai Miklós hozzáállása annál is meglepőbb, mivel – amellet hogy finnugor nyelvészettel foglalkozik – az 1930-as években, a kötet megjelenése idején a finn–magyar kapcsolatok, a nyelvrokonság gondolata a közgondolkodás része volt, széles tömegeket foglalkoztatott. Sem azelőtt, sem pedig azt követően nem volt akkora bázisa a nyelvrokonság gondolatának, mint éppen akkor.

⁹⁹ SZEKFŰ 1992 [1939]: 8.

¹⁰⁰ Ami van, az is inkább egyedítő, a magyar–finn nyelvrokonságot lényegtelenítő: „...a palato-veláris elkülönülés tán a finnugor alapnyelvből szállt reánk örökségül, esetleg csak különéletünk kezdő szakaszában fejlesztettük ki. Ezúttal ez másodrendű kérdés.” ZSIRAI 1992 [1939]: 199.

¹⁰¹ Uo. 216.

2.4. A nyelv- és/vagy néprokonságon alapuló magyar–finn kapcsolatok

A magyar–finn kapcsolatok három csoportba sorolhatóak:

- hivatalos, államközi egyezményekkel szentesített
- félhivatalos, különböző kulturális, néprokonsági eszmét felkaroló társaságok közötti
- nem-hivatalos, személyes barátságokon vagy szakmai érdeklődésen alapuló

A személyes kapcsolatok már a 19. században Reguly Antal finnországi útjával elkezdődtek. A felsorolt három csoport között sok az átfedés és a párhuzamosság, valamint a kezdeti személyes kapcsolatok fokozatosan alakultak át félhivatalos, majd hivatalos kapcsolatokká.

Amint a hipotézisekben is már volt szó róla, feltételezésem szerint a két kulturális rendszer viszonyában a finnugor nyelvprokonságon vagy éppen néprokonságon alapuló magyar–finn kapcsolatok meghatározónak bizonyulnak, és hatással vannak a finn eposz magyar fogadtatására is. Különösen a két világháború közötti és a II. világháború alatti időszakról feltételezhető ez, hiszen az 1930-as években Vikár Béla fordítása négyszer is megjelent gyors egymásutánban.

A következőkben ennek az időszaknak a hivatalos és félhivatalos, majd az 1950-es évektől napjainkig tartó időszak hivatalos kapcsolatait tekintem át.

2.4.1. Félhivatalos kapcsolatok: a néprokonsági munka

A 19. század egyéni kapcsolattartásai után valamiféle intézményesülésről már az 1910-es évtől kezdődően beszélhetünk, gondoljunk a Turáni Társaság megalapítására. Az 1921-es év egyfelől az első magyarországi magyar–finn–észt társaság, a rövid életű Magyar–Észt–Finn Ifjúsági Egyesület magyar osztálya megalakulásának az éve, másfelől pedig a Helsinkiben rendezett első finnugor kultúrkongresszus éve, melyet az 1924-es tallinni és az 1928-as budapesti követett. A finnországi kultúrkongresszus megszervezésében az 1906-ban alapított Suomalaisuuden Liitto (Finn Nemzeti Szövetség) nevű szervezet vállalt oroszlanrészt. A szervezet tevékenységi körébe ezenkívül magyarországi egyetemi hallgatók és tudósok finnországi útjának támogatása is beletartozott,¹⁰² vagy olyan magyar nyelvű,

¹⁰² Támogatta többek között Teleki Pál majdani miniszterelnök finnországi útját, az egyesület által szervezett előadásokon pedig olyan személyiségek adtak elő politikáról, a trianoni békeszerződésről vagy nyelvészetről, mint a Kalevala-fordító Vikár Béla, a helsinki egyetem magyar lektora Weöres Gyula vagy a nyelvész Zolnai Gyula. Vö. TAKALO 1986: 185–186

*Finnország*¹⁰³ című folyóirat indítása, melynek segítségével a finn kultúrát szándékoztak Magyarországon bemutatni. A két világháború között és a II. világháború alatt olyan háromnyelvű – magyar, finn és észt – folyóiratokat, évkönyveket is kiadtak, mint a *Fenno-Ugria*,¹⁰⁴ *Heimokansa*¹⁰⁵ vagy *Heimotyö*,¹⁰⁶ melyek Finnországban jelentek ugyan meg, de Magyarországra és Észtországba is eljutottak. A folyóiratok cikkeiben a háború közeledtével egyre inkább a nyelvrokonságon alapuló közösségvállalás szükségessége és a veszélyérzetből fakadó szovjetellenesség volt tetten érhető. A *Fenno-Ugria* 1925-ös első számában a programadó cikk (három nyelven) így írt erről: „Miután az erőviszonyok világháború okozta eltolódása következtében Finn- és Észtország fölszabadult és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása révén Magyarország – tragikus földarabolásától eltekintve – zavaró hatásoktól mentes állami életét megkezdette, a rokonsági eszme mind egymás, mind más finn–ugor népek iránt hatalmas erővel lobbant a szívekből elő mindhárom független finn–ugor ország területén. Így történt akkor is, amidőn e népek mindegyike súlyos nehézségei és fenyegető ellenségei közepette jóbarátok szerzésének szükségességét és kilátásait fontolgatva saját rokonságát is szóba hozta. De így történt azért is, mert önálló életet élve a vérségi kötelék természetes jogaikhoz és lehetőségeikhez az utat könnyebben megtalálták. (...) A *Fenno-Ugria* látja nagy és fölötte nehéz teendőit és hivatása szerint megkísérli, hogy a finn–ugor népek szellemi horizontját sajnálatosan szétszóródott egész finn–ugor fajunkra kiterjessze, lelküket közös távlatok befogadására képesítse és fölemelje őket kulturális tényezőkké a harcvonal legéleire, ahová a történelem vezényszava rendelte őket. Erre törekszünk: amit megtehetünk, meg fogjuk tenni.”¹⁰⁷ Ezt a finnugor népek kulturális egységéről írott cikk követte, melyben egyértelműen az ellenséggel (jelen esetben a szovjet bolsevizmussal) való együttes szembenállás szükségességét emeli ki a szerző: „nekünk, finn–ugor népeknek, két közös tulajdonunk van: az egyik aggodalommal tölt, a másik reményekre jogosít bennünket a jövőndőt illetőleg. Az egyik az égető közös veszély, a másik a finn–ugor ősök magasztos lelkülete. (...) Az állami és kulturális orientálódás egymással való szoros összefüggése azonban nyil-

¹⁰³ Az 1942 és 1943-ban megjelenő *Finnország* a *Suomalaisuuden Liitto* magyar nyelvű folyóirata. Három száma jelent meg. Főszerkesztője V. A. Heiskanen.

¹⁰⁴ A *Fenno-Ugria* első száma 1925-ben jelent meg Helsinkiben a *Suomalaisuuden Liitto* néprökonsági osztályának kiadásában. Három nyelvű – finn, magyar, észt – lap. A szerkesztőbizottság magyar tagja Faragó József. Negyedévenként megjelenő folyóiratnak szánták, mely 32 oldal terjedelemben, lehetőség szerint illusztrálva jelenik meg.

¹⁰⁵ A *Heimokansa* – *Testvérnép* 1941–1944 között jelent meg. Szerkesztője: Frans Akseli Hepporauta és Túröczy Zoltán. A cikkek mellett magyar és észt nyelvleckéket is tartalmazott.

¹⁰⁶ A *Heimotyö* a finnugor bizottság finn osztályának évkönyve.

¹⁰⁷ A szerkesztők az olvasóhoz *Fenno-Ugria* 1925/1 4., 6. [kiemelés tőlem, V. P. I. – A finn nyelvű szövegben ez nem szerepel.]

vánvaló jelen esetben már csak azért is, mert a finn–ugor népek egyesítése végett feltétlenül szükséges a közös kulturális kötelékek megszilárdítása, hogy megkövacsolhassuk azon acélpatkót, amelybe ősi ellenségünket be kell szorítanunk, ha fajunk élni akar.”¹⁰⁸ A „keleti szörnyeteg” elleni közös harc ígézetében a magyarok és finnek egymáshoz való viszonyulására az idealizált és sztereotipizált jellemvonások egymás mellé sorakoztatása volt jellemző. A finnek a magyarokban a „hazaszeretet lánglelkű lovagjait” és a „daliás rokont” látják.¹⁰⁹ Magyarországon különösen a finneknek a szovjetek ellen folytatott Téli-háborúja alatt kapott főszerepet a finnek iránti csodálat hangja. A rokonság szellemében a finnek hősiei helytállását magyar nemzetiségű önkéntes katonák is segítették.¹¹⁰

¹⁰⁸ PESONEN 1925: 15–21.

¹⁰⁹ Az elragadtatott nyelvhasználat és a csodálat hangja, valamint a magyarokkal való együttérzés általános ezekben a folyóiratokban. Ilyen a *Fennö-Ugria* 1925/2-es számában közölt, a második finnugor kongresszuson, Tallinnban elhangzott Gustav Ollik beszéde: „Üdvözöllek benneteket, Magyarország fiai és leányai! Büszkéek lehettek ezeréves múltatokra! Büszkéek lehettek arra, hogy ezer éven keresztül védelmeztétek Európa kultúráját. Ti vagytok a hazaszeretet lánglelkű lovagjai. Isten hozott benneteket daliás rokonaink! A sors szép hazát adott számotokra, de a szenvedésekből is kikaptátok a részeteket. A támadásra készülő sebesült oroszán Magyarország tartalmas szimbóluma. Bízunk Vörösmarty szavaiban: „Még jöni kell, még jöni fog egy jobb kor, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán.” Ha a testvéri kézzorítás balzsam, mely a fájdalmat megenyhíti érzelmeinket küldjük Golgotán szenvedő testvéreink felé. Hiszünk szilárdan Magyarország föltámadásában. Hisszük, hogy jobb jövő várja azt a népet, amelynek nagy államférfiai, tudósai és művészei és a testvéri szeretet orvosság, mely a sebeket behegeszti, akkor kitárjuk mindkét karunkat ölelőre és legszebb magas teljesítményekkel gazdagították az emberiség kultúráját.” (104.) vagy a *Heimotyö* második számában (1938–39) Väinö Musikka írásában: [eredeti szöveg:], suomalaiset, eestiläiset, magyarit, koko suomalais-ugrilainen suuri heimoyhteys! On ihanata ajatella, että olemme yksilöitä tästä monivivahteisesta kansojen erikoisryhmästä. Suomalaisien kestävyyks ja sisu, eestiläisten sitkeys ja herkkyyks, unkarilaisten tulisen luja tahto – ne kaikki ovat ominaisuuksia, jotka vievät eteenpäin itsekatkin näistä kansoistamme ja samalla myöskin koko ihmiskunnan pyrkimyksiä. ... »Me uskomme kansalliseen ylönousemukseen«, tämä unkarilaisten tulevaisuudenvala on ollut aikojen kuluessa näille kaikille kansoille yhteinen. Tervehdimme teitä kaikkia, tätä heimolaisuutemme kolmiyhteyttä uskoen ja luottaen suureen tulevaisuuteemme.” [magyarul:] „finnek, észtek, magyarok, nagy finnugor törzsközösség! Csodálatos dolog arra gondolni, hogy egyediek vagyunk a népeknek ebben a színes csoportjában. A finnek kitartása és szívóssága, az észtek keménysége és érzékenysége, a magyarok lángolóan szilárd akarása – ezek mind olyan tulajdonságok, melyek előre viszik nemcsak népeinket, hanem ugyanakkor az egész emberiség törekvéseit. »Hiszünk a nemzeti feltámadásban«, ez a magyarok jövőre vonatkozó fogadalma az idők folyamán minden népnek közös fogadalmává vált. Üdvözlünk hát titeket, hiszünk a törzsi szentháromságban és bízunk a fényes jövőnkben.” [fordítás tőlem, V. P. I.] MUSIKKA 1939: 73–74.

¹¹⁰ A magyar nyelven megjelenő *Finnország* című folyóirat programadó cikke sem feledkezik meg erről, de sokkal inkább kulturális és gazdasági téren képzei el a további együttműködést: „A magyar–finn kultúrkapcsolatok szorosak. Azokat rokoni és vérközöségi kötelékek erősítik. Ideális alapon eddig is számosan dolgoztak rokonságunk népszerűsítéséért és fognak dolgozni a jövőben is. De most itt az ideje annak, hogy a finn–magyar rokonsági gondolat szerepet követeljen magának nemcsak eszmei, de gyakorlati téren is. Hogy az ed-

2.4.2. A magyar–finn kapcsolatok intézményesülése

1937. október 22-én írták alá a két állam képviselői az első magyar–finn államközi kulturális egyezményt, mely a kapcsolatok elmélyítését és intézményessé tételét fogalmazta meg célként.¹¹¹ Az egyezmény 16 cikkelyéből négy – a legrészletesebben kidolgozottak – a rokonsági eszmén és nyelv-rokonságon alapuló együttműködéssel foglalkozott. Az egyezmény aláírásakor Uuno Hannula miniszter az államközi kapcsolat szükségességét éppen a nyelvrokonsággal (néprokonság?) motiválta: „Azok a kapcsolatok, melyek bennünket összekötnek, a messzi múltig nyúlnak vissza. A magyar nyelv *vér* és a finn nyelv *veri* szava bizonyítja, hogy vérségi kapcsolatról van szó, melyet az eltelt évezredek sem tudtak szétszakítani. Ezeket a szent kapcsolatokat óhajtjuk a jövő generáció számára is megőrizni.”¹¹² Ugyancsak 1937-ben, az államközi szerződés aláírása előtt röviddel alakult meg a Magyar–Finn Társaság,¹¹³ melynek fő célkitűzése a finn kultúra magyarországi megismertetése volt.

digi előkészítő korszak lezárult és a finn–magyar rokonsági munka új fázisába lépett, azt az 1939–40-es orosz veszély ránczódulásakor Finnországnak küldött segítség bizonyítja, melyel Magyarország hitet tett a népeinket egybefűző sorsközösségről és együvé tartozásról. A folytatólagos és eredményeket hozó munkának azonban előfeltétele, hogy egymás élet-körülményeit, viszonyait, a párt- és napi politika célzatosságaitól mentesen, a valóságnak megfelelően megismerjük. Az országainkat elválasztó földrajzi távolságot legegyszerűbben ismertető szak- és szépirodalom terjesztésével csökkenthetjük. Evégből szükségünk van jó magyar szépirodalomra, magyar zenére, különös tekintettel a folklórkutatás eredményeire, útleírásokra, gazdasági szakkönyvekre stb. Idegen forrásokból eredő és turisztikai érdekek terjesztette *puszta, csárdás, korcsma, csikos, cigányprimás, izzó tokajerek, operettek* s más hasonló kellékek romantikussá minősített Magyarországa helyett meg akarjuk ismerni végre is az igazi magyar arcot, a munkás, a dolgozó Magyarországot, annak iparát, földművelését, bányászatát, tudományos és művészi életét stb.” [kiemelés az eredetiben] *Finnország* 1942/1. 3.

¹¹¹ Egey Emese, aki doktori disszertációjában a magyar–finn diplomáciai kapcsolatokat vizsgálta a két világháború között, megállapítja, hogy a külügyminisztériumi iratok is arra utalnak, hogy Magyarország több okból is kíváncsnak és kiemelten fontosnak tartotta a kapcsolatfelvételt Finnországgal: „egyrészt Magyarország ügyének, a revíziónak támogatókat igyekeztek szerezni külföldön, másrészt közelről kívánták szemmel tartani a Szovjetunió szándékainak és erőviszonyainak alakulását.” EGEY 2002: 58.

¹¹² [eredeti szöveg:] „Ne siteet, jotta meitä yhdistävät, ulottuvat kaukaiseen menneisyyteen. Unkarin kielen vér ja suomen kielen veri-sanat todistavat, että kysymys on veren siteistä, joita vuosituhansien ajatkaan eivätkin ole voineet katkaista. Nämä pyhät siteet tahdomme säilyttää myöskin tuleville sukupolville.” Heimotyö 1938–1939: 65. [fordítás tőlem, V. P. I.]

¹¹³ A Társaság elnöke, Nagy Emil volt igazságügy-miniszter, ügyvezető alelnöke Virányi Elemér, aki korábban Tartuban volt magyar lektor, főtthkára Gaskó Dezső orvos. A Turán Társasággal közösen (is) több kulturális esetet és összejövetelt szervezett, önálló kiadói tevékenységet folytatott. 1941-ben négy, Finnországban működő néprokonsági szervezettel is együttműködési egyezményt írt alá. A négy szervezet: Helsingin Akateeminen Heimoklubi (Helsinki Akadémiai Néprokonsági Klub), Suomen Heimotyöseura (Finn Néprokonsági Társaság), Suomalaisuuden Liitto (Finnségi Szövetség), Akateeminen Karjala Seura (Akadémiai Karjala Társaság). Vö. EGEY 2002: 44–53.

Az 1937-es év azonban korántsem jelentette a kapcsolatok kezdetét. A kapcsolatok félhivatalos és egyre hivatalosabbá váló, állami szinten is megjelenő jellegét erősítette a Klebelsberg Kunó kultuszminiszteri tevékenysége alatt, 1929-ben létrehozott ösztöndíjrendszer is, valamint az a tény, hogy a magyarországi iskolákban bevezették a rokon népek napjának – október utolsó hétvégéje – megünneplését is. Klebelsberg 1930-ban az északi államokat érintő körútján járt Finnországban és Észtországban is. Hazatérése után megalakította a Finnugor Kutatás Magyar Nemzeti Bizottságát, és ezzel az országos kultúrpolitika szintjére emelte a finnugor rokonság támogatását.¹¹⁴

2.4.3. A magyar–finn kapcsolatok az 1950-es évektől napjainkig

A második világháborút követő közvetlen időszakban a magyarországi politikai rendszer megváltozása miatt a polgári Finnországgal kialakult kapcsolatok ismét személyes vagy félhivatalos szinten működtek. A hivatalossá válásukban direkt és indirekt módon a Kalevalának is jutott szerep.

A Kalevala jegyében történt például a kulturális kapcsolatok újrafelvétele: 1949-ben, az Új Kalevala megjelenésének 100. évfordulóján érkezett az első delegáció Magyarországról Finnországba, majd ezt követően jó néhány tudós és művész tett látogatást a Kalevalával vagy Lönnrottal kapcsolatos jeles ünnepeken. Ugyanígy a háború után elsőként Magyarországra hívott finn tudós is a Kalevala keletkezéséről tartott előadást.¹¹⁵

A kapcsolatok hivatalosabbá válása 1950-ben a Finn–Magyar Társaság alapításával kezdődött. Bár a kezdetekkor politikai, gazdasági és kulturális arculattal is rendelkezett a társaság, 1957-től csak kulturális téren kívánta folytatni tevékenységét.¹¹⁶

Újabb kultúregyezményt a két ország 1959. június 10-én írt alá Budapesten. A finn küldöttséget Heikki Hosia oktatási miniszter, a magyar küldöttséget pedig Benke Valéria kulturális miniszter vezette.¹¹⁷

Az új okirat nagyon sokban hasonlított az 1937-ben megkötött egyezményhez. Ebben is hangsúlyos szerepet kapott a magyar–finn nyelvrokonságon alapuló kulturális csere.¹¹⁸

¹¹⁴ A bizottság vezetői Gombocz Zoltán, majd Zsirai Miklós – a finnugor összehasonlító nyelvészettel is foglalkozó nyelvészek – voltak, szellemi központja pedig az Eötvös Kollégium. Vö. EGEY 2002: 42–44.

¹¹⁵ Lásd KAUKONEN 1982: 21.

¹¹⁶ Lásd bővebben VILKUNA 1967: 78–82.

¹¹⁷ Vö. NUMMINEN 1984: 9–15.

¹¹⁸ Vö. HUOTARI – KAUKONEN 1984: 231–239.

A két ország közötti kapcsolatok hivatalossá válásával újraindult az ötévenként megrendezésre kerülő finnugor kongresszusok sorozata is. Ezek szervezésében a két ország mellett a Szovjetunió is részt vett, lévén a harmadik olyan ország, ahol jelentős számú finnugor népesség élt, hiszen Észtország is a szovjet tagköztársaságok egyike volt.

A finnországi Finn–Magyar Társaság mintájára Magyarországon jóval később, 1989. február 28-án, a Kalevala napján alakult újra meg a Magyar–Finn Társaság.¹¹⁹ Ekkor határozták el ugyanis a Magyarországon működő és bejegyzett Magyar–Finn baráti körök és szervezetek, hogy egy országos szervezetben egyesülnek.

Ami a Finn–Magyar Társaságot illeti, különösen a megalapítását követő első két évtizedben, legfőképpen az akkori Magyarország propaganda-céljait szolgálta. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a társaság elnöki tiszt-ségének betöltésének kérdésében a magyar államnak döntési joga volt.¹²⁰

Az 1959-es kultúregyezmény aláírásával az 1946–1958 közötti hallgatás időszaka után az irodalmi életben is újraindult a finn szerzők magyarországi megjelentetése. Lényegi változás azonban – Szopori Nagy szerint – leginkább a 70-es évek elején volt érzékelhető. Addig tartott ugyanis a „tapogatózás és az újrakezdés korszaka”.¹²¹ A változás a finn irodalomhoz való közeledésben szemléletmódbeli változást is jelentett: egyre kevesebb utalás történt a nyelvrokonságra és a két világháború között oly sokszor hangoztatott finn–magyar párhuzam is eltűnt a közbeszédből.¹²²

Az 1989-es rendszerváltást követő időszak legfontosabb eseménye a magyar–finn hivatalos kapcsolatokat illetően a Finnagora 2004-es budapesti megnyitása. A Finnagora kulturális, tudományos és gazdasági központként határozta meg önmagát: „tevékenysége komoly helyismeretre és a kulturális exporttal kapcsolatos tudásra épül. A Finnagora szakmai együttműködést és valódi kölcsönhatásokat teremt Finnország és Magyarország között. Célja Finnország, a finn kultúra és művészet, oktatás, kutatás és gazdaság ismertségének növelése Magyarországon.”¹²³

¹¹⁹ A Társaság alapszabálya a következőképpen kezdődik: „A magyarországi magyar–finn baráti körök a magyar–finn baráti kapcsolatok ápolása, erősítése és fejlesztése céljából, a két nép közös örökségére, hagyományos barátságára, az 1937-ben alapított Magyar–Finn Társaság céljaira is alapozva 1989. február 28-án, a Kalevala napján elhatározták, hogy a baráti körök szövetségéként létrehozzák a Magyar–Finn Társaságot.” <http://www.magyarfinntarsasag.hu/index.php> Letöltve 2008. október 12.

¹²⁰ Erről lásd bővebben OIKARI 2001.

¹²¹ SZOPORI NAGY – VARPIO 1990: 105.

¹²² Lásd uo. 110.

¹²³ <http://www.finnagora.hu/frameset.php> Letöltve 2007. november 19.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a két ország mindennemű kapcsolatában a nyelvrokonság meghatározó szerepet játszott. A félhivatalos vagy hivatalos kapcsolatokon keresztül közvetített kép az irodalmi művekkel szembeni elvárásokban is éreztette hatását. A finnekben a magyarokról kialakult kép, Gerevich Kopteff Éva meglátása szerint, a magyar irodalom finnországi fogadtatására is rányomta bélyegét: a magyar művekben a forradalmi gondolatot keresték. Emellett pedig úgy véli, hogy a két irodalom közötti kapcsolatra a beskatulyázás a jellemző: a finn irodalmat a magyarok a Kalevala-skatulyába helyezték, a finnek a magyarokét pedig a Petőfibe.¹²⁴ Szopori Nagy ezt legfőképpen annak tulajdonítja, hogy például a nyugatosokkal alig-alig ismertették meg a finn olvasóközönséget. A leglényegesebb különbség a finn irodalom magyarországi és a magyar irodalom finnországi fogadtatása között az, hogy: „a magyarok szívesen tekintik a finn irodalmat a finnugor népek irodalma egyikének, Finnországban viszont a magyar irodalom mint a közép-európai irodalmak képviselője van jelen, s a finnugor népekével alig hozzák kapcsolatba”.¹²⁵ Ez a magyar oldalon tapasztalható – Szopori szavaival élve – „másként kezelés” rányomja bélyegét a finn irodalom magyarországi fogadtatására.

Az, hogy a Kalevala esetében is működött-e a „másként kezelés”, vagy a finn eposz ettől eltérő, netalán kitüntetett szerepet játszott és játszik-e a két rendszer kapcsolatában, arra a következő, a magyar fordítások kritikai fogadtatását vizsgáló fejezetekben keressük a választ.

¹²⁴ <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/suoma/vk/gerevich-kopteff/madachaz.pdf>
Letöltve 2007. március 16.

¹²⁵ SZOPORI NAGY – VARPIO 1990: 150–151.

3. KÉT KÍSÉRLET A FINNUGOR HÁLÓ MEGTEREMTÉSÉRE

Azzal a megállapítással, hogy a finn eposz magyar fordításai a magyar irodalomból hiányzó nemzeti nagyelbeszélést hivatottak pótolni, én sem vitatkozom. A következőkben is ezt fogom igazolni, éppen azokat a stratégiákat vizsgálva, melyekkel ezt Barna Ferdinánd és Vikár Béla megvalósítani próbálta: a finnugor háló megteremtésével.

A *finnugor háló* fogalmát az első fejezetben a következőképpen határoztuk meg: olyan szövegrendszer, melyben nem a műfaj, hanem az a nyelv a meghatározó, amelyen a szövegek íródtak. A szövegrendszert pedig olyan fogalmi keret tartja össze, mely az egyedítés konstruálásának eszköze, identifikációs (segéd)eszköz, mely a különbségekre fókuszál, felerősíti azokat a másságokat, melyek a *nyugati háló* diktálta fogalmi kerettől megkülönböztetik és azokat a hasonlóságokat, melyek a *finnugor háló* megteremtéséhez szükségesek lehetnek.

3.1. Első kísérlet – Barna Ferdinánd fordítása

Az Új Kalevala finnországi megjelenése után Hunfalvy Pál¹²⁶ és Fábrián István¹²⁷ is fordított részleteket magyarra az eposzból. A teljes szöveg magyarul először Barna Ferdinánd fordításában jelent meg 1871-ben, az Akadémia kiadásában.

¹²⁶ Hunfalvy Pál (1810–1891) nyelvész, etnográfus, történétíró. Ő kezdte el megszervezni és kiépíteni a komplex szemléletű magyar uralisztika bázisát és szervezeti kereteit. Főként a vogul és az osztják népek irodalmának népszerűsítőjeként fejtett ki aktív munkásságot.

¹²⁷ Fábrián István – Philofennus (1809–1871) plébános, nyelvész. Az elsők között volt, aki a finn nyelvről nyelvkönyvet, az irodalomból pedig fordításokat és tanulmányokat közölt. A FIT az elsők között választotta meg külföldi tagjának.

3.1.1. Finnugor mitológiát rekonstruáló törekvések

Az 1871-ben megjelent Kalevala-kötet a fordított szöveg mellett tartalmazta a fordító előszavát és jegyzeteit is. A következőkben ezeket vizsgálom a finnugor háló jellemzőire összpontosítva.

A fordításhoz írt előszó szerkezeti felépítése jól átgondolt: Barna először az eposznak a nemzeti irodalmakban betöltött szerepéről és fontosságáról ír, majd fokozatosan tér rá a magyar, finn és vogul irodalmi párhuzamokra. Az első mondatokban jó érzékkel a példaértékű és a magyar kultúrára nagy hatással levő német nemzeti irodalomra hivatkozik. A nemzeti eposzról írottak arról tanúskodnak, hogy Barna igen tájékozott a herderi és a hegeli filozófiában is. Az eposznak kettős feladatot szán: megmutatni a kívülágnak az illető nép őskorának egy szeletét, az ún. „történelem előtti” időt – „az idegenre nézve becsesek azért, mert az ős népek multjába egy-egy mély pillantást engednek vetni”,¹²⁸ valamint erősíteni a nemzeti tudatot: „az azon nemzetbelire nézve azonban sokkalta fontosabbak, mint-hogy lehetetlen képzelni is egy nemzetét szerető, emelkedett szellemű és gondolkozófót, aki ne vágynék őseinek hitét, szokásait, erkölceit ismerni, mintegy tükörben látni maga előtt, s hogy ugymondjam, néhány percre mintegy egészen átalakulni azzá, amik ősei voltak, úgy érezni amint azok éreztek, egy szóval támaszpontot szerezni magának azok gondolkozása biztos megítélésére.”¹²⁹ Éppen e kettős szerep fontossága miatt foglalkoztatja Barnát a magyar irodalomból hiányzó eposz. A hiány okai között a török hódítás, az „idegen ajkú népek” bevándorlása egyaránt szerepelnek. Következtetésében, miszerint „ma már nem is valószínű, hogy ilyesmit a nép ajkáról sikerül összegyűjtenünk”, egy – korának a naiv eposzról vallott felfogásában – jól tájékozott és racionálisan gondolkodó tudós-kutató szól az olvasóhoz. A benne is munkáló vágyat, hogy a hiányzó magyar eposzt valamilyen formában pótolhassa, leginkább egy finnugor nyelven íródott, hasonló műfajú szöveg lefordításában látta kivitelezhetőnek: „ha már magunknak sem nyelvemlékeink, sem ilyen történelem előtti időre visszavezethető összegyűjtött ősköltészeti maradványaink nincsenek, önként következik, hogy a velünk rokon népek ilyennemű gyűjteményei leginkább kínálkoznak buvárlat és összehasonlítás tételére mindannyiszor, valahányszor bennünket az imént jellemeztem nemesebb vágy meglep, melyet a honfoglalást tárgyazó régi ének így fejez ki: emlékezzünk régiekről.”¹³⁰ Mivel Barna a nemzeti nagyelbeszélést csak az eposz műfajában vélte megvalósíthatónak, ugyanakkor felismerte a hagyomány folyto-

¹²⁸ BARNA 1871: IV.

¹²⁹ Uo. IV.

¹³⁰ Uo. V.

nosságának fontosságát, gyakorlatilag két feladatot kellett végrehajtania: kiválasztani a lefordítandó művet és megteremteni a folytonosságot. A Kalevalát európai sikere, műfaja, megjelenésének előzményei és körülményei tették alkalmassá az egyik feladatra. A másikat pedig a rokonságon alapuló kontinuitásra hivatkozás biztosította. Alapként a finnugor nyelvrokonságnak kívánta megnyerni az olvasókat, kiemelve a finnek a finnugor nyelveket beszélők közül, és a németek mellé helyezéssel példaként állította az olvasók elé.¹³¹ Részletekbe menően írt a finn és az észti gyűjtésekről, a Kalevala és a Kalevipoeg megjelentetésének körülményeiről. A két eposz világirodalmi fogadtatásából jó érzékkel a legjelentősebbeket válogatta ki. Olyan elismert szaktekintélyekre hivatkozott, amikor a Kalevalát a klasszikus eposzok sorába helyezte, akik egész Európában ismertek voltak és a kulturális főáram hangadóinak számítottak: „Grimm Jakabra, Steinthallara, Uhlandra, Carrière M.-ra, Schott V.-ra”.¹³² Grimm egyike volt azoknak, amint az előző fejezetben is láttuk, akik a Kalevalát Homérosz eposzaival vagy éppen a Nibelung-énekkel helyezték egy sorba. Steinthal pedig még tovább ment, s az eposz nevet teljesen megérdemlő hőskölteménynek csak négyet ismert el: az említettek mellett a Roland-éneket és a Kalevalát.

Barna úgy próbálja a célnyelvi olvasóhoz közelebb hozni a finn Kalevalát, hogy egyfelől feltárja annak általa feltételezett magyar vonatkozását, másfelől pedig a közös gyökerekből fakadó hasonló lelkületet vizionál. A fogalmi keret felvázolásakor – vagyis annak leírásakor, milyennek is kellene lennie a közös, finnugor (h)ősi kornak és hitnek – a finn eposz nem epikai részéből merít: Barna meglátásában Bornemisza Péter *Ördögi kísértetekről* című munkájában található félpogány, félkeresztény ráolvasások szövegei szóról szóra megegyeznek a Kalevala ráolvasásainak passzusaiival.¹³³ Ebből kiindulva szögezi le rögtön az előszó elején, hogy a magyarok pogány kori őshite alapján teljesen megegyezik a finnekével.

¹³¹ „A Kalevala énekei ily valóban hangya szorgalommal történt gyűjtéséből láthatjuk először azt, hogy e gyűjtések nálok előbb megindultak, mint Európa legműveltebb népeinél, nem véve ki innen a németet sem; másodsor, hogy *mennyre jóra való népnek kell egy olyannak lenni, amely egy ilyen ügyet oly jókor felkarolt, és azt azóta a legirtózatoss megpróbáltatások között sem ejtette el, megpróbáltatások közt, amelyről lehettek igen is fogalmaik őseinknek a 30 éves háborúban, melyből nekik is bőven kijutott a maguk részük és ezzel egyidejű török uralom alatt, melyhez az oroszok közvetlen szomszédsága egészen hasonló inséget és irtó háborúkat eredményezett számokra, – de már minekünk utódaiknak alig lehet, s következésképp *mennyre érdemes e derék kis rokon-nép teljes becsülésünkre s végre hogy kontinuitásra* nemcsak a közjog terén *van szükség, hanem a tudomány birodalmában is, ha sikert akarunk elérni, ennek a finnekéhez egészen hasonló szívós és szakadatlan kitartás egyetlen eszköze.*” Uo. XIII. [kiemelés tőlem – V. P. I.]*

¹³² Uo. IV.

¹³³ Barna Ferdinánd 1872-ben *A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre* címmel erről bővebben is előadást tartott az Akadémián.

Az előszóban és a kötet végén található jegyzetekben rendkívül hangsúlyos az ősi finn és magyar hitélet és költészet hasonlóságainak, analógiájának bemutatása. A jegyzetekben még tovább erősíti a finnugor háló megteremtésének szükségességét és létjogosultságát. A magyar–finn párhuzamok mellett a rokon népek – pl. a vogul – népköltészetéből is merít. Akár úgy is fogalmazhatunk, hogy Barna a történeti objektivitást szem előtt tartva, a jegyzetekben megjelenő etimologizálások révén egy finnugor – és ezen keresztül – magyar nemzeti mitológia megteremtésére tett kísérletet.¹³⁴

A német irodalmi párhuzammal és a finn eposzról mint a nyugat-európai irodalmi életben elfogadott és csodált műről szóló beszédmóddal a nyugati hálóra reflektált, és az így ábrázolt finnekben a magyarok elé állított követendő példát. Az előszóról és a jegyzetekről összefoglalásként

¹³⁴ A kötet végén található jegyzetek főként egy-egy sorhoz vagy kalevalai hőshöz fűződő magyarázatok. A legtöbb finn–magyar analógián alapul, célja a finnugor mitológia rekonstruálása. Ezekből a legjellemzőbbek: „1:110. az eredetiben: Ilmatár annyi mint légleány; én légtündérének fordítám, mivel ez a magyar nép felfogásának jobban megfelele; Imás (sic!) neve: víz-anya (143–164).; 1:169. Ukko, a finn nemzet fő istenségének tulajdon neve; maga a szó öreget, aggot jelent, – ma már a Hegyaljáról az Akadémiába beküldött szülő-eladási okiratokból tudva van, hogy őseink is így hívták a magyar pogány vallás fő istenét, – kit öreg embernek képzeltek, – s a tiszteletére inni szokott áldomásoknak is Ukkon-pohara volt a neve.; 1:233–234. Az eredetiben maa-emä, magyarul szórul szóra: föld-anya; ezen istenséget őseink szintén e néven ismerték, ami a Bornemisza Péter: »Ördögi kísértetek« című művében fenn tartott 8 felpogány félkeresztény ráolvasás (imák) egyikében fordul elő. – A földanya a föld alatt lakónak gondoltatt; más neve föld üke (Mannun eukko) jóságos isteni lény volt.; 1:321–322. Búvölés közben a névtelen (nimetön) vagyis a negyedik ujjnak igen nagy szerepe volt, valamint a magyar népnél is némely vidékeken babonázás közben mind a mai napig. V.ö. XV. 271. s XLIII. 260.; 2:7. Sárrét, finül saari, – amint hívták őseink is a szigetet (sári); én a sárrét szót e fogalom kifejezésére Paleocapa P a Tisza-szabályozásról 1847-ben írott művéből vettem, amelyhez csatolt térképen a vízöntötte térségek így neveztetnek p. o. Sebes Körös sárrétje, és Berettyó sárrétje; amilyenek ezek a sárrétek, olyanok a finn országi szigetek.; 2:247–248. kaleva és Oszmo: egyértelműek a főistennel, Ukkóval. A finn hitregészetnek a vogul hitregészeti maradványokkal való egybehasonlításából azonban az látszik valószínűnek, hogy kaleva a finnek nemzeti istene lett volna, akitől az egész nemzet származik, – s ez esetben ennek a »magyarok istene« fogalom felelne meg, mint saját nemzeti istenségünk, aki tehát, Ukkonnal a főistennel nem egyazon személy.; 3:131. örök fája a dallásnak: szabad fordítása a finn laulaja iän-ikuinennek. Jogosítva éreztem rá magam annál inkább, mert először: ország szerte mesefának hívják az oly embereket, akik sok mesét tudnak regélni, – másodsor mert ez a fogalom a finnben is meglehetősen honos.; 4:135–136. A nap és a holdtündére, – a magyar mesék is ismerik a napurfit, – így a finn hitregészet egyaránt a nap fiát, és a nap lányát, (tündérét). Ezek igen szorgalmas isteni lények voltak, kik a nap és hold arany és ezüst sugaraiból szöveteket szőni képzeltek, neveik finnül: Kuutar: Holdleány, és Päivätär: Napleány. A magyar »tündér« szó értelme nem egészen bizonyos; érdekes tudni, hogy tytär finnül annyi mint leány, összetételekben azonban rövidítve, s mintegy képzőül használva tar-tär.; 6:37. Híz, egy ellenséges s kártékony hatalmas istenség. Mint Hunfalvy Pál úrtól értém, a magyar népnél is élne még egy ilyen átkozódás »vigyen el az Iz«, mely a finn Híz-nek felelne meg.; 7:173. Mana, Alvilág, a halál birodalma, a magyar Manó.; 17:310 Csuma, Erdélyben az ártalmas kórok és járványok képzelt szellemének neve, finnül, kuuma.” BARNÁ 1871: 324–334.

elmondhatjuk, hogy az etimologizálásokkal és az előszóban rendkívül hangsúlyos finnes utalásokkal a fordító a finnugor háló megalapozásának igényével a hagyomány folytonosságának az érzékeltetésére törekedett.

3.1.2. Korabeli viszonyulás Barna rekonstruáló törekvéseihez

Barna Ferdinánd átültetése a teljes Új-Kalevala fordítások sorában a világon a negyedik. Azt gondolhatnók, hogy a több mint 22 000 sor magyaráztát (legalább) a finnugor rokonság hívei érdeklődéssel és örömmel fogadták. Hiszen ezt megelőzően csak részfordítások jelentek meg: Hunfalvy Pálé és Fábíán Istváné, és bár ezek nem tartoztak a legsikerültebb átültetések közé, mégis úgy tekintettek rájuk, mint egy teljes fordítás előhírnökeire. Ennek fényében legalábbis meglepő az a – többnyire negatív – viszonyulás, mely Barna Ferdinánd fordítását a megjelenéstől szinte napjainkig végigkísérte.

A megjelenés évében Magyarországon két híradás tudósított a teljes, magyarra átültetett finn eposzról. Az egyik teljes egészében elítélő: „A Kalevala a finnek híres nemzeti éposza pár nap előtt jelent meg az akadémia kiadásában. Barna Ferdinánd muzeumi könyvtárőr és az akadémia levelező tagja fordította, ki lehet nagyon alapos ismerője a finn nyelvnek és irodalomnak, *de fordításában nem tudta kellőleg visszaadni a híres éposz költői szépségeit*. A könyvet az Athenaeum irodalmi társaság nyomdája igen díszesen állította ki”,¹³⁵ a másik, ezt követően még jó pár évig egyedülként, elismerő hangnemben: „A naív ősköltészet, mely közvetlenül termett ki eredeti talajából, mint paradicsom-kert, mint az ősi Flóra egész rengeteg gazdagsága az illetlen, termőerejének egész feszülő teljében eredő humusból, idegen földbe való átültetésekor teremő erejű költőt kíván, hogy sokat ne veszítsen részegítő illatából. Mindent az idegen nem kívánhat, sőt ily nagy fölledatra termett erővel is csak ritkán rendelkezhet. Így alig marad több hátra, mint óriási szorgalommal, a szakértelem és tárgyszeretetének lelkiismeretével, szóval azzal, a mi a hatalmunkban van, pótolni azt, a mi nem magunktól függ. Barna Ferdinánd úr, a Kalevala magyar fordítója, ez utóbbi szempontból nagy fölledatának magaslatán áll. Őt a mellett áthathatta a költészet melege is s olvashatunk a Kalevalában nem egy helyet, hol a korrektség – mert Barna mindenütt korrekt – a költőiséggel karöltve jár”.¹³⁶ Egy dologban ellentmond egymásnak a két híradás, mégpedig Barna költői megvalósításának tekintetében. Az elsőként idézett ismertetés nem is mond ennél többet. A második a „megkívánt költőiséget” a fordításra került mű természetéből, műfaji sajátosságából vezeti le. A finn Ka-

¹³⁵ Figyelő 1871/20: 240. [kiemelés tőlem – V. P. I.]

¹³⁶ Reform 1871. július 28.

levala nem más, mint naiv ösköltészet, ebből következően pedig a nyelv, amelyen/amely által megszólal, metaforikus – költői. Az utóbbi még mond valami nagyon fontosat, mégpedig azt, hogy megértette a fordító előszavát és jegyzeteit, megértette a fordítói intenciót, és meglátásában Barna sikeresen vitte véghez mindazt, amit célként kitűzött maga elé.

A magyar fordítás megjelenésének híre Finnországba is eljutott. A *Kirjallinen Kuukauslehti* havi lap egyik 1872-ben megjelent számában ír a magyar kiadásról, és nagyon pozitívan nyilatkozik Barna fordításáról. Külön kiemeli a fordító előszavát és jegyzeteit, a kötet díszes borítóját, melyet a finn „luxuskiadással” tart egyenrangúnak. Magáról a szövegről is jó a véleménye, úgy véli, hogy a célnyelvi olvasónak a forrásnyelvihez hasonló élményben lehet része: „A versmérték a finnhez hasonlóan mutatkozik, azzal a különbséggel, hogy a szókezdő betűrímek helyett általában végrímet használ. Magyarázatokat a kötet végéhez illesztve találunk. De figyelmet részünkről leginkább a fordító előszava érdemel, ahol az ősi finn és magyar költészet hasonlóságairól ír.”¹³⁷

Ugyanebben az évben a fordító munkájának elismeréseként, Otto Donner¹³⁸ ajánlására a FIT levelező tagjainak sorába veszi fel Barnát, majd 1884-ben a Finnugor Társaság (Suomalais-Ugrilainen Seura) hívja meg külső tagjai közé. A hatástörténet legfontosabb állomása az 1897-ben megjelent *Magyar Mythologia*, melyben a szerző Kandra Kabos explicite is erre a fordításra támaszkodik, különösen a jegyzetekre. Úgy tűnik, hogy Barna Ferdinánd folytonosságteremtő törekvéseit a korábban említett recenzensen kívül csak Kandra értette meg. Mitológiája előszavában így nyilatkozik: „Mythológiánk alapvető szent-írásául a finn Kalevalát fogadtam el, mint amely a néphagyomány-töredékeinkkel egykorú s e mellett tisztább is, vegyületlenebb is. Azt hiszem, hogy még egyszer mythológiát írva, Ipolyi [Arnold] sem tenne másként; avagy ha ezt tette volna, nem annyi sok kifogásolni valóra talált volna benne a kritika.”¹³⁹ Kandra mitológiája azonban a magyar többszörös perifériájához tartozott, ellentétben a hivatkozott Ipolyi Arnold által 1854-ben publikált mitológiával.

¹³⁷ [eredeti szöveg:] „Tämä teos, kilpailee muhkeasta ulkomuodosta sen suomenkielisen painoksen kanssa, jota tavallisesti 'loistopainokseksi' nimitetään. – Värssymitta näkyy olevan sama kuin Suomen runoissa, sillä ainoalla erotuksella, että alkusoinnun sijasta usein loppusointua eli riimiä käytetty. Selityksiä on joku määrä teoksen loppuun liitetty. Mutta enintään tarkastusta meidän puolelta ansaitsee kääntäjän esipuhe, jossa esiin vedetään muutamia vertauskohtia Suomen muinaisrunojen ja Magyarien vanhimpiin muinaisrunojen välillä.” *Kirjallinen Kuukauslehti* 1872: 30–33. Idézi WEÖRES 1962: 146–147. [fordítás tőlem – V. P. I.]

¹³⁸ Otto Donner (1835–1909) nyelvész, a Helsinki Egyetem tanára, a Finnugor Társaság (Suomalais-Ugrilainen Seura) alapító tagja

¹³⁹ KANDRA 1897: XIII.

Ha Barna fordítói módszereit vizsgálva megpróbáljuk a fordítást elhelyezni az eredetközösségi vagy hagyományközösségi elven alapuló irodalmi részrendszer egyikében, azt látjuk, hogy az első magyar teljes Kalevala leginkább az utóbbihoz közelít. Etimologizálásaiban vagy az előszóban a rendkívül hangsúlyos finnugor hálóra utalásokban a hagyomány folytonosságának az érzékeltetése működött. A nyugati hálóra reflektálással pedig az eredetközösségi irodalmi felfogáshoz próbált meg utat keresni: a nyugat-európai irodalmi életben elfogadott és csodált finn eposzt mintaként állította a magyar közönség elé.

3.1.3. A fordítás rehabilitálása új szempontok bevezetésével

A Barna-féle fordítással szembeni, Finnországban tapasztalt pozitív hozzáállás nem tartott túl sokáig. 1909-ben, az újabb, Vikár nevéhez köthető fordítás megjelenésének évében Eemil Nestor Setälä¹⁴⁰ már nem tartja „élvezhetőnek” Barna munkáját. Két ok miatt sem: a szerinte rosszul megválasztott fordítói módszer miatt – a finn mondatszerkezetek magyarosításával – és amiatt, hogy Barna nem volt költő.¹⁴¹ Ugyancsak Setälä írásában bukkan fel, immár finnül is, a Barnevalás Budenz-anekdota.¹⁴² A budenzi viszonyulás azonban ellentmond ennek. Ugyan nem publikálta a fordításról szóló tanulmányát, de a később megtalált kézirat¹⁴³ nem utal arra, hogy Budenz ennyire elítélő lett volna Barna átültetésével szemben. Éppen ellenkezőleg! Barna fordítását a kettős hűség – tartalmi és formai – viszonylatában is meggyőzőnek tartja, és a sikerültebb részeket a finn eredetitől „alig különbözőnek”. A fordításelméleti szempontok bevonása mellett Budenz a finnugor mitológia rekonstruálásának lehetőségével is egyetért. Kandra Kaboshoz hasonlóan a Barna Ferdinánd-i intenciót megértette, és – írásának tanúsága szerint – teljes mértékben támogatta is.

Hogy miért pont az elítélő hangnemben írt híradás nyomta rá bélyegét a Barna-fordítás fogadtatására, arra a későbbiekben többen is keresték a választ. Domokos Péter az 1990-es években megjelent Barna Ferdinándról írott monográfiájában¹⁴⁴ több olyan kérdést is megfogalmaz, melyre dokumentálható választ nem talál: Miért csak 1871-ben jelent meg a fordí-

¹⁴⁰ Eemil Nestor Setälä (1864–1935) nyelvész, népköltészet-kutató, a Helsinkii Egyetem tanára, aki kitűnően tudott magyarul is.

¹⁴¹ Idézi Setälät (Valvoja 1909: 282.) WEÖRES 1962: 147.

¹⁴² Az anekdota szerint Barna Ferdinánd Kalevala-fordítása nem is igazi Kalevala, hanem csupán holmi Barnevala. Az anekdota valóságát Hajdú Péter vizsgálta, és arra a következtetésre jut, hogy az anekdota Vikár kitalációja lehet. Vö. HAJDÚ 1985. és 1994.

¹⁴³ A kézirat eredeti német nyelvű változata és magyar fordítása kísérő tanulmánnyal 1994-ben jelent meg. Lásd HAJDÚ – RUMOHHR-NORIO – TERVONEN 1994.

¹⁴⁴ DOMOKOS 1991.

tás, ha az már 1867-ben készen volt? Miért nem hivatkozik Hunfalvy Pál, aki Barnának barátja volt egyetlen írásában sem a megjelent fordításra? Miért vált Budenz kelletlenné, elutasítóvá Barnával szemben? Miért nem volt a korabeli kritikai életben, a tudományos lapokban, a publicisztikában úgyszólván semmiféle visszhangja Barna munkájának? Domokossal összhangban Hajdú Péter is úgy véli, hogy a fordítás sikertelenségének és visszhangtalanságának fő oka az, hogy fordításával Barna nem tudta megnyerni Arany Jánost a finnugor ügynek.¹⁴⁵ Ugyanakkor Hajdú arra is felhívja a figyelmet, hogy a köztudatban élő budenzi kelletlenség a neki tulajdonított anekdotára alapoz, abból vezethető le. Budenz József egyáltalán nem volt elutasító Barna fordításával szemben, amint korábban is láttuk.

Barna fordításának rehabilitációjára majd száz évet kellett várni, a fordító-utód Nagy Kálmán tanulmányaig.¹⁴⁶ A Vikár-fordítás fogadtatásában, ha utalnak is az első teljes magyar fordításra, Budenz József szellemes, de rosszindulatú anekdotájának két fő szempontját veszik át kritikátlanul: a fordító cél- és forrásnyelvi kompetenciáját kérdőjelezi meg. Pedig ami a fordító cél- és forrásnyelvi kompetenciáját illeti, egyet kell értenünk Nagy Kálmánnal: Barna Ferdinánd szépen tud magyarul, és hozzá kell tennünk: jól tud finnül is.¹⁴⁷ A célnyelvi szöveg összevetve a forrásnyelvivel – néhány félrefordítást leszámítva – pontos. Barnát a magyar szöveg németes

¹⁴⁵ DOMOKOS 1991. és HAJDÚ 1985.

¹⁴⁶ NAGY 1971.

¹⁴⁷ Ezt mintegy bizonyítandó Barna Ferdinándnak a FIThez írt (1871. március 1-én) finn nyelvű köszönő levelét idézem, mely igazolhatja a Barnát ért vádak igaztalan voltát – legalábbis a finnül tudók számára. A szövegnek legfeljebb a mai fül számára idegen stílus róható fel: „Korkeasti kunnioitettava Suomalaisen Kirjallisuuden Seura! Kunniasta, jonka Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on osoittanut minulle, kutsumalla minua Tiedustusjäseneksenä, vastaan ottakoon Kunnioitettava Kirjallisuuden Seura nyörimmiä ja hartahimmia kiitoksiäni; johon minä sydämeni syvimmästä pohjasta lähtevän vakuutukseni liitän, että niinkuin minä siihen astikin aina olen ollut Suomalaisen heimolais kansan ja sen kieltä ja kansallista sivistystä suurella visaudella ja toimeliailla käsillä edistevän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran suuri kunnioittaja, ylistejä ja rakastelija: niin nytpä, kun sen Tiedustus-jäseneksenä tultuani tähän minulla ei ainoaan syytä, vaan Kunnioitettavaa Kirjallisuuden Seuraa vasten jo velvollisuuttakin, – sepä sangen rakas velvollisuus on; semmoisena aina tahdon pysyä ja Kirjallisuuden Seuran minua kohden todistetun suosionsa Sen mielialansa noudattamalla voimastakaan ansaita, katsoen koko elinajani rakkaaksi tehtäväksensä: sen hengellisen sillan rakentamisen, jonka perustus, ei ilman haittoja, nyt jo on onnellisesti ja järkähtämättömästi tehtynä ja jonka tarkoituksena on oltava unkarilaisen ja suomalaisen heimolais kansojen keskenellä tieteellisen kaikkii-yhetisyyden (solidaritas) toimeen saattamisella Budapestin ja Helsingin kaupunkin, ja tämän kanssa itseä molemmat kansatkin toisen toiselle lähemmäksi tuoda, sen vähäisen taidon ja voiman mukaan, joka minulla on, apua antamisella edistä, ja puolustaa; että molemmat kansat sen päälle astuen saattavat toinen toisen kanssa tutustella, itseään arvossa pitää ja veli-kättä antaa, aina ollen tässäkin kohdassa totta Kalevalan kaunis lause: Yksin elo on ikävä, / Kahen, kolmen kaunoisampi. Vastaan ottakoon Korkeasti kunnioitettava Suomalaisen Kirjallisuuden Seura vakuutuksen minun syvimmästä kunnioituksesta-

hangzása, németes szerkezetek használata miatt is bírálták. Az tény, hogy munkája során felhasználta Schiefner német Kalevala-fordítását. A 19. század második felében a közvetítő nyelv – különösen, ha az a nyelv éppen a német – használata megengedett volt. Vagyis a kor fordításról alkotott gondolkodásának tükrében ez egyáltalán nem kellett, hogy problémát jelentsen. A francia vagy angol Kalevala-fordítások alapját is a német vagy a svéd fordítások képezték.

A már korábban is idézett, Finnországban megjelent Weöres Gyula-írás is egyfajta rehabilitációnak tekinthető. Bár ő is meglehetősen ellentmondásosan kezeli Barna fordítását.¹⁴⁸ Az 1962-es írásában Vikár Béla fordítására mint a „jobb fordításra” utal, de emellett igyekszik Barnának is elégtételt szolgáltatni azzal, hogy a két fordításból mintegy hatsornyi rész összevetésével bizonyítja, hogy Barna pontosabban fogalmaz, mint Vikár. Ezek után állapítja meg, hogy bár Barna munkája nem volt túl költői, megjelelése idején betöltötte a tőle elvárható szerepet: a Kalevala iránt érdeklődők számára anyanyelven nyújtotta a megismerkedés lehetőségét, valamint a finnekre és irodalmukra is felhívta a figyelmet.

Az 1970-es évekbeli rehabilitációja arra enged következtetni, hogy Barna munkájának újrafelfedezéséhez a fordításelméletben bekövetkezett horizontváltásra volt szükség. A cáfolatok azonban így is megkésve érkeztek. Napjainkra ugyanis, minden erénye ellenére, Barna Ferdinánd átültetésének nyelvezete elavult, valóban csak fordítástörténeti adalékká vált.

A megválaszolhatatlan kérdések sora még folytatódhatna. Az okok vagy a lehetséges válaszok közül kettőt tartok a többenél hangsúlyosabbnak, ami a részleges visszhangtalanságot vagy éppen a negatív fogadtatást magyarázhatja. Egyfelől az, hogy Barna Ferdinánd nem merte kellő határozottsággal és következetességgel felvállalni saját fordítói elveit, ami a formai megoldásokat illeti: „fordításomat rímes versekben eszközölnék nem kívánom tekinteni, ha még is közel jár hozzá, ez is csak azért van, mert hazai közönségünk ízlését is szem előtt kellett tartanom.”¹⁴⁹ Ez a folyamatos engedménytevés az olvasók felé csak részben sikerült: a végrímes megoldások felvállalásában azonban nem volt következetes. A másik ok pedig, hogy a finnugor háló megteremtésére tett kísérlete nem talált támogatókra a magyar többrendszes központjában.

ni, jolla olen Korkeasti kunnioitettavan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nöyryn palvelias Ferdinand Barna.” HIRVONEN – MAKKONEN – NYBONDAS 1981: 110–111.

¹⁴⁸ Weöres egy 1958-ban megjelent, Vikárról szóló írásának bevezető részében Barna fordításával is foglalkozik. Ezekben a sorokban, mint előtte már annyiszor, Barna költői tehetségét, valamint a népköltészetben való jártasságát hiányolja. Vö. WEÖRES 1958: 266

¹⁴⁹ BARNA 1871: XIV.

3.2. Második kísérlet – Vikár Béla fordítása

A következőkben lássuk a Vikár Béla fordította Kalevala fogadtatását. Előfeltevésem az, hogy az 1920–30-as évektől kezdődően a finn eposzhoz és a Kalevala-fordító Vikár Bélához való viszonyulásban a kultikus szempont dominál. Bár a kultikus szempontokat csak a Vikár személyéhez kapcsolt alfejezetben tárgyalom, a fordítás fogadtatásában felmerülő kultikus nyelvhasználatra végig utalni fogok. Különösen ami az 1935-ös, a Vikár-fordítás második kiadásának fogadtatását illeti. A Régi-Kalevala jubileuma, majd az azt követő majd' tíz év a finn eposz magyar fogadtatásában a legtermékenyebb évtized. Ennek a ténynek tulajdonítható, hogy az ezzel az időszakkal foglalkozó rész a többenél terjedelmesebb.

A jubilumi Kalevala-kiadásban publikált Kosztolányi Dezső által jegyzett esszével külön foglalkozom, mivel – Kosztolányi személyén keresztül – olyan támogatást biztosított a magyar többrendszer központjából és – az esszén keresztül – olyan fogalmi keretet nyújtott, mely lehetővé tette a finnugor háló megteremtését.

3.2.1. Vikár fordítói stratégiája és viszonyulása elődjéhez

Vikár Béla teljes Kalevala-fordítása 1909-ben jelent meg először az Akadémia kiadásában. De már 1909 előtt is jelentetett meg a fordító részleteket a készülő fordításból: 1890-ben a *Budapesti Szemlében*, 1901-ben *A Kalevalából. A Lemminkäinen-runók* és 1908-ban *Kullervo énekei* címmel külön kötetben.

Az 1890-ben publikált részletek elé írt bevezetőben a fordító vall az újrafordítás miéértjeiről: „kell-e a Kalevalát újra lefordítani. Meggyőződésemm erre a kérdésre igennel válaszol. S így fog válaszolni a Kalevalának minden ismerője, a ki előtt egyszersmind *nem titok az a viszony, melyben tisztelt elődöm műve az eredetihez áll.* Korántsem akarom kisebbíteni Barna Ferdinánd érdemeit. Nála nélkül talán máig sem volna magyar Kalevalánk. De kétségtelen, hogy kísérlete – még pedig *önmagában rejlő okoknál fogva* – meddő maradt. Magán a fordítón és ifj. Szinnyei Józsefen kívül, a ki a finn irodalommal és nyelvészettel leginkább foglalkozik nálunk, jobbára csak a finn nyelvet tanuló ifjúság kenyeré a magyar Kalevala, mint – elismerem – igen használható segédkönyv. *Irodalmi kelete nincsen. Aesthetikusaink figyelmét nem foglalkoztatja.*”¹⁵⁰ A fordítás okainak taglalása mögött felfedezhető egyfajta kultikus viszonyulás¹⁵¹ az eposzhoz és az előző Kalevala-fordítóval

¹⁵⁰ VIKÁR 1890: 161. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

¹⁵¹ Vikár Béla önkultusz-konstruáló stratégiájáról lásd bővebben az ezzel foglalkozó alfejezetet.

oppozícióba helyezett önmagához is. Az vitathatatlan, hogy Vikár (ön)tudatosabb fordító Barnánál. Az előbbieket mellett a fordítói stratégia taglalása is erre enged következtetni: „Még a tárgyi hűség dolgában van néhány megjegyezni való. Előtte, mint Barna Ferdinánd előtt, szintén fődolog volt a tartalmilag hű fordítás. Erre teljes erőmből törekedtem is, de nem szolgálilag. S a *mennyiben fordításom egy-egy lényegesebb pontra nézve is eltér Barnáétól, bátran mondhatom, csak annyival közelebb áll az eredetihez.*”¹⁵² Vikár tudatában van az olvasói elvárásoknak, és ennek függvényében alakította ki fordítói koncepcióját, mely a formai megoldásokat illetően a célnyelvi befogadót tartotta szem előtt: „A helyes elv tehát csak az lehet, hogy a fordítás a maga nyelvén jó legyen, s eredeti gyanánt hasson. (...) másfelől jobban vélek megfelelhetni célomnak azzal, hogy a fordítást rímekben eszközölöm, míg Barna Ferdinánd csak korlátozva él a rímmel. Szerintem azonban az alaki hűség kívánalma egyenesen rímes fordításra utal.”¹⁵³ A fordításában használt nyelvi regiszter megválasztását a forrás- és célnyelvi befogadó ekvivalenciájával motiválta: mivel a Kalevala nyelve – legalábbis Vikár szerint – a „legtisztább és legszebb finn nyelv”, ezért indokolt a különféle magyar dialektusokból meríteni az eposz fordításakor. Ugyanezzel a biztonsággal magyarázta a végrímek és a felező nyolcas sorok használatát is. A forrás- és célszöveg közti formai különbségeket pedig a közös eredetből kiindulva, a finnugor háló valamikori létezését feltételezve, a szétfejlődéssel indokolta: „valószínűnek tartom, hogy az ősi magyar – s általában a finn-ugor – elbeszélő versalak teljesen azonos volt a Kalevaláéval és belőle alakult nálunk olyanná, milyennek ma legrégibb költői maradványaink- s a székely balladákból ismerjük.”¹⁵⁴

Vikárnak a Barna Ferdinándhoz fűződő fentebb vázolt viszonya élete végéig nem változott. Gyakorlatilag nemcsak Magyarországon „folytatott hadjáratot” elődje ellen, hanem finnországi felszólalásaiban is folyamatosan rontotta elődjének és munkájának hitelét. Egy 1929-ben megjelent finn nyelvű írásában¹⁵⁵ például ő maga idézte a Budenz-anekdotát: „az én

¹⁵² VIKÁR 1890: 182. [kiemelés tőlem, V. P. I.]; Vikár ugyanitt három példával is szemlélteti, hogy fordítóelődje félreértette a forrásszöveget: a *havukka* szót (3:316) Barna nyirvesszőnek fordítja, miközben az héját vagy sólymot jelent, vagy a *lumme* (3:321), amit virágnak fordít, az tavirózsa, tündérrózsa és legvégül a *Már a lábam folyó hordja* (3:455) sor inkább *Lábom már a folyó fogja*. (uo. 183.) Ugyancsak kifogásokkal él a Barna által használt szenvedő igealakokat illetően, pl. Jöttél talán *megsüttetned*/ Karikaszem *megfőzetned*? (uo. 163.) Ez utóbbi főként azért érdekes, mivel – amint azt az utolsó fejezetben látni fogjuk – maga Vikár is használ ilyen típusú szenvedő igealakokat.

¹⁵³ Uo. 162–163.

¹⁵⁴ Uo. 171.

¹⁵⁵ Az írás a Helsinkiben, 1928-ban elhangzott Kalevala-napi ünnepi beszéd írott változata. Az ünnepségre Vikár Béla a Kalevala Társaság díszvendégeként érkezett. A hallgatóságban ott volt a Helsinki Egyetem magyar lektora Weöres Gyula és egy Dedinszky Gyula nevezetű evangélikus lelkész, aki egyéves ösztöndíjjal tartózkodott Finnországban. Őt idézem: „Feb-

Kalevalám nem Barnevala, ahogyan játékosan Barna fordítását nevezték, hanem maga a magyar Kalevala”.¹⁵⁶ Bármennyire is anekdotázó volt a történetmesélés stílusa, ebből is, valamint az elmesélt történet¹⁵⁷ apropóján is egy tudatos, (ön)kultusz-konstruáló stratégiának lehetünk tanúi.

Az első fordításrészletek megjelentetésekor, a hozzájuk kapcsolódó írásában Vikár a Barnához nagyon is hasonló fordítói stratégiát vázol. Felbukkan a finnugor háló megteremtésének gondolata is, mely majd csak az 1930-as években tér újra vissza. Barna Ferdinándhoz hasonlóan, ő is úgy véli, hogy Väinämöinen bűvigéi és a magyar ráolvasások „egyazon ősi néphitnek közös elemei”, ebből kiindulva pedig amellet foglal állást, hogy a Kalevalának magyar „nemzeti közkinccsé” kell válnia.

Az 1909-es kiadás egy tizenegy oldalas *Előljáróban* című előszóval indít és egy rövid névmagyarázatokat tartalmazó *Szótárral* zár.

Az előszó szerkezetét tekintve sokban különbözik Barna Ferdinánd előszavától vagy Vikár már említett, 1890-es írásától. Ha Barnánál a nyelvrokonságra, a finnugor hálóra hivatkozásnak lehetünk tanúi, Vikár erre csak az előszó végén utal. Hangsúlyosabb benne Finnország történelmi helyzetének felvázolása, a Kalevala keletkezésére, összeszerkesztésére vonatkozó adatok felsorakoztatása. Ezek után ír a finn eposz európai sikeréről és magyarországi korabeli fogadtatásáról: „A Kalevalát ebben a végső szerkezetében az előbbinél még nagyobb elismeréssel fogadták Európa szerte. Fordításai sorra jelentek meg minden művelt ország nyelvén,

ruár 28. Kalevala nap, nemzeti ünnep Finnországban. Ebben az évben azért volt különleges, mert részt vett rajta Vikár Béla, a Kalevala magyar fordítója. Előadást tartott az esti ünnepségen az egyetem dísztermében, ahol a köztársasági elnök is jelen volt. Én is ott voltam, Weöres Gyula lektor mellett ültem, és előre örültem, hogy az ünnepi szónok magyar. De végül nem voltam annyira elégedett híres honfitársammal. A jó megjelenésű, ősz hajú és szakállú Vikár Béla hatalmas munkát végzett a Kalevala lefordításával, de az előadása nem tetszett nekünk, magyaroknak. Nem beszélt a Kalevaláról, sem a fordítói munkájáról, hanem csak magáról és azokról az elismerésekről, melyeket kapott. A jelenlévő kollégái is hasonlóképpen érezhettek, mint én, mert tapintatosan azt mondták: ha a vendég előadása nem lett volna olyan élvezetes, még azt gondolhatta volna az ember, hogy önmagát dicséri. De ezt a finnek megbocsátották, főként azért, mert finnül beszélt.” Dedinszky 1991: 60–61. (Csepregi Márta fordítása, az észrevételért is őt illeti köszönet.)

¹⁵⁶ [eredeti szöveg:] „Minun Kalevalani ei ole Barnevala, niin kuin tohtori Barnan käännöstä leikillisesti nimitettiin, vaan että se on unkarilainen Kalevala.” [fordítás tőlem, V. P. I.] VIKÁR 1929: 222. Vikár szövegeiben a Budenz-anekdotára utalás később is felbukkan: [Budenz József reagálása Barna fordítására] „Barna Ferdinánd kedves barátom művének két hibája van. Az első az, hogy ő *nem tud elég jól finnül*. De ez csak a kisebbik hiba. Sokkal nagyobb az, hogy *magyarul sem tud olyan jól*, mint a Kalevala fordítójának tudnia kellene. Ő *nem elég költő* ehhez. Azért fordítása nem is igazi Kalevala, hanem csak holmi Barnevala.” VIKÁR 1936: 68. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

¹⁵⁷ Az anekdota a teljes fordítás megjelenésének körülményeiről szóló történetbe ágyazva hangzik el. A történet arról szól, hogy Vikár a kiadótól 80 koronát kért 16 oldalanként. A kiadó ezt túlzásnak tartotta, és arra hivatkozott, hogy Arany Jánosnak sem fizetett 40 koronánál többet az Arisztophanesz-fordításért.

s körüle egész irodalom keletkezett. Nálunk sem maradt észrevétlenül. Kiváló tudósaink és íróink lettek rá figyelmesek. Hunfalvy Pál, az akkori nyelvészgárda feje, a Kalevalát roppant nagyra tartotta s finn olvasókönyvébe is fölvette; sőt az elnyomás szomorú napjaiban nem egyszer fordult a Kalevala szavaihoz vigasztalásért és reményért”.¹⁵⁸ Az idézet utolsó részéből kiolvasható finn–magyar analógia ezt követően még egyszer megjelenik az előszóban, amikor a fordító a Finnországban és Magyarországon tett gyűjtőútjairól számol be. A két országban tett gyűjtőutak, valamint a gyűjtött anyaggal való „tüzetes foglalkozást” tartja a jó Kalevala-fordítás kulcsának. A korabeli magyar irodalmi köztudatban élő eposzfelfogáshoz és a Kalevala műfaji problémáihoz való viszonyuláshoz igazodva, többé-kevésbé egyetért a finn eposz műfaja ellen felhozott kifogásokkal, a nem epikai elemek túlzott jelenlétével. Azonban ezen túl is lép, a finn ősköltészet legeredetibb és legközvetlenebb részének tartva a „pompás lírai részteket” és a „csodálatosnál csodálatosabb ráolvasásokat”.

Ami a fordítóelődjéhez fűződő kapcsolatát illeti, itt nyilatkozik legvisszafogottabban róla, amikor nem annak hibáival indokolja az újrafordítás szükségességét, hanem az újabb Kalevala-kutatások eredményeire hivatkozik: „A Kalevala nyelvünkön már 1871 óta megvan Barna Ferdinánd akadémiai tag fordításában. E mű azonban rég elfogyott, s újabb fordítással való pótlása ezért is, de többi közt a Kalevalára vonatkozó terjedelmes irodalom eredményeinek fölhasználása végett is kívánatosnak mutatkozott.”¹⁵⁹ Sőt, forrásként is megjelöli, amit az énekek előtt levő tartalmi összefoglalókban¹⁶⁰ Barnától felhasznált. Igaz, más kölcsönzéseit ennyire expliciten nem vállalja fel.

Öntudatos szerzőre vall az a mód is, ahogyan és amikor az olvasóhoz szól: a legproblémásabb helyeken – a műfaji kérdések vázolásakor – állításként fogalmazza meg, hogy „az olvasó egyet fog érteni velünk”, vagy a tekintélyelv alapján hivatkozik Gyulai Pálra és gróf Kuun Gézára, kinek emlékére a fordítást ajánlja, mint akik „legélénkebben” érdeklődtek a fordítás iránt vagy éppen nem tudtak „betelni a költemény dicséretével”.

Vikár Béla tehát bármennyire is Barna Ferdinánddal szemben pozicionálta önmagát és fordítását, kettőjük célkitűzéseiben meglehetősen sok a közös pont, főleg ami a finnugor háló megteremtésének tervét illeti.

¹⁵⁸ VIKÁR 1909: X.

¹⁵⁹ Uo. XII

¹⁶⁰ A tartalmi összefoglalókat az 1935-ös kiadásban saját verseivel helyettesítette. Egyedül az 1985-ös kiadás tér vissza ezekhez a tartalmi összegzésekhez. Barna Ferdinándon és Vikár Bélán kívül egyik fordítónál sem találjuk ezeket az összefoglalásokat. Voigt Vilmos egyik írásában még Vikártól is elvitatja a közlés tényét. Állítása szerint Barna fordítása óta „nem közölték magyarul e szövegeket.” Vö. VOIGT 2001: 24.

3.2.2. Felkészülés a feladatra: az etnográfus Vikár

Vikár megjelent részfordításairól két néprajzkutató, Herrman Antal¹⁶¹ és Sebestyén Gyula¹⁶² ír. Mindketten Vikár műfordítói eljárásait vizsgálják. Írásaikban tetten érhető az a fajta tisztelet, mely a fordítót igyekszik felmenteni minden olyan vád alól, mely esetleg a fordítás módszereivel kapcsolatban felmerülhet. Írásaik középpontjában a fordítás nyelvezete áll. A sikeres Kalevala-fordítás kulcsának az etnográfus Vikárt tartják. Ez a kiindulópont összhangban áll a kor irodalmi gondolkodásával, hiszen a finn eposz népi vagy műeposz jellegéről folyó műfaji viták nyomán ekkor a mű népeposz jellegét tartották mérvadónak. Ebben az időszakban pedig a fordításról való gondolkodásban a cél- és forrásnyelvi szöveg közti ekvivalencia, a fordítás sikere a célnyelvi kultúrához idomításon, a célnyelvi kultúra befogadókészségén állt vagy bukkott. Természetesnek tűnik tehát Sebestyén megállapítása, melyben a fordítónak a forrás- és célnyelvi szöveg közti ekvivalenciára törekvését emeli ki: „hogya a finn naiv eposz népies jellegét csakis megfelelő magyar népies vonásokkal lehet híven tolmácsolni”.¹⁶³ Ugyanez a véleménye Herrmannnak is, aki a magyar népnyelv alkalmazásával véli elérhetőnek a finn eposz és magyar fordításának ekvivalens hatásmechanizmusát. Szerinte is Vikár fordítása az, amely „a leghívebben visszatükrözi az eredetinek minden nyelvi és költői sajátosságát és előidézi annak minden hatását. Mégpedig teljesen genuin, tősgyökeres, törőlmetszett, erős, zamatos magyar népnyelven. És halljuk az igazi, tiszta, magyar ritmus lüktetését, zenéjét.”¹⁶⁴ Vikár nyelvezete, Herrman szerint, a korabeli magyar népköltés nyelvének ideálja, és emellett olyan műnek tartotta, mely magyar nemzeti műköltésnek is megállja a helyét. Az etnográfus mellett a költő Vikár képe bontakozik ki ebből a tanulmányból és Sebestyén ismertetéséből is. A magyar szöveg költőiségét a formai hűséggel

¹⁶¹ Herrman Antal tanulmánya azért is figyelemre méltó, mert a Kalevala-fordítások fogadtatásához kapcsolódó tanulmányok között még csak a Gáspár Sándoré (1977!) vázol fel fordítástörténeti háttérrel. Herrman a jó fordítással szemben többnyire a Radó Antal által is leírt követelményeket támasztja. A fordításnak be kell illeszkednie a célnyelvi hagyományba, és formailag ekvivalensnek kell lennie a fordított művel: „Először úgy kell hatnia, mintha eredeti volna. Azaz mintha azon a nyelven termett volna, a melyre fordították. Másodszor úgy kell hatnia, mint a hogy hat az eredeti az illető anyanyelvi olvasóra, jobban mondva hallgatóra (...) S harmadszor lehetőleg ugyanazon eszközökkel, faktorokkal kell hatnia, mint az eredeti hat; mert általán csak kölcsönösen azonos componensekből eredhet identikus resultans”. HERRMAN 1905: 244.

¹⁶² Sebestyén Gyula (1864–1946) folklorista, irodalomtörténész. Elméleti munkásságának középpontjában a magyar őstörténet állt. Ennek kapcsán jutott el az összehasonlító (ural-altáji) vizsgálatok szükségességének felismeréséhez. 1913-as északi tanulmányútja során személyes kapcsolatot épített ki Kaarle Krohnnal és Antti Aarnéval is.

¹⁶³ SEBESTYÉN 1901: 381–383.

¹⁶⁴ HERRMAN 1905: 246.

hozzák összefüggésbe. A költőiség Sebestyén meglátásában egyet jelent a sorvégi rímekből fakadó dallamossággal, melyek ugyanakkor a finn eposzban előforduló alliterációk hiányát hivatottak kompenzálni és a trochaikus sorok egyhangúságát teszik elevenebbé. A fordító formai megoldásaival kapcsolatban Herrman óvatosabban fogalmaz: nem ért egyet a vikári magyarázattal, hogy a sorvégi rímekre és a ritmus megváltoztatására miért is van szükség, de azt ő is elismeri, hogy éppen ezek a formai megoldás tették igazán költőivé az átültetést: „a gyakorlatban, az alkotásban teljesen bevált a fordító ritmus-érzéke”.¹⁶⁵

A teljes fordítás 1909-es megjelenése utáni írásokból Bán Aladárét emelem ki, mivel – ő maga is fordító lévén – jól ismerte a finn népköltészetet. 1910-es írására a Barna–Vikár szembeállítás jellemző. Barna az, aki „nem tudta visszaadni a finn vers szépségeit: sem gondolat-rhythmusát, sem alliterációit, sem a vers rhythmusát”.¹⁶⁶ Érthetetlen, hogy Barna fordítására vonatkozó bírálatát nem támasztja alá idézetekkel, ugyanakkor az legalább dicséretes, hogy a Barna-recepció túlzásait nem veszi át elődeitől és kortársaitól. Vikár fordítását a fentebb idézett Barna-bírálatból kiindulva vizsgálja, és arra a következtetésre jut, hogy az új fordítás alliterációk tekintetében „bámulatos gazdagságot mutat” és a ritmust is „híven követi”.¹⁶⁷ A formai megoldások vizsgálata után, kora fordítással kapcsolatos elveit követve jelenti ki, hogy „a fordítás hűsége ellen sem tehetünk kifogást. A mennyire csak lehet, szó szerint adja vissza az eredetit.”¹⁶⁸ A folytatásban – „de természetesen neki is élnie kell a műfordítót megillető költői szabadságokkal”¹⁶⁹ – ugyanakkor az alkotó fordító képe jelenik meg, mintegy mentésként az esetleg előforduló pontatlanságokra nézve.

3.2.3. Finnugor háló teremtése – kis segítséggel

Az 1935–1945 közötti időszakban az előző évekhez, évtizedekhez képest, a Kalevala mellett jelentősen megnőtt a finn irodalmi művek kiadása is. A kiadók közül élen jár a Franklin Társulat és az Athenaeum, de olyan kiadókat is találunk, mint a Magyar Élet vagy a Turul. Az okok között Szopori Nagy szerint egyaránt szerepel az 1937-es államközi egyezmény, a Kalevala-jubileum, a háború alatti szövetség, valamint a sorsközösségérzet, mely a két ország hasonló politikai helyzetéből fakadt.

¹⁶⁵ Uo. 247.

¹⁶⁶ BÁN 1910: 124.

¹⁶⁷ Uo.

¹⁶⁸ Uo. 125.

¹⁶⁹ Uo.

Szopori Nagy Lajos a finn irodalom magyarországi fogadtatásáról írott könyvében az áttörés éveként az 1935-ös évet nevezi meg. Ekkor ugyanis nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában a Régi-Kalevala megjelenésének százéves jubileumát ünnepelték. Ez az az év, amikor a Kalevala iránti, 1920-as évekbeli lanyhuló érdeklődés ismét felélénkült. Vikár Kalevala-fordítását a La Fontaine Társaság – melynek Vikár Béla alapító tagja majd titkára is volt – 1935-ben és 1940-ben is kiadta: egy díszesebb változatban és egy olcsóbb, háromkötetesben.

Pár évvel később, 1943-ban és 1944-ben pedig újra megjelenhetett a teljes szöveg a Magyar Élet kiadó gondozásában.

3.2.3.1. A Kalevala 1935-ös, jubileumi magyar kiadása

A díszkiadás két kötetben jelent meg, a fordításszöveg mellé csatolták a *Magyarázatok a Kalevalához* című kötetet is. A fordítást tartalmazó kötet piros-fekete-fehér színű. Egyszerre magyaros és finnes: színeiben magyaros, motívumában finnes – összekapcsolódó ujjak, mely a runóéneklésre készülöket szimbolizálja és a finn Kalevala Társaság jelvényében is megtalálható. A kötet Akseli Gallén-Kallela készítette illusztrációit jogdíjfizetés kötelezettsége nélkül a művész fia, Jorma bocsátotta a magyar kiadó rendelkezésére, a papír pedig a finn állam ajándéka volt.

Az 1935-ös szöveg különbözik az 1909-es kiadásétól. A szövegváltozat módosításait maga a fordító végezte.

A jubileumi kiadás tehát egyszerre próbál meg finnes és magyaros is lenni, miközben maga a szöveg, a Vikár-féle magyar asszociációkkal teli summázó versikéken keresztül a finn nevek kiejtés szerinti írásáig inkább magyaros, honosító, az idegenségérzetet megszüntetni akaró változat. Az utolsó fejezetben vizsgálendő tartalmi különbségek arra utalnak, hogy a fordító igencsak szem előtt tartotta olvasóközönsége elvárásait. A tabutémák megjelenítésének fokozatossága is ezt sugallja.¹⁷⁰

A *Magyarázatok a Kalevalához* kötet borítóján Vikár Béla neve szerepel. Ő írta ugyanis a kötet magyarázatok részét: a Kalevala-hősök, a finn nevek magyarázatát és a magyar szövegben megjelenő tájnyelvi szavak meghatározásait. Emellett a kötetben megtalálható Kosztolányi Dezső Kalevala-esszéje, Balassa Imre utószava és Zempléni Árpádnak a fordítóhoz írt egyik levele.

¹⁷⁰ Lásd az utolsó fejezetet.

3.2.3.2. Kosztolányi Dezső Kalevala-esszéje

Kosztolányi Dezső, aki maga is a La Fontaine Társaság tagja és 1933-tól társelnöke is volt, Vikár Béla felkérésére írta meg Kalevala-esszéjét, mely először a *Pesti Hírlap*ban jelent meg ugyanazon évben, folytatásokban.

Az alábbiakban témakörök szerint csoportosítva vizsgálom meg az esszét.

Lönnrot és a Kalevala

A Lönnrotot bemutató sorokban az eposzszerkesztő mesebeli vándorként tűnik fel, aki szegényen, veszedelmekkel dacolva, de kitartással halad kijelölt célja felé: „Ez a szegény kerületi orvos – egy szabó fia – hátán battyu, kezében vándorbot, gyakran mezitláb róttá az elhagyott tájakat, a sötét erdőket, a veszedelmes zsombékokat, hogy megközelítsen egy kunyhót s összeismerkedjék lakóival. (...) A szellemi kincsek nemcsak könyvtárakban vannak polcokra fősorakoztatva. Benn a lélekben is akadnak szellemi kincsek, nem láthatók és meg nem foghatók. Ezeket kereste a vándor. Igazi öröme abban telt, ha sikerült meglesnie két aggastyánt, amint ősi szokás szerint egymással szemben ülnek egy lócára s kezüket fogva, fejüket, törzsüket ingatva hosszú, elnyújtott kántálással adják elő azokat az istenekről, szellemekről szóló csodálatosan-rozsdás verseket...”¹⁷¹ Ugyanezzel az elfogultsággal beszél a finn eposzról is: a Mahabharata, az Iliász és a Nibelung-ének mellé helyezi, hatalmas alkotásként aposztrofálja, olyan műként, mely valósággal megrázta a világot úgy, „mintha a pogány istenek személyesen jelentek volna meg”.¹⁷²

Kosztolányi úgy hangsúlyozza a finn eposz egyediségét és másságát, hogy közben a Kalevala hőseit a görög és római mitológia hőseivel hasonlítja össze: Väinämöinen „a finn Apollo vagy Orpheus”, Ilmarinen „afféle Herkules vagy Hephaistos” vagy Tuonela „a finn Styxen”. Ezzel tulajdonképpen egy olyan eposzi sorba emeli a Kalevalát, amelybe addig a magyar irodalmi rendszer központja nem volt hajlandó behelyezni. Gondoljunk csak Szász Károlynak a világirodalom eposzairól szóló művére, ahol a Kalevala a Kalevipoeggel együtt a toldalékban szerepel.¹⁷³

De rögtön kitér azokra a sajátosságokra is, melyek a finn eposzt a görög és római eposzoktól megkülönböztetik: „Nem hősköltemény abban az értelemben, mint az indusok, görögök vagy latinok értették ezt. Talán inkább így nevezhetnők: ősköltemény. Nem lehetne azokkal a szavakkal kezdeni,

¹⁷¹ KOSZTOLÁNYI 1935: 3.

¹⁷² Uo. 4.

¹⁷³ Vö. SZÁSZ 1929.

mint az Aeneist: *Arma virumque cano*. A fegyverek itt nem katonai célokra valók, idegen népek leigázására, hanem többre és nagyobbra, a természet meghódítására. (...) Szerkezete sem olyan, mint Homeros vagy Vergilius hőskölteményeié. Ágbogas, összeszőtt-font mellékcelemek, lírai betoldások gazdag halmaza ez, tele gyermekes ellentmondással, langeszű szeszéllyel, egymásra hányt kincsek tékozló, keleti bősége.”¹⁷⁴

A különbségek mellett talál magyar–finn párhuzamokat is. Így lesz például a kereszténység felvétele után Kaleva földjéről távozó Väinämöinenből „dalos Koppány”.

Az analógiák sora tovább folytatódik, Kosztolányi nyelvi bizonyítékokat is talál: „A halottak névtelenül és titokzatosan aludtak kissé lecsökkent étellel (...) a birodalomban, melyet a finn hitrege tárgyiasan *Manala*-nak nevez, mely – mint a szó rokon idoma is mutatja – nem jelent egyebet, mint Föld alatt, vagy *Tuonela*-nak, mely nyelvünkön is csak ennyi: *túl*nan.”¹⁷⁵

A magyar fordítás és fordítója

A magyar–finn párhuzamok a magyar fordítás és fordítója, valamint a finn eposz és összeszerkesztője egymás mellé állításával is működtethetővé válnak. Vikár Béla Lönnrothoz hasonlóan mesebeli alakként jelenik meg a szövegben. A fordító a finn eposz magyarra ültetésének sikeréért önként vállalta a vándoréletet, a vidéki életet: „Ő [Vikár Béla] teljes két évtizedig búvárkodott és dolgozott, belehatolt a Kalevalába, ebbe a mérhetetlenül gazdag őserdőbe, finn földön is élt, vidéken e nép közt, aztán az elkészült verseket itthon fölolvasta kenesei parasztoknak, betanultatta velük s az önkéntelen változtatásokat, melyeket az ütemeken és a szavakon tettek, értő kézzel belemunkálta a szövegébe”.¹⁷⁶ A néptől való tanulás az etnográfus Vikárhoz, ezen túl pedig a Kalevala népi eredetéhez visz közelebb. Kosztolányi tulajdonképpen azt a felfogást erősíti meg, amely az 1909 utáni korszakot is meghatározta: csak így, kitűnő néprajzsként és a Lönnrotéhoz hasonló elhatározással és lelkiülettel lehet a finn eposzt magyarra ültetni.¹⁷⁷

Kosztolányi, akárcsak Sebestyén Gyula vagy Herrman Antal, felmenti Vikárt minden olyan vád alól, mely fordításának nyelvezetére vonatkozik. Az öt évvel korábban, 1930-ban megjelent Zolnai Gyula-tanulmány¹⁷⁸

¹⁷⁴ KOSZTOLÁNYI 1935: 6.

¹⁷⁵ Uo. 7. [kiemelés az eredetiben] E dolgozat szempontjából lényegtelen, hogy az etimológizálások – *Manala* = *maan alla* = a föld alatt – megállják-e vagy sem a helyüket.

¹⁷⁶ Uo. 5.

¹⁷⁷ A Lönnrot–Vikár-párhuzam többször is felbukkan a későbbiekben is. Pl. Vikár Somogyban és Erdélyben gyalog járva gyűjtött, akárcsak Lönnrot. Vö. VOLLY 1959.

¹⁷⁸ ZOLNAI 1930: 118–125.

kimondottan a Vikár-fordítás nyelvének vizsgálatát és elemzését tűzte ki célul. Lényegében Zolnai az első, aki a fordító által használt nyelvváltozatot bírálva magát az etnográfus Vikárt bírálta a túlzott népnyelvi és tájszavak használata miatt. Úgy vélte, hogy ezek ismertek lehetnek ugyan egy képzett néprajzos számára, azonban az olvasó előtt ismeretlenek. Véleményét példákkal is alátámasztotta, és felhívta a figyelmet arra, hogy mindezeket elkerülhette volna a fordító, hiszen poétikai szempontból sem lett volna problémás a köznyelvi(bb) szavak használata. Zolnai a fordításban előforduló újszerű szavakat is kifogásolta, mivel azok idegenek a műfajtól, nem illenek egy őseposzba. Ezzel szemben Kosztolányi szerint a fordító: „megtartotta a mai pallérozott szó- és szólamkincset, de inkább ízelítőül, sohasem az érthetőség rovására, hanem jellemzésül és színfoltul tájszavakkal tarkázta a szöveget, az ország minden részéből, háromszéki és göcseji szavakkal éppúgy, mint felsőtiszai és csallóközi szavakkal, ezenkívül föllevenítette néhány kihalt és régi szavunkat kódexeinkből s mérés, talpraesett ötlettel – elvonások útján – új szókat is formált.”¹⁷⁹ „Mesterien-mesterkél” és „nemlétező” nyelvnek láttatja a Vikár által használt nyelvet, mely éppen egyszeri volta miatt felel meg tökéletesen egy olyan alkotásnak, mint a Kalevala: „mesterien-mesterkél, mégis természetesen folyó varázsos nyelvvel pedig elérte, hogy a Kalevala mintegy gyűjtőmedencéje, olvasztótégelye lett egész szókincsünknek. (...) Nemlétező nyelv ez, de izig-vérig magyar...”¹⁸⁰

Azzal, hogy Arany János Hamlet- és Bérczy Károly Anyegin-fordítása mellé helyezi a Vikár-féle Kalevalát, a kanonizáció útján indítja el a művet. Az egymás mellé állításban Arany neve és a már a kanonizálódott Bérczy-fordítás hatása válik működtethetővé. Ugyanezzel a szándékkal kerülhetett bele Kosztolányi szövegébe a később is sokat idézett Paasonen-kijelentés:¹⁸¹ „A finnek ma is állítják, hogy Vikár Béla fordítása mindegyik között a legkülönb. Paasonen Henrik szerint belőle vissza lehetne állítani a finn szöveget, ha történetesen elvesznék.”¹⁸²

A Kalevala mint magyar őseposz

Kosztolányinak a fordítás nyelvezetéről vallott felfogásában már benne foglaltatik a *Kalevala mint magyar őseposz* gondolat csírája. A *nemlétező* nyelv nem csupán konstruált, hanem egyben *rekonstruált* is: „homályos

¹⁷⁹ KOSZTOLÁNYI 1935: 5.

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ A Paasonen-kijelentést Finnországban is többen idézik. Egyik, még 1928-ban elhangzott beszédében a festő, Akseli Gallén-Kallela (vö. 1929: 210.), vagy A. O. Väisänen A Vikár Béláról szóló megemlékező írásában (vö. 1945: 280.).

¹⁸² KOSZTOLÁNYI 1935: 6.

ősiségét érezteti nyelvünk ismeretlen multjának, azt a káprázatot keltve, hogy csak így költhették volna a mi Kalevalánkat, ha az el nem pusztul valahol Ázsia fönnsíkjain.”¹⁸³ A magyar királyi koronázást idéző mondat egyfajta szertartásra utal, a Kalevala magyarrá „koronázására”, emellett pedig végképp meggyőzheti a kételkedőket vagy a Vikár-nyelvezetet bírálókat a nyelvjárási szavak használatának helyességéről: „mintha ötvenkét régi vármegyénk mindegyikéből egy marok földet vett volna, hogy belőle jelképes halmot emeljen”. A magyarrá tevés a rekonstrukción alapul, annak a visszaadásán „amit a kereszténység tűzzel-vassal kiirtott, ázsiai hagyományainkat, hitregiéinket, a regősénekek és a virágénekek egész lelkiségét.”¹⁸⁴

Az analógiák sora még nem ér azonban véget. Kosztolányi a magyar népi hiedelmekből idéz fel párat annak bizonyítására, hogy a célrendszerben is fellelhetőek a sámánizmus, a finnugor ősi hit maradványai.¹⁸⁵ Ezek után jut arra a következtetésre, hogy a valamikor létezett finnugor háló olyan közös tudást működtet, mely biztosítja a hagyomány folytonosságát, és ebből kifolyólag az immár magyarrá vált Kalevala „titka még most is itt lüktet bennünk. Ezer esztendő csekély idő ahhoz, hogy a vérben lakozó ösztönöket végképp eltüntesse”.

Amint arra a finn–magyar kapcsolatok felvázolásában is rámutattam, az 1930-as évekre oly jellemző módon a nyelv és néprokonság együttesen jelenik meg. Kosztolányi nemcsak az esszé végén hangsúlyozza a vér szerinti kapcsolatot, hanem az esszé elején is. A Kosztolányi-szöveg első alcíme: (A monda évezredes vándorútján. – Francia vélemény a finn–magyar atyafiságról). Már itt felülvizsgálja a 19. század sokszor ellentmondásos

¹⁸³ Uo. 5.

¹⁸⁴ Uo. 4.

¹⁸⁵ „Parasztjaink, minekelőtte innának, az ország nem egy vidékén még ma is a földre locsantják az ital első kortyait, hogy ezzel öntudatlanul is áldozatot mutassanak be a föld szellemének. Orvosaink hiába küzdenek a babonák, a szemverésben és rontásban való mélyen gyökerező hit ellen. Legtöbb szitkunk és káromkodásunk átkozódásból áll, mely a betegséget másra akarja áthárítani. A halott csecsemő koporsójába anyatejjel süttött kalácsot tesznek, hogy a kisdéd vissza ne jöjjön, mint hazajáró lélek. Körmét, haját a nép fogyó holdnál nyírja, hogy nőjjön, a jégeső közeledtére fejszét vág a földbe, hogy a rontó szellemeket eljessze s az öregasszonyok faluhelyeken, tanyákon még ma is tudnak olyan ráolvasó versikéket, melyekben föllelhetjük a pogány elemeket. Sok helyütt *sellő*nek, vízitündérnek hívják a folyó örvényeit. Azok a regősök Szent István szolgái, akik karácsonykor beköszöntenek a pitvarokba, még mindig nyírfakéreg-ruhájukról és nyírfabocskorukról énekelnek. Egy helyütt sámándobjukat is meglelték. Nem is régen törvényszéki jegyzőkönyvben olvastunk táltosokról és gyermekkorunkban sokat hallottunk a garabonciás diákról, aki a viharban bő köpenyegben a felhők fölött lovagol és hajtja maga előtt a szelet. Bűvös számunk a 3, a 7 és a 9, akár a finneké.” Uo. 12–13.

viszonyulását a nyelvrokonsághoz, majd leszögezi, hogy „nyelvben, vérben, lélekben egytestvér velünk Suomi népe”.¹⁸⁶

A vikári célkitűzést, hogy a Kalevalával pótolja a hiányzó magyar eposzt, Kosztolányi is támogatja, amikor a finn eposz magyarországi intézményessé tételének fontosságára szólítja fel a magyar többrendszer központját: „népkönyvvé kellene tennünk, szellemiségünk és irodalmi műveltségünk gerincévé, az iskolákban kellene olvasatnunk és fejből tanulnatnunk verseit.”¹⁸⁷

3.2.3.3. Balassa Imre utószava

Balassa, a La Fontaine Társaság alelnökeként ismerhette, és már a kötet nyomdába kerülése előtt olvashatta is Kosztolányi esszéjét. Az *Utószó* – bár az esszénél rövidebb – szerkezetét és gondolatmenetét tekintve a Kosztolányi-szöveghez hasonlóan építkezik. Balassa is Lönnrotnak, az eposz-szerkesztőnek a bemutatásával indít, aki egy „zimankós februári napon” a Kalevala-kéziratot a Finn Irodalmi Társaság asztalára tette, miután „földhözragadt szegény orvosként” minden akadállyal dacolva összegyűjtötte a kihalófélben levő népi – epikus és lírai – énekeket. Ezt követi a fordító Vikár bemutatása, aki Lönnrothoz hasonlóan „batyuval a hátán, puskával (sic!) a vállán vágott neki az ismeretlen tájaknak, amelyeken át még gyalogút sem vezetett”.¹⁸⁸ A Lönnrot–Vikár-analógia éppen azt sugallja, hogy a magyar fordítónak is hasonló nehézségekkel kellett megküzdenie a mű létrehozása érdekében, mint annak idején a finn Lönnrotnak.

Ugyancsak elmaradhatatlan az utószóból a népköltészet által igazolt közös eredet. A magyar és finn népköltészet formai hasonlóságát és Vikár fordítói zsenialitását egy történet beiktatásával igazolja Balassa: „Mikor harminc évvel ezelőtt Vikár Béla Erdélyt járta, egy falusi kocsmá udvarán székely regősöket danoltatott, hogy följegyezze a szót és a dallamot. Azután hálából – és talán kísérletképpen – elmondott nekik egy részletet a Kalevalából. És akkor egy székely dalos így szólt hozzá:

– Instálom, nincs szöbbs ennél a mű székel költésünknél...

A székely nótás ember magyar dalnak hallotta a Lemminkejnen-rúnókat...”¹⁸⁹

¹⁸⁶ Uo. 4.

¹⁸⁷ Uo. 13.

¹⁸⁸ BALASSA 1935: 114.

¹⁸⁹ Uo. 115

Balassának a fordítás nyelvezetéről írott soraiban ugyancsak Kosztolányi kifejezései visszhangzanak: „A finn ősvilág szólal meg e betűkben, de a magyarság ősi nyelvén. Ez a nyelv a nép és a népköltés ős-zamatú, igazi, mesterkéletlen és mégis művészi nyelve.”¹⁹⁰

Meglepő módon a Paasonen-kijelentés, miszerint a Vikár-fordításból visszallítható lenne a finn eredeti, csupán rejtetten fordul elő, amikor „a világirodalom legszebb és leghívebb Kalevala-fordításának” nevezi a második magyar fordítást.

Az utószó zárómondataiban Balassa arról tudósítja olvasóit, hogy a magyar kormány minden közkönyvtárnak jutatott az 1935-ös magyar Kalevala-kiadásból. Ebben a gesztusban, szerinte, egyszerre ott van a politikai akarat és a vérségi kötelék bizonyítéka. Ezzel összecseng a Kosztolányi-esszében megjelenő népkönyvvé tevés gondolat.

Utószavát Balassa egy magyar–finn analógiával zárja. A Kalevala nem más, mint „szellemi világunk, népi lelkünk, ősi mitoszunk testvérvoltának tanuja és jelképe.”¹⁹¹

A Magyarázatok a Kalevalához kötet tanúsága szerint Vikár Béla fordítása kettős célt szolgál: fenntartja, újra felfedezteteti az elveszett (elveszettnek hitt) hagyományt és erősíti a (vér)rokonsági kapcsolatokat.

Kosztolányi a finn eposz elemzésében abból indult ki, hogy a Kalevala az egész finnugorság őseposza, és az egykori közös életmódból, a rokon nyelviségből fakadóan az eposz a maga teljes természetességében szólalhat meg magyarul. Vikár etnográfusi képzettsége pedig a finnugor ősiségre asszociáló és a magyar nyelvjárások olvasztótégelyeként aposztrofált nyelv megteremtésében segítette a fordítót. Az esszé egyedítő törekvései pedig megteremtették a finnugor hálózathoz szükséges fogalmi keretet.

3.2.4. A működő finnugor háló

A Vikár-fordításról szóló ismertetések – gyakorlatilag az 1970-es évekig, a Nagy Kálmán-fordítás megjelenéséig – fenntartások nélkül vették át Kosztolányi esszéjéből a Kalevaláról és magyar fordításáról való elragadtatott beszédmódot, valamint a fordítás nyelvére és a finnugor őseposzra vonatkozó kijelentéseket. A következőkben a már elemzett kötet és Kosztolányi-szöveg hatását vizsgálom a Vikár-fordította Kalevala magyar fogadtatásában.

¹⁹⁰ Uo. 115.

¹⁹¹ Uo. 116.

3.2.4.1. A fordítás nyelvezete

A magyar Kalevala nyelvezetére vonatkozó Kosztolányi-szövegrész a legtöbbet idézett passzusok közé tartozik. Kosztolányi felfogása a Vikár-fordítás nyelvről csak részleteiben lehetne cáfolható, a maga összességében nem. Az ízig-vérig magyar, de *nemlétező nyelv* képzete még a részletekbe menő Zolnai-bírálatot is felülírja. E fogalom bevezetésével ugyanis teljesen a fordító hatáskörébe utalta a fordítás szövegének bírálhatóságát. Nemlétező nyelvre csakis Vikár egyéni szabályai lehetnek vonatkoztathatóak, a magyar köznyelv (normatív) szabályai nem.

Korompay Bertalan egyik finn nyelvű tanulmányában idézi a költőt.¹⁹² Gombos László is, aki az 1940-es Kalevala-kiadást rendezte sajtó alá, teljes egészében átveszi Kosztolányi nyelvről vallott felfogását. Bár megfordítja az ok-okozati összefüggést: „maga termte (sic!) sajátos magyar nyelvet, melyhez hasonlóan soha sehol senki nem beszélt ezt a nyelvet, de amely szintézise a magyar nyelv egész történetének és összegezése a magyar nyelv valamennyi tájszólásának. Ez a nyelv a magyar nyelv költői eredője. Nyelv, amelyen sokat lehetne elmondani. Vikár itt egy új világot tárt fel, szellemben és formában egyaránt”,¹⁹³ mintha Vikár Béla szándékosan és öncélúan egy sajátos magyar nyelv megteremtését tűzte volna célul maga elé. Kosztolányinál a sajátos nyelvezet csupán eszköze a mű megteremtésének.

Ugyancsak a vikári nyelvhez kapcsolódóan írja Csekey István:¹⁹⁴ „Vikár a Kalevalába beleköltötte nyelvünknek egész bűbáját. Ebben a varázslatos nyelvben benne van a magyar költészet egész szókincse.”¹⁹⁵ Kosztolányi szövegének hatása nyilvánvaló.

Ami a finnugor őseposzt illeti, Bán Aladár az egyedüli, aki 1935-ös recenziójában a finnugor őseposz–Kalevala azonosításának gondolatát támadja. Azonban Kosztolányinak ezt a „tévedését” Comparetti számlájára írja.

A Biblia, a már idézett Gombos László egyik korábbi írásában, Kandra Kabos mitológiájához hasonlóan, összehasonlítás alapját képezi: „Nyil-tan kimondhatjuk, hogy mint ahogy van finn-ugor nyelvészet, így kell lenni finn-ugor folklornak is és ennek a tudománynak a Bibliája maga a

¹⁹² Lásd KOROMPAY 1956: 328.

¹⁹³ GOMBOS 1946: 5–8.

¹⁹⁴ Csekey István jogász, tudománytörténész. A kecskeméti jogakadémia tanáráként kap meghívást a húszas években a tartui egyetemre. Részt vesz a tartui Magyar Intézet munkájának irányításában, valamint az egyetem finnugor tanszékén meghirdetett magyar nyelvi és irodalmi kurzusok megtartásában is. Rendszeresen publikál a finnugrisztika tárgyköréből.

¹⁹⁵ CSEKEY 1936: 19.

Kalevala.”¹⁹⁶ A Biblia alapkönyv, az isteni kijelentés összefoglalása. Minden, amit Isten közölni akart, megtalálható benne. Aki a Bibliát írta vagy fordította, annak kezét maga Isten vezette. Ha a Kalevala a finnugorság Bibliája, akkor a fordítás által Vikár Béla prófétává vagy apostollá, az isteni kijelentés hordozójává, közvetítőjévé válik. Nyelvezetével kapcsolatban pedig nem a keresztény valláshoz kötődő istenfiú vagy hasonló fogalmakkal operáló nyelvhasználatot találjuk, hanem – a finnugor hálóval összhangban – az ősiséghez kötődő igric, sámán fogalmakat: „Vikár azonban jóval több, mint nyelvész. Ő költő, még pedig a javából. Az ősi kobzosok, regősök, igricsek, sőt folklorisztikai tudásánál fogva a sámánok utódja.”¹⁹⁷ A kobzos és igric mint történetmesélő a nyelv birtokosa, a saját, egyéni szabályokkal működő nyelv, mely a transzcendenssel való kapcsolatteremtést szolgálja. Mindez egyetlen személyben ötvöződik: a Vikár Bélában.

3.2.4.2. A Paasonen-kijelentés

A Paasonen-kijelentés átvételekor az évek során fokozatosan lényegtelenné válik annak forrása. A feltétel nélküli hit az, ami megnyilvánul ezekben a kölcsönzésekben. A hit, mely egyszerre szól a Kalevalának, Vikár Bélának és nem utolsósorban Kosztolányinak. 1959-ben még egyes írásokban felmerül Paasonen neve: „*Paasonen Henrik* finn egyetemi tanár azt mondotta egyszer, hogy ha elveszne az eredeti Kalevala, Vikáréból vissza lehetne fordítani finnre, annyira tökéletes munka.”¹⁹⁸ Ugyanebből az évből azonban már találunk olyan írást is, ahol semmiféle utalás nincs Paasonenre vagy Kosztolányira: „Leghűbb és legművészebb fordítását adta a műnek, oly tökéletes formában, ha az eredeti elvesznék, az övéből lehetne az eredetit rekonstruálni.”¹⁹⁹ A 150 éves Kalevala-évforduló felé közeledve még inkább háttérbe szorul a kijelentés Paasonent érintő része, 1970-ben pedig már csak egy finn tudós jelenik meg: „Olyan remekül sikerült ez a fordítás, hogy *egyik finn tudós* szerint, ha az eredeti finn Kalevala elveszne, Vikár Béla műfordításából rekonstruálni lehetne az egész művet”²⁰⁰, 1985-re pedig teljesen általánosítva a finnek véleményeként: „A fordítás olyan kitűnően sikerül, hogy *a finnek* ma is azt állítják: ha az eredeti finn szöveg elveszne, a magyarból tökéletesen visszaállíthatnák.”²⁰¹ *A finnek ma is azt állítják* tagmondatban már nem csupán egy személy megnyilatkozását találjuk, hanem egy egész nemzetét. E kijelentés nem más, mint a forrás- és

¹⁹⁶ GOMBOS 1942: 788.

¹⁹⁷ CSEKEY 1936: 19.

¹⁹⁸ VOLLY 1959. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

¹⁹⁹ HORVÁTH 1959: 77–82.

²⁰⁰ MOLNÁR 1970: 372–374. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

²⁰¹ SIPOS 1984: 120–122. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

célnyelvi szöveg teljes ekvivalenciájának az elismerése. Vagyis a két nemzetnek van egy közös tulajdona: a Kalevala. Egyaránt jelképezi a nyelv- és vérrokonságot. Ezzel pedig túlmutat a finn eposz kizárólag irodalmi műként vizsgálható voltán. Egyszerre irodalom és a finnugor identitás szimbóluma.

3.2.5. A finnugor háló politikussá válása

3.2.5.1. A Kalevala mint a népek ifjúságának eposza

Gulyás Pál két szövegét vizsgálom meg a következőkben: 1937-es tanulmányát és az 1943-as Kalevala-kiadás utószavát, mely a finn és a magyar történelmi analógiára utalással vezeti be a finn eposz magyar fogadtatástörténetébe a politikum szempontját.

A két szöveg között többnyire szerkezeti különbségek vannak, tartalmi különbségek alig találhatók. A tanulmányban rendkívül erőteljes a nyugati hálóra hivatkozás: Gulyás meglátásában a homéroszi eposzokkal és Dante Isteni színjátékával egyaránt rokon a finn eposz. Amiben mégis más, az éppen a nyugati hálótól való különbözősége – ahogyan a „Természet lélegzetét” követi, a „Természet Hádeszéből” nő ki. Gulyás egyértelműen a Kalevala népieposz-jellege mellett foglal állást, és látszólag kapcsolódva a hagyományközösségi elven alapuló irodalomfelfogáshoz, az eposzt a népköltészetben gyökerező poézis megtestesítőjének tartja. Ugyanakkor a dantei párhuzammal a minta fontosságát emeli ki, a nyugati hálóhoz kapcsolódást. Arany János Kalevala iránti érdektelenségét annak tulajdonítja, hogy a népiség a magyar irodalomban népi-klasszikust jelentett. A Vikár-fordítás első, 1909-es megjelenésének visszhangtalanságát is erre vezeti vissza, valamint arra, hogy az Akadémia kiadásában jelent meg, mely akkoriban a „legnépszerűtlenebb testület” volt. A fordítás nyelvét is kritikával illeti: archaisztikusságában és folklorisztikusságában túlságosan modorosnak tartja, ugyanakkor úgy látja, hogy Vikár fordításával éppen az Arany János-i örökséget folytatta, sőt, meg is haladta azt. Ami Gulyást mégis megkülönbözteti a Barna-, Vikár- és Kosztolányi-felfogástól, az a módszerében keresendő. Gulyásnál a finn–magyar analógiák és párhuzamok nem a finnugor őseposz rekonstruálásának szándékával kerültek előtérbe, hanem egyszerűen a rokonság hangsúlyozásának és a modellként való felmutatás szándékával. Ő a Kalevalában a magyar kultúra homéroszi lehetőségét látta: „Voltak, akik azt kiáltották: új görögséget! Én ezt kiáltom: új finnséget! De hiszen a kettő nem zárja ki egymást, sőt feltételezi.”²⁰²

²⁰² GULYÁS 1985[1937]: 84.

Ez pedig a finn eposzban válhat „eleven erővé”, természetesen a finnugor hálón keresztül.

Az 1943-as kötet utószava három szerkezeti egységben vizsgálja a finn eposzt és annak Vikár-féle fordítását: 1. *Kalevaláról*, 2. *Bolyongás a Kalevala birodalmában* és 3. *Néhány Kalevala-jelenet* címek alatt. Az első részben Gulyás a Kalevala finn identitásformáló szerepéről és jelentőségéről ír, hogy a svéd és az orosz uralom alatt is a finnek a Kalevalának köszönhetően őrizték, sőt teremteték meg a finn nyelvű nemzeti irodalmat, kultúrát. A gyűjtések helyéről észrevétlenül tér rá kora politikai helyzetére: „egy kincs fénye sugárzott át egész Finnországon, bár a kincs még aludt, lappangott messze kelet felé... A karjalai erdőségekben... Ott, ahol most az oroszok támadják a finneket... Ennek a kincsnek mágikus hatalma tartotta ébren a finn lelkeket.”²⁰³ Gulyás az eposz értelmezésében az irodalmi és esztétikai szempontok mellett a Kalevala társadalmi és politikai vetületét hangsúlyozza. A hagyomány átöröklése a jövő generációjára szerint a kis népek fennmaradásának egyedüli záloga. Az átöröklés révén válhat a Kalevala a népek ifjúságának eposzává.

Az utószóban úgy ír a finnek II. világháborús részvételéről, hogy közben a magyarok elé állít példát. A kis nyelvek és nemzetek túlélési esélyeit a kultúrán alapuló identitásmegőrzésben látja. A finn eposz a 19. században a finn nemzet létét volt hivatott bizonyítani. A szovjetek ellen folytatott háború alatt pedig a nemzeti és – tágabb értelemben – a finnugor összetartozás jelképévé vált: „(...) a Kalevala – holott nem is ez volt a szándéka, de éppen azért, mert nem erőltette a szándékát, – a sors jutalmából s annak, aki tud olvasni belőle, – a kis Suomi nagy magyarázata.”²⁰⁴

3.2.5.2. Politikum a világháború alatt született írásokban

Nem csupán Gulyás Pál tanulmányáról, hanem a fordítás recepció-történetének 1935–1944 közötti írásairól is elmondható, hogy a politikum szempontja jellemző rájuk. A háttérben – amint már említettem – a területeit veszített Finnország és Magyarország hasonló politikai helyzete, valamint a szovjetellenesség áll. Erre az analógiára alapoznak a következő megfogalmazások: „De mi magyar testvérek is tartunk egy kis juszt a Kalevalához. (...) *Karjala tudvalevőleg a finnek Székelyföldje*. (...) a mi külön csodánk is megérdemelve egy kis külön érdeklődést. Legalább tőlünk – *nem árjaktól*”;²⁰⁵ „*A finneknek Karjala (Karélia) a Trianonjuk*. Hátsó-Karjalát a szovjet még mindig hatalmában tartja. (...) Az orosz bolsevik módszer azon-

²⁰³ GULYÁS 1943: 293.

²⁰⁴ Uo.

²⁰⁵ PÁLFFI 1935: 503. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

ban lassankint úgy oldja meg a karjalai kérdést, hogy elhurcolja e derék finn nép utolsó hírmondóját is Szibériába és helyükbe oroszokat telepít”;²⁰⁶ „A Kalevala egymaga képes volt örökre kiemelni a kicsi finnséget a világtörténelem homályos zugából”;²⁰⁷ „A költészet nemzeti jelentőségét saját tapasztalataiból látta az anyaországi és elszakított területek magyarsága és igazat adhat Kalevala egyik dán ismertetőjének: *Az idők folyamán mindig azon fordul meg a dolog, hogy az egyszer megszerzett kultúra sértetlenül maradjon.*”²⁰⁸

Az analógián túlmenően egyes Kalevala-ismertetésekben egyfajta cselekvésre buzdításnak is tanúi lehetünk a finn eposz hősein keresztül: „A kis finn (és magyar) nép nagy lehet, ha hallgat Väinämöinenre, a Kalevala hőisére, az Igézőre, akinek lantja csodákat művel: megmozdítja a köveket, összebékíti az erdők vadjait, dallal legyőz népeket és országokat”;²⁰⁹ „Ma csak annak van értelme, aminek funkciója van; mai életünk nem gyűjtőmence, hanem sebes rohanású folyó, halálra van ítélve minden, ami nem sodor, hanem stagnál”.²¹⁰

Azok a folyóiratok, melyekben ezek az írások megjelentek többnyire jobboldali, a nemzeti és keresztény értékek ápolását tűzték ki célul: *Turán*, *Protestáns Tanügyi Szemle*, *Új Élet*, *Napkelet* vagy *Magyar Lélek*, *Magyar Út*, *Sorsunk*, *Erdélyi Fiatalok*.

A politikum jelenlétével a Kalevala magyar fogadtatástörténetében már Domokos Péter is foglalkozott 1972-es munkájában. Tette ezt a marxista szemléletű irodalomtörténet felől nézve: „A két világháború közötti virágkorát a turanista mozgalom is, amely számos dilettánst tömörített magában. Konceptiójába a finnugor rokonság is beleillik, s ennek következményeként a Kalevala sem mentesülhet a fajbiológiai kutatásoktól. A két ország párhuzamos és erőteljes fasizálódása idején a turanisták válnak a finn–magyar kapcsolatok szószólóivá, s különösen a szovjet–finn háború éveiben árasztják el tendenciózus írásaikkal a sajtót, s irredenta művek fordításaival a könyvpiacot”.²¹¹

Domokos megállapítását túlságosan merevnek érzem ugyan, azonban a két világháború közötti időszak fellendülő kulturális és államközi kapcsolatainak vizsgálata a finn eposz magyarországi fogadtatásában nem hagyható figyelmen kívül. Az irodalmon kívüli szempontok bevonása azért is megkerülhetetlen, mert a két világháború közötti időszakhoz ha-

²⁰⁶ CSEKEY 1936: 12.

²⁰⁷ DL 1935: 64.

²⁰⁸ GOMBOS 1942: 788. [kiemelés az eredetiben]

²⁰⁹ Protestáns Tanügyi Szemle 1944/2 45.

²¹⁰ SZENDE 1944: 6.

²¹¹ DOMOKOS 1972: 156.

sonlóan a II. világháború után, ha teljesen más politikai paradigmában is, de a politikum szempontja tovább él.

3.2.5.3. Politikum a második világháború utáni írásokban

Az 1944 utáni években a magyarországi politikai berendezkedés megváltozása az irodalomban és a fordításelméletben is paradigmaváltáshoz vezetett. A II. világháború utáni évtized a finn irodalom magyarországi megjelentetését illetően a kiadáspolitika „fagyos korszakának” tekinthető. Ez a Kalevala-kiadásokban is szembetűnő, hiszen az 1945-öt megelőző évtizedben négyszer is megjelenhetett a teljes Vikár-fordítás, az utána következő évtized első felében egyáltalán nem, utána egy szemelvényes, az 50-es és 60-as években pedig összesen kétszer jelent meg a teljes szöveg. A magyar kiadáspolitikában egyértelmű változást Finnország és a Szovjetunió politikai és gazdasági kapcsolatainak a változása hozott, aminek köszönhetően a magyar, kommunista ideológia irányította kiadáspolitika bátran felvállalhatta a különben „polgári” Finnország irodalmi termékeinek megjelentetését. Ez hatással volt a Kalevala fogadtatására is. Szopori Nagy Lajos szerint a Kalevala esetében pozitív tényezőként hatott az a tény is, hogy (az eposzszerkesztő) Lönnrot többnyire Szovjet-Karjala területén gyűjtötte anyagát. (Ez pedig újra a népeposz-műeposz, valamint Lönnrot szerzőségének kérdését vetett fel a fogadtatásban.) Ugyanez persze fordítva is igaz: a gyűjtések helye kitűnő okot szolgáltatott arra, hogy a Kalevalának az új paradigmában is helye lehessen. A műnek és fordításának vizsgálata úgy szolgálta ki a korabeli elvárásokat, hogy a finn eposz keletkezési helyére fókuszált és marxista-leninista elveket érvényesített a Kalevala elemzésekor, valamint a Vikár-fordítás hatását vizsgálta a kor kanonizált költőinek – József Attila és a népies költők – műveiben.

Az 1950-es kiadás Otto Kuusinennek, Szovjet-Karjala köztársasági elnökének finn nyelvű Kalevala-kiadása alapján készült. Kuusinen megbontja a finn eposz lönnroti szerkesztésmódját: témakörök és műfajok köré szervezi az eposzt. A magyar kiadás Vikár fordítása alapján készült, de a megváltoztatott szerkezet miatt kénytelenek voltak újabb sorokat betoldani. Ezeket Kormos István fordította – ahogyan később az 1959-es kiadás előszavának szerzője utal rá – Vikár Béla stílusához hűen. Az előszó szintén Kuusinen munkája, mely később, az 1950-es és 1960-as években megjelent Kalevala-tanulmányok alapjául szolgált.²¹²

²¹² Lásd STOLL 1950., KOVÁCS 1958., RADÓ 1967. és VAJDA 1968.

Radó György²¹³ tanulmányában a finn eposz és az ipari társadalom közötti analógiákra mutat rá. Így lesz Ilmarinen kizsákmányoló, ugyanakkor műszaki értelmiségi, vagy Väinämöinen az a pogány értelmiségi, aki sértődötten utasítja el a „kereszténység-alapító Kisdéd” megkeresztelését, pedig „érti a dolgát”, és tudatában van annak, hogy „az autochtón értelmiségre az új társadalomnak is, mint minden társadalomnak, szüksége lesz” még akkor is, ha az eposz utolsó éneke szerint el kell hagynia Kalevalát.²¹⁴ Vajda László tanulmányában Väinämöinen, a finn táltos, a vallás és a mágia – az alávetettség és a szembeszegülés képviselője egyszerre. Az utolsó énekben kifejtett väinämöineni remény a visszatérésre pedig a szembeszegülés győzelmét hirdeti a kereszténység, a vallás, az alávetettség fölött: „Egykor a mágia és a vallás közt dúlt a harc. Ma változott alakjukban küzdenek, mint tudomány meg metafizika. Amily mértékben hódítja meg a tudomány az ismeretlent, oly mértékben csökken a metafizika jelentősége – s oly mértékben lesz úrrá az ember magán a földön. A modern ember számára ez a Kalevala mondanivalója.”²¹⁵ Stoll Béla közvetlenül is utal Kuusinen előszavára, mely szerinte hiteles magyarázata az eposznak. Kuusinen szereplőjellemezéseit alapul véve fejti ki a Kalevala mondanivalóját korának olvasói, a „szocializmus embere” számára: „[Kullervo például] mindenekelőtt példát mutat arra, hogyan kell érvényesíteni az igazi bolsevik pártosságot: a haladás ügyéért folytatott harcot egy évszázadokkal ezelőtt keletkezett költői alkotás elemzésében.”²¹⁶

1959-ben, Vikár születésének századik évfordulóján újra megjelenhetett a teljes szöveg. Az előszót jegyző – obi-ugor nyelvészettel foglalkozó – Cs. Faludi Ágota finom kritikával illeti az 1950-es kiadás szerkesztésmódját: „[az 1950-es kiadás alapján] mindenesetre világosabb, hogy milyen elemekből tevődött össze a Kalevala, de valahogy elsikkad a Lönnrot-szerkesztette eposz egészének bájából valami”.²¹⁷ Az eposz összetevő elemeire való utalás a Kalevala népeposz-műeposz jellegét megvilágító vitájával áll kapcsolatban. Amikor megkérdőjelezi a finn álláspontot, miszerint a Kalevala Lönnrot alkotása lenne, Kuusinen szövegére utal vissza és ért egyet azzal, hogy „a szkeptikus polgár” vélheti úgy, hogy a nép nem alkothatott ilyen tökéletes művet.²¹⁸

²¹³ Radó György (1912–1994) író, bibliográfus, fordító. A szovjet irodalom első népszerűsítői közé tartozik. A kisebb finnugor népek irodalmából is fordít.

²¹⁴ RADÓ 1967: 51.

²¹⁵ VAJDA 1968: 1480.

²¹⁶ STOLL 1950: 128.

²¹⁷ Vö: CS. FALUDI 1959: V.

²¹⁸ Uo. XXIV. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

3.2.6. Fogadtatás a finnugor hálón kívül

Az 1959-es kiadást követően Vikár fordítását háromszor adták ki szemelvényes formában, 1970, 1972 és 1980-ban a Diákkönyvtár sorozatban az 1950-es kiadást alapul véve. 1962-ben és 1985-ben a teljes szöveg is megjelenhetett. Az utóbbi a Helikon kiadó gondozásában látott napvilágot. Ekkor volt ugyanis a Régi-Kalevala 150. évfordulója. Bár ekkorra már két újabb fordítás is megszületett: a Nagy Kálmáné és a Rácz Istváné, valamint készen állt a Szente Imrée is, az ünnepi kiadás azonban Vikár Béla átültetése. Az utószóban Hajdú Péter vall a választás okairól: „egyetlen szempont vezérelt. Az nevezetesen, hogy a mai ízléshez bizonyosan közelebb álló újabb s talán kevésbé díszes, ám természetesebben hangzó fordításokról le kell mondani, mert Nagy Kálmán és Rácz István műveivel a hazai piac telítve van, míg Vikárnak a Kalevalát nálunk klasszikussá tevő fordítása beszerezhetetlen. Ez az indoka az archaizáló, népies-romantikus, helyenként szinte már édeskésnek ható Vikár-fordítás újraközlésének.”²¹⁹ A Vikár-fordítás újramegjelentetésének indoklását tehát piaci érvek bevonása jellemzi, ugyanakkor el is marasztalja a fordítást, mégpedig a nyelvezete miatt. Ez, amint arra a Nagy Kálmán- és a Rácz István-fordításokkal foglalkozó alfejezetekben is rámutatok, az 1970-es években jelentkezik erőteljesebben, miután az újabb fordítások Budapesten is megjelentek.

Akárcsak az 1935-ös jubileumi kiadás, ez is – ünnepi kiadás lévén – már külső megjelenésével is különbözik a többi teljes szövegkiadástól.

A kötet borítója piros-fehér színű, vászonkötés szövetborítással, magyaros keresztzemesre emlékeztető varrásmintával. A kötet védőborítóban jelent meg: fehér alapon piros rombusz, benne a belső borítón levő mintával. Az 1985-ös kiadás magyaros borítója a finnesebb írásmóddal írt nevekkal – *ä*-vel jelöli a nyílt *e* hangot, az idegenségérzetet megőrizni próbáló szövegváltozattal képez kontrasztot.

Az 1985-ös kiadás a rendelkezésre álló két fő szövegvariáns közül az 1909-es alapján készült, közli az első kiadásban megjelent fordítói előszót is. A két kiadás – az 1909-es és 1935-ös – között a legnagyobb különbség a nevek írását és az énekek előtt álló tartalmi összefoglalókat érinti. Az 1935-ös kiadásba Vikár saját költésű verseket illesztett. A szövegvariáns kiválasztásában többek között ez is szerepet játszott: „helyesebbnek láttuk azokat a Vikártól költött sommázó és olykor bizony gyermeteg versikéknek a mellőzését, amelyet Vikár az egyes énekek elé állított.”²²⁰ Az 1985-ös és az 1909-es kiadások pedig a helyesírásukban különböznek egymástól: az újabb a normatív változatot követi. Pl. a *c* hangot *c*-vel, és nem *cz*-vel

²¹⁹ HAJDÚ 1985: 332.

²²⁰ HAJDÚ 1985: 332.

jelöli stb. Ugyanakkor pár zavaró nyomdahiba(?) is maradt az 1985-ös szövegben. pl. „Erdőt adtát esdekelve” (1985, 14:44), valamint olyan változtatások, melyek éppen szembemennek a helyesírási normákkal. Pl. „Külömbekhez te magadnál”(1985, 11:70), „De *mint* bánja Lemminkäinen”(1985, 11:103). Ezek azonban elhanyagolható különbségek, munkám szempontjából nem relevánsak.

Vikár szövegéből újabb válogatás legutóbb 2007-ben jelent meg, a Diákkönyvtár sorozatban. A válogatást is végző Voigt Vilmos utószót is írt a kötethez, amelyben a Kalevala keletkezésével, műfajával, műfaji összetettségével, versformájával, a finn kultúrában betöltött szerepével, a magyar fordításokkal és hatástörténetükkel is foglalkozik. A válogatás végzőjeként különféle változtatásokat is eszközölt a szövegen: a már alig érthető nyelvjárási szavakat köznyelvekre cserélte, a Vikár által sokszor röviden jelölt hosszú magánhangzókat hosszúakra, a nevek írásában pedig a magyar fonetikát és helyesírást követte. A szövegválasztást, hogy éppen a Vikárét használta, annak klasszikussá vált mivoltával magyarázta és azzal, hogy „talán mindmáig a legközelebb áll az eredetihez.”²²¹ Az eredetihez való tartalmi hűség összekapcsolódva a formai hűség kérdésével, leginkább majd az újabb Kalevala-fordítások megjelenése után vált központi problémává.

3.2.7. A fordító kultusza

Vikár Béla szövegének fogadtatása, amint láttuk, különösen a két világháború között, más szempontok bevonását is igényelte. A többrendszer-elméleti megközelítés azt is megengedi, hogy a recepció dokumentumaihoz kultikus szempontok figyelembe vételével is lehessen közelíteni.

A következőkben tehát a Vikárhoz kapcsolódó hozzáállásban megnyilvánuló kultikus elemeket vizsgálom a már érintett, a fordító önkultusz-konstruáló stratégiájához kapcsolódva.

Dávidházi Péter irodalmi kultuszt érintő kutatásaiból indulok ki, ahol a kultusz megnyilvánulási formáit három csoportra osztja: a kultusz mint beállítódás, szokásrend és nyelvhasználat.²²² A Vikárhoz való viszonyulásban tetten érhető kultikus vonásokat az első két csoport mentén vizsgálom. A kultuszról mint nyelvhasználatról a fogadtatás vizsgálatában már volt szó, mint ahogyan részben a beállítódásról is. Éppen ezért ez utóbbival csak a fordító személyéhez kötötten fogok foglalkozni.

²²¹ VOIGT 2007: 187.

²²² Vö. DÁVIDHÁZI 1989.

A Vikár-kultusz mint beállítódás

Ez a fajta rajongó tisztelet különösen az etnográfus és fordító Vikár személyének szól. Bár etnográfusként, népdalgyűjtőként manapság már sokkal inkább csak Bartók és Kodály elődjeként emlegetik, ebben a hozzáállásban is felfedezhető a szerény és önzetlen Vikár iránti mindenek fölötti tisztelet. Ezt a képet maga Vikár is erősítette. Önmagát szerény tudósként láttatta, aki mentora, támogatója volt – szellemileg és anyagilag is – a fiatal pályakezdő tehetségeknek. József Attila egyike a kiemelt fiataloknak, akik tisztelettel, csodálattal, szeretettel és ragaszkodással tekintettek Vikárra, és akik megélhetési nehézségeik idején is Vikártól kaptak támogatást.²²³ Kodály Zoltán és Bartók Béla a másik két kiemelt, akik a Vikár megkezdte gyűjtéseket folytatták. Az átöröklés momentumát Volly István magát Vikárt idézve a következőképpen meséli el: „Odakölcsönöztem neki a fonográfot, Petőfi szellemében: mit én nem egészen dicstelenül kezdék, / folytasd Te, barátom, teljes dicsőséggel! A két ifjú zenetítán akkor 22-23 éves volt, Vikár pedig 45. Nem volt féltékeny a fiatalokra.”²²⁴

Kalevala-fordításának megjelenésekor – amint láttuk – szerencsésen ötvözhetővé vált az etnográfus és a fordító Vikár képe. Még életében, hetvenedik születésnapjára olyan köszöntő cikkek jelentek meg, melyekben Vikár „a magyar kultúra viharciált, de tisztos épületének sok szépen faragott, hatalmas írásos kövét”²²⁵ lerakó mestereként jelent meg. Széles spektrumú munkásságából a népköltészeti gyűjtéseit és fordításait emelték ki. A halála után megjelent nekrológban Gombos László a „prófétafőre” emlékezik, akinek elvesztése miatt „egy egész nemzet a kárvallott”. Ugyanitt azt is kifejti, hogy bármennyire is úttörő munkát végzett Vikár, mégis elhagyatottan kellett meghalnia: „Vikár Béla útja behálózta az egész országot, kivezetett a közeli és távoli Európa, sőt az európaiság felé, de nem torkollott az elismerés mauzóleumába. Elmondhatjuk róla, hogy hamar felejtették el, sőt még azt is, hogy észre sem vették, mikor elköltözött. Belekaparták a közönynek útszéli árkába, holott ő maga út volt, melyen többek között Bartók jutott tovább, a megérdemelt világhír felé. És Bartóknak egy világ hódolt, de senki sem őszintebben, nagyobb hozzáértéssel, tudatosabban, mint Vikár Béla. Vikár Béla sohasem irigyelte mások dicsőségét és ha egyáltalában fájhatott neki valami, akkor az csak az volt, hogy életútjának nem minden mellékösvényén akadt elég és érdemes utas.”²²⁶ Vikár 1945. szeptember 22-én halt meg Dunavecén, pár évvel később, 1948. október 23-án temették újra Budapesten.

²²³ SCHELKEN 1969b: 55–58.

²²⁴ VOLLY 1959: 56.

²²⁵ VARRÓ 1929: 229.

²²⁶ GOMBOS 1946: 5–6.

A Kalevala mellett La Fontaine meséiből is fordított, a grúz Rusztaveli munkájának magyarra ültetése pedig jó okot adott arra, hogy polihisztor-ként, nyelvzeniként jelenhessen meg. A sok idegen nyelvet beszélő Vikárról legendák születtek: pl. amint egy haldokló katonához annak anyanyelvén, mingrél nyelven szól.²²⁷ Ez a történet folklorizálódik tovább a Vikár Bélát eltemető református lelkész, Molnár Lajos két emlékező írásában.²²⁸ A kettő közti legszámottevőbb különbség az, hogy a későbbiben a forrást is megjelöli. Ugyanakkor meglehetősen le is rövidíti, és a katona utolsó mondatait az írást publikáló lap – a *Theologiai Szemle* – profiljához igazítja: „Te angyal vagy, akit Isten elküldött, hogy halálom előtt az én nyelvemen halljam az örömmüzenetet.”²²⁹

A Rusztaveli-fordítás készítette Zempléni Árpádot²³⁰ is levélírássra. A levél később az 1935-ös Kalevala-kiadás *Magyarázatok a Kalevalához* című kötetében jelent meg többek között Kosztolányi Dezső esszéje mellett. Csakis Vikárnak tulajdonítható, hogy e levél bekerülhetett a kötetbe, hiszen a kötet borítóján az ő neve szerepel, és egy hozzá intézett levélről van szó. A levél annál is érdekesebb, mivel 1917-ben íródott, és a grúz Rusztaveli művének fordítása kapcsán kapta Zemplénitől a fordító. Azonban

²²⁷ „A mingrél fogoly. Egy jóarcú, szerény, kedves orosz fogoly került Budapest környékén egyik fogolytáborunkba. Beteg volt már elfogatásakor szegény. Tüdőlövés érte és fogyott, sorvadtt arcára kirajzolta már a halál az ő sárga-piros rózsáit. Nagyon szenvedett a fiú. Nem tudta senki megvigasztalni. Egy szót sem értett oroszul, de az orosz katonák közül sem tudott vele beszélni senki. Az oroszok nem tudták megfejtetni, hogy milyen fajtájú, nyelvű az idegen ezredből egyedül közénk pottyant beteg katona.

Már haldoklott. Látszott rajta, hogy beszélni akar valakivel. Egy rövid kis üzenetet haza, isten tudja hová. Kértek kirgizt, osztyákokat, cserkeszt, cssecsencet s tudja Isten kit még, a nagyobb orosz fogolytábortól. De senki nem tudott vele beszélni. Végre egyik kitűnő tudásunkhoz, Vikár Bélához fordultak a mi gyémántlelkű ápolónőink, hátha ő tudna beszélni a haldokló orosszal?

Vikár ki is ment hozzá. Szólt hozzá finnül, osztyákul, sorban egy csomó nyelven. Az orosz nem értette. Végre is, amikor már reménytelennek látta a dolgot, megszólította mingrélül. A fogoly szeme felvidúlt, zokogni kezdett, mint a gyermek, csókolta a tudós kezét... Mingrél volt, a Kaukázus e kis, alig ismert hercegségéből, ahova a colchisi aranygyapjú keresésének legendája fűződik...

... Beszélt, beszélt. Kiöntötte a lelkét. Hat hónapja nem beszélt már... A tudós vigasztalta: – Jobban leszel, fiam. Meggyógyulsz...

A mingrél megsimogatta erre a Vikár kezét és szólt:

– Tudom én: ki vagy. Te vagy az angyal. Én már meghaltam s akkor jöttél le te, az angyal, hogy megvigasztaljal, hogy beszélj velem anyámnak nyelvén. És én boldog vagyok, hogy – ha halálom után is –, de mégis még egyszer beszélhettem és hallhattam őseim nyelvét...” (*Új Idők* 1916. április 9. 16. szám, 393. Pillanatfelvételek rovatban.) [kiemelés tőlem, V. P. I.]

²²⁸ Lásd MOLNÁR 1962. és 1970.

²²⁹ MOLNÁR 1970: 374.

²³⁰ Zempléni Árpád (1865–1919) költő, műfordító. A kisebb rokon népek költészetének felfedezője és első sikeres tolmácsolója a magyar irodalomban. A turanista mozgalom egyik kezdeményezőjeként tartják számon.

nem véletlenül éppen ez a levél került publikálásra. A fordító Vikárhoz és Vikáról szól, középpontjában a nyelv áll: „Fordításod nyelve, verselésed művésziessége még engemet is meglepett, aki pedig a *Kalevala* révén már régóta legjobb nyelv-művészeink között tisztellek. (...) valóságos üdülés, nyelvfürdő könyved olvasása. *Ily szépek a magyar nyelvet sokan nem is hiszik.* (...) Fogadd érte hódolatomat. Isten éltesse! Ölel Zempléni Árpád (1917. június 3. Bp.)”.²³¹

Nem túlzás tehát kijelenteni, hogy a fordító saját és – közvetve – a Kalevala kultuszát kívánta szolgálni a levél megjelentetésével.

Vikár vezetéknévéhez két történet is kötődik. Az egyiket Korompay Bertalan idézi, amely szerint Vikár a FIT centenáriuma írt köszönő levelét „The Vicar of Kalevala”-sorral zárta, melyet Korompay teljesen jogosnak is vél, hiszen – amint írja – Vikár egész munkássága a Kalevala-fordítás szolgálatába állítódott.

A másik, a Molnár Lajos által kétszer is idézett történet sokkal inkább a néppel való egységét, a nép nyelvén beszélni tudó fordítót állítja a középpontba.²³²

A néphez való tartozás rendkívüli fontossággal bír a Vikár-kép megrajzolásakor. Hiszen a „népköltés buzgó apostola” csak olyan személy lehet, aki a népből jön, „a legmagyarabb nép öléből támad” és akinek „apró kis korától a magyar nép lelkének legszebb hajtásait keresi szíve.”²³³

²³¹ ZEMPLÉNI 1935: 119–120. [kiemelés az eredetiben]

²³² „Az első világháború idején vöröskeresztes megbízott volt Vikár. Ebben a minőségében vidéki ellenőrző körútra is kiküldték. Egy ilyen alkalommal sürgönyileg jelezte X nagyközségnek: *Déli vonattal érkezem. Vikár.* Mikor aztán kiszállt a vonatból, az állomáson nagy tömeget látott. Nem tudta mire vélni a dolgot, mert rajta kívül *nadrágos* ember senki sem szállott ki a vonatból. A virágos, zöldágas kapunál, fehér ruhás kislányok csapata előtt látta a plébánost a község vezetőségével együtt. Érdeklődésére azután megtudta, hogy a nagy felvonulás az apostoli vikáriusnak szült, akit Vikár sürgönye alapján várt a község népe. Látva a családott arcokat és a hazafelé cihelődő ünneplőket, Vikár odament a község egyik vezető emberéhez és bemutatkozott neki ilyenformán: Kérem én Vikár Béla vöröskeresztes megbízott vagyok. Tudom, a sürgöny alapján nem engem vártak, hanem az apostoli vikár urat. De nincsen semmi baj, hiszen én is Vikár vagyok. És mivel éppen az apósomtól jövök, én vagyok az *apóstoli* Vikár. Majd az ünnepi ebédet is elfogyasztjuk jó egészségben. (*Dr. Pap Sándor országgyűlési gyorsírójai főnök közlése*) [Mit volt mit tenni? Az arcok felderültek és az ünnepi ebédén részt vevő Vikár Bélát annyira megszerették, hogy máskor is szívesen látták. Akkor is, ha nem éppen *apóstoli* Vikár volt.]” MOLNÁR 1962: 3. és 1970: 374. Forrásközlés csak a második írásban, a zárójeles rész pedig csak az elsőben szerepel. [kiemelés az eredetiben]

²³³ VARRÓ 1929: 229.

A Vikár-kultusz mint szokásrend

A születésének és halálának évfordulóin rendezett ünnepek, záródoklatok a polihisztor Vikárt idézik. A szervezett ünnepekre meghívott magas rangú vendégekkel – például akadémiai tagokkal – Vikár teljes munkásságát próbálják lefedni. A műsorszámok is ehhez idomulnak. Kintüntetett helyen azonban a Kalevala áll.

Az 50-es évektől a 80-es évekig születésének és halálának évfordulóján emléküléseket, emlékünnepeket szerveztek, majd ezeknek a *kultikus fesztiváloknak* az anyagát a Somogy Megyei Tanács kötetben jelentette meg. A kötetek a köszöntőbeszégeket és a vendégek névsorát is tartalmazzák. Ez utóbbi azért érdekes számunkra, mert a Kalevala-fordítás okán a finn díszvendégek között volt például Väinö Kaukonen Kalevala-kutató is.

Születésének 100. évfordulóján jelent meg a tervezett Vikár-életrajz rövid változata.²³⁴ Ebben az emlékünnepekről is olvashatunk: „nemcsak Magyarországon, de külföldön is ünnepelték őt, így Finnországban és a Szovjetunióban [a Rusztaveli fordítás okán – V. P. I.]. Az ünnepi megemlékezések sorát a Somogy megyei Hetes falu nyitotta meg 1955. november 26-án, mintegy félezer hetesi földműves jelenlétében, a kaposvári óvónőképző énekkara és Pöttendi Lidi néni, Vikár hetesi népdalénekes szereplésével. Leleplezték a Vikár-emléktáblát, emlékbeszédet Takáts Gyula író és Volly István mondott.”²³⁵ A rendkívül gazdag program egyaránt kívánt emléket állítani az etnográfus, a fordító, a gyorsíró és az irodalomszervező Vikár Bélának.²³⁶ A néprajz és zenekutató Volly István felkereste azokat a

²³⁴ VOLLY 1959. A Schelken Pálmával közösen írt életrajz végül nem jelent meg. Ma a kb. 600 oldalas kézirat a budapesti Hagyományok Házában található *Ideje volna énekelni* cím alatt. Schelken Pálma egyik levelében, melyet a helsinki egyetem magyar lektorához, Weöres Gyulához írt 1962-ben, még reménykedett, hogy az Akadémiához beadott kézirat megjelenik. Az Akadémia levéltárában végzett kutatásaim nem vezettek eredményre. Annak, hogy egyáltalán felvették volna az életrajzot a kiadandó művek listájára, nem találtam nyomát. Valószínűleg Schelken nem fogalmazott elég világosan, és a kézirat nem az Akadémiához, hanem az Akadémiai Kiadóhoz került. Mindenesetre Ortutay Gyula az 1969-es ünnepség záróbeszédében így nyilatkozott: „Vannak szerzők, akik túlírják műveiket és nincs szívük egyetlen betűt sem törölni. A két szerző gondos, alapos munkával minden morzsálékot összegyűjtött hőséről.” BÉRES – HEISZ – KLUJBER 1970: 108.

²³⁵ VOLLY 1959: 62.

²³⁶ A programról bővebben: „Somogy megyében a centenárium alkalmával sorozattá nőttek a Vikár-emlékezések. Ismét a szülőfalu nyitotta meg a sort. 1958. április 13-án a centenáriumi előkészítés alkalmával – a Kadarkúti Földművelésszövetkezeti Vegyeskar, az ünnepi alkalomra alakult Hetesi Férfikar, a Vikár Béla úttörőcsapat, Pöttendi Lidi néni és Korcz Józsi bácsi, Vikár egykori népdalénekesei szerepeltek. 1959. április 1-én – a centenárium napján – a Balatonboglári Járási Művelődés Ház – mely a balaton-táj legszebb háza – Vikár Béla nevét vette fel. Homlokzatát Vikár-relieffel díszítették. A vendégszereplő Csepeli Vasmű Mezeicskekórusa ajkán felcsendültek Vikár Somogy megyei népdalai. Április 5-én Budapesten, a Farkasréti temetőben megkoszorúzták Vikár Béla síremlékét. A MTA nevében Ortutay

falvakat, ahol az 1800-as évek végén és 1900-as évek elején Vikár is gyűjtött, és a még élő énekesekkel interjút készített, melyet szintén a Somogy Megyei Tanács jelentetett meg.

1969-ben, születésének 110. évfordulójára, a 100. évfordulót is túlszárnyaló ünnepségeket szerveztek Kaposváron és Hetesen, Vikár szülőfalujában is. Az MTA, a Néprajzi Intézet és az ELTE munkatársai mellett két finn vendége is volt az ünnepségeknek: Väinö Kaukonen Kalevala-kutató és Erkki Ala-Könni, népzene kutató. A finn zarándokok kiemelt helyet foglaltak el a vendégek sorában. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az ünnepség záró részében Ortutay Gyula mellett egyedül ők szólalhattak fel. Koszorúzásukról pedig az egyik szervező, Kanyar József így ír: „Megható volt a két tudós zarándok arcát célhoz érten látni a hetesi ünnepségen, amikor ünnepélyes áhitattal helyezték el babérkoszorúikat a szülőfalu emléktábláján.”²³⁷

Érdemes azt is megfigyelni, milyen széles spektrumot fognak át azok a folyóiratok, amelyek Vikárról megemlékeznek: *Muzsika*, *Magyar Nyelvőr*, *Köznevelés*, *Jelenkor*, *Reformátusok Lapja*, *Theologiai Szemle*, *Nyelvtudományi Közlemények*, *Századunk*, *Etnographia*, *Napjaink*, *Somogyi Honismereti Híradó*, *Irodalomtörténet*.

Szülőfalujában, a Somogy megyei Hetesen, bár szülőháza már nem áll, a Polgármesteri Hivatalon található tábla őrzi Vikár Béla emlékét. Az úttörő mozgalom idején Kaposvár környékén a legtöbb úttörőcsapat Vikár Béla nevét viselte, napjainkban pedig a vegyeskar őrzi emlékét. 2009-ben, Vikár születésének 150. évfordulóján, gyűjtést indítottak egy emlékház megnyitására, melynek egyik szobáját Vikár emlékének szentelik.²³⁸ Halá-

Gyula akadémikus, továbbá a néprajzi Társaság, a Magyar Gyorsírók Szövetsége, Dunavecse küldöttei, a Finn Követség és Somogy megye helyezett koszorút. Emlékbeszédet mondott Pap Sándor parlamenti gyorsíró, Vikár Béla hivatali utóda. – április 26-án ismét Hetes népe ünnepelte nagy fiát: s szabadtéri dalos-táncos ünnepélyen jelen volt az egész falu, ünnepi beszédet Ortutay Gyula mondott. A Somogy megyei Népi Együttes Vikár által gyűjtött népdalcsokrot adott elő Kanyar József összeállításában. Május 2-án a Marcali Művelődési Ház tartott Vikár emlékestet, amelyen Vikár somogyi balladái, Kalevala-fordítása hangzott el és Gergely Pál emlékezett meg tudós tanítójáról. Közreműködött a Csepel Művek Központ Énekkara és Jancsó Adrienne előadóművésznő. Május 4-én Kaposvárott a Somogy megyei Népi Együttes a tízéves jubileumi hangversenyén is megemlékezett Vikár Béláról. Május 11-én a Somogy megyei Vikár Béla Centenárium Emlékbizottság rendezésében a Kaposvári Csiky Gergely színházban a megyeszékhely ünnepelte Vikár Bélát. Az ünnepi beszédet Csákvári János, a Somogy megyei Írócsoporth titkára mondta. Vikár Béla finn, grúz, francia műfordításából, a Kalevalából, a grúz eposzból, La Fontaine meséiből Jancsó Adrienne, Lóránd Hanna, Bodor Tibor, Somogyvári Pál, Horvát Sándor színművészek adtak elő. Közreműködtek a kaposvári Liszt Ferenc kamarakórus, a Liszt Ferenc szövetkezeti leánykórus és a zeneiskola tanárai, B. Itz és Irma, Jaczkó Gyula, Tátrai Irma, Kósa Sándor, Nagymiklósi József és Nyakas József. A műsort összeállította és az összekötő szövegeket Schelken Pál írta.” Uo. 62–63

²³⁷ BÉRES – HEISZ – KLUJBER 1970: 12.

²³⁸ <http://www.hetes.hu/index.php?mode=4> Letöltve 2010. augusztus 10.

lának színhelyén, Dunavecse utcát nevezték el róla, valamint Vikár nevét viseli a Városi Könyvtár és a Művelődési Ház is.²³⁹ Ugyancsak itt emlékeznek meg minden évben Vikárról február 28-án, a Kalevala-nap apropóján. Az ünnepi műsorban minden évben szerepel olyan személy, aki valamiféleképpen kötődik a finn kultúrához vagy Finnországhoz.²⁴⁰

Vikár születésének 125. évfordulójára, 1984-ben jelent meg Laczkó András szerkesztésében a *Vikár Béla nyomában* című kötet. A korábban megjelent kötetektől a nyelvhasználata és a Vikár Bélához való viszonyulása különbözteti meg. Ami a nyelvhasználatot illeti, kevésbé jellemző rá a metaforikusság vagy az elragadtatottság. Egyedül az életrajzíró Schelken Pálma képez ez alól kivételt. A szerkesztő Laczkó András a Vikár és a La Fontaine Társaság kapcsolatát, Vikárnak a Társaságban végzett munkáját vizsgáló tanulmányában arra mutat rá, hogy sem az Akadémia nem választotta rendes tagjává, és hogy a Petőfi és Kisfaludy Társaság sem méltányolta kellőképpen Vikár munkásságát.

Születésének 150. évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémián Vikár-emlékülést tartottak. Az előadások ismét igyekeztek az etnográfus, a fordító, a gyorsíró és az irodalomszervező Vikár Bélának is emléket állítani.²⁴¹

3.3. Összegzés

Összefoglalásképpen lássuk, mi jellemző általánosságban és a fordítókhoz/fordításokhoz kötöten a Kalevala magyar fogadtatására.

Ami a fordításokról szóló írásokat és műfajukat illeti, általánosságban elmondható, hogy legtöbbjük ismertetés és recenzió. Meglehetősen kevés a tanulmány. Az írások szerzői, kevés kivételtől eltekintve, a finnugor/uráli nyelvészettel és irodalommal, kultúrával vagy néprajzzal foglalkozók közül kerültek ki. Megfigyelhető egyfajta diakrón hullámmászás, mely tetőpontját a két világháború között és a II. világháború alatt érte el. A finn irodalom magyarországi fogadtatásával összevetve azonban a többi finn irodalmi műhöz képest a Kalevala mindenképpen kiemeltebb helyet foglal el. Amint Szopori Nagy Lajos is rámutatott, nemcsak időbeni hullám-

²³⁹ <http://www.dunavecse.hu/rovatok/intezmenyek/kult/> Letöltve 2009. január 18.

²⁴⁰ Jaakko Kaurinkoski, Finnország nagykövete (1998); Rigina Turunen, a Szegedi Egyetem finn lektora (1999); Teemu Kokko, főiskolai tanár (2003); Csepregi Márta, az ELTE Finnugor Tanszékének docense (2006); Szij Enikő, az ELTE Finnugor Tanszékének docense (2007); Kopányi Miklós, a Magyar–Finn társaság alelnöke (2008), Hernádi Réka, a Kalevala Baráti Kör titkára (2009). Arany Ágota, a dunavecsei Vikár Béla Művelődési Ház és Könyvtár vezetőjének szíves közlése.

²⁴¹ <http://mta.hu/cikkek/vikar-bela-emlekules-121481> Letöltve 2010. augusztus 10.

zás figyelhető meg a finn irodalom magyarországi fogadtatásában, hanem szinkrón is. A Kalevalán kívüli finn művekhez való viszonyulásban érdek telenség, oda nem figyelés vagy éppen elnéző udvariasság figyelhető meg szakmai (irodalmi) és egyes társadalmi körökben is.²⁴²

Barna Ferdinánd fordításával egy finnugor háló letéteményese kívánt lenni. A célkultúra egyik részrendszerében ez sikerült is. Azonban ez a részrendszer nem tartozott az irodalmi központ rendszereihez. Barna előszavában és a jegyzetekben háttérbe szorult a nyugati hálóra hivatkozás, azoknak a hasonlóságoknak a kiemelése, melyek a Kalevala műfajiságát előtérbe helyezve a homéroszi eposzokkal helyezik egy sorba a finn művet. Ezzel szemben a fordító a finnugor hálóra helyezte a hangsúlyt. A Barna Ferdinánd kínálta *saját* idegen volt, maradt, mivel a finnugor háló megteremtésére tett kísérlet a hagyomány folytonossága híján nem lehetett sikeres. A csak rokonsági alapú kontinuitás, a jegyzetekben különféle etimologizálásokra támaszkodva, nem volt elégséges a folytonosság érzékeltetésére. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a finnugor háló megteremtésére tett kísérlet a túlságosan is egyeditő törekvésen bukott el: a felmutatott finn–magyar analógiák ugyanis a fordító egyéni alkotásainak hatottak és csak keveseket győztek meg. A működtethető párhuzamok, analógiák és kapcsolódási pontok a műfajt illetően adtak mintát.

Az 1970-es évekbeli rehabilitációja arra enged következtetni, hogy Barna munkájának újrafelfedezéséhez a fordításelméletben bekövetkezett horizontváltásra volt szükség. Azonban nyelvezete ekkorra már elavulttá vált.

Vikár célkitűzéseiben Barnához hasonló elveket fogalmaz meg. A finn eposz magyar átültetésekor az első két fordítót, Barna Ferdinándot és Vikár Bélát, a fordítások előszavai szerint is, a hiányzó magyar eposz pótlása vezérelte. Ugyanez a gondolat – és óhaj is egyben –, hogy a Kalevala esetleg funkcionálhatna a nyelvrokonság okán magyarként, a fordításokról írt ismertetésekben, recenziókban és esszékben többször is felbukkan. Ezzel hozható összefüggésbe a Vikár-fordítás népkönyvvé tételének szándéka is.

Az a tény, hogy Kosztolányi Dezső írta a bevezető esszét a Kalevala jubileumi kiadásához, Vikár jó irodalompolitikai érzékéről tanúskodik. A második fordító Kosztolányi személyén keresztül próbálta a Kalevalát a magyar irodalmi középpontba juttatni.

A két fordító közötti legnagyobb különbség Vikár tudatosságában keresendő. Tudatos fordítóként a végrímes és a felező nyolcas sorokban való fordítást tartotta egyedül lehetséges megoldásnak, ami tökéletesen beleillett korának poétikai felfogásába. Honosító fordítását a fogadtatásban a

²⁴² Vö. SZOPORI NAGY 2002.

poézisen alapuló irodalomfogalomhoz kapcsolták, annak kiteljesítőjeként tekintettek szövegére. Bár Vikár sem tartozott az elismert költők közé, önmagát nem a kevésbé sikeres költő, hanem a tudatos népzene- és népköltészet-kutató szemszögéből láttatta. Ezzel magyarázta a fordításában előforduló népnyelvi és archaikus szavak jelenlétét is. Formai megoldásaival és szókincsválasztásával is a hagyomány folytonosságát hangsúlyozta.

Barna Ferdinánd és Vikár Béla is arra próbált(ak) rámutatni, hogyan is lehetne a finnugor rokonság jegyében a finn eposzból kölcsönvett eszközökkel létrehozni a magyar nemzeti nagyelbeszélést. Hogy ez egyiküknek sem sikerült, az a nemzeti nagyelbeszélés műfaját érintő 19. század végi változásoknak is tulajdonítható. Ekkor ugyanis a magyar kulturális centrum már nem az eposz műfajában látta annak megvalósíthatóságát. Vikár és fordításának sikere az (ön)kultusz-konstruáló stratégiák mellett a finnugor háló sikeres megteremtésének tulajdonítható: egyfelől a fellendülő kétoldalú (magyar–finn) kapcsolatok kedvező helyzetet teremtettek, ami a Kalevalát vagy éppen a finn irodalom magyarországi fogadtatását illeti, másfelől pedig a kontinuitás működtetése mellett a kulturális és politikai párhuzamokra hangsúlyt fektető értelmezések/írások hatottak a fordítás kanonizálttá válásának folyamatában.

Az előbbiek figyelembe vételével az öt teljes fordítás összehasonlító vizsgálata előtt a következő elvárások fogalmazódnak meg:

- *Barna Ferdinánd* célkitűzéseiben a finnugor háló – ezen belül pedig – egy finnugor és magyar mitológia letéteményese kíván lenni. A fordításkiadás etimologizálásai és magyar vonatkozású jegyzetei a szövegben is érvényre jutnak.
- A forráskultúrára utaló elemeket csak akkor tartja meg, ha valamilyen módon a magyar kultúrához kapcsolhatóak.
- *Vikár Béla*, elődjéhez hasonlóan, a finnugor háló megteremtését tűzte ki célul. A szóhasználat terén, a magyar népköltészetből és dialektusokból is merítő célszöveg ezt szolgálja.
- A célnyelvi befogadóhoz úgy hozza közelebb a szöveget, hogy a legtöbb idegenséget hordozó, a finn kultúrához köthető elemeket a magyar kultúrához igazítja. Ez a stratégia érvényesül a formai megvalósításban is: a felező nyolcas sorok és a végrímes formai megoldás választásában.

4. PARADIGMAVÁLTÁS A FORDÍTÁS- ELMÉLETBEN – ÚJ MAGYAR KALEVALÁK

1970 után három új Kalevala-fordítás is megjelent gyors egymásutánban: Nagy Kálmáné 1972-ben, Rácz Istváné 1976-ban és Szente Imrée 1987-ben. Adódik tehát kérdés, mi hívhatta életre ezeket az átültetéseket? Legkézenfekvőbb magyarázatként az eltelt évtizedekben a magyar köz- és irodalmi nyelvben, valamint a fordításról való gondolkodásban bekövetkezett változásokat említhetjük, melyek újfajta elvárásokat állítottak a fordításokkal szemben, így a kanonizált Vikár-fordítással szemben is. A következőkben azt vizsgálom, milyen tényezők működtek még közre az új fordítások létrejöttében, valamint azt, hogy az újabb fordítások valóban a Vikárétól teljesen eltérő stratégiának az eredményei-e.

4.1. A fordításról való gondolkodásról a magyar többrendszerben

Lássuk tehát először, hogyan is gondolkodtak a magyar többrendszerben a fordításról, milyen változások következtek be a fordítással szemben támasztott (szak)olvasói elvárásokban. Mivel az első teljes Kalevala-fordítás 1871-ben jelent meg, a 19. század közepétől tekintem át vázlatosan a magyar fordításról való gondolkodás főbb irányait. Az áttekintés szubjektív, néhol a túlságosan is radikális elveket emeltem ki, mivel igyekeztem azokat a fontosabb csomópontokat megtalálni, melyek leginkább hatottak az újabb fordítások fogadtatásában.

4.1.1. A 19. század közepétől a nyugatosokig

A 19. század végének és a 20. század elejének fordításról való gondolkodására a célnyelvi kultúra és a célnyelvi befogadó középontba helyezése a jellemző úgy, hogy valamiféle ekvivalenciát feltételez a forrás- és

célrendszer elemei között. Ahogyan Cserney József 1902-es munkájában megfogalmazza: „az eredeti és a fordítás ugyanazon gyönyört költsön az olvasóban”.²⁴³ A műfordítás-történet kérdését vizsgálva a magyar irodalomban négy fontosabb mozzanatot különít el: a *Magyar Museum*, Kazinczy Ferenc (és a vele szemben álló Döbrentei), Toldy Ferenc és Szász Károly köré szerveződőkét. Utóbbi a formai hűséget hangsúlyozta. A formai hűség szempontja azért vált fontossá, mert – Szász meglátásában – a magyar nyelv „megerősödött, gazdagodott, jeles költőink hajlékonnyá, fordulatossá tették; nem oly merev többé, hogy az idegen formákba bele kelljen törni, könnyen azokhoz simul”.²⁴⁴ Hogy ez a felfogás mennyire nem volt általános, azt bizonyítja a formai hűség kérdésében ellenkező állásponton levő Radó Antal, aki az 1909-ben megjelent *A fordítás művésze* című művében szempontokat adott a fordítások kritikai vizsgálatához. Radó könyvében a fordítás és a műfordítás terminusok meghatározása után a művészi fordítás vagy műfordítás (folyamat és produktum) jellemzőit négy pontban foglalta össze:

- az idegen munka megértése és átérzése
- az anyagi hűség
- az alaki hűség
- általános észrevételek²⁴⁵

A megértés és átérzés közötti (fokozati) különbségtevással Radó tulajdonképpen a fordítás és műfordítás közötti különbséget írta le: „az eredeti megértése kétségtelenül legelső kelléke a műfordítói tevékenységnek, de ha ez a tevékenység költői munkára irányul, akkor a pusztá megértés nem elég; az átérzésnek is hozzá kell járulnia.”²⁴⁶ Ebből kiindulva vélte úgy, hogy „jó műfordító csak igazi költő lehet”.²⁴⁷ Hogy ez az elv milyen mértékben befolyásolta a 19. század végének irodalmi gondolkodását, azt Barna Ferdinánd Kalevala-fordításának fogadtatása jól példázta. Akárcsak Radónak egy másik megállapítása, mely a nyelv (forrás- és cél nyelv) és fordító viszonyára vonatkozik: „A jó műfordítónak nem az a dicsősége, hogy idegen nyelvet ért, hanem hogy ura a magáénak.”²⁴⁸ Az első Kalevala-fordítás korabeli fogadtatásában éppen e két elvet kérték számon a fordítón.²⁴⁹

²⁴³ CSERNEY 1902: 34.

²⁴⁴ Idézi uo. 47.

²⁴⁵ Vö. RADÓ 1909: 6.

²⁴⁶ Uo. 23.

²⁴⁷ Uo. 29.

²⁴⁸ Uo.

²⁴⁹ Lásd a Barna Ferdinánd fordításának fogadtatásával foglalkozó részt, abban is a Vikár idézte Budenz-reagálást Barna fordítására: „Barna Ferdinánd kedves barátom művének két hibája van. Az első az, hogy ő nem tud elég jól finnül. De ez csak a kisebbik hiba. Sokkal nagyobb az, hogy magyarul sem tud olyan jól, mint a Kalevala fordítójának tudnia kellene. Ő nem

A tartalmi és formai hűség leírásakor Radó a fordítástól olyasfajta egyensúly megteremtését várta, amely a célnyelvi befogadót tartja szem előtt úgy, hogy annak a forrásnyelvi befogadóval teljesen ekvivalens szerepet szán. Véleménye szerint formailag a fordítás akkor hű az eredeti műhöz, ha „a fordítás alakja ugyanazt a hatást teszi a fordítás olvasójára, melyet az eredeti alakja tesz az eredeti olvasójára.”²⁵⁰ Ezzel a felfogásával ahhoz az elgondoláshoz kapcsolódik, melyet egyfelől Toldy (akkor még Schedel) Ferenc még az 1843-ban megjelent *A műfordítás elveiről*²⁵¹ című munkájában vagy később, 1861-ben Arany János²⁵² vetett fel.

A tartalmi hűség dolgában is a formai követelményekhez hasonlóan kell eljárnia a fordítónak. Meg kell tartania mindent, ami a forrásnyelvi szerző stílusára jellemző, ugyanakkor a forrásnyelvi jellegzetességeket, a forrásnyelvi kultúra jellemzőit el kell hagynia, és célnyelvi sajátosságokkal visszaadnia: „a fordításnál oly szavakat kell használnunk, melyekből a mi olvasónk ugyanazt fogja kiérteni, a mit az eredetiből kiért az eredetinek az olvasója.”²⁵³

A Kalevala-fordítások szempontjából a legfontosabb Radó formahűségről vallott felfogása, különösen az antik versformák magyarra ültetéséről. A 19. század végi fordítók a versforma magyarítását tartották optimális megoldásnak. Az Arany által is javasolt honosító fordítói módszert Radó Antal a forrás- és célnyelvi olvasó befogadás-ekvivalenciájának oldaláról közelítette meg: „a klasszikus versmértékek, kivált az utóbbi időben, egészen kikopván a használatból, a nagyközönségnek, kivált a klasszikus iskolázottság nélküli olvasónak, fölötte idegenszerűek, tehát nehezen férkőznek a lelkéhez. Ha így azok számára akarjuk hozzáférhetővé tenni az eredetit, a kik azt latinul vagy görögül nem élvezhetik, a kiknek a klasszikus ritmusok, hogy úgy mondjam, nem mentek át a vérükbe, sokkal könnyebben fogunk czélt érni modern versmértékkel.”²⁵⁴ Barna Ferdinánd és Vikár Béla Kalevala-fordításait a 20. század második felében éppen formai megoldásaik (többek között a rímes felező nyolcas sorok) miatt bírálták. Pedig a két fordító – különösen Vikár – nem tett mást, mint honosította a finn versformát, amikor felező nyolcasokban fordította a finn eposz nyolc szótagos sorait.

elég költő ehhez. Azért fordítása nem is igazi Kalevala, hanem csak holmi Barnevala.” VIKÁR 1936: 68. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

²⁵⁰ RADÓ 1909: 79.

²⁵¹ Vö. SCHEDEL 1843.

²⁵² „Ama régi formák, bármily alkalmas is zengő nyelvünk a görög-római mérték visszaadására, nem képesek a magyar lélekben azt a zenei viszhangot költeni, melyet egykor az illető nép keblében költöttek.” ARANY 1962c: 163.

²⁵³ SCHEDEL 1843: 38.

²⁵⁴ RADÓ 1909: 92.

Radó fordítással szembeni elvárásrendszere mindentudó fordítót igényel. Olyat, aki az eredeti művet formailag és tartalmilag is kitűnően ismeri, az eredeti szerzőjéhez hasonló habitussal rendelkezik, és így a fordítás folyamatában a forrásszöveg szerzőjének intencióit figyelembe veszi, sőt, saját intencióit is ehhez igazítja; az adódó különbségek pedig a forrás- és célnyelv közötti különbségekből származnak.²⁵⁵

4.1.2. A nyugatosok

Radó könyvéről 1910-ben Ignotus írt recenziót. Az ő felfogásában a műfordítás kritériumait, jellemzőit meghatározni, pontokba szedni lehetetlenség, mert a „művészet titkai megtanulhatatlanok.”²⁵⁶ Ignotus abból indult ki, hogy a forrás- és a célnyelvi szöveg közötti viszony mellérendelő, és a célnyelvi szöveget éppúgy a célnyelvi kultúra részének tekintette, mint bármely más, eleve azon a nyelven született szöveget. Meglátásában a fordítás éppolyan mértékben alkotás, produktum, mint amennyire annak tekinthető egy vers vagy prózai mű. A jó fordítás egyenlő egy jó (új) művészi szöveggel: mindkettőben az alkotó tehetsége mutatkozik meg: „Fordítás tehát nincs, csak költő van és lehet, akinek egyszer ez a megcsinálni valója, egyszer más; egyszer az, hogy megírja, mennyire szerelmes, másszor az, hogy megírjon a maga nyelvén egy verset, amit más nyelven olvasott. (...) A fordításban, akár akarja, akár nem, a fordító egyénisége fejeződik ki, nem pedig azé, akit lefordít.”²⁵⁷

A Nyugat első nemzedékének fordításról vallott felfogása fordítói előszókban, valamint Babits és Kosztolányi műhelytanulmányaiban és esszéiben követhető nyomon. Kazinczy elve, miszerint a fordítás célja az irodalmi ízlés csiszolása és fejlettebb tudatformák kialakítása, Babits és Kosztolányi írásaiban bukkant fel újra. Mindketten újító szerepet szántak a fordításnak: „csiszoltuk a nyelvünket idegen verseken, hogy saját bonyolult érzéseink kifejezésére gazdag és könnyed, tartalmas és nemes nyelvet kapjunk”.²⁵⁸ Vagy: „A műfordítás új csatornába kényszeríti egy nép gondolkodását, mely eddig csak nyelvének megszokott folyosóin tudott haladni, mást alig sejtethetett.”²⁵⁹ A nyugatosok fordításról vallott felfogásának a 18. század végéhez való kötődését Hatvany Lajos konkrétan is megfogalmazta, amikor arról írt, hogy az új irodalmi modelleket más többrendszerekben kell keresniük: „otthon semmi keresni való, át kell néznünk a szomszédba.”²⁶⁰

²⁵⁵ Vö. JÓZAN 2003: 414.

²⁵⁶ IGNOTUS 1910: 471.

²⁵⁷ Uo. 472.

²⁵⁸ KOSZTOLÁNYI 1914: 5.

²⁵⁹ BABITS 1912: 663.

²⁶⁰ HATVANY 1908: 569.

Ezzel és Ignotus Radó-bírálatával részben a 19. század végének műfordítói felfogásával szemben foglaltak állást. A két elv közötti különbség abban a hangsúlyeltolódásban keresendő, mely a forrásnyelvi és célnyelvi olvasó befogadás-ekvivalenciájától a célnyelvi olvasó felé tolódik. Például Kosztolányi felfogásában. Az ő „ambíciója” az volt, hogy „szép magyar verset” adjon. Babits és Kosztolányi között elég nagy volt a felfogásbeli különbség. Szegedy-Maszák Mihály ezt a különbséget a fordítás mibenlétéről alkotott kétféle előfeltevésükben látja. Babits előfeltevésében a kultúrák nagyvonalakban hasonlítanak egymáshoz. Ő a forrásnyelvből kiindulva értelmezte a célnyelvi szöveget: „mennél hívebbek maradunk a szöveghez *formailag*, annál több kilátásunk van arra, hogy *tartalmilag* is hívek maradhatunk, legalább ahhoz, ami a tartalomban lényeg.”²⁶¹ A „Milyen lenne magyarul egy ilyen vers?” babitsi kérdésfelvetésben, ahol az *ilyen* az idegen nyelvű mű magyarul megszólaló szövegére vonatkozik, ugyancsak ez az elgondolás érhető tetten. Kosztolányi figyelme ezzel szemben a két kultúra viszonyára, párbeszédére irányult.²⁶² Fordításról vallott felfogása előremutat a 20. század végi, a fordítást kulturális transzferként kezelő megközelítésre.

A Nyugat későbbi nemzedéke részben hű maradt Babits és Kosztolányi felfogásához, ugyanakkor visszanyúlt a Radó által megfogalmazott elvekhez is. Szabó Lőrinc fordításköteteinek előszavában egyfelől a fordítás alkotó jellegét emelte ki: „műfordítók csak költők lehetnek, munkájukhoz ihlet és teremtő képzelet és különleges nyelvi erő kell”,²⁶³ másfelől a forrás- és célnyelvi szöveg ekvivalenciáját hangsúlyozta: „A kitűnő műfordítás előfeltétele tehát kitűnő költészet, s a benne megoldott nyelvi feladatok *egyénértékűek* (...) az eredeti alkotás hasonló eredményeivel.”²⁶⁴

4.1.3. A 20. század 50-es éveitől a 70-es évek végéig

Az 50-es években olyan fordítói elv körvonalazódott, mely expliciten is a nyugatosokkal szemben tételezte önmagát. Kardos László „fordítói realizmusnak”²⁶⁵ nevezi azt a törekvést, mely célul a történelmi–tartalmi–szellemi interpretációhűség megvalósítását tűzte ki, mely cél a marxizmus történelemszemléletének, valamint a tartalom és forma dialektikus egységét hangsúlyozó esztétikájának alapelveiből következett.²⁶⁶ E fordítói elv szélsőséges megnyilvánulása olvasható ki a fiatal Kardos László 1958-ban

²⁶¹ BABITS 1978: 278.

²⁶² Lásd SZEGEDY-MASZÁK 1998: 66–92.

²⁶³ SZABÓ 1941: 5.

²⁶⁴ Uő 1950: 14. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

²⁶⁵ vö.: KARDOS 1973: 70–124.

²⁶⁶ Vö. FALUS 1962: 209.

megjelent cikkéből.²⁶⁷ A 70-es években mérsékeltebben ugyan, de a nyugatosokkal való szembenállás továbbra is megjelent a fordítással foglalkozó tanulmányokban, cikkekben. Mindez úgy, hogy a fordításról vallott felfogás történetiségét – különösen a tartalmi és formai hűség kérdését – fejlődési folyamatként írta le: „A műfordítás elméletének egyik sokat vitatott pontja a formahűség kérdése. A tartalmi hűség kérdésében az elmélet sohasem adta fel igényeit, az alaki hűség dolgában sűrűn ingadozik. A magyar gyakorlat az eredeti formának mentül teljesebb átmentése felé fejlődött és fejlődik...”²⁶⁸

Kardos Lászlóhoz hasonlóan az ugyancsak pályakezdő Kenyeres Zoltán is fejlődési folyamatként láttatta a fordításról való gondolkodás alakulását a magyar irodalomban. A Nyugat nemzedékét előkészítőnek tartja, olyan generációnak, amely „megteremtette” az alapot, jelen esetben egy magas szintű irodalmi nyelvet mint eszközt: „A modern fordításirodalom (...) első hullámának az volt a jellegzetessége, hogy a költő elsősorban önmagának fordított; arra törekedett, hogy költészetének látóhatárát növelje, eszközeit csiszolja, és az egyéniségét fejlessze a világírá áramába kapcsolva. A nemzeti művelődés azáltal gazdagodott, hogy e fordító-költők korszerűbbé tették a nemzeti költészet nyelvét, s magukhoz – vagyis tulajdonképp a nemzeti művelődés igényeihez – hasonlították a világírodalom

²⁶⁷ „A magyar műfordítók a század első évtizedében jól megtanulták a jelzőkben való pazar dslakodást, de az új feladatok ilyesmit nem igényeltek. Az új versek nem sok jelzót kívántak, hanem inkább azt az egyetlen, amelyet az eredeti vers költője használt, azt az egyetlen – de azt mentül hívebben. Műfordítóink jól megtanulták a művészi homály gyöngéd effektusait, de az új költészet nem homályt, hanem világosságot kért tőlük. Megtanulták a szöveg neuraszténiasan érzékeny remegését, a tónus vibráló és foszforeszkáló nyugtalanságát, de az új vers egészen más kvalitásokat igényelt: higgadt erőt, biztos hangvételt, tiszta vonalvezetést. Megtanulták a melankólia gyöngéd borulatait, az enervált, fáradt ritmusokat, a lemondás fájó és puha dallamait, de most sokkal inkább a szenvedély, a bizalom, a férfias elszánás zenéjére volt szükség. Megtanulták a gazdag művészi komplikációkat, de a történelem most egyszerűséget kért tőlük. Megtanulták, hogyan lehet az eredeti szöveget a fordító egyéniségével átítani, a fordítást szubjektíválni, de az új költészet mindezt kevésbé tűrte. Két technika, két stílus, két szemlélet állott itt egymással szemben.” (KARDOS 1958: 1239.) vagy „1945 után, a magyar történelemnek szinte száznyolcvan fokos fordulata után a szocializmus építése új feladatokat hozott szellemi életünkben is. (...) A szocializmus építéséhez, a nép szocialista átneveléséhez nélkülözhetetlen volt a műfordítók munkája – tolmácsolniuk kellett, tolmácsolni kívánták a szocialista szellemű idegen költőket. (...) Az új költészet, amely tolmácsolásra várt, alapjában különbözött attól, amely műfordítóinknak mintegy nevelőiskolája volt s amely meghatározta technikai eszközeiket, csiszolta művészi szerszámaikat. Rá kellett jönni, hogy az új költészet merőben új technikai finomságokat, újfajta művészi szerszámokat követel. (...) A műfordító, aki megtanulta, hogy adekvát módon tolmácsolja a kódos érzések bizonytalanságát, a rejtélyesen alakuló és illanó hangulatokat, kissé zavartan állott az olyan költemények előtt, amelyekben nem volt semmi kódos, semmi sem volt rejtelmes, hanem ellenkezőleg: minden szabatosnak és szilárdnak tetszett, mindent átvilágított a tiszta Értelem napja.” (KARDOS 1959: 279–280)

²⁶⁸ Uő 1973: 87. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

őket vonzó műveit.”²⁶⁹ A fordítói realizmus gyakorlatilag a megmutatást tekintette célnak, a fordítás pedig eszköz volt ebben. A megmutatás pedig a tökéletes fordítás ideálja, a kettős hűség – formai és tartalmi – jegyében történt.

4.1.4. A 80-as évektől napjainkig

Ennek a szemléletnek konkrét felülvizsgálatára az 1980-as években került sor egy – a fordítás elméletével és gyakorlatával foglalkozó – tanulmánykötetben.²⁷⁰ A kötet új megvilágításba helyezte a tartalmi és formai hűség kérdését. Ferenczi Zoltán dogmatikusnak nevezte azt az eszmét, hogy „magyarra minden hűségesen lefordítható”.²⁷¹ A tanulmánykötetből kiindulva a 70-es évek második felére és a 80-as évekre több nézőpont egymás mellett élése volt a jellemző. Az előző két évtized kizárólagossága, dogmatikussága helyett, amikor a fordítást egyenes vonalú fejlődés-ként képzeltek el, ebben az időszakban megkérdőjeleződik a formai hűség, valamint a fordított művek „minőségi javulásának” kérdése. Somlyó György tanulmányában a műfordítás (gyakorlat) megközelítési módjának a hagyományát a magyar irodalomban a strukturalista szövegfelfogásból kiindulva vizsgálta, és arra a következtetésre jutott, hogy a formai és tartalmi hűség szempontja, a többé-kevésbé pontosan körvonalazott „hűség” helytelen irányba terelheti a fordítókat.²⁷² Bart István pedig úgy lépett túl a tartalmi és formai hűség kérdésén, hogy a „mérce” új meghatározását adta. Értelmezésében a hűség vagy a mérce kérdésében nem a két szöveg – forrás- és célnyelvi – ekvivalenciája a döntő, hanem az azonosság. Azonosság a célnyelvi irodalom szemszögéből nézve: „a fordításnak – ennek az anyagilag, tehát nyelvileg, vagyis irodalomról lévén szó, lényegileg is új műnek – nem az eredetivel kell azonosnak lennie; ez az azonosság vagy egyenértékűség mindig is csalóka ködkép volt csupán, akárcsak a kiszabásához fabrikált »objektív« mércék. A fordításnak végzete, mi több, létének egyetlen értelme, hogy helyébe lép az eredetinek, azt képviseli a befogadó irodalom képzeleinek és tradícióinak megfelelő módon – önmagával kell tehát »azonosnak« lennie.”²⁷³

²⁶⁹ KENYERES 1974: 328.

²⁷⁰ A kötet 1981-ben jelent meg *A műfordítás ma* címmel. A szerkesztők (Bart István és Rákos Sándor) már az előszóban megjegyzik, hogy a kötet anyagát képező tanulmányok évek óta vártak a megjelenésre. Ebből kiindulva az 1970-es évek második felétől datálhatjuk a szemléletváltást.

²⁷¹ FERENCZI 1981: 44.

²⁷² Példaként a francia *imPAIR* sorfajta trocheussal és a *pair* sorfajta jambussal történő fordítását említi. Vö. SOMLYÓ 1981: 102–146.

²⁷³ BART 1981: 269.

Bár a tanulmánykötetet nem lehet egy szála felfűzött vagy egyetlen irodalom- és fordításelméleti elvet követő tanulmányok sorozataként leírni, szinte mindegyik tanulmányíró foglalkoztatta a fordított a műveknek és a befogadó vagy céliróadalomnak a viszonya. Vagy úgy, ahogyan Bart Istvánt, amint a fentebbi idézetből is kitűnik, vagy úgy, ahogyan Göncz Árpádot. Mindkettejük írásában a céliróadalmi, a célnyelvi kultúrába illeszkedés az, ami a jó fordítás ismérve lehet. Ugyanakkor formai és tartalmi szempontból is meg kell felelnie a forrásnyelvi szövegnek. Egy másik többrendszer megmutatása mellett ismét feltűnik az a gondolat, hogy a fordítás tulajdonképpen a céliróadalom megújító törekvéseit alapozza meg: „a mű – a fordítás – (...) [feladata] végső soron nem más, mint a magyar irodalom, a nyitott és egyre változó magyar irodalom szolgálata.”²⁷⁴ Olyasfajta szintézis ez a tanulmánykötet, mely egyaránt reflektál az elődök gondolkodásmódjára, ugyanakkor előremutat a 90-es évekre is.

Ugyanez a gondolat visszhangzik a 90-es évek fordítással foglalkozó tanulmánykötetében, a fordítás sikerét nem a forrásszöveghez való hűség határozza meg, hanem az, hogy képes-e beilleszkedni a magyar irodalmi hagyományba.²⁷⁵ A tanulmánykötet a korabeli magyar irodalomtudomány néhány iskolájának a fordítás kérdéséhez való közelítését vizsgálja. A hangsúlyt a fordítás folyamatában jelentkező forrás- és célkultúra közti dialógusra helyezik, mely majd a kész szöveg és a célnyelvi olvasó közti befogadási folyamat dialógusában folytatódik.

Két – a fordításelméletekben újak számító – fogalommal is találkozunk: a szövegközöttiség és az idézés fogalmával. Ezek bevezetése a két szöveg (forrás- és célnyelvi) viszonyának a rétegzettebb vizsgálatára készíti a fordítással foglalkozókat. Bár Józán Ildikó megjegyzi, hogy az intertextualitás meghatározásai vagy fogalomtörténeti előzményei alapján nehéz a műfordítás és az intertextualitás között valamiféle viszonyt feltételezni, a rifaterre-i intertextualitás-meghatározás közelebb hozhatja e két fogalmat egymáshoz.²⁷⁶ Rifaterre értelmezésében az intertextuális viszony a befogadás függvénye, a szövegközöttiség az a jelenség, amelyben az olvasó különböző művek között fennálló összefüggéseket észleli. Az ötödik Kalevala-fordító, Szente Imre éppen erre az olvasási módra hagyatkozott, amikor fordításába a magyar kultúrkörből ismert vendégsszövegeket illesztett. Tette mindezt a két kultúrában meglevő analógiák alapján. A kultúrák közti dialógus gondolata és egyáltalán a „kulturalista” fordítás a nemzetközi és a magyar irányzatokra is hatást gyakorolt. A fordítások vizsgálatában még a 20. század közepén központi helyet elfoglaló nyelv-

²⁷⁴ GÖNCZ 1981: 60.

²⁷⁵ SZEGEDY-MASZÁK 1998: 70.

²⁷⁶ Lásd JÓZÁN 1998: 133–145.

vészeti megközelítés egyre inkább eszközzé vált a kultúrák fordításának vizsgálatában.

4.2. A köznyelvű, erdélyi Kalevala – Nagy Kálmán fordítása

Nagy Kálmán először 1966-ban publikált részleteket készülő fordításából. Ezt követte az 1969-ben, a Téka sorozatban megjelent 6 ének *Kalevala földjén* címmel. A teljes szöveg először 1972-ben, Bukarestben, majd 1975-ben Budapesten jelent meg Baász Imre illusztrációival.

Fordításának kritikai fogadtatását legtalálóbban a *köznyelvű* és az *erdélyi* szóval lehetne jellemezni. A következőkben azt vizsgálom, hogyan jelenik meg e kettő a fordításról szóló, arról beszámoló vagy azt elemző írásokban.

4.2.1. A formailag hű fordítás ideálja

Nagy Kálmán már az első fordításrészletek publikálásakor írt az újrafordítás okairól. Az újabb átültetést csakis az előzőnek „tagadhatatlan erényei figyelembevételével” vélte megvalósíthatónak. Nagy Kálmán elismerően szólt elődje munkájáról, annak értékeit nem vitatta. Újrateremtésként láttatta a Vikár-átültetést, amely „több mint fordítás”. Nagy ugyanis egy fordításban a megmutatás gesztusát tekintette elsődleges célnak. Saját szövegét nyíltan is Vikár „elavult szóhasználatával” szemben pozicionálta: „[az újrafordítást] szükségessé teszi egyrészt az, hogy a Vikár használta versformánál az eredetit jobban megközelítő, a magyartól mégsem idegen versforma használata lehetséges. Másrészt: szóhasználat, olykor nyelvi szerkesztése is bizonyos fokig elavult... azt szeretném, hogy a mai olvasó könnyebben megértse, átérezze, jobban mélyére tudjon hatolni a Kalevalának.”²⁷⁷ A Kalevala nyelvezetét és a versformáját érintő megállapításai fordítói intencióiról árulkodnak: egy mindenki számára érthető nyelven megírt, formailag a forrásszöveghez idomuló átültetést kívánt az olvasó kezébe adni. Az újrafordítás szükségességét tehát voltaképpen a fordításról való gondolkodásban bekövetkezett változással magyarázta: a kettős hűség – formai és tartalmi – eszméjét követte, ahol a kettő nemcsak kéz a kézben jár, hanem feltételezi is egymást.

Az 1972-es teljes szöveg megjelenése előtti reakciókból Szilágyi Domokos írását emelem ki, mivel később a magyarországi ismertetésekben és tanulmányokban is hivatkoznak rá.²⁷⁸ Az ő írása vezette be a *Korunkban*

²⁷⁷ NAGY 1971: 571.

²⁷⁸ SZILÁGYI 1967., akik hivatkoznak rá: JÁVORSZKY 1973., VARGA 1973.

megjelent Nagy-fordítás részleteit. Írásában arra kereste a választ, hogy miért van szükség a kanonizált, „vikáru beszélő” Kalevala után egy újabb fordításra. Az új fordítás szükségességét ő is a fordításelméletben bekövetkezett változással magyarázta, az 1960-as években oly fontossá vált formai hűség hangsúlyozásával. Szilágyi a forrás- és célszöveg közötti ekvivalencia-elvárásból indult ki, amikor a Kalevala négyes trocheusainak formahű célnyelvi megvalósításáról írt, majd ugyanígy járt el az alliterációk tekintetében is. Ami ez utóbbit illeti, úgy vélte, hogy a célkultúra valósággal felkínálja a fordítónak az ilyesfajta megvalósítást, mivel a magyar irodalomban is van ennek hagyománya. Ezzel párhuzamosan a sorvégi rímek miatt is elmarasztalja Vikárt. Szilágyival ellenkező állásponton van Jávorszky Béla²⁷⁹, aki elsőként reagált az 1969-ben megjelent kötetre. Ő az egyedüli külföldi recenzens a teljes szöveg megjelenése előtti időszakban. Írását nem a híradásra vagy beszámolóra jellemző semleges, hanem bíráló hangvétel jellemzi. A Nagy-fordításon éppen a sorvégi rímek hiányát kérte számon. Véleménye szerint ugyanis ezt csak részben kompenzálhatják a jól sikerült alliterációk. A rímnélküliség a szöveg „túlszegényítését” eredményezi a Vikár-szöveggel és a finn szöveggel összehasonlítva egyaránt. Igaz, ezt a vikári „túldíszítettség” állította szembe.

A bukaresti megjelenés utáni első ismertetést ismét Szilágyi Domokos írta. Kitűnő érzékkel választotta ki Vikár Béla és Nagy Kálmán fordításából azt a részt, mely leginkább tükrözi a két fordító közötti felfogásbeli különbségeket: az archaizáló Vikár és a köznyelvűséget, érthetőséget szem előtt tartó Nagy képe bontakozik ki. Szilágyi, a tőle megszokott iróniával, miután a cikk bevezető részében ismét tételesen felsorolta Vikár fordításának támadható pontjait, az általa választott Kalevala-részletek után így foglalta össze mondanivalóját: „Akinak van szeme a látásra, lássa.”²⁸⁰

A teljes fordítás bukaresti és budapesti megjelenése között eltelt három évben tizenegy írás, a budapesti megjelenés után pedig két ismertetés született Nagy Kálmán fordításáról.²⁸¹ Az ismertetések és tanulmányok szempontjából a két periódus közötti legszembetűnőbb különbség az, hogy a teljes fordítás megjelenését követően magyarországiak, finnugor irodalommal és nyelvészettel foglalkozók írtak az új fordításról.

²⁷⁹ Jávorszky Béla költő, műfordító. Finn és észt irodalomból fordít. A Magyarországon megjelenő *Suomi* című folyóirat szerkesztője volt a 80-as években.

²⁸⁰ SZILÁGYI 1973. 2.

²⁸¹ A Nagy-fordításról írók: Domokos Péter az uráli népek irodalmának kutatója; Dugántsy Mária a 70-es évektől a svédországi uppsalai egyetem finnugor tanszékének oktatója; E. Fehér Pál kritikus; Nyirkos István nyelvész; Pusztay János finnugor nyelvész; Varga Domokos (1922–2002) író, műfordító, a Kalevalából is fordított részleteket; Ruffy Péter (1914–1993) riporter és közíró, Szily Ernő (1919–1980) műfordító.

Jávorszky Béla a bukaresti megjelenés után is foglalkozott Nagy Kálmán fordításával. Két írása alapján megállapíthatjuk, hogy meglehetősen megváltozott a szerző műfordításról és a finn eposz poétikájáról vallott felfogása. 1970-ben még elmarasztalta Nagy Kálmánt a sorvégi rímsebezés miatt, 1973-as írásában az elmarasztaló megjegyzést egy mellékmondatba sűrítette, elismerve, hogy az eredeti rímek csak véletlen összecsengések, a gondolatrítmus játéka. Amellett azonban továbbra is kitartott, hogy ezeknek a véletlen összecsengéseknek a hiánya eszköztelenebbé, puritánabbá, *szegényebbé* is tette Nagy szövegét. Az alliterációk és rítmus tekintetében Nagy elismerten felül is múlta Vikárt, sőt, a forrásszöveghez igazítás, Jávorszky szóhasználatával élve, *visszatérést* jelentett, és Vikár rímgazdagságával állt szemben.

Az 1975-ös magyarországi megjelenés a Románia és Magyarország közötti könyvkiadási megállapodásnak az eredménye. A budapesti kötet elő- és utószó nélkül jelent meg, a végén a fordító özvegyének jegyzeteivel. A kötetben található egy szerző nélküli *Néhány szó a fordítóról* szöveg, mely biografikus adatokat tartalmaz a fordítóról: mikor és hol született, hol élt, röviden vázolja munkásságát. Az utolsó mondata akár a kötet ajánlása is lehetne: „Kalevala-fordítása minden tekintetben méltó a nagy elődök – Barina Ferdinánd és Vikár Béla – munkájához. Szövege azonban modernebb, hajlékonyabb és közelebb áll a huszadik századik emberéhez.” Az *azonban* kötőszó kissé megzavarja az olvasót. Ha csak Barina Ferdinánd neve szerepelne, akkor ironikusnak is vélhetnénk, hiszen láttuk, hogy Barnához meglehetősen negatívan viszonyultak. Ha ezzel állítódik szembe Nagy Kálmán, akkor az egyértelműen elismerést jelent. Viszont megjelenik Vikár neve is, amivel így aztán végképp nem tudunk mit kezdeni, hiszen ha az ő pozitív fogadtatásával szemben definiálódik a Nagy Kálmáné, akkor az egyértelműen negatív lesz.

A budapesti megjelenést követő írások fele ismertető jellegű, napilapok vagy irodalmi lapok könyvszemle és könyvújdonság rovatában jelent meg. Ezek többnyire nem is az új fordításra, hanem a Kalevalára mint finn nemzeti eposzra fektetik a hangsúlyt, megemlítve a teljes magyar fordításokat is. A recenzensek nyelvhasználata azt sugallja, hogy az 1970-es évek elején Vikár fordítása még érinthetetlen, sérthetetlen. Nagy szövegére úgy reagálnak pozitívan, hogy rögtön Vikárnak is elégtételt szolgáltatnak. Lássunk pár példát az írások nyelvhasználatára: „*A rítmusban persze többnyire Vikár is pontos. (...) a kényszermegoldások csökkentése, előbb, modernebb kifejezések alkalmazása az, amely Vikárral szemben Nagy mellett szól, anélkül, hogy Vikár érdemeit csökkentené*”;²⁸² „Tíz éves lankadatlan munka eredményeképpen új, s a *nagyszerű elődhöz nem méltatlan* alko-

²⁸² Uo. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

tás született”;²⁸³ „Nagy Kálmán fordítása nem teszi feleslegessé, árnyékba se borítja elődjének munkáját”;²⁸⁴ „költőiségben Nagy Kálmán *nem éri el* ugyan *Vikár fordításának szintjét*, mégis modern, a széles olvasóközönség igényeivel számoló, természetes nyelven megszólaló, az eredetihez formailag jobban igazodó költői fordítás az övé”;²⁸⁵ „Nagy Kálmán az eredeti szöveghez szellemében, formájában közelebb álló művet teremtett Vikár *bravúrjánál*”.²⁸⁶ Az idézetek alapján úgy tűnhet, hogy ha visszafogottan is, de a Nagy-fordítást elismerő jelzők és mondatstruktúrák legalábbis rákérdeznek az előző fordítás kanonizált helyére. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy az új fordításnak a forrásszöveghez való *szellemi* és *formai* hűsége az 1970-es évek végén már nem elégti ki a szakolvasók elvárásait.

Amiben a recenzensek is egyetértenek, az az, hogy szükség volt új átültetésre a pontosabb formai hűséggel bíró és a köznyelvű magyar Kalevala hiánya miatt.

4.2.2. Erdélyiség a nyelvhasználatban

A Vikár-fordítással való összevetés jellemző a Nagy-fordítás egész fogadtatására. A két szöveg megszületése között majd hetven év telt el. Ez alatt az idő alatt pedig a műfordításról való gondolkodás nagyon sokat változott. A Nagy-fordításról szóló írások problematikusága nem is ebből az érzékelt változásból és elvárásokból fakad, hanem a szerzők által használt fogalmak tisztázatlanságából, valamint a fogalmak következtlen használatából. Ilyen például az erdélyiség és a modernség fogalma.

A Vikár-fordítás bírált népiessége a Nagy-fordításnak tulajdonított (erdélyi) népies nyelvhasználatall állítható párhuzamba. Bár szinte mindegyik ismertetésben és tanulmányban hivatkoztak Nagy Kálmán erdélyi nyelvhasználatára, nem támasztották alá idézetekkel álláspontjukat, hanem a fordító erdélyi származásával már bizonyítottnak vélték azt. Ugyanakkor mindannyian kiemelendőnek és a korabeli fordítói gyakorlatnak megfelelőnek tartották a fordítás köznyelvűségét. Jávorszky például a „túlsegényítést” hozta összefüggésbe a fordítás modernségével, mások pedig magát a köznyelvűséget azonosították az általuk modernnek nevezett nyelvhasználatall. Ez pedig oda vezetett, hogy éppen a nyelvhasználat vizsgálatakor értelmetlen túlzásokba és önellentmondásba keveredtek akkor, amikor az erdélyit és a modernnt próbálták egymás mellé állítani és egymással összehasonlítani. Lássunk erre is pár példát: „[Nagy Kálmán] nem

²⁸³ PUSZTAY 1973: 5. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

²⁸⁴ LAKATOS 1974: 10. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

²⁸⁵ NYÍRKOS 1973: 75. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

²⁸⁶ DOMOKOS 1973: 1093. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

alkalmaz – Vikárral ellentétben – maga által kitalált szavakat, kevés benne a nyelvjárási szó is, tehát minden nehézség nélkül érthető. Mindemellett gyönyörű, hátborzongatóan nemes csengésű magyar nyelven szólal meg a Kalevala, úgy, ahogy csak székelyek tudnak magyarul szólani”²⁸⁷; „Vikár 2300 (sic!) során át cseng és bong (vagy mondjuk: muzsikál), az erdélyi költő a nyelv barbárabb, mélyebb rétegeit tárja fel.”²⁸⁸

A két fordítás közötti különbségek hangsúlyozása mellett a hasonlóság is fel-felbukkan egyes írásokban. Az egyik legjellemzőbb, a Kosztolányi-esszéből oly sokszor idézett Paasonen-kijelentés kiterjesztése az újabb átültetésre – a 70-es és 80-as évekre oly jellemző módon – anélkül, hogy a kijelentés forrására utalás történné: „Ha Vikár fordításáról azt mondták, hogy az alapján rekonstruálni lehetne a Kalevalát, ez a megállapítás legalább ilyen érvénnyel áll Nagy Kálmán fordítására is. Nagy Kálmán szövege szinte szó szerint megegyezik az eredetivel.”²⁸⁹

Egyetlen olyan tanulmány született, melyben a Nagy-szöveggel szembeni elfogultsággal találkozhatunk, mégpedig Gáspár Sándor tollából.

4.2.3. A legjobb magyar Kalevala? – Gáspár Sándor tanulmánya

Gáspár Sándor tanulmánya a *Korunk* Szemle rovatában jelent meg 1977-ben.²⁹⁰ Ebben a rovatban többnyire recenziók láttak napvilágot, de Gáspár szövege tanulmánynak is nevezhető. A műfaji besorolás azért bizonytalan kissé, mert befejező mondatai az esszé felé viszik el a szöveget: „De a kecske és a káposzta meséjéből faragnak elvet azok, akik felvetik és elodázzák (vagy elhallgatják) a rangsorolást. Igenis tudnunk kell, hogy melyik fordítás felel meg leginkább igényeinknek”.²⁹¹ Annál is meglepőbb ez a befejezés, mivel a tanulmányban végig rendkívül logikusan, szakszerűen járja körül általában a fordítás, majd konkrétan a Kalevala-fordítások felvetette problémákat. Mielőtt azonban ezekre rátérnénk, meg kell jegyeznünk, hogy a romániai Gáspár Sándor nem Kalevala-kutató, nem finnugrista, a fordításelméletben is ismeretlen a neve. Azonban azt Fehérvári Győző is elismeri a Kalevaláról és Kalevipoeográfiáról írott munkájában, hogy Gáspár tanulmánya kiemelkedik a Kalevala-fordításokat összehasonlító tanulmányok közül. Kifogásokat ő is az utolsó mondattal szemben talál, csak éppen más megfontolásból: azzal nem ért egyet, hogy el kellene döntenie, melyik fordítás a legsikerültebb. Részben egyet tudunk

²⁸⁷ PUSZTAY 1973: 5.

²⁸⁸ LAKATOS 1974: 10.

²⁸⁹ PUSZTAY 1973: 5.

²⁹⁰ Ugyanebben a számban a *Mai finn líra* is bemutatkozik Jávorszky Béla bevezetőjével és fordításában: Kari Aronpuro, Pentti Saarikoski, Tuomas Anhava és Paavo Haavikko versei.

²⁹¹ GÁSPÁR 1977: 658.

érteni Fehérvárral, de ha alaposabban megvizsgáljuk a tanulmányt és a benne vázolt fordításelméleti elveket, (rész)következtetéseinek jellegét és az egyes fordításokról írt véleményét, nyilvánvalóvá válik, hogy Gáspár azt az 1950–1970-es évek közötti paradigmát képviselte, melyet a preskriptivitás és az „analitikus fordítás”²⁹² eszménye jellemzett.

A tanulmány szóhasználata sokszor arra enged következtetni, hogy a szerző – amint már említettük – elfogultsággal közeledett Nagy Kálmán fordítása felé. A Vikár-teremtette nyelvet erőltetettnek nevezte és a forrás-szövegtől a Nagyénál távolabb állónak. Ezzel állította szembe Nagy puritánabb, egyszerű nyelvezetét, amelyek a tartalmi hűség megkívánta követelményeknek is eleget tesznek: „[Nagy Kálmán szavai] *pontosak, mintha a súlyos fenyők országában faragták volna őket évszázadokon át.*”²⁹³ A két fordítás szembeállítását itt egyértelműen Nagy Kálmán javára dől el. A bevezető részben Gáspár is mindenekelőtt a Vikár-fordítást övező tekintélytiszteltet jogosságát kérdőjelezte meg és azt, hogy a Kalevala-fordításokról írók akaratlanul is rangsorolnak. A Kalevala-átültetésekhez az irodalmi gondolkodásban bekövetkezett változás felől közelített, a finn eposz különböző tolmácsolásait irodalmi korszakok és szemléletbeli különbségekre vezette vissza. A forrás- és célnyelvi szövegekből különböző szempontok figyelembe vételével válogatott, igyekezett megtalálni a szempontjának legmegfelelőbb részeket. Formai és tartalmi vonatkozásokat is vizsgált, majd levonta következtetéseit, mely szerint az első két Kalevala-fordító külső eszközökkel próbálták áthidalni azt a távolságot, amely a művet az olvasótól elválasztja. Mindkettejüket azért bírálta, mert a megmutatást, az idegennel való megismertetést, az eposz verstani sajátosságait a magyar olvasó ízléséhez igazították. Ezzel szembeállítva, a megmutatást közép-pontba helyező Nagy Kálmán valóban „kalevalai” szöveget hozott létre. S bár elismerte, hogy Nagy átültetése sem tökéletes, két dolgot kiemelten jobbnak tartott a többi fordító megoldásánál: a *nép* szó használatát és a formahűségre törekvést, mely egyszerre bravúros és forráskultúra-specifikus.

4.2.4. A fordító erdélyisége

A budapesti kiadás *Néhány szó a fordítóról* ajánló szövege úgy tűnik, arra predesztinálta a fordítás megjelenésére reagáló ismertetések és recenziók szerzőit, hogy magával a fordító személyével a megszokottnál is többet foglalkozzanak.

²⁹² Kenyeres Zoltán kifejezése.

²⁹³ Uo. [kiemelés tőlem, V. P. I.]

A már említett 1970-es Jávorszky-ismertetés befejező két kérdő mondata is közvetlen utalás a fordító személyére: „a könyv olvastán támad az embernek két gondolata. Az egyik: ki ismeri közülünk (az olvasók közül) Nagy Kálmánt? Azt hiszem, itthon, személyes ismerősein, barátain kívül, senki. A másik: melyik hazai kiadónk merné valamely fiatal fordító újraköltésében közrebocsátani a Kalevalát?”²⁹⁴ E kérdések jogossága két ok miatt is megkérdőjelezhető. Kissé erőltetett az utalás a fordító-olvasó viszonyára, különösen, ha arra gondolunk, hogy egy átlagolvasó egy fordított művet tudatosan sohasem olvas fordításként. A fordító személye legtöbbször háttérben marad. A másik ok az „itthon” és a „hazai kiadó” által implicált *máshol* differenciáltsága, mely negatív töltetet kap. Vagyis a fogadtatásban az erdélyiség nemcsak mint a nyelvhasználat jellemzője jelenik meg, hanem konkrét földrajzi értelemben is: nem magyarországi.

Pusztay János és Ruffy Péter írása már nem is a fordításról szól, hanem – az erdélyi származást hangsúlyozva – a fordítóról. Ebben valószínűleg közrejátszott a fordító halála és Románia aktuális politikai helyzete is. Erre utaltak is a szerzők, amikor Nagy Kálmán életpályáját mutatták be. Ruffy az életrajzi adatok felsorolása után az utolsó mondatokban a fordítót tragikus kalevalai hősként állította az olvasók elé, akit a (politikai) körülmények halálba kényszerítettek. Olyan Nagy-képet tárt az olvasó elé, mely maga is kalevalai: a fiatal erdélyi magyartanárról írt, akinek élete értelme a Kalevala lefordítása volt, és akinek halálát egy „gonosz Louhi” okozta, elrejtve előle, ahogyan az eposzban is kalevala népe elől, a napot.²⁹⁵

Ami az ilyen típusú könyvismertetések reklámértékét illeti, az olvasók érdeklődését minden bizonnyal felkeltették. Különösen az utóbbi szöveg, mely metaforákra és szimbólumokra épít. Louhi, a Kalevala gonosza behelyettesíthető volt a kommunista rendszerrel és a román politikai elit magyar kisebbséget elnyomó törekvéseivel egyaránt.

A fordító személye azonban nemcsak Magyarországon, hanem Romániában is szorosan kötődött az új fordítás fogadtatásához, azzal a különbséggel, hogy az erdélyi származás nem vált hangsúlyossá.²⁹⁶ A fordító halálának második évfordulóján az *Igaz Szó* egyik 1973-as száma egy összeállítással emlékezett meg a fordításról és szerzőjéről *Új magyar Kalevala* címmel. Varga Domokos tanulmánya mellett, melyet ugyanakkor a magyarországi *Kortárs* folyóirat is publikált, Nagy Kálmán egykori tanára – Nagy Pál és barátja, író társa – Pusztai János emlékezett a fordítóra. Nagy Pál megpróbált valamiféle folytonosságot keresni a diák és a fordító Nagy

²⁹⁴ JÁVORSZKY 1970: 932.

²⁹⁵ RUFFY 1975.

²⁹⁶ Az egyetlen kivétel Dánielisz Endre, aki írása címében *A mi Kalevalánk* közvetlenül utal a fordító származására, a fordítás létrejöttének helyére. A *mi* úgy is értelmezhető, mint a romániai/erdélyi magyar közösség.

Kálmán között. Pusztai Jánosnak Gálfalvi Györgyhöz, a folyóirat szerkesztőjéhez címzett levele sokkal személyesebb és – talán mondhatjuk azt is – politikusabb Nagy Pál írásánál. Konkrétan ugyan nem mondta ki, de sejtette, hogy a fordító halálának fő oka az aktuális politikai helyzet tartóhatatlansága volt.²⁹⁷

A fordító halálának harmincadik évfordulóján, 2001-ben egy finn kutató emlékezett meg a romániai *Helikon* hasábjain Nagy Kálmánról és Kalevala-fordításáról.²⁹⁸ N. Sebestyén Irén és Irmeli Kniivilä levelei, valamint a fordított szöveg Vikár-fordításával való összevetése alapján Viljo Tervonen arra a következtetésre jutott, amire már az 1970-es években is a fordítást vizsgálók, hogy Nagy fordítása nem olyan díszes nyelvezetű, mint Vikáré, hanem puritánabb, ezzel azonban sikerült a forrásnyelvi szöveghez és a kortárs olvasó nyelvezetéhez is közelebb álló átültetést létrehoznia. A forrás- és célovasó közötti ekvivalenciát úgy éri el a fordító, hogy stratégiájában nem abszolutizálja sem az alliterációkat, sem pedig a rímeket. A befejezésben pedig a többi fordítás pozitívumára hívta fel a figyelmet. Tervonen véleménye szerint az egymástól különböző magyar Kalevalák formai megoldásaikkal a forrásszövegnek is nagy szolgálatot tesznek, hiszen folyamatosan gazdagítják a magyar olvasó Kalevaláról alkotott képét.

Nagy Kálmán fordításának budapesti kiadását nem követte újabb sem Romániában, sem Magyarországon. Romániában, az alternatív magyar irodalom tankönyvek megjelenéséig a VIII. osztály számára készült tankönyvben találkozhattunk ezzel a fordítással. 2009-ben pedig az Erdélyi Híradó gondozásában jelent meg Kolozsváron *A csodaszampó* címmel egy válogatás a fordításból.²⁹⁹

A fordító neve a két legújabb fordítás fogadtatásában merült fel, immár az öt teljes magyar Kalevala között keresik Nagy Kálmán átültetésének helyét.

²⁹⁷ „(...) halála óta szakadatlanul rá gondolkodok, szakadatlanul előttem van, látom az utcán, látom közeledni, vaskapunkon befordulni, hallom kopogtatni, beszélni, látom ugrani a feneketlen mélységbe, himbálózni a levegőben, hallom ordítani, ordítani utoljára a visszaszerzésért, hallom belepuffanását a semmibe, és mindez, mint szakadozott, vakítóan fehér függöny, eltakarja előlem őt, a tudós-művészt, a szerénységével, szótlanlanságával, a dolgok iránti (most már tudom, látszólagos) közönyével engem számtalanszor borzoló, szikár, magas, enyhén fekete alakot; ki kell mondanom, sokszor dühös voltam rá, nem tudtam, hogy távozóban, »szökésben« van.” PUSZTAI 1973: 367.

²⁹⁸ TERVONEN 2001: 16–17.

²⁹⁹ A kiadvány a romániai *Jóbarát* című folyóiratban 1972-ben megjelent, prózában fordított szövegeit gyűjtötte össze. A kötetet Szervátiusz Tibor illusztrálta. Az illusztrációkat a jövőben érdemes lenne a finnugor háló szempontja felől megvizsgálni.

4.3. A „vikáru beszéző” és a köznyelvű Kalevala között – Rácz István fordítása

Rácz István fordítása negyedik a magyar Kalevalák sorában, Barna Ferdinánd, Vikár Béla és Nagy Kálmán fordítását követi. Hogy a címben mégis a *között* szerepel, az arra utal, hogy a Rácz-fordítás fogadtatásában a két közvetlen fordítóelőd – Vikár és Nagy – áttünetésének recepciójában megnyilvánuló hatások ötvöződtek. Gondolok itt két szempontra: a költőiségre és a köznyelvűségre.

A teljes fordítás először 1976-ban Helsinkiben jelent meg 200 példányban a fordító saját költségén, majd 1980-ban az Európa kiadó gondozásában. Rácz a finn irodalom fordítójaként³⁰⁰ már ismert volt, természetes volt Kalevala-fordításának gyors magyarországi kiadása.

4.3.1. A fordítás költőisége

Rácz István, akárcsak Vikár Béla, a Kullervo-epizód magyarra ültetésével kezdett a Kalevala lefordításába. A teljes fordítás helsinki megjelenése után a földrajzi távolság ellenére a megjelenés híre és néhány példány Magyarországra is eljutott a kiadásból. Ennek nyomán több ismertetés³⁰¹ napvilágot látott. Szinte mindegyikre jellemző, hogy sürgetik a magyarországi megjelentetést és a legújabb fordítást az azt megelőző két magyar Kalevalával vetik össze. Rácz István magyarázatát a két előző fordítás szintéziséként fogják fel: formai megoldásai, nyelvezete révén az azt megelőző két fordítás között helyezkedik el. Formai és tartalmi hűség tekintetében Nagy munkájához áll közel, s mindezt úgy valósítja meg, hogy Vikár áttünetésével költőiségben is felveszi a versenyt. A költőiség hangsúlyozásával a Vikár-fordításhoz kerül közelebb Rácz István szövege. Hiszen – amint azt a Nagy-fordítás fogadtatását vizsgáló fejezetben is láttuk – Nagy szövegét éppen költőiségében marasztalták el. A negyedik Kalevala-fordító bevalótlan az alliterációkra helyezi a hangsúlyt, még akkor is, ha ez a fordításában a tartalmi hűség rovására is történik. Meglátásában ez azt jelentette, hogy a szó szerinti és a költői hűség között kellett választania. Ez utóbbit választotta, feláldozva egy jelzöt vagy ígét, főnevet, ha az biztosította az alliteráló megoldást.³⁰²

³⁰⁰ 1955-ben jelent meg Aleksis Kivi: *A hét testvér* című regényének fordítása, valamint a Kanteletárból is fordított.

³⁰¹ GOMBÁR 1977., JÁVORSZKY 1977., KOCZOGH 1977., SZOPORI NAGY 1978., TÜSKÉS 1977.

³⁰² RÁ CZ 1976: 405.

A recenzensek közül nem mindenki értett egyet Rácz István stratégiájával. Fordításának legfőbb bírálója Jávorszky Béla, aki úgy vélte, ez már „végtelen értelmezése” az alliterációk fontosságának és egyáltalán nem szerencsés a szöveg egészére nézve, mivel az alliterációgazdagság a finn eposz többi formai sajátosságait szorítja háttérbe, a gondolatritmust és a sorvégek primitív összecsengését, melyet ragrímeknek nevez. Jávorszky már a Nagy-fordításból is hiányolta a végrímeket. Éppen emiatt kapta az a fordítás a „túlszegényített” jelzőt, szemben Vikár „túldíszített” Kalevalájával. Rácz eposzfordítása, Jávorszky meglátásában, költőiségben meg sem közelíti a Vikárét, sőt, ha sorrendbe kellene tenni őket, akkor Nagy átültetése mögé kerül.³⁰³

Vele szemben a többi ismertetés éppen a fordítás alliterációgazdagságát emelte ki. Úgy vélték, hogy éppen ettől lesz ez a fordítás a Nagy Kálmánénál „költőibb”. Ugyanakkor a tartalmi hűtlenség is ezzel kompenzálható: „a tartalmi hűség ellen nem vét: csupán annyit enged meg magának, hogy szükség esetén az alliterálás kedvéért egy-egy növény- vagy állatnevet megváltoztasson, illetve egy kicsit szabadabban válogasson a szinonimák között. Vagyis a költői pontosság érdekében enged az *etnográfusi* pontosságból”.³⁰⁴ Vagy „híven követi az alliterációkat, s bár így a fordítás szabadabbnak tűnik, jobban megközelíti a lényegét.”³⁰⁵

4.3.2. A vikári örökség hozadéka

A fordítás budapesti megjelenése után született ismertetések nem hoztak új szempontot az előző periódushoz viszonyítva. Amiben mégis más a fogadtatásnak ez a periódusa, hogy a főszerep sokkal inkább a négy teljes magyar Kalevalát összehasonlító tanulmányoké,³⁰⁶ melyek a költőiség mellett a szöveg népies vonásaira is felhívták a figyelmet. Költőiség és népiség kulcsszavak már a Vikár-fogadtatásban is meghatározóak voltak. A finn-ugor irodalommal és nyelvészettel foglalkozó tanulmányírók ezenkívül a teljes fordítások pozitívumaira és hiányosságaira hívták fel a figyelmet. A Nagy-fordítás fogadtatásában tapasztalt – a Vikár-fordítás bírálatától tartózkodó – magatartást felváltotta egy nyitottabb és objektívebb hozzáállás. Továbbra is Vikár Béla fordítása volt az összevetések alapja. Értékeit egyik tanulmányíró sem vitatta. Ugyanakkor mindannyian kiemelték azokat a hiányosságokat, melyek az újrafordítást szükségessé tették. Írják mindezt

³⁰³ JÁVORSZKY 1977.

³⁰⁴ SZOPORI NAGY 1977: 446 [kiemelés az eredetiben] – Érdekes, hogy éppen az etnográfusi hűséget állítja szembe a költői hűséggel. Ezzel a szóhasználattal a Vikár-fordítás fogadtatástörténetének kulcsszavaira utal vissza.

³⁰⁵ KOCZOGH 1977: 8.

³⁰⁶ PUSZTAY 1982., DOMOKOS 1983. és 1985., PÉLI 1985., VAJDA 1985.

a fordítások keletkezési idejének fordítási elveivel összhangban: a Vikár-szöveg nyelvileg és a fordítói ízlés tekintetében is némileg archaikussá vált, ezért volt szükség új magyar Kalevalára.³⁰⁷ Az írárok összevetéseinek kiindulópontja – nem meglepő módon – az átültetések formai sajátosságainak a vizsgálata volt. Az újabb Kalevalák helyét a Vikár-fordításhoz viszonyítva keresték. Az „erdélyi” Kalevala megjelenésével elindult folyamat az 1970-es évek végére érte el tetőpontját: az objektívebb hozzáállás mellett végkövetkeztetéseikben a tanulmányírók közvetlenül vagy közvetetten rangsorolnak. A rangsorolás alapján pedig úgy tűnik, hogy Rácz István fordítása az, amely átveheti a kanonizált, klasszikussá vált Vikár-fordítás helyét a magyar irodalmi gondolkodásban. Pusztay János és Domokos Péter is „egyre hűbb fordításokban megszólaló eposz”-ra³⁰⁸ való utalással Rácz átültetése mellett foglal állást.

Az ismertetések közül Péli Árpádét emelem még ki. Ő ugyanis abból indult ki, hogy bár a fordításról való gondolkodásban és a szakolvasói elvárásokban történtek változások, az olvasói igények vajmi keveset változtak fél évszázad során, különösen a rímes verselés tekintetében. Ezt továbbgondolva vélte úgy, hogy Rácz István fordításának sikere éppen ezeknek az igényeknek való megfelelésben gyökerezik. Rácz ugyanis egyszerre tudott költői és a Vikárénál köznyelvibb (a Nagy Kálmánét megközelítő) eposzt teremteni.³⁰⁹ Bár ő is rangsorolt, az ő véleménye tükrözte leginkább az 1980-as években a magyar irodalmi gondolkodásban egymás mellett élő fordításelméleti paradigmák elveit: a célkultúra elvárásaihoz és hagyományához igazodó átültetés helytállóságát.

A Nagy-szöveg fogadtatásában már utaltunk Gáspár Sándor tanulmányára. Az ő rangsorolásában a Nagy-fordítás került az első helyre. A legtöbb kritikát a tanulmányban Rácz István kapta, de jól sikerült megoldásaira is felhívta a figyelmet. Gáspár a preskriptív elvekhez híven, a tanulmány folyamán többször is rámutatott egy-egy melléknév vagy költői kép oda nem illőségére. A Rácz-fordítás legnagyobb hibájának ő is az alliteráló kényszerű tartotta: „a szókincs, a mondatszerkezet, a képek, mindez a betűrímek nyersanyaga csupán”.³¹⁰ Ugyanakkor kiemelte a szöveg népies vonásait. A fordítás sikerét is abban látta, hogy Rácz megvalósította a népies jelleg visszaadását.

³⁰⁷ PUSZTAY 1982: 29.

³⁰⁸ DOMOKOS 1983: 258.

³⁰⁹ PÉLI 1985: 5.

³¹⁰ GÁSPÁR 1977: 658.

4.3.3. Két kiadás – két koncepció?

Az előbbiekben már láttuk hogyan kapcsolódik össze Vikár Béla és Rácz István fordítása a fogadtatásban. A Nagy Kálmán-i szöveghez a köznyelvűség szempontján keresztül kapcsolható a negyedik magyar Kalevala. Úgy vélem azonban, hogy nem ez az egyedüli kapcsolódási pont a két szöveg között. A budapesti, 1980-ban megjelent kiadás koncepciója ugyanis eltér az első, helsinki kiadástól. Vizsgáljuk meg tehát a két kiadást és a felvállalt fordítói stratégiákat.

Az újrafordítás oka közvetve az addigiakkal való elégedetlenség volt. Rácz a megkülönböztethetőség érdekében a közvetlen fordító-elődhöz viszonyult kritikusan: „megjelent Nagy Kálmán Kalevalája is, amit igen szépnek találtam, de valahogyan mégsem kielégítőnek”.³¹¹ Emellett pedig a fordítóban ott munkált az anyanyelvi kompetenciájában való kételkedésen keresztül a bizonyítási vágy, hogy tud még magyarul: majd két évtizedes külföldi tartózkodás után így lesz a fordítás az anyanyelv próbája. Finnországi tartózkodását ugyanakkor úgy láttatta pozitívként, hogy saját forrásnyelvi kompetenciáját helyezte előtérbe. Öntudatos fordítóként a budapesti kiadás *Eligazító*jában arról nyilatkozott, hogy ismeri a finn irodalmi és köznapi nyelv ezer árnyalatát. A Finnországban élő Ráczot fotósként foglalkoztatta többek között a Finn Nemzeti Múzeum. Több albumot is összeállított a finnek régi művészetéről és népművészetéről. Ez pedig még inkább feljogosítja arra, hogy a finn népi eposzt magyarra átültesse.

Mindkét kiadás utószava az *Eligazító* címet viseli, a budapesti kiadásban található utószó tulajdonképpen az előzőnek a bővített változata.

Akár csodálkozásra adhat okot az első kiadás *Eligazító*jának felütése, amikor a Kalevaláról mint idegen, ismeretlen világról beszélt, majd röviden vázolta az eposz tartalmát, bemutatta a szereplőket. Tette mindezt a helyesebb, pontosabb megértés érdekében. Valószínűleg inkább retorikai fordulatként illesztette utószavába, mintegy előkészítve az olvasót az ezt követő szó- és névmagyarázatokra. A budapesti kiadásban ezt még megelőzte egy rövid beszámoló, melyet a Kalevala keletkezéséről és Lönnrot szerkesztői szerepéről írt. Ugyanez a kiadás valamivel több név- és szómagyarázatot tartalmazott.

A két kiadás közti legfőbb különbség a fordító által végzett szövegjavításokon kívül az illusztrációkban rejlik. Rácz István fotóművészként nemcsak Finnországban volt ismert, hanem Magyarországon is. Ezt kamatoztatva, az Európa kiadó a fordító saját maga készítette, a „kalevalai” kor

³¹¹ Rácz István beszámolója a vele készült interjúban. 1985: 55.

művészi alkotásairól készült felvételekkel illusztrálta a kötetet.³¹² Rácz István nem szerénykedik, amikor a kiadás egyedülállóságáról a következőképpen ír: „a Kalevala Finnországban s külföldön is többnyire gazdagon illusztrálva jelent meg, de ezek az illusztrációk mindeddig korunk művészeinek, grafikusainak a munkái voltak. *Eleddig senkinek sem jutott eszébe*, hogy a runók elbűvölő mesevilágát a hajdani »kalevalai« kor művészi alkotásának kíséretében mutassa be. Ebből a szempontból tekintve az a »*kincses Kalevala*«, amelyet most kap kezébe a magyar olvasó, *első és mindmáig egyetlen a maga nemében*”.³¹³ Az idézet azt hangsúlyozza, hogy a képek csupán az előző fordításoktól való megkülönböztethetőséget szolgálják. Azt gondolom azonban, hogy nemcsak egy illusztrált kiadásról van szó, hanem a képek egy – az előző kiadástól eltérő – koncepcióról árulkodnak. Ha az *Eligazító*ban rácsodálkoztunk az idegen és ismeretlen világ említésére, a képek felől olvasva már azt is láthatjuk, hogy az illusztrációknak csak ezzel a megjegyzéssel van relevanciájuk. A fotók pár kivétellel a feltételezett kalevalai kor használati- és dísz tárgyait ábrázolják, ezeket Rácz a Kalevala kovácsa, „Ilmarinen remekműveinek” nevezi. A képek a szöveghez így és

³¹² A képek jegyzéke: kantele Korpiselkäből, kendő Impilahtiből; fa és madár egy Saarijärvi-ből való faliszőnyegen; madárforma bronzcsüngő Vesilahtiből; ezüst nyakláncok a kuusamói kincsleletből, az ékszer lapján az életfa képe; ezüst nyaklánc Käkisalmból; faragott rokkalap, rajta életfán ülő madarakkal Teerijärviből; vadászj Sotkamóból; ezüstdíszes kard Eurából, csatabárd Maskuból, lándzsahegy Rapolából; ezüst női ékszerek Sakkolából; aranyozott csat és bronz szerszámcsüngő Tytärsaariból; ezüstlemez csüngők a janakkalai kincsleletből; szarvasfejjel díszített kőbuzogány töredéke Säkkijärviből; ezüst nyakkarikák a kuusamói kincsleletből; ezüst kereszt Maaria-Taskulából, bronzkereszt Ristimähiből; két kés csonthüvellyel a Lappföldről; bronz ékszerek Kinnulából; ünnepi ivóedény Ruskóból, mellette kis csanak; madárformájú bronzékszer Vesilahtiből; díszes sajtformák Nyugat-Finnországból; madárformájú edények – ivócsanak és halas tálka – Tammelából, Uurainenből és Ylitornióból; férjes asszony főkötője Rautu-Sakkolából; négy faedény Orimattilából, Tuusulából, Mäntsäläből és Kemi vidékéről; három lappföldi csontkanál; guzsaly, szösz és orsó Ilomantsiból; két sarló Rautjärviből, illetve Nilsiäből; faragott rokkalap Raippaluotóból; főkötő hímzett homlokrésze Karjalából; mesebeli szörny egy kardmarkolat gombján Vesilahti-Kirmukarmuból; kígyóformájú bronzcsatok Eurából, Kangasalából és Isokyröből; három viking kori kard Ylöjärviből, illetve Kalvolából; útravaló ételt tartalmazó fa- és hancsedények Pusulából, Sipooból és Pälkäneből; színes gyöngyökből fűzött nyakláncok Vyöriből; két favágó fejsze Kymiből, illetve Vihantiből; szarvból készített kürtök Lehtimähiből; ezüst nyaklánc a halikkói kincsleletből; ezüst karperecek, nyakkarika és csatok a kuusamói kincsleletből; viking kori kard Tyrväntöből; ló alakú bronzékszer Ikaalinenből; három kardmarkolat Vesilahtiből, illetve Maariából; bronz ékszerek: madár-, illetve kígyócsüngő Kuhmoinenből és Papinsaariból; doboz tetejének töredéke, viking kori díszítéssel Pudasjärvből; három nyírfakürt Viljakkalából; az állatok istennőjét jelképező hímzés ilomantsiból; kerek, nap formájú ezüstfüggő, rajta az életfa jelével, Hiitolából; bronz nyaklánc Nastolából; női övkarikák késsel, tűtartóval a Lappföldről; viking kori bronz ékszerek Laitilából, Kokemähiből és Hattulából; ezüstkereszt Krisztus képmásával a halikkói kincsleletből.

³¹³ RÁ CZ 1980: 408. [kiemelés tőlem V. P. I.]

azokon a pár soros Kalevala-idézeteken keresztül kapcsolódnak, melyeket a fordító választott melléjük.³¹⁴

Az új koncepció tehát, amiben Nagy Kálmánt követi ugyan, de más módszerekkel, a forráskultúrát központba helyező megmutatás gesztusa.

4.4. A honosított Kalevala – Sente Imre fordítása

Sente Imre fordítása fogadtatásának kulcsszava a honosítás. A magyarrá tevés több szinten is működik: a formai mellett a magyar kultúrához köthető és a magyar irodalmi vendégszövegeken keresztül tartalmi szinten is. A fogadtatásban a fordításra reagálók és maga a fordító is – elő- és utószókban, műhelytanulmányában, a vele készült interjúban – innen közeledve keresik a teljes fordítások sorában és a magyar többrendszemben az ötödik magyar Kalevala helyét.

4.4.1. Kiadói politikák – politika a kiadásban

A fordító saját bevallása szerint már 1984-ben készen állt a szöveggel, azonban a magyarországi kiadók nem vállalták a megjelentetést.³¹⁵ Az 1980-as évek Magyarországnak politikai légkörében Sente Imre nem tartozott a kiadható szerzők/fordítók sorába. Ennek több oka is volt. Sente Imre 1956-ban kellett menekülnie Magyarországról. Hároméves ausztriai tartózkodás után Svédországban telepedett le. Időközben tizenhárom évig Finnországban élt, amikor a Jyväskyläi Egyetemen tanított a magyar nyelv lektoraként. A Kalevala-átültetés kiadásának elutasításában valószínűleg közrejátszott az is, hogy Sente fordította Szolcsenyicin *Gulágját* magyarra.³¹⁶

A Kalevala-fordítás végül 1987-ben jelent meg először Münchenben, a Nemzedékek és Nemzetőr közös kiadásában,³¹⁷ kis példányszámban.

³¹⁴ „Hogy a régi leletek és a kalevalai runók egybecsengését hatásosabban érzékeltessem, két-három verssort is írtam a képek mellé, utalva így az eposz megfelelő helyére. Felvételeim többnyire tárgyias példái az énekben említett eszköznek vagy ékszernek.” Uo. 408.

³¹⁵ Sente arról írt, hogy 1984-ben Weöres Sándor támogatta a fordítás megjelenését. Weöres az Európa Kiadó elnökéhez, Illés Endréhez írt ajánlást a fordításról, ebből idéz Sente: „Olvasgatom Sente Imre remek Kalevala-fordítását, csupa jóhangzás és pontosság, ajánlhatom-e kiadásra?” SZENTE 2000: 95.

³¹⁶ A *Gulág* két kötetben 1975–1976-ban jelent meg Münchenben a Danubia–Nemzetőr közös kiadásában.

³¹⁷ A Tollas Tibor alapította és szerkesztette *Nemzetőr* emigráns irodalmi lap és *Nemzedékek* kiadó, mely az emigrációban élő magyar alkotók műveit, fordításait publikálta.

Magyarországon csak a politikai rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban, 1988-ban és 1989-ben született ismertetések foglalkoztak nyíltan a fordító életpályájával éppen Kalevala-fordítása apropóján.³¹⁸ Azonban a megjelentetés még váratott magára. Csak jóval később, a 2000-es években jelenhetett meg, akkor azonban gyors egymásutánban kétszer is. Az első, a 2001-es szombathelyi megjelenés hiánypótlónak számít: a Berzsenyi Dániel Tanítóképző Főiskola Uralisztika Tanszékének Minoritates Mundi sorozatában jelenhetett meg. Nem véletlenül éppen Szombathelyen, Vas megyében. A fordító ugyanis Vas megyében, Celldömölkön született. A fordítás kiadásának felvállalását bevallottan is a fordító származása indokolta.

A 2002-es kiadás a Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány gondozásában jelent meg. Az alapítvány, melynek tiszteletbeli elnöke maga a fordító, célja a zárt *e* hang megőrzése a magyar nyelvben, ennek érdekében pedig olyan szövegek publikálása, melyek jelölik is ezt a hangot.³¹⁹ A Sente-féle szövegről tudnunk kell, hogy a fordító jelöli a zárt *e* hangot: *ë*-vel. Ezzel pedig kitűnően illeszkedett az alapítvány kiadási politikájába.

4.4.2. Az újrafordítói szerep és megnyilvánulásai

Sente a célszövegeket a magyar többrendszert részének tekintette. Arról, hogyan is lehet megvalósítani a célkultúrába ágyazást, Sente az említett kiadások fordítói elő- és utószóiban, a vele készített interjúban és fordítói műhelytanulmányában vall.

Egy olyan személy nyilatkozott meg a fordításon és a műhelytanulmányon keresztül, aki 30 évnyi Magyarországtól való távollét után, emigrációban élő magyarként, az anyanyelv próbájaként élte meg a fordítás folyamatát. A forrásnyelv ismerete csak egy eszköz, mely a fordításon keresztül alkalmat teremt az anyanyelvvel való találkozásra, melyet a „szerelmi egyesüléshez” hasonlít.

Sente úgy látta, hogy a három új Kalevala-fordításban éppen az a közös, hogy mindannyian az anyaország határain kívül élő fordítókként egyszerre vizsgáztak a fordítói szerepből és anyanyelvi kompetenciából.

De miért tartotta fontosnak újra lefordítani a teljes Kalevalát? Egy szöveg újrafordítói munkájukat nyelvi és/vagy poétikai szempontokkal legitimálják, többnyire az előző fordításokkal szemben. Sente az első kiadás

³¹⁸ Vö. JÁVORSZKY 1988., LISZTÓCZKY 1988. és DOMOKOS 1989.

³¹⁹ „Az igényes magyar köznyelvi kiejtés ápolása és fejlesztése, különös tekintettel a 15. magánhangzó (az úgynevezett zárt *e* = *ë* hang) megőrzésére a társalgás, a fõlolasás és a különféle elõadások hangzó nyelvben. Ennek érdekében kiejtésjelöléssel ellátott könyvek kiadása, pályázatok kiírása, vers- és prózamondó, kiejtési, fõlolasási versenyeken különdíjak adománya, illetve ilyenek szõrvezése.” <http://barczi.uw.hu/> Letöltve 2008. szeptember 17.

előszavában elhatárolódott a korábbi fordításokhoz való kritikai hozzáállástól, amikor hangsúlyozta, hogy az új átültetés nem az addigiakkal való elégedetlenségből született.³²⁰ Saját fordítását a magyar Kalevalák sorába nyelvi szempontok alapján sorolta be: „középuton jár Vikár erősen archaizáló s tájszavakban is bővelkedő nyelve, valamint az újabb fordítások közérthetősége, s a köznyelv határain belül maradó nyelvhasználat között, mintegy szintézise a két végletnek.”³²¹ Műhelytanulmányában azonban már rámutatott azokra a megoldásokra, melyek megkülönböztetik fordítását elődei szövegeitől. Saját szövegét a Nagy Kálmánénál szöveghűbbnek tartotta, a Rácz István által használt väinämöineni állandó jelzőt – a „vénséges vén” szemben az általa használt „vének vénje” – a ritmikai pontatlanság és a nem megfelelő jelentéstartalom miatt bírálta, Vikár Bélát pedig Lemminkäinen másik megnevezése, a Kaukomieli pontatlan fordítása miatt: a Messzivágyó Sente szerint „holmi ábrándos széplélekre” utalt, ellentétben az ő megoldásával, a Kalandoskedvűvel, mely jobban illett a szereplő természetéhez.³²²

Szentének a magyar Kalevala nyelvéről is határozott elképzelése volt. Ebben Vikár nyomdokait követte: a költőiség és a népi vonások – pl. nyelvjárási szavakon és kifejezéseken keresztül – megjelentetését tartotta igazán fontosnak. Fordítói célkitűzésként nála is megjelent, amint az az 1930-as években is jellemző volt, hogy a Kalevalát népkönyvvé kell tenni Magyarországon. A népkönyvvé válás gondolata tükröződik a fordítás tipográfiajának magyarázatában is. Az első ránézésre formabontó, hagyománytörő tipográfia prózaszerűségével lep meg. Barna, Vikár és Nagy nyolc szótagos, Rácz tizenhat szótagos verssorai után ez a Kalevala azért csak prózaszerű, mert – Sente saját bevallása, recenziói és kritikái szerint is – a folyamatos szövegben igyekezett megtartani az időmértékes kalevalai ritmust. Formailag a közvetlen fordító-elődök gyakorlatát követte: Vikár felező nyolcasai helyett a trochaikus lejtést alkalmazta, mint Nagy Kálmán, és Rácz Istvánhoz hasonlóan az alliterációk minél nagyobb számú visszaadását kísérelte meg.³²³ A fordítás formai hűségéről mindenki elis-

³²⁰ SZENTE 1987: 6.

³²¹ Uo. 9.

³²² SZENTE 2003: 113–118.

³²³ Lisztóczy László kimutatása alapján betűrímekben nem csupán az előző fordításokat, hanem magát a finn eposzt is túlszárnyalja: „ha összehasonlítjuk a finn eredeti és az öt teljes magyar fordítás (sorrendben: Barna Ferdinánd, Vikár Béla, Nagy Kálmán, Rácz István és Sente Imre) alliterációinak adatait, a következő eredményt kapjuk: a második ének első száz sorában 80, 21, 56, 56, 100, 194, a negyedik ének második száz sorában 83, 19, 43, 51, 99, 137, a kilencedik ének első száz sorában 80, 23, 54, 67, 100, 174 betűrímes szót találunk.” LISZTÓCZY 1998: 109.

merően nyilatkozott.³²⁴ Csepregi Márta szerint ebben élen járt az öt magyar Kalevala-fordító között.

A különös tipográfia a magyarországi megjelenés előtt bizonyult központi problémának a Budapesten született ismertetésekben. Műfajában így lett az ötödik teljes magyar fordítás versregény és regényes vers, vagy éppen mese és regény eposzi ötvözte. Sente éppen ezzel a műfaji sokszínűséggel akarta a Kalevalát népivé tenni, és „leszállítani arról az eposzi magaslatról, ahová Lönnrot igyekezete és hosszú évek csodáló tisztelete emelte.”³²⁵

A formai jellegzetességekkel nem foglalkozom bővebben, mert bár az 1849-es finn kiadáshoz képest jelentős újításokat tartalmaz, a Kalevala finnországi hatástörténetében az újabb kiadások éppen formai újításaikkal keltettek nagy érdeklődést. Gondoljunk csak Rácz István okfejtésére, amivel fordításának tördelési módját magyarázta.³²⁶

Sente stratégiáját tehát a célkultúra-központúság jellemzi, mely a honosítás különféle módjaiban ölt testet.

4.4.3. A honosítás módjairól

A honosítás egyik módja a kifejezetten a magyar kultúrkörhöz kapcsolódó fogalmak használata, a másik pedig a magyar irodalmi vendégiszövegek beemelése a célszövegbe. A fogalmi keret azonban, melyben mindez történik, nem a Barna Ferdinánd-i és Vikár Béla-i stratégiákkal karöltve, hanem éppen azokkal szemben tételeződik.

4.4.3.1. A célkultúra előtérbe helyezése

Legyen az műköltészet, népköltészet, nyelvjárási szó, a köznapi tevékenységekhez kötődő fogalom és nem utolsósorban a keresztény katolikus vallásra való konkrét utalás vagy éppen magyar irodalmi és a korábbi fordításokból vett vendégiszöveg, Sente célja ezekkel a „hazafelé célozgatásokkal” az volt, hogy a magyar olvasóban egyfelől magyar asszociációkat ébresztgessen, másfelől, hogy az olvasó „az édes honi ízekkel-zamatokkal vegyítve az idegenben a sajátjára ismerve gyönyörködhesen.”³²⁷

A szövegben egyaránt találkozunk a magyar totemállatokkal: a turulmadárral és a csodszarvassal, Kisboldogasszonnyal és Nagyboldogasszonnyal. A népmesék Óperenciás tengere mellett ungon-berken kergeti

³²⁴ CSEPREGI 1993b. 1465., FEHÉRVÁRI 2002a: 88., VARGA 1990: 131.

³²⁵ SZENTE 1987: 9.

³²⁶ RÁ CZ 1976: 400–405.

³²⁷ SZENTE 2000: 91.

Lemminkäinen a szarvast, ugyanakkor a népdalok egy-egy sorára is ráismerhetünk Zrínyi Miklós, Vörösmarty Mihály, Arany János, Ady Endre és mások műveiből vagy éppen az Ómagyar Mária-siralomból, Kőműves Kelemenből kölcsönzött szövegek mellett.³²⁸ A népi jelleget a vendégszövegek mellett a köznyelvben már nem használatos szavak felélesztésével, a különösen vasi nyelvjárási szavakkal és köznyelvben már úgyszintén nem használatos elbeszélő múltú és félmúltú igealakok szövegbe illesztésével óhajtotta visszaadni a fordító.³²⁹

Szente honosító módszereiről megoszlott a fordításról tanulmányt vagy recenziót írók véleménye. Csepregi Márta a magyar kultúrkörhöz tartozó fogalmak fordításbeli jelenlétéről a fordítói szabadság és a fordítói realizmushoz kapcsolható „mindenben hű fordítás” ideáljának szempontját felvetve írt elfogadóan.³³⁰ Domokos Péter és Fehérvári Győző más-más elméleti alapokról kiindulva kritikusan viszonyult a szentei honosításhoz. Domokos korábbi írásaihoz képest is meglepő módon egy „filológailag egészen pontos átültetés” igényét fogalmazta meg. A magyar klasszika-filológia berkeiben divatos filológiai pontosság jegyében nem a nagy olvasóközönségnek szánta, hanem a szakemberek és műfordítók szűkebb köre számára. Fehérvári viszonyulásában a forrás- és célkultúra-központúság egyaránt tetten érhető volt. Bizonyos megoldásokat a forráskultúrával való össze nem egyeztetetőség szempontjából tart kifogásolhatónak, másokat pedig a célkultúrának való megfeleltethetőség miatt jónak. A magyar irodalmi vendégszövegeket, a magyar népmesei motívumok beillesztését és a magyar népi imádságokból jól ismert Nagyboldogasszony–Kisboldogasszony kifejezés alkalmazását elfogadhatónak tartja, de az Óperenciás-tenger és a turul használatát már túl magyarosnak érzi.³³¹

³²⁸ Csak a legjellemzőbbek Szente műhelytanulmányából: „amikor Lemminkäinen különféle varázsolásokkal szédíti a lányokat, *terükre tavat varázsol, tó vizére kék kacsákat: kék a háta, zöld a szárnya, sárgaréz a sarkantyúja*. Világos, hogy itt is magyar népdalra utalok: *Zöld erdőben, zöld mezőben sétál egy madár, kék a háta, zöld a szárnya, jaj be gyöngyen jár*. (...) Az Ómagyar Mária-siralomra utal a *világ virága*; maga teremtette mókusfiát szólítja így a tündéraszony: *Dombok éke, drága móka, aranyom, világ virága!* Joukahainen, a pórul járt incifinci lapp legényke így könyörög irgalomért Väinämöinenhez: *nyavalyámbul nyújts ki mostan!* (a forrás ugyanaz). *Nosza sírni kezd, zokogni – írtam Ágnes asszonyra gondolva; csüggének szaván – a Családi körre; Fegyvert, férfit hol keritek – Zrínyire; (...) mikor Istennek ideje, eljő Úrnak érkezése* – utalás Ady versére.” SZENTE 2003: 119–122.

³²⁹ A nyelvjárási szavakra néhány példa: csigga, sülülü, vella, grábla, vonyogó, kalán, terü, himpér, fölöstök, kakastéj, izink, mony, pipe, pipécske, lile, zsiba, csuri, fészekfentő, kódís, habókos, dillinós, eceboca, bugyuta, mazna, toszonkos, csökött, hupikék, tulpiros, csicsás, ajja-fajja, retyerutyája, pereputtya, babirkál, csácsog, picsog, kornyikál, kujtorog, csupál, hangicsál, zöngicsél, bándigál, bucsalóodik, pocskolóodik, viribül, leszotyorodik, megiperedik, neszüdik, képesint, piripofa-vaskemence, gyak, gyakint, alít. Uo. 117–119.

³³⁰ CSEPREGI 1993b: 1467.

³³¹ FEHÉRVÁRI 2002a: 89.

4.4.3.2. A finnugor háló elvetése

A honosítás, amint azt Barna Ferdinánd és Vikár Béla fordításának fogadtatásában is láttuk, történhet a finnugor hálón belül. Ennek legfőbb vonása olyan fogalmi keret megteremtése, mely az egyedítést szolgálja azoknak a másságoknak a felerősítésével, melyek megkülönböztetik a nyugati hálótól. Sente célkultúra-központú fordítása, honosítási módszerei akár ilyen egyedítő törekvéseknek is tekinthetők.

A fordításkiadások elő- és utószóiban vagy a műhelytanulmányban erre nem találunk utalást. Egyedüli kiindulópont a Szentével készült interjú, amelynek mintegy kétharmada foglalkozik a Kalevalával. A fordítónak feltett kérdések a finnugor hálóhoz kapcsolódnak, mégpedig a Barna Ferdinánd-i finnugor – és ezen keresztül magyar – mitológiát rekonstruáló törekvésekhez és a magyar–finn néprokonság bizonyításának lehetőségére. Sente stratégiai és az újrafordítás okai mögött az első Kalevala-fordítók célkitűzését: az elveszett magyar ősepika pótlását keresi a kérdésfeltevő. A fordítást a magyar ősvallás rekonstruálásának egyik eszközeként olvassa, a célkulturális elemeket pedig „a töredékeire hullt pogány magyar hagyomány kakukktojásainak a rokonnak érzett fészekbe” becsempészeseként. A fordító válaszaiban igyekszik elhatárolódni elődei törekvéseitől, és a néprajztudomány, valamint az összehasonlító nyelvészet eredményeire utalva elutasítani a magyar mitológiának a finnugor mitológián keresztüli rekonstruálhatóságát vagy a néprokonság lehetőségét. Sente elveti annak a lehetőségét, hogy ő ezen a hálón belül működtetné az általa használt egyedítő eszközöket. Meglátásában a magyarrá tevés, a célkulturába ágyazás nem a finnugor hálón belül működtetett hagyomány átöröklése révén, hanem az élő hagyomány, az írott kultúra elemeinek a fordításba emelése által valósítható meg.

4.5. Összegzés

Az 1950-es években a magyar irodalmi gondolkodásban bekövetkezett változás új fordítások szükségességét indokolta. Több mint fél évszázaddal Vikár Béla fordításának megjelenése után az újrafordítást felvető legfőbb okok egyike fordítása nyelvének és formai megoldásainak az elavulása volt. Az újabb Kalevalákról szóló írásokról elmondható, hogy többnyire recenziók, majd a 70-es évektől olyan tanulmányok, mely az öt teljes magyar fordítást helyezték a vizsgálat fókuszába. Nagy Kálmán fordítása, a klasszikussá vált Vikár-szöveg érinthetetlensége folytán, nem ingatta meg annak központi helyzetét. Erre csak az 1970-es évek végén került sor, mi-

után Rácz István átültetése is megjelent. Bár a teljes Rácz-szöveg nem jelent meg 1980 óta, a Diákkönyvtár szemelvényes Kalevalái – a 2007-es kiadást kivéve, mely Vikár szövegét tartalmazza – ezen a fordításon alapulnak.

A három utolsó Kalevala-fordító az eposz egy-egy formai sajátosságát emelte ki: a paralelizmust, az alliterációt és a trochaikus lejtést.

Nagy Kálmán fordításában a paralelizmusok lettek igazán fontosak. Amit mások monotonitásnak véltek, abban ő a változatosságot, a belső ritmust kereste. Nagy köznyelven megszólaló Kalevalája az 50-es és 60-as években már-már dogmatikussá vált formai hűségét igyekezett megvalósítani. Ezt sikerrel meg is oldotta, hiszen a harmadik Kalevala-fordítás legfőbb erényének a köznyelvűség mellett a pontosságot tartották.

A Nagy-szövegre vonatkozó negatív kritikákban a meglepettség és a csalódás egyszerre jelen volt: a Vikár-fordításhoz objektívebben viszonyuló, az újrafordítás kérdését felvető hangok már az 1960-as években jelentkeztek, csak éppen Képes Gézától várták a „megüresedő hely” betöltését.³³² Nagy Kálmán egyfelől túlságosan idegen és ismeretlen volt, hogy az elődje által elfoglalt helyet betölthesse, másfelől pedig a 70-es években még élt a remény, hogy Képes befejezi elkezdett fordítását. Amikor a 70-es évek második felében Rácz István publikálta Kalevala-átültetését, az kielégítette a Képesse szemben támasztott elvárásokat (is), valamint a Vikár nyomdokain haladó, a költőiséget szolgáló fordítási megoldásokkal nem hozott annyira radikálisan újat, mint a Nagy-szöveg, amit többek között éppen a vikári népies és archaikus szóhasználatával szembeni köznyelvűség-igény hívott életre.

Rácz István az alliterációt tartotta a Kalevala kulcsának. Fordításának fogadtatásában a két közvetlen fordítóelőd – Vikár Béla és Nagy Kálmán – átültetésének fogadtatásában megnyilvánuló hatások ötvöződtek, különösen két szempont: a költőiség és a köznyelvűség. A költőiség megvalósításának eszköze – az alliterációk használata – megosztotta ugyan kritikuskokat, de a rangsorolásra vállalkozók éppen ebben látták a költőisége zálogát és emiatt tartották érdemesnek arra, hogy a Vikár-fordítás helyét a magyar irodalmi köztudatban fokozatosan átvegye. Amint arra Péli Árpád is rámutatott, Rácz Kalevala-fordításának központba kerülése ugyanazoknak a szempontoknak mentén történt, mint korábban Vikár fordítása esetében: a népies jelleg és a költőiség működött hívó szóként a vikári szöveg fogadtatásában. Nagy Kálmán fordításához pedig két ponton is kapcsolódik: a köznyelvűség és a megmutatás stratégiájának felvállalásában. Kétféle ol-

³³² 1969-ben mutatta be a budapesti Körszínház Kalevala-előadását Kazimir Károly rendezésében. Az előadás szövegének alapját az ismert fordító, Képes Géza átültetése képezte.

vasói elvárásnak is meg akart felelni Rácz átültetése: népies köznyelven és költőien szólni az olvasóhoz.

Szente Imre az alliterációk mellett a trochaikus lejtés megtartását tartotta fontosnak. Prózaszerű fordításába olyan célkulturális elemeket és fogalmakat illesztett, melyekkel honosítani, magyarrá tenni igyekezett szövegét.

Rácz és Szente a magyar kultúrkörtől földrajzilag távol él(t) és alkot(ott): Helsinkiben és Stockholmban. Számukra az eposz újrafordítása személyes kihívás volt, bizonyítási vágy: hogy Magyarországtól távol élve még mindig tudnak magyarul. A célnyelv és -kultúra előtérbe helyezése az első két fordító célkitűzéseikhez közelíti az utolsó két fordítást.

Az előbbieket figyelembe vételével a célszövegek összehasonlító vizsgálata előtt a következő elvárások fogalmazódnak meg:

- *Nagy Kálmán* analitikus fordítása a formailag is lehető legpontosabb átültetés létrehozását tekinti célnak. A formai hűség és a megmutatás gesztusa a forráskultúrához köthető elemek megtartását jelenti, legyen szó az eposzban előforduló reáliákról, földrajzi és személynevekről, a magyar helyesírástól idegen alakokról.
- Az (erdélyi) köznyelvű és archaizmusoktól mentes magyar szöveg forráskultúra-központú, és a Vikár Bélától teljességgel eltérő koncepcióról árulkodik. Ha a fordítás megjelenési helye és a fordító személye egyaránt illelhető az erdélyi jelzővel, a fordított szöveg nyelvhasználata alátámasztja ezt, ahogyan erre a fogadtatásban is utaltak.
- *Rácz István* szövegében a költőiséget szolgáló alliteráció és a népies jelleg a meghatározó.
- A budapesti kiadásban publikált illusztrációk mellett a megmutatás más, a finn kultúrához köthető elemekben is megnyilvánul.
- *Szente Imre* a kifejezetten magyar kultúrkörhöz kötődő fogalmak beiktatásával olyan célkultúra-központú szöveget teremt, melyben nincs helye a megmutatásnak, a forráskultúra elemei beillesztésének.
- A fordítás a magyar írott kultúra hagyományába a vendégszövegeken keresztül illeszkedik.

5. A TELJES MAGYAR KALEVALÁK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

A forrás- és célszövegek konkrét összevetése elengedhetetlen része a rendszerelvű, leíró fordítástudományi elemzésnek. Azonban ismételten hangsúlyoznom kell, hogy ez fordításvizsgálatomnak nem célja. Ez egy eszköz az előfeltevések megerősítésére vagy éppen cáfolására, valamint az öt teljes magyar Kalevala egymáshoz való viszonyának és a célrendszerben betöltött szerepének a meghatározására.

A magyar fordítások összehasonlító vizsgálata és a finn szöveggel való összevetése első lépésben általánosabb szinten mozog: a formai és tartalmi különbségeket és hasonlóságokat elemzem az eposz egészében, ezt követi az átváltási műveletek vizsgálata az elő- és utóhangban. Teszem mindezt úgy, hogy a fogadtatásban felmerült szempontokat, a fordítások megjelenése idejének fordításról való gondolkodását és az előző fejezetek végén megfogalmazott elvárásokat szem előtt tartom.

A célszövegeknek a forrásszöveggel való nyelvészeti összevetésében – a grammatikai és lexikai átváltási műveletek vizsgálatakor – Klaudy Kinga osztályozását követem. Klaudy a fordítás folyamatában a következő műveleteket különbözteti meg: konkretizálás és generalizálás, felbontás és összevonás, kihagyás és betoldás, áthelyezések és cserék.³³³

Bár esetünkben rokon nyelvekről van szó, és a grammatikai rendszer igen nagy hasonlóságot mutat, a finn és a magyar nyelv grammatikai rendszere között vannak különbségek, ezért grammatikai átváltási műveletekre is szükség van.

A vizsgálat előtt lássuk még egyszer, milyen elvárásokkal közeledünk a szövegek felé:

- *Barna Ferdinánd* célkitűzéseiben a finnugor háló – ezen belül pedig – egy finnugor és magyar mitológia letéteményese kíván lenni. A fordításkiadás etimologizálásai és magyar vonatkozású jegyzetei a szövegben is érvényre jutnak.

³³³ KLAUDY 1997: 115–116.

- A forráskultúrára utaló elemeket csak akkor tartja meg, ha valamilyen módon a magyar kultúrához kapcsolhatóak.
- *Vikár Béla*, elődjéhez hasonlóan a finnugor háló megteremtését tűzte ki célul. A szóhasználat terén, a magyar népköltészetből és dialektusokból is merítő célszöveg ezt szolgálja.
- A célnyelvi befogadóhoz úgy hozza közelebb a szöveget, hogy a legtöbb idegenséget hordozó, a finn kultúrához köthető elemeket a magyar kultúrához igazítja. Ez a stratégia érvényesül a formai megvalósításban is: a felező nyolcas sorok és a végrímes formai megoldás választásában.
- *Nagy Kálmán* analitikus fordítása a formailag is lehető legpontosabb átültetés létrehozását tekinti célnak. A formai hűség és a megmutatás gesztusa a forráskultúrához köthető elemek megtartását jelenti, legyen szó az eposzban előforduló reáliákról, földrajzi- és személynevekről vagy a magyar helyesírástól idegen alakokról.
- Az (erdélyi) köznyelvű és archaizmusoktól mentes magyar szöveg forráskultúra-központú, és a *Vikár Béla*étól teljességgel eltérő koncepcióról árulkodik. Ha a fordítás megjelenési helye és a fordító személye egyaránt illelhető az erdélyi jelzővel, a fordított szöveg nyelvhasználata alátámasztja ezt, ahogyan erre a fogadtatásban is utaltak.
- *Rácz István* szövegében a költőiséget szolgáló alliteráció és a népies jelleg a meghatározó.
- A budapesti kiadásban publikált illusztrációk mellett a megmutatás más, a finn kultúrához köthető elemekben is megnyilvánul.
- *Szente Imre*, a kifejezetten magyar kultúrkörhöz kötődő fogalmak beiktatásával olyan célkultúra-központú szöveget teremt, melyben nincs helye a megmutatásnak, a forráskultúra elemei beillesztésének.
- A fordítás a magyar írott kultúra hagyományába a vendégiszövegeken keresztül illeszkedik.

5.1. Különbségek és hasonlóságok a célszövegekben

Barna Ferdinánd és Nagy Kálmán fordításának esetében problémamentes volt a vizsgálatot képező szöveg kiválasztása. Barna szövege csak egyszer jelent meg – 1871-ben. A Nagyé ugyan kétszer, de mindkét kiadás a fordító halála után. Az 1972-es, bukaresti kiadást veszem alapul. *Rácz István* és *Szente Imre* szövegváltozatai közül pedig a legutolsó teljes kiadások szövegét: az 1980-ban és a 2002-ben megjelentet. A legproblemati-

kusabb a Vikár-szöveg kiválasztása volt. A probléma abból adódik, hogy három szövegváltozat is rendelkezésünkre áll: az 1909-es első kiadás, az 1935-ös jubileumi és az 1980-as, mely bizonyos mértékben különbözik az 1909-es kiadástól. Végül úgy jártam el, mint az utolsó két fordítás esetében: a fordító által végsőnek tekintett szövegváltozatot vettem alapul, vagyis az 1935-ben megjelentet. Ahol szükségét érzem, ott utalni fogok a többi szövegváltozatra is, az említetteken kívül az 1901-es Lemminkäinenről szóló énekek kiadására vagy a 2007-es Voigt Vilmos által válogatottra és szerkesztettre.

5.1.1. A fordítások formai jellemzői

A finn Kalevala formai sajátosságai közé tartozik a paralelizmus, az alliteráció és a kalevalai ritmus. A forrásszöveg ezen jellegzetességei közül, a fordítói előszavak és műhelytanulmányok tanúsága szerint, a magyar fordítók többnyire egyet emeltek ki és helyeztek fordítói stratégiájuk középpontjába.

5.1.1.1. Paralelizmus

A paralelizmus vagy gondolatrítmus azt jelenti, hogy az eposzban szinte kivétel nélkül két sor alkot egy egységet: a második sor szinonimákkal és árnyalatnyi különbséggel ismétli az első sorban levő gondolatot. Új gondolatot nem közöl.

A paralelizmus átültetését különbözőképpen valósították meg a fordítók. Barna Ferdinándnál például az is előfordult, hogy egy-egy négy sorra kiterjedő paralelizmust lerövidített: csupán két sornyt tartott meg belőle. Vikár többnyire mindent lefordított, a sorvégi rímekkel még rá is erősített a sorok összetartozására. Nagy Kálmán az, aki mindenekelőtt a paralelizmus, valamint a kalevalai ritmus célszövegbeli megvalósítását tartotta szem előtt. Saját bevallása szerint a gondolatrítmusban nem a monotóniát, hanem éppen ellenkezőleg, a második sorban a szinonimákkal a változatosságot akarta érzékeltetni. Azt, hogy miként lehet ugyanazt a dolgot különféleképpen elmondani. Az utolsó két fordítás az őket megelőzőektől különösen tipográfiájukban különbözött. Rácz István a 60-as és 70-es évek finn Kalevaláinak mintájára többnyire tizenhat szótagos sorokból építette fel eposzát. Így a gondolatrítmus összetartozó sorai nem egymás alá, hanem egymás mellé kerültek. Ezzel a módszerrel sikerült elkerülnie a paralelizmusból fakadó sorvégi rímeket, melyek nála is előfordulnak, ugyanakkor természetsszerűleg nála található a legtöbb belső rím. Szente Imre

Kalevalája pedig prózaszerű, azonban megtartotta a forrásszöveg minden gondolatrítmusát.

5.1.1.2. Trochaikus, időmértékes sorok

A kalevalai ritmus a trochaikus sorokra épül. A többnyire nyolc szótagból álló sorok (az eposzban vannak kilenc és tíz szótagból állók is) a magyar, 2x4-es felbontású, hangsúlyos verselés alkalmazására „csábította” a fordítókat, különösen Vikár Bélát. A finn trochaikus sorból azonban hiányzik a cezúra, ami a hangsúlyos magyar verselésnek állandó velejárója. Vikár Béla egyik műhelytanulmányában a két verselési forma ekvivalenciájával magyarázta választását: ami a finneknel 4+4 trocheus, az a magyarban a cezúra elválasztotta nyolc szótagos sor. Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a finn trocheus nem azonos a magyar időmértékes versek trocheusával. S bár a forrásszövegben vannak kilenc és tíz szótagos sorok is, ilyen fajta kivételek a magyar népköltészetben is igen gyakoriak. Vikár meglátásában ezek hivatottak szolgálni a változatosságot, valamint a magyaros verselés alkalmazása az egyik módja annak, hogy a finn Kalevalát a magyar olvasóhoz igazán közel hozza.

A 20. század második felében éppen a vikári formai megvalósítás volt az egyik ok, ami az újrafordítás kérdését felvetette. Ezért is válhatott a „formai hűség” Nagy fordításának központi kérdésévé. Rácz István is arra törekedett, hogy amennyire lehet, megtartsa a kalevalai ritmust. Amint az előző fejezetben már utaltam rá, ritmikailag mégis Sente Imre fordítását tartják a forrásszöveghez legközelebb állónak. Csepregi Márta vizsgálata alapján az öt teljes magyar Kalevala-fordítás közül az utolsó az, amely leginkább érvényesíti a trochaikus lejtést. Sente fordítása ugyan folyamatos szöveg, prózaszerű. Csak *szerű*, mert – Sente saját bevallása szerint és kritikusai szerint is – a folyamatos szövegben igyekezett megtartani az időmértékes kalevalai ritmust.

5.1.1.3. Alliteráció

Az alliteráció tekintetében a magyar fordítóknak nehéz dolguk lehetett, hiszen a magyar nyelv hangrendszere, különösen ami a mássalhangzókat illeti, sokban különbözik a finn nyelvtől. A finn irodalmi nyelvből hiányoznak a következő hangok: c, cs, d (szókezdő helyzetben nem, csak a szó belsejében, a szónak csak ragozott alakjában fordulhat elő), dz, dzs, f, g, gy, ly, ny, s, ty, z, zs. Vagyis szókezdő helyzetben eleve kevesebb mássalhangzó fordulhat elő, mint a magyarban. Ezen túlmenően pedig a finn szöveg alliterációi nem csupán a szavak első hangjára vonatkoznak, ha-

nem az első, a második, sőt néhol a harmadik hang is azonos. Rácz István és Sente Imre felvállaltan is az alliterációk minél teljesebb visszaadására törekedett. Az első két fordító a kiadások előszavában ugyancsak kiemelt helyen kezelte az alliteráció kérdését, összefüggésbe hozva a finn–magyar nyelvrokonsággal is, de célszövegbeli megvalósításában messze alulmaradtak a két utolsó Kalevala-fordítótól. Lisztóczy László kimutatása alapján betűrímekben nem csupán az előző fordításokat múlja felül a két utolsó célszöveg, hanem magát a forrásszöveget is túlszárnyalja: „ha összehasonlítjuk a finn eredeti és az öt teljes magyar fordítás (sorrendben: Barna Ferdinánd, Vikár Béla, Nagy Kálmán, Rácz István és Sente Imre) alliterációinak adatait, a következő eredményt kapjuk: a második ének első száz sorában 80, 21, 56, 56, 100, 194, a negyedik ének második száz sorában 83, 19, 43, 51, 99, 137, a kilencedik ének első száz sorában 80, 23, 54, 67, 100, 174 betűrímes szót találunk.”³³⁴

5.1.1.4. Állandó jelzők

Közvetetten bár, de a formai sajátosságokhoz sorolhatóak az állandó jelzők is. Az eposz három főhősenek, Väinämöinen, Ilmarinen és Lemminkäinen jelzőinek vizsgálata különösen fontos.

Väinämöinen jelzője a *vaka vanha* alliterál is a hős nevével. Ezért is választotta Rácz István és Sente Imre a *vénéséges vén*, illetve a *vének véne* kifejezéseket. A *vaka* ‘igazmondó, derék, komoly’ jelentésű melléknévhez Sente megoldása közelebb áll, mivel a *vének véne* inkább sugall bölcsességet és komolyságot, mint Rácz *vénéséges vén* kifejezése. Nagy Kálmán *derék öreg* szó szerkezettel fordította az állandó jelzőt.³³⁵ Vikár a *komoly* melléknevet használta, ami ugyan nem alliterál az öreg melléknévvel vagy a hős nevével, de pontos fordítása a forrásnyelvi szónak, akárcsak Nagy Kálmán megoldása. Barna Ferdinánd választása, a *‘jámbor’* melléknév, nem alliterál a hős nevével, és a *vaka* melléknév összetett jelentését sem adja vissza.

Ilmarinen állandó jelzője a legproblémátlanabb mindegyik közül: *seppo* ‘kovács’. Mindenik fordítás megtartotta a hős foglalkozására utaló jelzőt, Vikár és Rácz a vasverővel váltogatta.

Lemminkäinen jelzője, a *lieto* ugyancsak alliterál a hős nevével. A melléknév jelentése ‘könnyűvérű, léha’. Ez utóbbi kínálta önmagát a fordítónak. Vikár, Nagy és Sente élt is a lehetőséggel. Barna választása – *fürge* – meglehetősen semmitmondó, a *deli* valamivel találóbbról, mivel a hősnek az eposzban elbeszélte történetére reflektál. Rácz megoldása – *könnyűked-*

³³⁴ LISZTÓCZY 1998: 109.

³³⁵ Érdekes fordítástörténeti adalék, hogy Kalevalából elsőként fordító Reguly Antal ugyanezt az állandó jelzőt használja.

vü – fedi a *lieto* jelentését, de furcsa, hogy éppen Rácz István, aki mindekelőtt az alliterációkat tartotta szem előtt fordításában, nem a *léha* szót választotta.

A Kalevala Lemminkäinenje több személy összeolvasztásából született Lönnrot íróasztalán. A több személyből Lönnrot még kettőt jelöl, amelyek többnyire a Lemminkäinenre utaló sorhoz kapcsolódó gondolatpárhuzamok második sorában fordulnak elő: Kaukomielt és Ahtit. A magyar fordításokban Ahti Ahtiként, Kaukomieli pedig Vikár 1909-es szövegváltozatában *Messzivágyó*ként, az 1935-ösben pedig *Messzikedvű*ként jelent meg. Véleményem szerint a *Messzikedvű* hangzása miatt – csak magas magánhangzókat tartalmaz – jobban illeszkedik a szövegbe. Rácz István is, elődjéhez hasonlóan, a *Messzivágyó*t használta, ezt váltogatta a *Könnnyűkedvű*vel és a finn *Kaukomiellivel*. Nagy Kálmán melléknevesítette a tulajdonnevet, és Vikárhoz hasonlóan a *messzikedvűt* használta. Sente Imre megtartotta a magas hangrendű –kedvű – utótagot, és összhangban a Lemminkäinen-történettel, a hős állandóan kalandot kereső jellemével, előtagként a kalandost használta, így lesz Lemminkäinen Kalandoskedvű.

5.1.1.5. A nevek írásmódja a fordításokban

Nagy Kálmán és Sente Imre szövegében a nevek a forrásnyelvi alakban jelentek meg.

Vikár Béla fordításának első kiadásában ugyanígy tett, csak az 1935-ös kiadástól kezdődően magyarosította a nevek írásmódját. Ebben Rácz István is követte példáját. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a finnben ketőzéssel jelölt hosszú magánhangzók a magyar helyesírásnak megfelelően, diakritikus jelekkel ellátva jelentek meg. Pl. *Tuulikki* – *Túlikki*, *Lylikki* – *Lűlikki*. Ez utóbbiban a finn *y* és a magyar *ü* ugyanazt a hangot jelöli. Rövid változata szerepel a *Kylli(kki)* – *Küllü(kki)* névben is. Mivel a magyar nyelv a zárt és nyílt *e* hang közötti különbséget írásban nem jelöli, *Väinämöinen* és *Lemminkäinen* nevében az utóbbit nem jelölték: *Vejnemöjnen*, *Lemminkejnen*. Az *i* betűt *j*-re cserélték, idomulva a kiejtéshez.

Barna Ferdinándnál teljesen esetleges a rövid – hosszú magán- és más-salhangzók oppozíciójának a jelölése. Lemminkäinen vagy Kaukomieli névének írásában Barna a finn írásmódot követte ugyan, de változtatott a név végén – Kaukomiely, Lemminkäy. Feltételezésem szerint ezek a formák elírások vagy nyomdahibák.

5.1.2. A forrásszöveg személy- és földrajzi nevei a célszövegekben³³⁶

A tulajdonnevek fordítását majd minden fordításelméleti irányzat problematikusán kezelte. Léteznek ugyan irányelvek, egyesek a lefordításukat, mások pedig a forrásszövegbeli alak megtartását írják elő. Sokszor pedig a szöveg műfaja vagy célközönsége határozza meg az alkalmazott stratégiát. Azt gondolhatnánk, hogy azok az elvek, melyek a magyar Kalevalák fordítási folyamatának idején meghatározóak voltak, hatottak a fordítókra is, akik aztán egy választott stratégiát alkalmazva viszonyultak a tulajdonnevekhez. Lássuk, valóban így történt-e.

5.1.2.1. A -tAr képzőjű nevek fordítása

A -tar képzővel ellátott személynevek nőnemű egyént jelölnek.

Kezdjük a vizsgálatot egy olyan résszel, a Kalevala 32. énekének 8 sorával, ahol majd minden egyes sorban megjelenik egy -tar végű név:

Suveltar, valio vaimo,
Etelätär, luonnon eukko,
Hongatar, hyvä emäntä,
Katajatar, kaunis neiti,
Pihlajatar, piika pieneni,
Tuometar, tytär Tapion,
 Mielikki, metsän miniä,
 Tellervo, Tapion neiti. (Kalevala, 32:83–90)

Nagy Kálmán az egyedüli, aki egyetlen nevet sem fordított le, megtartotta a forrásnyelvi szavakat és követte a finn írásmódot is:

Suveltar, szépséges asszony,
Etelätär, termő asszony,
Hongatar, jószágos asszony,
Katajatar, szép kisasszony,
Pihlajatar, kis leányka,
Tuometar, Tapio lánya,
 Mielikki, erdő szüze,
 Tellervo, Tapio szüze. (NK³³⁷)

³³⁶ A forrásszövegben előforduló személy- és földrajzi neveket, valamint célszövegbeli megfelelőiket lásd a 2. mellékletben.

³³⁷ NK – Nagy Kálmán, BF – Barna Ferdinánd, VB – Vikár Béla, RI – Rácz István, SZI – Szenté Imre.

Barna Ferdinánd csupán az első két sor neveit fordította le magyarra, a megtartott forrásnyelvi szavak írásában azonban nem volt következetes (Tápió – Tápjő):

Nyár tündére, áldott nő te,
Déltündér, természet üke,
Hongatar, jószágos asszony,
Katajatar, szép hajadon,
Pihlajatar, kis leányka,
Tuometar, Tápió lánya,
Mielikki, erdő neje,
Tellervo, a Tápjő szűze! (BF)

A *Suuetarból* (suvi = nyár, -tar = nőnévképző) így lesz Nyártündér, az *Eteletärből* (etelä = dél, -tär = magas hangrendű szavakhoz kapcsolódó nőnévképző) pedig Déltündér. A többiek a Mielikki, Tellervo és Tapio neveknek nem találtak magyar megfelelőt, ezért – a két utolsó fordító Vikár stratégiáját követte – e három kivételével a többi tulajdonnevet fordították magyarra. Így lesz Hongatarból (honka = erdei sudár fenyő) Fenyőszűz, -tündér vagy Túlevelű tündér, a Katajatarból (kataja = boróka) Boróka, -szűz, -lány, a Pihlajatarból (pihlaja = berkenye) Berkenye, -szűz és a Tuometarból (tuomi = zelnice) Zelnice, -szűz.

Nyártündér, nyájas asszony,
Déltündér, teremő néne,
Fenyőszűz, te jó gazdasszony,
Borókasűz, szép kisasszony,
Ici-pici berkenyesűz
Tapio lánya, zelnicesűz,
Mielikki, erdei menyecske,
Tellervo, Tapio hölgye. (VB)

Nyártündér, te nyájas asszony! Déltündér, derék menyecske!
Fenyőtündér, fák őrzője! Borókalány, bájos gyermek!
Berkenyesűz, szép szolgáló! Zelnice, zöld erdő lánya!
Mielikki, kis menyasszony! Tellervó, Tapió szűze! (RI)

Nyártündér, aranyos asszony, Dél tündére, táltos asszony, Túlevelű tündér, tő drága, bájos barna lány, Boróka, Berkénye, csinos cselédke, Zelnice, Tapio szépe, Mielikki, mézes menyecske, Tellervo, Tapio lánya (SzI).

Olyan személyek, mellékszereplők is vannak az eposzban, akiknek a nevét mindenik fordító lefordította: Aallotar (aalto = hab, hullám) – Hab-tündér (BF), Hableány (VB), haboknak gyermeke (NK), hullámok lányai (RI) vízi tündér (SzI); Kankahatar (kangas = szövet) – Gyolcstündér (BF), szövő leány (NK), szövőasszony (RI) nők (SzI); Kivutar (kipu = fájdalom, kín) – Kórsellő, -tündér (BF), Kórleány (VB), kín tündére (NK) Kór tündére (RI) Kínkisasszony, -anyó (SzI); Kuutar (Kuu = Hold) – Hold tündére (BF), holdtündér (VB), Hold leánya (NK), Holdtündér, -lány (RI), Holdleány (SzI); Luonnotar (luonto = természet) – lég leánya (BF), ég leánya (VB, NK) levegőg leánya (RI), egek leánya (SzI); Manalatar (Manala = alvilág) – alvilági öreg asszony (BF), alvilág anyója (SzI); Melatar (mela = kormány-evező) – Kormánytündér (BF), Zúgótói kisasszony (VB), Kormányos tündér (SzI); Otavatar (Otava = Göncöl) – Göncöllány (VB), Göncölleány (NK) Göncöl lánya (RI), Ég tündére (SzI); Päivätär (päivä = nap) – Nap tündére (BF), naptündérke (VB), Nap leánya (NK), Napnak szüze (RI), Napkisasszony (SzI); Sinetär (sini/nen/ = kék) – Kéktündér (BF), festő leány (NK), kékfestő lány (RI), nők (SzI); Suonetar – Erek anyja (VB), érhez értő tündér-asszony (SzI); Tähetär (tähti = csillag) – Csillaglány (VB), csillagleány (NK), csillag lánya (RI), Csillagtündér (SzI); Uutar (utu = köd, pára) – Ködtündér (BF), Ködkisasszony (VB, SzI), köd tündére (NK), Köd leánya (RI); Vammatar (vamma = sérülés, seb) – Sérvtündér (BF), Sebleány (VB), seb asszonya (NK), sérv-anyóka (SzI). A lefordított nevek esetében Barna Ferdinánd volt a legkövetkezetesebb: tündérként fordította a -tar képzőt, őt követi Nagy Kálmán, aki vagy a leány vagy pedig az asszony szavakat használta. Vikár Béla, Rácz István és Szenté Imre szövegében nagyobb a szórás, több szinonimát is használtak a -tar képző magyarázására.

Ez a stratégia azonban nem érvényesült minden egyes -tar képzővel ellátott tulajdonnévnél. Nagy Kálmán általában megtartotta a forrásnyelvi nevet: Kalevatar, Loviatar, Melatar, Osmotar, Suonetar, Suvetar, Syöjätär; vagy csak a képzőt konkretizálta, szószerkezet esetén pedig a második tagot: Manalatar – manalai asszony, Tuonen *tyttö* – Tuoni lánya.

Amikor Vikár és Rácz is hasonló stratégiát választottak és megtartották a forrásnyelvi tulajdonnevet, ott a magyar kiejtés szerinti írásmódot alkalmazták. Ez a módszer azt eredményezi például a Kankahatar név esetében, hogy Kankahatár lesz. Vagyis a nőt jelölő név (-tar képző) a -határként értelmezett utótag miatt földrajzi névvé minősül át. Vagy – és ez sokszor Barna Ferdinándra is jellemző – egyszerűen -tár végű lesz, olyan tárgy jelölője, amelyben tartanak valamit: Kalevatár, Loviatár, Melatár, Oszmotár, Szuonetár, Vammatar. Érdekes módon Rácznál a Kivutarból Kiputár lesz, vagyis a finn nyelv grammatikai szabályait figyelembe véve, a tőhangváltást megszüntette (p-v) és az immár magyarosított -tárt a nominatívuszi

alakhoz kapcsolta. A magyar kiejtés szerinti írásmód szempontjából meg kell említenünk a Syöjätär nevet is, mely csak Nagy Kálmán és Szente Imre szövegében követte a forrásnyelvi alakot, Vikár Bélánál és Rácz Istvánnál Szüöjeter formában jelent meg. Barna Ferdinánd pedig köztes megoldást választ – Szüöjätär. Az *y* betűt *ü*-re cserélte, mivel mindkettő ugyanazt a hangot jelöli, és mivel a magyar nyelv nem jelöli a nyílt *e*-t, meghagyta a finn nyelvi változatot, az *ä*-t.

5.1.2.2. A -IA és -(IA)inen képzőjű szavak fordítása

A *-la* helynévképző országot, földet jelent. Akárcsak a *-tar* képző esetében, a *-la* képzőjű szavak fordításában is különféle stratégiáknak lehetünk tanúi.

Kétfajta megoldás a jellemző: a forrásnyelvi szó megtartása vagy magyarosan írása és a konkretizálás. Ahol megtartották a forrásnyelvi alakot, ott többnyire mind az öt fordító egyformán járt el. Például az Ahtola, Joukola, Kalevala, Karjala és Tuonela szavak esetében. A Sariola és Suvantola helyneveket Barna, Vikár és Rácz magyarosan írta: Száriola, Szuvantola.

Majd mindannyian konkretizáláshoz folyamodtak a Hiitola – Hísz (VB), Pokol (RI); Kuutola – Hold laka (BF), Holdföld (VB), Hold országa (NK); Luotola – Luotola öble (BF, NK, RI); Manala – alvilág (BF), Manólak (VB), Mana hajloka (RI); Päivälä – Napföld (VB), Nap országa (NK), Nap háza (RI); Tuonela – Halál-lak (BF) és a Tähtelä – Csillag laka (BF), Csillagrét (VB), Csillag országa (NK), Csillag háza (RI) szavak esetében. A fordítók a *-la* végű szavak célnyelvi megvalósításaiban többé-kevésbé következetesen jártak el. A valamilyen égitesthez kötődő helynevek konkretizálásában pedig Nagy Kálmán és Rácz István volt az, akik mindig ugyanazt a főnevet használták konkretizáláskor. Barna Ferdinánd érdekes módon nem érvényesítette fordításkiadása jegyzeteinek etimologizálását: Mana = Manó. Megtette ezt helyette Vikár.

A *-(IA)inen* képző megfelel a magyar *-i* melléknévképzőnek és valahová valót jelent. A leggyakoribb megoldás a tőhöz illesztett *-i*, *-béli* vagy *fia*, *nemzetsége* utótaggal jelölés. A Lappalainen, Suomalainen és Viro szavakat pedig lefordították: lapp legény, finn(ek) és Észtország.

5.1.2.3. A földrajzi neveket jelölő összetett szavak, szó szerkezetek fordítása

A folyók, tavak, hegyek és dombok neveiben – kevés kivételtől eltekintve – mindegyik fordító konkretizált. A kivételek közé tartozik a Hälkäpyörä nevű örvény, melyről csak a két utolsó fordításban derül ki, hogy

mi is valójában: Halla-örvény (RI) – Hällä-forgatag (SzI), ugyanis a többi célszövegben csak maga a név jelent meg vagy finnesen (NK, BF), vagy pedig magyarosan írva (VB). Ezzel szemben a Kaatrakoski (koski = vízesés) mindegyik fordításban megmaradt eredeti alakjában, Vikárnál egyenesen *Kátra-koszkiként* jelent meg, vagy pedig *sellővé* vált (RI). Ez annál is érdekesebb, mert a forrásszövegben előfordul még egy vízesés, a *Rutjan koski*, melynek esetében mindegyik fordító konkretizáláshoz folyamodott: Rutja forgója (BF), Rutja zúgója (VB, SzI), rutjai vízesés (NK), Rutja örvénye (RI). Meglepő módon finn nyelvi alakban szerepel a Kaukonieni is, annak ellenére, hogy egyszerűen fordítható magyarra, a *kauko* távolít, a *niemi* pedig földnyelvet, félszigetet, hegyfokot jelent. Egyedül Sente generalizált, ő *földnyelv*ként fordította.

A *joki* – folyó, *mäki* – domb és *salmi* – szoros utótagú szó szerkezetek esetében mindannyian konkretizáltak: a Juortanin joki, Kemijoki és Nevan joki így lesz Jordán vize (BF), folyó (NK) vagy egyszerűen Jordán (VB, RI, SzI), Kemi folyó (RI) és völgy (SzI), Néva vize (BF, NK, SzI), folyó (RI) és nagy Néva (VB), a Tapiomäki Tápjó-hegy (BF), Tapio-domb (VB), Tapio hegy (NK), Tápjó ólja (RI) és Tapiola (SzI). Az Aluenjärvi (alut vagy alus³³⁸ = alap, alsó, järvi = tó) és Lemmenlahti (lempi = szerelem, lahti = öböl) földrajzi nevek magyarra ültetése a fordítók finn nyelvi kompetenciáját is próbára tette: meg kellett találniuk a nevet adó szó tövét. Gyakorlatilag az összes lehetséges megoldást felvonultatják: Alu (BF), Alut (VB), Alue (NK, SzI). Egyedül Rác István él a lefordítás lehetőségével, nála Határ-tóként jelent meg. A lempi szó Lemminkäinen, a Kalevala egyik főhőse nevéből is ismert volt, mégis eltérő megoldásokkal találkozunk: Lempi öble (BF), Szépszikoros (VB), Gyöngyöböl (NK), Szerelemöböl (RI) és Örömböl (SzI).

A beszélő földrajzi neveket, mint pl. a *Kipumäki* (kipu = fájdalom, mäki = domb), *Kipuvuori* (vuori = hegy), *Nälkäniemi* (nälkä = éhség) mindannyian lefordították: Betegség-domb, Betegség-hegy, éhség-csúcs (BF), Kórság-domb, Kórsághegy, Éhség félszigetje (VB), kórsághegy, bánatdomb, Éhség földje (NK), Kórok köve, Kínok hegye, Éhségfalva (RI), Kínhalom, Fájdalomhegy, Sanyarúfészek (SzI). Nagy Kálmán még azzal érzékeltette beszélő mivoltukat, hogy legtöbbször nem tekintette tulajdonnévnek ezeket.

Amint láttuk, minden célszövegben tapasztalható következetlenség: néhol megtartották a forrásnyelvi alakot, máshol konkretizáltak vagy éppen fordítottak. A különbségek leginkább az arányokban keresendők. A forráskultúrához a nevek fordításának szempontjából Nagy Kálmán áll a legközelebb, az ő szövegében találjuk a legkevesebb lefordított nevet, őt követi a sorban Sente Imre és Barna Ferdinánd. Vikár Béla és Rác Ist-

³³⁸ Olyan szó, melynek alue-töve lenne, a mai finn nyelvben nincs. A régi finnben az *alus* vagy *alut* szavaknak lehetett a töve, vagy a lapp *alue* szónak, mely területet jelent.

ván fordításában pedig a legtöbbet. A célkultúrához tehát az ő fordításaik állnak a legközelebb. Ezt erősítik a le nem fordított nevek magyaros írásmódjával is.

5.2. Tartalmi különbségek a célszövegekben

A tartalmi különbségek a tabunak is tekinthető témák nyelvi megformálásában jelentkeznek, a reáliák fordításában és a beillesztett vendégzsövegekben.

5.2.1. Tabutémák

Az első és az utolsó teljes fordítás megjelenése között több mint 100 év telt el. Olyan tabutémák megjelenítésében, mint az incesztus, zoofília és a paráznaság, valamiféle fokozatosságot feltételezek, mely a 20. század végi fordításokban éri el a teljes konkrétság szintjét. A témákat a Lemminkäinen-epizódban vizsgálom, mivel ebben találjuk a legtöbb és legkonkrétabb utalást a szexualitásra. Az összehasonlításban utalni fogok Vikár Béla 1901-ben megjelent *A Kalevalából. A Lemminkäinen-runók* című szövegére is.

5.2.1.1. Incesztus

A Kalevalában több helyen is találkozunk incesztussal, gondoljunk csak Joukahainen vagy Kullervo történetére. Talán ennek a „gyakori” előfordulásnak is tulajdonítható, hogy Barna Ferdinánd már 1871-ben sem eufemizált:

Megcsufolád anyádhozát,
Tenhugodat elcsábítád. (BF, 12:489-490)

Vikár az 1901-es szövegben csupán a kétsoros gondolatpárhuzamot olvasztotta össze egy sorrá: Meggyaláztad tenfajodat. (1901, 12:489). A teljes szövegkiadásokban azonban már megtartotta mindkét sort és konkrétabban is fogalmazott:

Szüled szültjét szeplőztetted,
Tenned húgod fertőztetted. (VB, 12:489-490)

– szól Lemminkäinen a „nedvessipkás” csordapásztorhoz, aki később a vesztét okozza.

A 20. századi fordításokban pedig, ha lehet, még nagyobb fokú a konkretizálás, különösen Nagy Kálmán és Szenté Imre szövegében:

anyád véréd megrontottad,
a húgoddal, véle háltál. (NK, 12:489-490)

megrontád szüléd szülöttit, testvérhúgodat teperted. (SzI, 12:489-490)

Rácz István – hűen a vikári hagyományhoz – nemcsak a formai megoldásokban követte elődje stratégiáját, hanem a tematikaiban is. Különösen ami a gondolatpárhuzam második sorát illeti, ahol a hagyományosabb *megront* igét használta:

anyád lányát letiportad, testvérhúgod megrontottad. (RI, 12:489-490)

5.2.1.2. Zoofília

Ugyancsak a „nedvessipkás” számlájára írandó az incesztus mellett a zoofília is, mely az incesztusnál is súlyosabbnak bizonyul. Erre enged következtetni Barna Ferdinánd megoldása, melyből nehezen lehetne kiolvasni a zoofíliát:

Minden lovat becsunyítál,
csikókat megnyomorítál, (BF, 12:490-492)

Ugyanez Vikár 1901-es szövegében jelentés-összevonással egy sorra redukálódott: Űzted aljas dolgaidat (VB, 12:490). Az 1909-es teljes szövegkiadásban pedig a következőképpen fogalmazott:

A lovakat sorra cseszted,
Kancák kis csikait csekted. (VB – 1909, 12:491-492).

Érdekes módon az 1935-ös kiadásban ez a két sor átmetaforizált, kevésbé konkrét, mint az első kiadásban:

Láttuk ló-lidérc mivoltod,
Kis kancákkal kutyalzkodtad. (VB – 1935, 12: 491-492)

A három utolsó fordításban a *megront*, *csúffá tesz*, *meggyaláz* igékkel igyekeztek a fordítók egyértelműbbé tenni a csordapásztor bűnét:

minden lovat megrontottál,
kanca csikóját csikartad. (NK, 12:491–492)

minden lovat megfertőztél, kis kancákat sem kíméltél (RI, 12:491–492)

csikókat is csúffá tetted, minden kancát meggyalázva.
(SzI, 12:491–492)

5.2.1.3. Paráznaság

Lemminkäinen, a „dévaj fi” a Kalevala szerint nem túl erkölcsös ifjú, szinte egyetlen célja minél több nőnek a meghódítása. Amikor leendő felesége, Kyllikki meghódítására indul, édesanyja figyelmezteti Lemminkäinent, hogy a rangbeli különbségek miatt pórul is járhat, a szári lányok esetleg kinevetik, csúfolódní fognak vele. Lemminkäinen reakcióját anyja intéseire még Barna Ferdinánd fordítása eufemizálta, sőt, el is bizonytalánította az olvasót az „áldozat” kilétét illetően:

A gyereket mellbe nyomom,
Öklöm hónya alatt hagyom. (BF, 11:89-90)

Ez már kevésbé mondható el a többi fordító megfelelő sorairól:
Kicsinyt küldök kebelükbe,
Karonülőt az ölükbe. (VB, 11:89-90).

keblükre gyereket szerzek,
ölükbe ringatni kölyköt; (NK, 11:89-90)

ha kerek hasukba kölyköt, csecsemőt csinálók nékik (RI, 11:89-90)

Babát bujtatok hasukba, ölbevalót az ölükbe (SzI, 11:89-90)

Ugyancsak a metaforizáltság jellemző még Vikár 1901-es változatában is a Lemminkäinennek a szigeten eltöltött napjait elbeszélő részre:

Este lányok körül aggat,
Fürtösfejúeket faggat. (VB -1901, 11:146-147).

A vizsgált énekekben többször is előfordul olyan sor, amely arról szól, hogy Lemminkäinen nőkkel éjszakázik. Az 1901-es változatból minden ilyen sor kimaradt.³³⁹ Ez azért is érdekes, mert például Barna Ferdinánd jóval korábban megjelent fordításában először ugyan kissé homályosan fogalmazott:

Nappal el van a lovakkal
Éjjel aztán a lányokkal,
Cziczázgatva a szűzekkel,
A szép fürtös fejüekkel. (BF, 11:145–148)

– de pár sorral később nyomát sem látni annak, hogy ez esetleg a tabu-témák közé tartozna:

nem volt már ott egy leány is,
Nem bár a legártatlanb is,
A kivel nem szeretkezett,
A kivel nem ölelkezett. (BF, 11:153–156)

Az 1909-es teljes kiadásban már Vikár is jóval konkrétabb volt:

Nem volt ottan lányka olyan,
Sem szűzecske még oly szent se,
Hogy ő hozzájuk ne érjen,
Hogy mellettük ne henyéljen. (VB, 11:153–156)

A három utolsó fordító még tovább ment, és kétséget sem hagytak szövegekben afelől, mit is tesz, mire is készül Lemminkäinen:

nem is volt leány közöttük,
nem volt szűz olyan szemérmes,
akihez hozzá ne nyúlna,
ne feküdnek oldalához. (NK, 11:153–156)

³³⁹ Ebből a kiadásból olyan sorok is kimaradtak, melyek be nem illesztésére nem találtam semmiféle különösebb okot. Ezek a sorok a következők: „maga léha Lemminkäinen,” (12:26), „Szólt a léha Lemminkäinen./ Válaszolt a vérmes fickó:/ Van biz itt az ifjú népben,/ Növekedő nemzedékben/ Talpad szöktetni tudója,/ Lábtód sarkkal rugtatója.” (13:85–90), „Más Tapio-nép is közte” (14:125), „nyírfákat arany virággal” (14:187), „Új ezüstös csengők közé.” (14:350), „Ifját kardmarkolatára,” (15:232), „Lel az egyik vállcsontjára,” (15:302)

Nem hagyta ő öleletlen még a legszentebb leányt sem,
megfeküdte mindegyiket, szeplőssé tett minden szűzet.
(RI, 11:153–156)

egy se volt leány Szigetben, mégha mégoly ájtatoska, hogy ne játszott volna véle, ágyába ne vitte volna. (SzI, 11:153–156)

A vizsgált részekből láthatóvá vált, hogy egy témának tabuként kezelése nem csupán az idők folyamán változik. A témák között is akad erőteljesebben tabuként kezelt. A három közül a paráznaságot tekintették a fordítók a legkevésbé tabunak, és a zoofília tette leginkább visszafogottá még a 20. század végi fordítókat is.

5.2.2. Reáliák

Azokat a fogalmakat nevezzük reáliáknak, melyek lefordíthatatlanok a célnyelvre. Két szót választottam a vizsgálat tárgyául: a kantelet és a szaunát. Napjainkban mindkettő ebben az alakban él a magyar nyelvben. Olyan finn nyelvi kölcsönszavakkal van dolgunk, melyek fokozatosan terjedtek el. Ebből kiindulva feltételezhetjük, hogy a Kalevala-fordításokban is fokozatosan jelennek meg: az elsőben még nem, de a 20. század utolsó harmadában már találkozhatunk velük mint a magyar olvasó számára ismert fogalmakkal.

5.2.2.1. A kantele

A kantele finn népi húros hangszer. A Kalevalában kettőt is készít Väinämöinen: az első egy csuka álkapcsából, a másodikat pedig nyírfából készíti, miután az első elvész a szampó visszaszerzéséért folytatott harcban.

Az első és a második teljes magyar fordítás megjelenésekor a kantele szó és az általa jelölt tárgy nem volt ismert a magyar olvasóközönség előtt. A fordítóknak, Barna Ferdinándnak és Vikár Bélának, tehát két lehetősége volt: használni a kantele szót és konkretizációval magyarázni a jelölt tárgyat vagy analógia alapján a magyar kultúrkörben ismert húros hangszerrel helyettesíteni azt. A fordítók az utóbbi megoldást választották. Barna a koboz és a lant szóval: *Lantját legott kézbe vevél/(...)/kéz-ügyébe a jó kobzot*, Vikár pedig a hárfával, (csont)muzsikával, örömfával és hegedűvel helyettesíti a kantelet: *Megvan immár a muzsika./ Ím a hárfá megcsinálva; Ős örömfá hangra hozva./ Készen lett ím hegedűje*. Nagy, Rácz és Sente egészen más helyzetben volt, hiszen a 70-es, 80-as években már ismert lehetett a szó

jelentése a magyar olvasó számára is, különösen a finn népköltészetet kedvelők körében.³⁴⁰ Mindhárom fordító használta a kantele szót, ugyanakkor, Nagy Kálmán kivételével: *halcsontos kantele lenne*, éltek a konkretizáció lehetőségével is. Rácz Istvánnál a gondolatpárhuzam második sorában a hárfa mint a kantele szinonimája jelent meg: *Bizony kitűnő kantelet lehet e csontból csinálni, / ha van, aki tudja titkát, hogy csinálhat halcsont hárfa*. Sente Imre pedig a kobozt és a lantot illesztette a gondolatpárhuzam soraiba: *Léhetne pedig belőle csukacsontos kantelecska, készítője hogyha volna, csinálóját csontkoboznak*, vagy *Akkor léha Lemminkäinen kantelet kezébe kapta, öröm hangszérét ölébe, ujjai alá a lantot*. A második kantele készítésénél már nem is a kantele került első helyre, hanem a koboz, amit a kantele és a lant szavakkal konkretizált: *Akkor Väinölä-nek véne kobozt készített a fábul. Hosszú nyári nap faragta, kantelecskéjén kopácsolt párás földnyelv hajlatában, szélénél ködös szigetnek. Lantja ládikáját véste, keretét az új koboznak; ládat fája vastagabul, keretét kemény tövéből*.

A 20. század végére a kantele már ismert volt a magyar olvasók körében is. A fokozatosság érvényesül a szó használatában: az első fordítások még nem használták, az utolsó háromból pedig csak Nagy Kálmán volt az, aki nem is keresett a célkultúrában a kantelehez hasonló hangszert jelölő szót. Rácz és Sente is élhetett volna Nagy Kálmán-i stratégiával. Hogy egyikük sem tette, az éppen a fordítói célkitűzéseikről árul el sokat. Rácznál a hárfa használata mintegy a kantele mellett a megmutatás gesztusát erősíti, Szenténél pedig a koboz előtérbe helyezése a honosítás egyik módjává válik.

5.2.2.2. A sauna

A sauna olyan helyiség van különálló faház a forráskultúrában, melyet forróra fűtenek, napjainkban leginkább relaxációra használják szerte a világon. Régen azonban a saunának többféle funkciója is volt: tisztálkodásra használták, emellett pedig itt szültek a nők vagy itt ápolták a betegeket.

A kantelehez hasonlóan, bár ma már a magyar kultúrában is jól ismert, a 19. században kevésbé volt ismert.

Feltételezhetjük tehát, hogy az első fordítók, Barna Ferdinánd és Vikár Béla, körülírással magyarázta vagy analógia alapján a magyar olvasó számára is ismert olyan szóval helyettesítette, mely hasonló funkcióval bíró helyiséget jelöl. Ismét ez utóbbi lehetőséggel éltek. Barna legtöbbször a *fürdőt* használta, a gondolatpárhuzam második sorában pedig elvétele a

³⁴⁰ A finn népköltészet lírai dalaiból készült válogatás címe *Kanteletar*, melyből részletek Bán Aladár fordításában 1902-ben, majd Rácz Istvánéban 1985-ben láttak napvilágot.

gőzbányát, szauna helyett. Vikár ugyancsak a *fürdőt*, a paralelizmusban pedig a *viskót* illesztette fordításába, de emellett találkozunk a *gőzlővel* vagy a *gőzszobával* is.

A három utolsó fordítónál már megjelent ugyan a szauna, de mindegyikük használta a *fürdőt* és valamilyen célkulturális megfelelőt is: Nagy Kálmán a *fürdőházat*, Rácz István körülírással a *forró gőzt*, Sente Imre pedig úgyszintén a *fürdőházat*.

Az újabb magyar Kalevalák megjelenésének idején a célkultúrában még nem volt annyira elterjedt a szauna, hogy ne kelljen a fordítóknak célkulturális megfelelőt használniuk. Éppen ezért a szauna reália használata csak annyiban érdekes számunkra, a fordítói stratégiák alátámasztására nézve, amennyiben már magának a szónak a megjelenését annak tekintjük.

5.2.3. A magyar kultúrkörhöz kötődő vendégszövegek a fordításokban

A legtöbb magyar kultúrkörhöz kötődő vendégszöveg Sente Imre fordításában található. Éppen ezért a következőkben a Sente által használt vendégszövegekkel foglalkozom, a többi fordításra csak utalni fogok.

5.2.3.1. Boldogasszony

A keresztény katolikus hagyományban Boldogasszony maga Szűz Mária, Jézus anyja. A Magyar Katolikus Lexikon a következőképpen határozza meg Boldogasszony fogalmát: „Nagyasszony, Boldogságos Szűz Mária neve a nép ajkán. Történelmünk folyamán lassan a Nagyasszony, ill. a Kisasszony megszólítás helyére lépett. Krisztus anyja nevét ugyanis a magyar nemzet ki nem ejti, hanem csak Úrnőnek mondja, hisz Pannóniát a Boldogságos Szűz családjának nevezte Szent István király”.³⁴¹ A Magyar Néprajzi Lexikon pedig a következőképpen: „feltehetőleg ősi asszonyisten-ség neve. Gellért püspök tanácsára a térítők Szűz Máriára alkalmazták”.³⁴² Boldogasszony kettős természetével – valamikori pogány istenségasszony, később a kereszténység egyik fő alakja, Szűz Mária – a fordító is tisztában volt, éppen e kettősség miatt vélte helyénvalónak és a Kalevala szelleméhez illőnek Boldogasszony azonosítását a következő személyekkel:

³⁴¹ Magyar Katolikus Lexikon 1993.

³⁴² Magyar Néprajzi Lexikon 1977.

Ilmatárral, minden asszonyok anyjával:

Így született Väinämöinen, minden énekesek éke Kisboldogasszony-anyátul, istenáldott Ilmatártul. (1:107–110)

Vagyok asszonyoknak anyja, égi nőszemélyek éke, mindenek szűzen szülője. (47:154–158)

jöjj, Boldogasszony anyácska, teremtés aranyvirága, anyja minden asszonyoknak, ősanánk, világ szülője. (17:291–294)

Föld bábájával:

Föld bábája, Boldogasszony, föld alatt lakó Nagyasszony. (2:301–302)

Erek asszonyával:

Erek asszonya, Nagyasszony, érhez értő tündéresszony. (15:315–316)

Természet tündérével:

Természettündér, Nagyasszony, aranyasszony, ékességes, egész női nemnek őse, asszonyoknak és anyáknak. (45:116–119)

Ha megvizsgáljuk az említett négy személyiség viszonyhálóját, akkor láthatóvá válik, hogy Ilmatár nem más, mint *egek leánya, természetitündérek anyja* (SzI 47:141–142), vagyis természetitündéré, Erekasszonyé és a Kalevalában fellelhető összes tündéré/asszonyé/szűzé: a Kódé, a Homályé, a Nyaré, a Délé stb. Ez pedig következtelenné és logikátlaná teszi a pogány eredetre utaló használatot a szövegen belül.

Ha Lönnrot intencióit is bevonjuk a vizsgálatba, akkor azt látjuk, hogy Lönnrot az eposz összeszerkesztésekor, történelmi interpretációs elvekből kiindulva végig arra törekedett, hogy a keresztyén elemeket, utalásokat ne emelje be a műbe. Vannak ugyan kivételek, ilyen a tulajdon- és földrajzi nevekben előforduló *Ruotus* és *Juortanin joki* vagyis *Heródes* és a *Jordán folyó*, valamint az ötvenedik ének Marjatta-epizódja, melyben nyilvánvaló az utalás Krisztus születésére. De Lönnrot elképzelésébe, hogy az eposzsal a finn történelmet írja le, a keresztyénység felvételének ábrázolása is hozzátartozott. A folytonosság érzékeltetéséhez mindezek nagyon jól illettek. A szentek fordításban az ellentmondás így is értelmezhető: a Szűz Máriára asszociáló nagy/kisboldogasszony használata a szövegben végig, az utolsó

ének Marjatta-epizódját kérdőjelezi meg. Marjatta, szűz leány, ugyanis csodálatos módon egy erdei bogyótól esik teherbe. Terhessége alatt mindenki kiközösíti, ezért kénytelen gyermekét egy lóistállóban megszülni. A gyermek megszületése után a közösség a kisdéd életére tör, de végül mégis ő lesz az, aki átveszi Väinämöinentől a hatalmat, Kaleva népének vezetője lesz. Lönnrot ezt a hatalomváltást – a bogyótól megfogamzott gyermek és a Szent Lélektől fogant Jézus analógia alapján – a finn történelemben a kereszténység felvételekor bekövetkezett váltással azonosította.

5.2.3.2. Ukko, „Miatyánk magas egekben”

Az Úr imádságából kölcsönzött szószerkezetet *Mi Atyánk*, a fordításban egybeírva: *Egeknek ura, nagy Ukko, Miatyánk a menny-egekben* (2:317), olyannyira a keresztény hagyományokhoz kötődik, hogy a pogány-keresztény egyensúly eltolódni látszik a keresztény felé. Különösen, ha ezt a Boldogasszony név használata is erősíti. A többi, a keresztény és pogány fogalomrendszer által egyaránt használt elemet – Ukko összekapcsolása az egekkel, felhőkkel – kitűnően érvényesítette Szente: *Világnak Ura, nagy Ukko, istene magas egeknek* (9:33–34), *Világnak Ura, nagy Ukko, egekben időző isten!* (9:403–404), *Világnak Ura, nagy Ukko, fellegek fölül beszélő* (12:281–282). Ugyancsak ez mondható el Ukko Istennel, Teremtővel való azonosításáról: pl. *Boldog Isten bőven adjon, Teremtő tetézve merjen...* (21:429–430). Az *Isten*-nel – Rácz Istvánt kivéve kis betűvel írva – vagy a *teremtő*vel azonosítás az *Urammal* együtt a többi fordítónál is megjelent.

5.2.3.3. Csodaszarvas, turul és Óperencia

Szente fordítói műhelytanulmánya, a fordításkiadások elő- és utószói arról tanúskodnak, hogy ezen vendégszövegek használata a fordításban egyszerre ösztönös és tudatos. Ösztönös, amint az idegenben a sajátja való ráismerés vezérli és tudatos, amint a magyar néphagyományban az analógiákat keresi.

Így válik csodaszarvassá a sarvasűzés analógiája alapján Hiisi, a pokol sarvasa:

(Hiisi népek:) sarvasukhoz így beszéltek, rénjüket tanítva rosszra: szaladj, sarvasa pokolnak, *csodaszarvas* szedd a csülköd, rének ellető helyére, lappföldi fiak honába! (SzI 13:119–124).

Hiisi sarvasa a többi fordítónál: *derék állat* (BF), *nemes állat* (VB, NK) vagy egyszerűen csak *sarvasom*, *rénem* (RI).

A nagy testű, bűvös madár szintén analógia alapján lesz turulmadárrá. A műhelytanulmány alapján nehezen lehet eldönteni, hogy Szente a turul szót mitikus vagy referenciális értelemben használta-e. A fordítás alapján:

most hát Ilmarinen mester tüzes, táltos sast kovácsolt, (...) Táltosmadarát tanítva, szólt hatalmas szárnyasához: Táltosom, *turulmadaram*...(SzI 19:185–186,194–196)

– a mitikus jelentés tűnik valószínűbbnek. A fordító azonban a referenciális jelentés mellett foglalt állást. Meglátásában joggal nevezte turulnak, hiszen a szó maga török eredetű közönséges madárnév, mint a karvaly.³⁴³ Vikár Béla ugyancsak így nevezte a madarat *szép turulom, gyöngymadaram* (VB 19:195–196). Nagy Kálmán griffmadárnak, Rácz István sasmadárnak, de egyszer turulnak is.

A szarvasűzésben megjelenő Óperencia szót többen sem találták helyénvalónak Szente kritikusi közül az etimológiája miatt: az *ober Enns* szó szerkezetre vezethető vissza. Az ugyanebben a sorban megjelenő *Ungon-berken* (Ungon-berken hajt utána, Óperenciát bejárja; SzI 13:149–150) etimológiai szempontból éppúgy kifogásolható lehetne, hiszen Ung és Bereg egykori magyar vármegyék nevéből ered. Az Óperencia mint a magyar népmesék szinte állandó fogalma nagyon is megfelelt a szentei honosító stratégiának.

5.3. A forrás- és célnyelvi szövegek összevetése³⁴⁴

A célszövegeknek a forrásszöveggel való összehasonlító vizsgálata kiemelt nézőpontok szerint történik: a fordítói stratégiákon alapuló pozitív vagy negatív természetű kapcsolatok vizsgálatán keresztül. Az első két Kalevala-fordítás esetében például az a törekvés, hogy a finnugor hálót megteremtsék, ilyen kiindulópont lehet. A forrás- és célnyelvi szövegek összehasonlító vizsgálatára nehéz volt kiválasztani a megfelelő szövegrészt. Választásom végül azokra a szövegrészekre esett, melyek kitüntetett helyet foglalnak el a Kalevalában: az elő- és utóhangra. A kiemelt helyet egyes kiadások külön is jelölték: sokszor csillaggal választották el az első és az utolsó runó többi részétől, de az is előfordul, hogy külön cím alatt találhatóak. Ami a forrásszöveget illeti, mindkettő része a runóknak, és a

³⁴³ SZENTE 2003: 116.

³⁴⁴ A vizsgálatot képező elő- és utóhang finn nyelvű teljes szövegét és magyar fordításait lásd a 3. mellékletben.

bevezető tartalmi összefoglalásban jelezte Lönnrot, hogy bevezető- és zárórészről van szó: *Runo aloitteileikse* és *Loppuruno* címekkel utalva erre.

Azt vizsgálom a következőkben, hogy milyen fordítói olvasat rajzolódik ki a célszövegekből a Kalevala mint eredettörténetet illetően, mennyire foglal el központi helyet a nemzedékről nemzedékre hagyományozódás, valamint azt, hogy a népies vonásokat milyen eszközökkel valósítják meg a fordítók.

5.3.1. Az elő- és utóhang

Amint már említettem, a szövegválasztást az elő- és utóhang eposzban elfoglalt kiemelt helyzete indokolta. A kettő közé, mintegy keretbe ékelődik maga a történet. Mindkettő a dalos történethez való viszonyáról, származásáról szól. Az előhang tulajdonképpen összefoglalva tartalmazza mindazt, amit a szerkesztő Lönnrot elgondolt összegyűjtött anyaga kapcsán. „A dalos előszava” című népi éneket a homéroszi eposzok analógiájára illesztette a Kalevalába.³⁴⁵

Az eposzi előhang az éneklésre való rákészülésről szól, arról a pillanatról, amikor a dalos társat keres az énekléshez. Örömteli rákészülés ez, annak ellenére, hogy már itt felbukkan a nyomorúságos, puszta északi táj képe. A finn eposzban nem találunk olyasfajta hősi harcokat, mint a homéroszi eposzokban. A Kalevala a szó hatalmáról, varázserejéről mesél.

Már az első sor *tekee mieli* ‘kedve támad’ szószerkezete örömteliséget sugall. Nagy Kálmánt kivéve mindegyik fordítónál ez szerepelt az első sorban:

Mind csak azon gondolkom,
egyre azon elmélkedem (NK)

A közöttük levő különbség egy-egy utalószó, határozószó betoldásából adódik és az alliterációk mennyiségéből:

Mostan kedvem kerekedik,
Elmém azon töprenkedik. (VB)

Imhol kedvem kerekedett, eszemben gondolat gerjedt (RI)

Kerekedik *arra* kedvem, mind *azt* forgatom fejemben (SzI)

³⁴⁵ Vö. KAUKONEN 1983: 74.

Barna Ferdinánd az örömteliséget másként fejezte ki:

Hajt a lélek, nagy a kedvem,
Gondolatom unszol engem.

Alliterációk tekintetében – a fordítói és kritikai normákkal foglalkozó fejezet előfeltevéseit alátámasztva – Rácz és Sente járt elől. A finn szövegben a *minun* birtokos esetű személyes névmás is megjelenik. Magyarul részeshatározó esetben levő személyes névmás alkalmazása lenne természetes: *nekem kedvem támad*. Nagy Kálmán az *ént* tette grammatikai áthelyezéssel rejtett alannyá: *gondolkodom*. Ennek az igének a használatával ugyan elvész valami az éneklésre való készülődés örömteliségéből, de a grammatikai cserével – a *kedvem támad* szószerkezet csak a harmadik sorban jelenik meg – természetesebb átmenetet sikerült teremtenie a következő sorok főnévi igenyeihez:

Kedvem támadt énekelni,
jó szívvel beszédbe fogni,
népünk versét mondogatni,
régiek dalát dalolni. (NK)

A finn nyelvben a főnévi igenévnek több formája is van. Átmeneti szófajként kifejezhet akár cselekvést is, és a hozzá kapcsolt birtokos személyjelen keresztül utalhat a személyre, esetünkben *lähteäni, saa'ani*, ahol a *-ni* első személyű birtokos személyjel. A finn nyelvben gyakran használt főnévi igeneves forma a 3. infinitívusz, melyhez helyhatározóragok kapcsolódhatnak: *laulamahan, suoltamahan, sanelemahan*. Ezt az alakot magyarra főnévi igenévvel lehet fordítani, ahogyan Vikár, Nagy, Rácz és Sente teszi: *énekelni, dudolni, fujni* (VB), *énekelni, mondogatni, dalolni* (NK), *énekelni, mondani, regélni* (RI), *énekelni, dalolni* (SzI), vagy a személyjeles főnévi igenévvel: „*fognom dalhoz, énekléshez*”, „*kezdenem a regéléshez*” (BF).

A finn nyelvnek a magyarnál szintetikusabb jellegére mutat a birtokos személyjellel ellátott passzívumos partícipium partitívuszos (részelő esetben levő) formája. Ezzel egy időhatározós mellékmondatot lehet gyakorlatilag egyetlen szóba – az igébe sűríteni: *yhtehen yhyttyämme = sen jälkeen kun yhyimme yhtehen* (az után, hogy mi összegyűltünk); *kahta'alta käytyämme = sen jälkeen kun me kävimme kahta'alta* (az után, hogy mi kétfelől jöttünk). Sente Imre határozói igenévvel tartotta meg a finn szöveg sűrített szerkesztésmódját:

együttlétre *egybegyűlve*, kétfelől közel *kerülve*. (SzI)

A többiek grammatikai felbontáshoz folyamodtak: a kifejtett mellékmondatos formát használták. Barna Ferdinánd fordítása a legpontosabb, ami a grammatikai felbontást illeti:

Miután most összejutánk,
Szerte hosszan jártunk után. (BF)

Vikár Béla és Nagy Kálmán a *most* határozószóval egyidejűséget feltételezett a fő- és mellékmondat között:

Most hogy újra összejöttünk,
Két felől ide kerültünk. (VB)

mert *most* megint összegyűltünk,
megérkeztünk messze földről. (NK)

A forrásnyelvben az egyidejűség kifejezésére a *participiumos* forma helyett egy 2. infinitívuszos formát találunk: *yhýessämme* és *käy'essämme*. Ez az egyidejűség azonban egyáltalán nem zavaró a célszövegekben. Sőt, sokkal inkább alkalmas az időtlenség kifejezésére.

A szóhasználat terén Vikárnál már itt tetten érhető az archaikus és népi nyelvi szavak használata. Barna 1871-es fordításában is megtalálható a *korács* szó, Vikárnál ezt a *játom* szó³⁴⁶ előzi meg, ami Barnánál *játszó-társ*. Erre utalhattak Nagy Kálmán és Vikár kritikusai is, amikor az avított szóhasználatot kifogásolták. Nagy hű maradt fordítói elveihez, miszerint ő egyszerű, köznyelven írt Kalevalát kívánt az olvasók elé tenni. Fordításában a *veikkoseni* és *kasvinkumppalini* az 1970-es évek köznyelvének megfelelő *jó barátom* és *gyermekkori társam*. Rácz István a *hű pajtásom* mellett a hangulatában archaikusabb *vélem serdült vérem* szószerkezetet is használta. Sente Imre ugyanígy járt el: *fivérem* és *vélem egyívású vérém*.

Ugyancsak a problémás szavak sorába tartoznak a *sukuvirttä* 'nemzetiség, törzs, atyafiság, család + ének, dal' és *lajivirttä* 'faj, fajta, osztály + ének, dal'. Az öt fordításban más-más megoldást találunk. Barna Ferdinánd nagy valószínűséggel félreérthette a *lajivirttä laulamahan* sort, s így válhatott belőle *hadak sorát levezetnem*. A gondolatritmus következő (vagyis az előző) sora azonban megfelelő: *nemzetségdalt énekelnem*. Vikár fordításában a két sor:

³⁴⁶ A 2007-es szemelvényes kiadásban Voigt Vilmos a válogatás mellett szövegjavításokat is végzett. A Vikár által használt *játom* és *korácsom* szavakat *társamra* és *pajtásomra* cserélte. Ezenkívül szórendbeli javításokat eszközölt és a hosszú-rövid magánhangzókat napjaink helyesírásához igazította.

Nemek nótáit dudolni,
Fajok énekeit fujni.

Nagy Kálmán az 1960-as és az azt követő évtizedek Romániájának talán leggyakrabban használt szavát iktatta be:

népünk versét mondogatni,
régiek dalát dalolni.

Gáspár Sándor, már említett 1977-es tanulmányában, ezt a megoldást kiemelten jónak tartotta. Rácz és Sente megoldása „eposzibb” hangulatot teremtett az eddigieknél. A nemzetség, nemek és nép dalai, éneke és nótái helyett jelentésfelcseréléssel az *ősi mondák, régi regék* (RI) vagy a *régvalók és ősi dolgok* (SzI) szószerkezetek használata az eredettörténet megkívánta ősiséget húzza alá.

A folytatásban az éneklés rituáléjának lehetünk tanúi, ahogyan egymással szemben, egymás kezét fogva, egymás történetébe kapcsolódva kezdenek a történetmesélésbe.

Honnan származik az ének és a történet? Erről szólnak a következő sorok. Az ige és a hozzá kapcsolódó vonzat megválasztása a különböző fordítói olvasatokról árulkodik: a hősök teremtette történetről és a történet teremtette hősökről egyaránt szó esik a magyar szövegekben. Nagy Kálmán *szót szerez, verset vesz valamin*, majd a szereplők teremtette történetre fókuszált. Barna Ferdinánd, Rácz István és Sente Imre bemutatta, miről és kiről is szól az ének, majd ezzel összhangban a történet teremti saját hőseit.

Rácz és Sente szövegében az egyik gondolatpárhuzam felcserélődik, de éppen a paralelizmus sajátosságából fakadóan ez a szöveg egésze szempontjából lényegtelen. Mindkét fordító többször is élt ezzel a lehetőséggel.

Vikár Béla pedig köztes megoldáshoz folyamodott: ő is verset vesz, szót szerez, így a történet eredetként és a valakiről/valamiről éneklésként egyaránt értelmezhetőek a sorai, majd a következő szereplőbemutatásnál Nagy Kálmánhoz hasonlóan a szereplők maguk lesznek a történet teremtetői. A forrásszöveg *-lta* ablatívuszi ragja a történet teremtette hősök értelmezést húzza alá. Hiszen ha valamiről, valakiről szólna, akkor *-sta* elatívuusi rag szerepelne.

A továbbiakban újra felbukkan a nyomorúságos északi táj képe, azonban csak Sente Imre használt negatív töltetű melléknévet: *kopár*. Rácz Istvánnál *kies* a táj, Nagy Kálmánnál *messzi* a föld, a többiekénél pedig egy semleges értelmű főnév fordul elő melléknév nélkül: *mező, térség, rét*.

A nemzedékről nemzedékre hagyományozódás érzékeltetésére Szent Imre a Barna Ferdinándéhoz hasonló megoldást választott, az *íperedő* melléknévi igenévvel egy kis archaizmust is csempészve a szövegbe: *a növekvő ifjúságban, fejledező ivadékban (BF) – íperedő ifjúságot, növekedő nemzedéket (SzI)*. A mindenki által ismert történet továbbélése csak így valósítható meg: ha hallják és az újabb nemzedéknek is megtanítyák. Rácz Istvánnál kissé erőltetett az alliteráció, olyan érzést kelt az olvasóban, mintha a szóválasztását felülírná az alliterációra való törekvés: *serdülők serény serege*.

A hagyományozódáson, a nemzedékről nemzedékre öröklődésen túl mindig újabb és újabb történetek „teremhetnek” a dalos számára: a természet adja át, ajánlja fel „termését”. Ebben a részben az igék helye szabja meg a fordítások egymástól különböző ritmusát. A forrásszövegben egy particípiumos alakot találunk, az ún. *agenttipartisiippi* alakot, a sorok végén:

ongelmoita *oppimia*:
tiehesta *tempomia*,
kanervosta *katkomia*,
risukoista *riipomia*,
vesoista *vetelemiä*,
päästä heinän *hieromia*,
raitiolta *ratkomia*,

Ennek a particípiumos alaknak általában az a jellemzője, hogy aktívumos alak, és egy olyan cselekvő/ágens kapcsolható hozzá, mely genitívuszban áll. Ebben a részben azonban nincs genitívuszos alak, nincs ágens, nem tudjuk, ki végzi a cselekvést, vagyis ez a forma a személytelenítés eszközévé válik. Magyarul grammatikai felbontással fordítható, ha jelen van az ágens, az *általa* végzett cselekvésre utalva. Ágens hiányában múlt idejű melléknévi igenév merülhet fel lehetőségként. Érdekes módon a fordítók egyike sem élt ezzel a lehetőséggel. Barna Ferdinándot kivéve a magyar szövegekben csak múlt idejű, első személyű igéket találunk. Barna a múlt idejű formát határozói igenévvel váltogatta, valamint az ige helye is változik, megtörve ezzel a szöveg ritmusát:

Tépegetve az utfélről,
Szaggatva a hangafúról,
Bokrokról is *tépegettem*,
Fák gallyáról *tördelgettem*,
Dörzsölgettem fűfejekről,
Felszedtem az utszélekről.

Rácz István és Szente Imre végig megtartotta a főnév + ige szerkezetet, az emiatt kissé monotonná váló szöveget az alliterációk teszik dinamikusabbá:

útak szélén *szedegettem*, hanga közül *húzogattam*,
bozótokból *bontogattam*, cserjésekből *csipegettem*,
füvek fejéből *fosztottam*, keréknyomról *kerítettem* (RI)

gyalogúton *gyűjtögettem*, hangafű közül *halásztam*, csalitosbul *cserkészgettem*, bozotosbul *bontogattam*, fúkalászrul *fejtegettem* (SzI).

A másik két fordítás dinamizmusát az ige helyének megváltoztatása biztosítja. Nagy Kálmánnál az ige akkor került át a sor elejéről a végére, amikor gyakorító igére vált át:

szakítottam útnak **szélén**,
téptem hangafüves **téren**,
bokor-ágról *bontogattam*,
hajló vesszőn *hajtogattam*,
fű fejről *fejtegettem*.

Ugyanakkor igyekezett a helyhatározó–állítmány alliteráló párost érvényesíteni. Csak a negyedik sorban alliterál az állítmány a helyhatározó jelzőjével. Vikár szövegében a helyhatározó és a hozzá kapcsolódó jelző vagy a jelző–állítmány párosa alliterál, és – hűen a fordító által is felvállalt elvekhez – a sorvégi rím működik szövegszervezőként, az ige is ezért került az utolsó gondolatpárhuzamban a sor végére:

Téptem őket útmentiben,
Szakítottam **hangás helyen**,
Tördeltem a törpe fákról,
Gyűjtöttem a **gyöngye ágról**,
Fűszálakról **leszemeltem**,
Falunk útján **fölemeltem**.

A fentebbi részt bevezető sorokban Szente és Rácz az archaikusabb *vettem* és *szereztem* igéket használták, mellyel csatlakoztak a vikári és Nagy Kálmán-i olvasathoz, miszerint a történet teremti a hősöket. Az említett helyen Vikár egy magyarul meglehetősen idegenül hangzó szerkezetet használt: *több tanultam búvmondás is*, mely a *tanultam* melléknévi igenév és a gondolatpárhuzam előző sorában megjelenő *vannak* összekapcsolása

miatt kelt idegen hatást. Ez egy olyan szerkezet, amely miatt – 1890-es műhelytanulmányában – éppen Barnát bírálta nagyon is keményen.

A folytatásban, a növények mellett, a természeti jelenségek is kiveszik részüket a történetteremtésből, a dalszerzésből. A részletből kikerekedő dal és dalos viszonya a már korábban elmondottakat egészíti ki: nemcsak a fagy, a szél, a tenger megénekléséről van itt szó, a természet nem csupán ihletforrásként (Barna Ferdinánd és Szente Imre) vagy tanítóként (Rácz István) működik közre, hanem akár teremtőként (Vikár Béla és Nagy Kálmán) is:

Dalt sugalt a fagy is nekem,
Dal hult alá az esőben,
Másokat a szelek hoztak,
Tengerhabok azt hajtottak,
A madárcák gazdagíták,
Fák teteji gyarapíták. (BF)

Fagy csípése dalt fakasztott, ritmusra dobolt a zápor; más zenéje volt a szélnek, hangja más futó haboknak, szó lett szárnyak lebbenése, monda lombok moccanása. (SzI)

Téli hideg is tanított, zúgó zápor nótát zengett,
szellő szárnyas szókat súgott, hullám habja dallal zúgott,
füsti fecske is ficsergett, vén fenyő fújt vidám verset. (RI)

Rácz Istvánnál a játékosságot szolgálni akaró vendégszöveg – Móra Ferenc *Zengő ábécéjéből* – megtöri a ritmust, és magas hangrendjével is kiugrik a szövegből.

Nagy Kálmán megoldását a többi fordítás viszonylatában a legsikerültebbnek tartom:

Dalaimat fagy dalolta,
versemet eső üzente.
Hozta hozzám szél a verset,
hajtogatta tenger habja;
a madár is mondogatta,
fák levele fújdogálta. (NK)

Az alliterációk természetessége, a mély és magas magánhangzók arányának kiegyensúlyozottsága, a gyakorító igék használata olyan játékoságot biztosít ezeknek a soroknak, mely az éneklés örömteliségét húzza alá. Az eposzkezdő sorok ismeretében akár kompenzációnak is tekinthető.

Nagy közvetlen elődjéhez hasonlóan értelmezte ezt a részt. Vikár szövegében azonban a rímre való törekvés itt nem más, mint rímkényszer – különösen a második paralelizmusban:

Dalt nékem a fagy is mondott,
Éneket az eső ontott,
Más dalaim szél terelé,
tenger habja hozta elé,
A madár is szókat szerzett,
Fák teteje varázsverset. (VB)

A megszerzett, megteremtett dal birtokba vétele, megmutatása és az elraktározás egy későbbi mozzanata vagy újra elrejtése az elő- és utóhangban a költői képek szintjén szorosan összekapcsolódik. Az alábbi táblázat ezeket a mozzanatokat ragadja meg:

A dal	birtokba vétele	megmutatása	elraktározása	
	<i>Göngyölegbe</i> kötözetem	Felbontsam-e a <i>nyalábot</i> , Felbontsam-e rajt' a <i>csomót</i> ?	Dalaimat egy <i>tekercsbe</i> , <i>Göngyölegbe</i> kötözöm be	BF
	<i>Göngyölítém</i> egy <i>gumóba</i> , Csavarítám egy <i>csomóba</i>	Fölfejtsem-e <i>gumóm</i> bokrát, Megoldjam-e <i>csomóm</i> csokrát?	<i>Gombolyagba</i> kötöm kótám, <i>Csomóba</i> csavarom nótám	VB
	Egy <i>csomóba</i> csombolygattam, <i>gombolyagba</i> gombolygattam	bontsam ének <i>gombolyagját</i> , megoldjam-e a <i>csomóját</i> ?	versemet <i>csomóba</i> gyűjtöm, <i>gombolyagba</i> gombolyítom	NK
	Mind a szót <i>fonálra</i> fűztem, <i>gombolyagba</i> göngyölgettem	gurítsam ki <i>gombolyagom</i> , bontsam fel <i>fonalam</i> bogját?	Verssem <i>fonalát</i> felszedem, <i>gombolyagba</i> göngyölítém.	RI
	Kincsem <i>kévébe</i> kötöttem, <i>gombolyagba</i> göngyölgettem	Oldjam-é <i>bogát</i> batyumnak, csomagom <i>csomós kötését</i> ?	Verssem <i>göngyölegbe</i> gyűjtöm, <i>gombolyagba</i> gombolyítva	SzI
A dal helye	Ahová	Ahonnán	Ahová	
	Betevém ott <i>rézládába</i>	<i>Dalszekrényem</i> kinyísam-e, <i>Verses ládám</i> feltárjam-e?	<i>Csontládám</i> legbelsejébe	BF

	Rejtettem a <i>rézvékába</i>	Föltáram-e <i>dallos táskám</i> , Kinyissam-e <i>verses ládám</i>	Csontkamra mögé lecsukom	VB
	<i>rézládába</i> rejtegettem	<i>dalos ládám</i> megnyissam-e, öntsem-e ki <i>verses vékám</i>	csontos zárákkal bezárom	NK
	<i>rezes ládámba</i> rejtettem	Nyissam kedves <i>kin-csesládám</i> , tárjam fel tarka tetejét	csontos záram mögé csukom	RI
	<i>Rézládámba</i> rekkentettem	Nyissam <i>szekrényét</i> <i>szavaknak</i> , <i>kincses ládáját</i> daloknak?	Csontlakat mögé becsukva	SzI
A rejtek	Ahová	–	Ahová	
	Onnan a <i>csűr údarára</i>		Teszem <i>kamrá</i> m rejtékébe	BF
	El is tettem <i>csűrhéjába</i>		Csomót <i>csűr híjába</i> dugom	VB
	<i>kamra padlására</i> tettem		<i>kamra padlására</i> küldöm	NK
	<i>csűr teteje</i> alá tettem		kiviszem <i>kicsi kamrámba</i>	RI
	<i>szárító padomra</i> szórtam		rakom <i>pajta padlására</i>	SzI

A táblázatból kiolvasható, milyen mértékben törekedtek következtetésre a fordítók. A szövegek tanúsága szerint Nagy Kálmán és Rácz István a legkövetkezetesebb: *csomó* és *gombolyag* Nagynál, *fonál* és *gombolyag* Rácznál. A legkövetkezetlenebb pedig Barna Ferdinánd – a *göngyöleg*, a *nyaláb* és a *csomó* váltakozva jelenik meg, valamint Szente Imre, aki a *kévét* és a *gombolyagot* a *boggal*, *kötéssel* és *göngyöleggel* váltakoztatta. Vikár Béla valahol a kettő között helyezkedik el: a dal megmutatásánál a birtokba vételkor is használt *gumó* és *csomó* jelenik meg, csak az elraktározás pillanatában váltja fel a *gumót* a *gombolyag*.³⁴⁷ A forrásszöveggel való összevetésből pedig az derül ki, hogy a finn szöveg sem következetes a dal birtokba vételének, megmutatásának majd újbóli elraktározásának képi leírásakor. A *kerä* 'gombolyag' és *sommelo* 'csomó' az előhangban fordul elő, az utóhang már csak az előbbit használja. Ami a rejteket illeti, ugyanazt a *parven pää* 'csűr, szárítópád eleje' szó szerkezetet találjuk mindkét részben, a célszövegek – a Vikár- és Nagy-szövegek kivételével – lemondanak a következetességről.

³⁴⁷ A 2007-es szemelvényes kiadásban erre a következtetlenségre Voigt Vilmos is figyelte, így jelezte is ezt kigyomlálni, és már az első sorokban a *gombolyaggal* cserélte fel a *gumó* szót.

A csontládába (BF) vagy éppen -kamrába (VB), esetleg csontzárral (NK, RI) vagy -lakattal (SzI) lezárt dal utóhangbeli újbóli megszólaltatása négy sorban a dal és a dalos viszonyáról árul el sokat. A paralelizmus hangsúlyozására Rácz Istvánt kivéve –

csak ha csontzáram kinyitom, torkom tágasra kitárom,
fogaim sorát felbontom, makacs nyelvem megmozdítom. (RI)

– mindenki hasonló szerkezetet használt. Vikár és Sente szövegében a *nélkül* névutó ismétlődik, Nagy Kálmánnál pedig a *míg* kötőszó:

Csontom megrendülte *nélkül*,
Állam szétterülte *nélkül*,
Fogam forгатása *nélkül*,
Nyelvem nyargalása *nélkül*. (VB)

csontok csattogása *nélkül*, állkapcák kopása *nélkül*, fogak futtatása *nélkül*, nyelvnek nyargalása *nélkül*. (SzI)

míg a csontom meg nem indul,
míg az állam meg nem mozdul,
míg a fogam ki nem fordul,
míg a nyelvem meg nem perdül. (NK)

Ami mindannyiuknál közös, az a párhuzamos mondszerkesztés: birtokos személyjelű főnév + első személyű ige (RI), birtokos személyjelű főnév + főnevesült ige + névutó (VB, SzI), kötőszó + birtokos személyjelű főnév + igeikötő + tagadószo + ige (NK).

Barna Ferdinándnál a névutós és a kötőszós szerkezet egyaránt megtalálható. A negyedik sorban azonban mindkettőtől eltért:

A csontnak megingta *nélkül*,
Államnak szétnyilta *nélkül*,
Míg fogaim szét nem válnak,
Nyelvem át a gáton nem hat. (BF)

A célszövegekben rendkívül erőteljes a személyre való utalás vagy a főnévhez kapcsolt birtokos személyjel, vagy pedig a rejtett alany, az ige első személyű formája révén. Ez alól egyedül az utolsó Kalevala-fordítás a kivétel, valamint – az első sor erejéig – Barna Ferdinándé. Sente ugyanis nem használt semmilyen nyelvtani formát, mely személyre utalna. Ez a

személytelenség – a főnevek birtokos személyjel nélküli egyes vagy többes számú genitívusának használata – a forrásszövegre is jellemző:

ilman luien lonsumatta,
leukojen leveämättä,
hammasten hajoamatta,
kielen keikkelehtämättä.

A forrásszöveg az ismétlődő sorvégi 3. infinitívusz abesszívuszi formájával – melynek jelentése 'ige + nélkül' – is utal a paralelizmusra, a négy sor összetartozására.

Az előzőek ismeretében a dal és a dalos kapcsolata tehát kétféle lehet: a forrásszövegben és Sente Imrénél a dal irányítja a dalost, a többi célszövegben pedig a dalos az, aki irányítja a dalt, annak megszólalását.

De milyen is ez a megszerzett, megtanult dal?

Barna Ferdinánd és Nagy Kálmán megoldásában egyszerűen jó, mely melléknév a dal eredetéből kiindulva túlságosan is súlytalan. Szenténél *szebbnél szebb*, Rácznál *ékes vers*, Vikár Bélánál pedig az énekelt történet a dalok legjava:

Dalaink javára gyujtsunk,
Legis-legszépiből nyújtsunk.

A paralelizmus második sorában az igeválasztás nem a legszerencsésebb, mivel az ige tárgyat kíván, ami nincs, ezért befejezetlennek hat a sor. A végímre törekvés miatt kényszerült Vikár ismét ragímet használni.

Az utóhang legfigyelemreméltóbb része az éneklés befejezésének mozzanatát kifejező hasonlat. A dal maga veszít erejéből, elfárad, akárcsak a ló, a kasza, a folyó vagy a tűz. Ez utóbbi akkor, ha egész éjen át égett. Ebben a fordítók is egyetértettek, a különbség ismét a szórendből és az igeválasztásból adódik. Rácznál nagyon plasztikusan *lustán lobog*.

A forrásszöveg ló-hasonlatának *Hevonenki hengähtävi,/matkan pitkän mentyänsä* sűrített mondatszerkezete a két cselekvés egymásutániságára utal. A mentyänsä pontos grammatikai felbontása *sen jälkeen, kun se on mennyt*: az után, miután ment. A ló vagy egyes fordításban *csikó* (NK) akkor fárad el, miután hosszú utat bejár.

A víz- és a kaszahasonlat feltehetőleg problematikusabb volt a fordítók számára. Csak Nagy Kálmánnál és Sente Imrénél gyengül és csorbul a kasza, amikor nyári szénát kaszál vagy lassul le a folyó, amint kanyargós szakaszhoz ér.

Rácz István logikusságra törekedett: ha a ló és a tűz hosszabb ideig tartó cselekvés következményeként vesztett erejéből, akkor a vízzel és a kaszával is így kell történnie:

kemény kasza is kicsorbúl, szénát mire mind levágja,
lassúbb lesz a víz folyása, medrét mire mind bejárja. (RI)

Vikár Béla hasonló megoldást választott, a kaszához kapcsolt ige: *metél* azonban nem a legszerencsésebb, mivel kaszával nem lehet metélni:

Lám kicsorbul a kaszaél,
Nyáron át, ha szénát metél;
Meghalkúl a víznek útja,
Folyótorkolathoz jutva. (VB)

Barna Ferdinánd hasonlóan indított, azonban a víz esetében olyan képet használt, mely éppen a dinamizmusra, a gyorsaságra asszociál:

Elvásik a vas is maga,
Ha sok szénát kaszált vala,
Víz tömeg is alázuhan,
Vízesésnél a folyóban. (BF)

Az általa használt kép akár a következetességre törekvésnek is lehet a jele. Ugyanis ezt követően is találkozunk a dal–víz párhuzammal, melyben a víz zuhatagként jelenik meg:

Még maga a zuhatag sem
Adja a vizét ki egészen,
A jó dalnok se fogja mind
Sorba zengni a dalait. (BF)

A forrásszövegben a párhuzamot a két gondolatritmus hasonló szerkesztésmódja is erősíti:

Eipä koski vuolaskana
laske vettänsä loputen,
eikä laulaja hyväinen
laula tynni taitoansa.

A már idézett Barna Ferdinándon kívül a fordítók is erre a párhuzamosságra törekedtek:

*Nincsen olyan bő zuhatag,
hogy a vize mind lefolyna,
nincs olyan jó énekmondó,
ki elmondjon minden verset. (NK)*

*Nem hányja el minden habját bőven zuhogó zúgó sem,
nem mondja el minden versét ékes száju ékes sem. (RI)*

Folyó bármi bőven árad, végsőkéig vizét *nëm adja; bármilyen dërék a dalnok, készletét ki nëm meríti. (SzI)*

Rácznál a tagadószo ismétlése a sorok primitív összecsengéséhez vezetett, de ez inkább aláhúzza a párhuzamosságot. Vikár a párhuzamos szerkesztésmód helyett ismét a végrímes megoldáshoz folyamodott:

*Zúgó is, bár dúsabb fajta,
Vizét fogytig le nem hajtja,
Dallos, noha nem az alja,
Mind, a mit tud, el nem dallja. (VB)*

Míg az előhang többnyire az énekekre, a dalra összpontosít, az utóhang az énekesre – annak családjára, származására.

Mit is tudunk meg erről a dalosról?

A dalos szegény, árva, szülei korán elhaltak, mostoha nevelte, már fiatal korában is sokat szenvedett. A dalt, az éneket azonban még gyermekkorában tanulta: otthon, a családi házban, az anyjától, az apjától és a rokonoktól. A családban öröklődő énektudás, a közös emlékek felidézése, azok átöröklése az összetartozás jele. Ez lesz hangsúlyossá a szülő anyja és mostoha, valamint az ösztönösen otthon tanult ének és az iskolában szerzhető tudás ellentétbe állításával is. Bár ez utóbbiban a névtelen énekes a tanult olvasóhoz is szól, mintegy bocsánatot és megértést kérve az ének egyszerűsége miatt. Nem véletlenül. Hiszen a dalos származásának azt kellett bizonyítania, hogy az elmondott történet nem iskolában tanult, hanem egyszerre ösztönös és az elődöktől „örökölt”, generációról generációra szálló közös tulajdon – a kollektív tudat része.

Az egyszerű dalos és az elit értelmiség közötti ellentét Vikárnál, Rácznál és Szenténél a *dalos* és a *tudós(abb)* ellentéte, míg Barnánál és Nagynál a *dalos* és a *nagyurak* ellentétévé vált. Nagy Kálmán szövelezésének

értelmezésekor nem vonatkoztathatók el a fordítás születésének idejétől, valamint attól a tényről, hogy ez az a fordítás, melyben a *nép* főnév a legtöbbször megjelenik. Az 1960-as évek kommunista Romániájában az értelmiséget vagy a tudóst nem lehetett az egyszerű dalossal vagy a néppel ellentétbe állítani. Nem lehettek egymás ellenségei. A nép egyedüli ellensége a nagyúr lehetett.

Az utóhang utolsó tíz sorának magyar szövegváltozatai nem mások, mint a fordítók összegző olvasatai – a Kalevala műfaját, ezen túlmenően pedig a nemzeti/népi eposznak a társadalmi, kulturális részrendszerben betöltendő feladatát illetően.

Barna Ferdinánd a névtelen énekes feladatát határozta meg, mely nem más, mint a jövő dalosának utat törni, vagyis a hagyomány továbbvitele. Vikár Béla és Rác István is ezt tartotta a dalos feladatának. Ehhez kapcsolták hozzá az átörökítés fontosságát az újabb nemzedékre. Nagy Kálmán fordításában az új, esetleg jobb énekes útja nem csupán egy dalos, és rajta keresztül egy nemzedék, hanem egy népnek és nemzetnek válik új útjává. Sente Imre pedig magát a dalt helyezte a középpontba, az új út a dalon és az anyanyelven keresztül válik a jobb dalos és az új nemzedék útjává.

5.4. Összegzés

A célszövegek egymással és a forrásszöveggel való összevetését az általánosabb formai sajátosságok, valamint a személy- és földrajzi nevek vizsgálata mellett az elő- és utóhangon végeztem el. Ez utóbbin keresztül azt vizsgáltam, hogy milyen fordítói olvasat rajzolódik ki a magyar szövegekből a Kalevala mint eredettörténetet illetően, és hogy ezzel összhangban milyen mértékben foglal el központi helyet a nemzedékről nemzedékre hagyományozódás, valamint a népies vonások hangsúlyozása.

A vizsgálat után összegezzük, hogy a szövegek hogyan viszonyulnak az előző fejezetek végén megfogalmazott elvárásokhoz: megfeleltek-e azoknak vagy más eredményre vezettek.

Az első fordító, Barna Ferdinánd szövegével szemben támasztott elvárások nem igazolódtak be. A célkitűzéseiben megfogalmazott stratégiákat, hogy finnugor fogalmi hálót teremtsen, csak a kiadás végén található jegyzetekben érvényesítette, magában a célszövegben ritkán. Fordításában vannak jó megoldások, azonban legtöbbször nem következetes ezek végigvitelében. Különösen a paralelizmusokban érhető tetten ez a fajta következetlenség, főleg, hogy többször is él a kihagyás módszerével. Félrefordítás alig található a szövegben, a magyartalan szerkezetek vádja pedig éppúgy

vonatkozatható – a Barnát ezek miatt is bíráló – fordító-utódra, Vikár Bélára is.

Annak az elvárásnak, hogy a forráskultúrára utaló elemeket csak akkor tartja meg, ha valamilyen módon a magyar kultúrához kapcsolhatóak, nem felelt meg a fordító. Maga a szöveg inkább a megmutatást vállalta fel, semmint a magyarrá tevést.

Vikár szövege mindenben megfelelt elvárásainknak. Célkitűzéseiben Barnához hasonló elveket fogalmazott meg, de műhelytanulmányaiból egy Barnánál sokkal tudatosabb fordító képe rajzolódik ki. A célnyelvi olvasót szem előtt tartó stratégiája végrimes és a felező nyolcas sorokban tördelt fordítást eredményez. Azonban különösen a végrímre törekvése sokszor magyartalan megoldásokat vagy kénrímekeket eredményezett. Szövege népiességét és archaikusabb voltát a magyar népköltészetből és a dialektusokból egyaránt merítő szókinccsel érte el. A magyar befogadóhoz még úgy hozta közelebb a szöveget, hogy a legtöbb idegenséget hordozó forrásnyelvi neveket lefordította vagy hangalakilag a magyar nyelvhez igazította. Azt is láttuk azonban, hogy ez a módszer sokszor éppen a magyar olvasó szempontjából rossz megoldásokhoz vezetett.

Az eposz műfaji követelményeihez – például, hogy valamiféle ősiségre kell utalnia – az első két fordítás a (cél)nyelvi regiszter megválasztásával idomult. Sőt, sokszor rá is licitáltak a forrásnyelvi szövegre a sok archaizmus használatával. Tisztában vagyok azzal, hogy az első két fordítás majd száz évvel ezelőtt készült, de a korabeli nyelvhasználathoz képest is tartalmaznak archaizmusokat.

A Nagy-szöveggel szemben támasztott elvárások részben beigazolódtak. Nagy Kálmán köznyelven megszólaló Kalevalája az 50-es és 60-as években már-már dogmatikussá vált „formai hűségét” igyekezett megvalósítani. Több mint fél évszázad után az újrafordítást felvető legfőbb okok egyike éppen a Vikár-fordítás nyelvének az elavulása volt. A köznyelvű és archaizmusoktól mentes magyar szöveg a Vikár Bélától teljességgel eltérő koncepcióról árulkodik. Nagy a kor fordításról vallott felfogásához hűen megtartotta a forrásnyelvi neveket. Ez az olvasóban akár a folyamatos idegenségérzet fenntartásához vezethet, azonban a konkretizálással a magyar olvasónak próbált – az idegenségérzet ellenére is – megmutatni egy másik kultúrát, esetünkben a finnt. Magyar szövege ebből a szempontból forráskultúra-központú. A megmutatás leghangsúlyosabban az utolsó sorokban jelenítődik meg. Az utóhang záró sorai a Kalevalának a finn nép, nemzet életében betöltött meghatározó szerepéről szólnak.

A fordítás megjelenési helye és a fordító személye egyaránt illethető az erdélyi jelzővel, és bár a fogadtatásban erre utaltak, a Nagy Kálmán-i szöveg nyelvhasználata ezt nem támasztotta alá.

Rácz István szövege csak részben felelt meg az elvárásoknak. Rácz fordításában az alliterációkat tartotta igazán fontosnak. A tudatosan felvállalt fordítói koncepció – az alliterációgazdagság hangsúlyozása – sikeresen megvalósult. Azonban szövegében – Vikár végrímes megoldásához hasonlóan – az alliteráció sokszor szövegszervezőként működik, ami a célszöveg természetességének rovására megy. Nem csupán azért, mert alliterációk számában az eredetit is felülmúlja, hanem mert a fordításban sokkal több melléknevet kénytelen használni, mint az eredeti.

A megmutatásra vonatkozó elvárásnak nem felelt meg a szöveg. Ez a fordítói intenció kimerült a „kalevalai” illusztrációk kötetbe illesztésében.

A három utolsó Kalevala-fordító a köznyelvűséget tartotta szem előtt. Rácz és Szente nem archaizmusokkal, hanem a használt – archaikusnak ható, de köznyelvi – mellék- és főnevekkel vagy a köznyelvtől eltérő ragváltozatokkal – *-rul*, *-rül* – idomultak a műfaji elvárásokhoz, a népi eposz támasztotta követelményekhez.

A Szente Imre szövegével szemben támasztott elvárások részben igazolódtak. A kifejezetten magyar kultúrkörhöz kötődő fogalmak beiktatásával valóban célkultúra-központú szöveget teremtett. A honosító módszerrel Szente részben visszatért a Vikár Béla-i hagyományhoz. Azonban meglepő módon formailag nem honosított. Nagy Kálmán szövege után ez az a szöveg, mely formailag legközelebb áll a finn szöveghez. A forrásnyelvi alakokat megtartó tulajdonneveken keresztül a megmutatás is érvényesül benne. Szente az eposz szellemiségét igazította a magyar kultúrához. A beiktatott vendégszövegek révén mindenképpen más lett ez a Kalevala, mint a korábbiak. Formabontó újítása: a prózaszerű szöveg – mely megtartja az eredeti ritmust – pedig a szöveg olvashatóságának igen jó szolgálatot tesz.

Az utolsó két fordítás tehát – hűen az elő- és utószavakban, műhelytanulmányokban vállalt fordítói stratégiákhoz – Vikár nyomdokain haladnak és célkultúra-központúak.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Kalevala teljes magyar fordításainak szövegszintű és fogadtatásbeli vizsgálata után lássuk, hogy az előszóban megfogalmazott hipotézisek mennyiben állják meg a helyüket, illetve mennyiben módosulnak.

A teljes fordítások vizsgálatában az Itamar Even-Zohar többrendszerűség-elméletéből kinövő leíró fordítástudományt használtam elméleti keretként. José Lambert táblázatából kiindulva vizsgáltam meg azokat a viszonyokat, amelyek a fordítások fogadtatására hatással lehetnek: a forrásszöveg és a célszövegek létrejöttének kontextusát – a szerkesztő/alkotó Lönnrot és a magyar fordítók stratégiáit a szövegek létrehozásában.

A fordítókhoz kötött, a magyar Kalevalák fogadtatását vizsgáló fejezetek végén olyan előfeltevésekből indultam ki, melyekre az utolsó fejezetben a szövegszintű elemzést alapoztam.

Barna Ferdinánd és Vikár Béla Kalevala-fordításai a célkultúrában a hiányzó magyar eposz okozta űr betöltését tartották szem előtt, a nyelvrokonságból kiindulva, a finnugor hálón belül. Mindketten arra próbálták rámutatni, hogyan is lehetne a finnugor rokonság jegyében a finn eposzból kölcsönvett eszközökkel létrehozni a magyar nemzeti nagyelbeszélést. Hogy ez nem sikerült, annak több oka is volt. Az egyik ok, hogy a 19. század végén a magyar többrendszer központja már nem az eposz műfajában látta a nemzeti nagyelbeszélés megvalósíthatóságát, ezzel párhuzamosan pedig az irodalomszervezés központi figurái számára a Barna Ferdinánd által csak a jegyzetekben felkínált finnugor háló és fogalmi keret valamiféle rezervátumszerű helyet mutatott az európai makrorendszerben. A felkínált modell egyfelől a *finn eposz 19. századi gyors világirodalmi központba kerülésére* alapozott – sikertelenül –, a finnugor háló megeremtésére tett kísérleten keresztül pedig *a két nyelv rokonságára*. Barna célkitűzése azonban a túlságosan is egyedítő és a finnugor hálón belül a magyar mitológiát rekonstruáló törekvésen bukkott el.

Vikár Béla, fordításán keresztül, amint az a fordító műhelytanulmányaiból és a fogadtatásból is kiolvasható, leginkább a műfaji modellt látta a Kalevalában. Ezen túlmenően pedig olyan alapot, melyen a finnugor háló megteremthető lehet. Átültetésének 1930-as évekbeli és azt követő sikere, valamint központba kerülése több tényező együttállásának volt köszönhető. A fordító Vikár kitűnő irodalompolitikai érzékkel választotta ki Kosztolányi Dezsőt az 1935-ös kiadás bevezető esszéjének megírására akkor, amikor a nyelv/néprokonság gondolata rendkívül népszerű volt és a finnugor mozgalmak, a magyar–finn személyes és félhivatalos kapcsolatok hivatalos, *Magyarország és Finnország nyelvrokonságon alapuló államközi kapcsolataiba fordultak át. Így meghatározó szerepet játszottak a vikári Kalevala fogadtatásában.*

Az 1935-ös magyar Kalevala-kiadás annak ellenére, hogy Vikár fordítói stratégiáját és megvalósításait tekintve nagyon is hasonlított a fordító-előd Barna Ferdinándéhoz, olyan széles befogadói rétegre támaszkodhatott, mely sem 1871-ben, sem pedig 1909-ben, a Vikár-szöveg első megjelenésekor nem volt adott. A finn tulajdon- és földrajzi nevek írásában érvényesített magyar írásmód, a formai megoldások és az alkalmazott fordítói módszerek az idegenségérzet megszüntetését, a honosítást szolgálták. Vikár kitűnő irodalompolitikája, személyes kapcsolatai és rendkívül öntudatos fordítói magatartása valóságos kultuszt teremtett önmaga és szövege köré. *Vikár fordításának kanonizál(ód)ása tehát több tényező szerencsés együttállásának, valamint Vikár önkultusz-konstruáló stratégiájának is eredménye.*

Azt is láttuk, hogy a finn eposz a magyar többrendszerben egy olyan részrendszer központi műve maradt, mely az eposzt kulturális és – különösen a két világháború között – politikai modellként állította a középontba, és nem a műfajiséga okán. A II. világháborút követő évtizedben éppen a politikai modell vállalhatatlansága miatt perifériára került a finn eposz finnugor hálón alapuló értelmezése, és helyét a forrásszöveg létrejöttének kontextusára – a gyűjtések helye Szovjet–Karjala volt – összpontosító közeledés váltotta fel. Ezen keresztül sikerült Vikár Béla fordítását központban tartani.

Az 1950–1960-as években, amikor a fordításról való gondolkodásban is változás ment végbe, újfajta elvárásokkal közeledtek a célszövegekhez. A célkultúrába illesztés helyett az idegenségérzet megtartása volt a cél.

Az első újrafordítás – Nagy Kálmán munkája – többek között a vikári fordítás archaikus nyelvezetével szemben, mintegy arra válaszként született. Fogadtatásában a fordító személye ellentmondásos viszonyulást eredményezett. Romániai magyarként ismeretlen volt a magyarországi kritikusok számára, ugyanakkor a mű megjelenése előtt bekövetkezett halála okán leginkább a fordító személye vált fontossá, a fordításról alig nyilatkoztak ér-

demben. *Nagy Kálmán szövege forráskultúra és -szövegközpontúnak tekinthető.* Legalábbis nem célközpontú olyan értelemben, mint elődei szövegei. Ő ugyanis nem a műfajt akarta modellként átemelni vagy valamiféle finnugor hálót teremteni. Fordítói olvasatában a Kalevala a finn nép eredettörténete, Lönnrotnak és a finn kollektív tudatnak egyszerre a terméke. Fordításának célja a másság érzékeltetése, a megmutatás volt. Ezt a másságot pedig az idegenségérzet megtartásával – például a finnesen írt tulajdonneveken keresztül – hangsúlyozta.

Ami a negyedik Kalevala-fordító, *Rácz István szövegének nyelvezetét illeti, inkább Nagy Kálmánhoz áll közelebb: a 70-es évek magyar köznyelvén szólal meg Kalevalája.* Azonban fordítói módszerével a vikári hagyományt folytatta, ugyancsak honosított, vagyis *szövege* – a hipotézisekben megfogalmazottakkal ellentétben – *célkultúra-központú.*

Az utolsó teljes magyar fordítás, Sente Imre munkája, a 2000-es években kétszer is megjelent Magyarországon gyors egymásutánban. *Sente szövege is célkultúra-központú,* hiszen honosításban felülmúlja Vikár és Rácz fordításait is a magyar kultúrkörhöz kötődő fogalmakon keresztül. Ugyanakkor Nagy Kálmán fordítása után ez az a szöveg, mely formailag legközelebb áll a finn szöveghez, ebben pedig *forráskultúra-központúnak is tekinthető.* A megmutatás is érvényesül benne a forrásnyelvi alakokat megtartó tulajdonneveken keresztül. Formai megoldásai éppen a tartalmi honosításaival mennek szembe.

Tény, hogy az archaizáló Vikár-szöveget az újabb Kalevala-fordítások fokozatosan kiszorították. Az utolsó hipotézisem az volt, hogy a vikári kanonizált Kalevala helyét csakis egy teljesen más koncepciójú szöveg vehette át. Azt gondolom, hogy ezt a helyet Rácz István fordítása foglalta el. Gondoljunk csak a Diákkönyvtár-sorozatban megjelentetett szemelvényes Kalevalákra, melyek Rácz fordításai. Hogy éppen ez az átültetés került a központba, *abban nem a Vikárétól eltérő, hanem éppen a hozzá hasonló fordítói stratégia vállalása játszott szerepet.* Emellett pedig Rácz István költőiségről vallott egyedi látásmódja, mely az alliteráló Kalevalában öltött testet.

Az eposz teljes szövege magyarul, legyen az bármelyik fordítónak is az alkotása, évek óta nem jelent meg. Talán újra a forráskultúrához kellene fordulni, ahol a Lönnrot-féle eposz más műfajú, intralingvális fordításokként is meghatározható művekben él tovább. Vagy más kulturális rendszerhez, például a színházhoz, mely – amint azt az elmúlt években Szálinger Balázs szövegkönyvén alapuló előadás sikere is bizonyította – újra és újra felfedezi magának a Kalevalát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Kalevala (1849). Gummerus, Jyväskylä, 1995.
 Kalevala (Ford. Barna Ferdinánd). MTA kiadása, Budapest, 1871.
 Kalevala (Ford. Vikár Béla). MTA kiadása, Budapest, 1909.
 Kalevala (Ford. Vikár Béla). Budapest, 1935.
 Kalevala (Ford. Vikár Béla). Európa, Budapest, 1985.
 Kalevala (Ford. Nagy Kálmán). Kriterion, Bukarest, 1972.
 Kalevala (Ford. Rácz István). A fordító magánkiadása, Helsinki, 1976.
 Kalevala (Ford. Rácz István). Budapest, 1980.
 Kalevala (Ford. Szente Imre). Nemzedékek és Nemzetőr, München, 1987.
 Kalevala (Ford. Szente Imre). BDTE, Szombathely, 2001.
 Kalevala (Ford. Szente Imre). Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány, Budapest, 2002.

LÖNNROT, Elias

- 1985 A Régi Kalevala előszava. Hazafias Népfront és Akadémiai Kiadó, Budapest. (Ford. Kovács Magdolna)

ALAPURO, Risto

- 1987 Kansanliikkeet loivat kansakunnan. In: Uó (szerk.): *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä, Helsinki, 7–52.
 1999 Social Classes and Nationalism: the North-East Baltic. In: BRANCH, Michael (ed.): *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Century*. SKS, Helsinki.

ANTTONEN, Pertti

- 2002 Kalevala-eepos ja kansanrunouden kansallistaminen. In: LAAKSONEN, Pekka – PIELA, Ulla: *Lönnrotin hengessä*. SKS, Helsinki, 39–57.

ARANY János

- 1962a Naiv eposzunk. In: Uó: *Összes művei X. S. a. r. Keresztury Dezső*, Akadémiai, Budapest, 264–274.

- 1962b Széptani jegyzetek. In: Uő: *Összes művei X.* S. a. r. Keresztury Dezső, Akadémiai, Budapest, 532–565.
- 1962c Irányok. In: Uő: *Összes művei XI.* S. a. r. Keresztury Dezső, Akadémiai, Budapest, 164–170.
- BABITS Mihály
- 1912 Dante fordítása. Műhelytanulmány. *Nyugat* (8.) 659–680.
- 1920 Előszó. In: Uő: *Pávatollak.* A Táltos kiadása, Budapest, 5–6.
- BAJOR Andor
- 1966 Egy készülő fordításról. *Utunk* VII. 22.
- BALASSA Imre
- 1935 Utószó. In: Vikár Béla: *Magyarázatok a Kalevalához.* La Fontaine Társaság, Budapest, 113–115.
- BALASSA József
- 1934 Vikár Béla hetvenöt éves. *Magyar Nyelvőr* (3–4.) 48–49.
- 1936 A magyar Kalevala jubileumi kiadása. *Magyar Nyelvőr* (7–8.) 128.
- BÁN Aladár
- 1909 Kalevala (ism.). *Magyar Középiskola* (8.) 504–505.
- 1910 A Kalevala és új fordítása. *Budapesti Szemle* (397.) 111–126.
- 1926 *A finn nemzeti irodalom története.* Szent-István-Társulat. Az Apostoli Szentszék könyvkiadója, Budapest.
- 1935a Kalevala. *Élet* (15.) 293–295.
- 1935b Vikár Béla Kalevala-fordításának új kiadása. *Budapesti Szemle* 374–377.
- 1935c A százéves Kalevala. *Turán* (1–4.) 1–8.
- BARNA Ferdinánd
- 1871 Előszó. In: *Kalevala.* Akadémiai, Budapest, V–XV.
- BART István
- 1981 A mérce. In: Uő – RÁKOS Sándor (szerk.): *A műfordítás ma.* Gondolat, Budapest, 237–269.
- BARTÓK János
- 1990 Vikár Béla. *Magyar Nemzet* augusztus 14. 6.
- BEKE Ödön
- 1910 A finnek nemzeti eposza. *Magyar Nyelvőr* 164–174.
- BERECZKI Gábor
- 1988 Suomalainen kirjallisuus unkarilaisen lukijan ja kääntäjän silmin. In: NIKKILÄ, Hannu (toim.): *Vanhan kirjallisuuden vuosikirja,* Vammala, 61–74.

- BÉRES Gyula – HEISZ Károly – KLUJBER László
 1970 *Vikár Béla emlékünnepe Kaposvár – Hetes 1969. április 19-én és 20-án, Vikár Béla születésének 110. évfordulóján.* Kiadja a Somogy Megyei tanács VB Művelődési Osztálya.
- CSEKEY István
 1936 A Kalevala jubileumi magyar kiadása. *Napkelet* (1) 12–20.
- CSEPREGI Márta
 1993 Jo kävi ilo ilolle. Egy kalevalai motívum vizsgálata a források és fordítások tükrében. In: KARANKO-PAP, Outi – VÁRADY Eszter (szerk.): *Tanulmányok a finn nyelvről és kultúráról – Tutkielmia suomen kielestä ja suomen kulttuurista.* Budapest, 29–35.
 1993b Válogatok vers javából, gyönyörű dalokat gyűjtök. A Kalevala magyar fordításairól. *Holmi* (10) 1463–1469.
- CSERNEY József
 1902 *A műfordítás kérdésének története a magyar irodalomban.* Jursó Antal könyvnyomdája, Kalocsa.
- DÁNIELISZ Endre
 1970 A mi Kalevalánk. *Korunk* (5) 786–788.
- DÁVID Gyula – VERESS Zoltán (szerk.)
 2008 *Kik vagyunk és miért. Írások az identitásról.* EKE, Stockholm.
- DÁVIDHÁZI Péter
 1989 *Isten másodszülöttje. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza.* Gondolat, Budapest.
 1998 A nemzeti nagyelbeszélés újjászületése. A narratív identitás műfajvándorlása irodalomtól tudományig. *Alföld* (2) 61–77.
- DEBRECZENI Attila
 2005a Nemzet és identitás. In: BÉNYEI Péter – GÖNCZY Monika (szerk.): *Nemzet – identitás – irodalom.* Debrecen, 197–225.
 2005b Beszédmód és identitás a 18. század végének magyar irodalmi nyilvánosságában. In: BÉNYEI Péter – GÖNCZY Monika (szerk.): *Nemzet – identitás – irodalom.* Debrecen, 260–292.
- DEDINSZKY Gyula
 1991 *Maassa maan tavalla. Unkarilaisstipendiaatti kertoo morsiamelleen Suomesta 1927–1928.* Lapua, Herättäjä-Yhdistys.
- DOMOKOS Péter
 1972 *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon.* Modern Filológiai Füzetek. Akadémiai, Budapest.
 1973 Az új magyar Kalevaláról. *Nagyvilág* (7) 1092–1094.
 1983 A Kalevala és Magyarország. *Magyartanítás* (6) 249–258.
 1985 A Kalevala sorsa Magyarországon. *Szovjet Irodalom* (6) 138–142.
 1989 Az ötödik magyar Kalevala. *Nagyvilág* (5) 769–771.

- 1991 Barna Ferdinánd. Akadémiai, Budapest. (A múlt magyar tudósai sorozat)
- 2001 A Kalevala nálunk és nyelvrokonainknál. In: *A Kalevala végleges szövege 150 éves. Specimina Fennica, Tomus IX., Savariae*, 11–18.
- DUGÁNTSY Mária
- 1973 Nagy Kálmán: Kalevala. *Tiszatáj* (4) 104–106.
- EGEY Emese
- 2002 *A két világháború közötti magyar–finn–észti kapcsolatok történetéből – társasági, diplomáciai, katonai együttműködés*. ELTE, Budapest. (kézirat)
- EVEN–ZOHAR, Itamar
- 1990 Polysystem Studies. *Poetics Today* 11. (1) Spring.
- 1995a A többrendszerűség elmélete. *Helikon* (4) 434–450. (Ford. Ambrus Judit)
- 1995b Az „irodalmi rendszer”. *Helikon* (4) 452–467. (Ford. Ambrus Judit)
- FALUDI Ágota, CS.
- 1959 Előszó. In: *Kalevala*. Európa, Budapest, I–XXVIII. (Ford. Vikár Béla)
- FALUS Róbert
- 1962 Horatius összes versei – Opera omnia Horatii. *Filológiai Közöny* (1–2) 206–217.
- FEHÉR Pál, E.
- 1973 Az új magyar Kalevala. *Népszabadság* VIII. 8. 7.
- FEHÉRVÁRI Győző
- 2001a Szente Imre Kalevalája. *Credo* (3–4) 179–182.
- 2001b Az ötödik teljes magyar Kalevala. *Magyar Napló* júl.–aug.–szept. 110–111.
- 2002a Magyar Kalevalák. *Kortárs* (6) 77–91.
- 2002b *Dalnak új utat mutattam. A Kalevala és a Kalevipoege összehasonlító elemzése, magyarországi fogadtatása és hatása*. Kisebbségkutatás könyvek. Lucidus Kiadó, Budapest.
- FERENCZI László
- 1981 Adalékok a felszabadulás utáni magyar műfordítás kérdéséhez. In: BART István – RÁKOS Sándor (szerk.): *A műfordítás ma*. Gondolat, Budapest, 11–50.
- FUCHS, Dávid Rafael
- 1909 Kalevala (ism.). *Keleti Szemle* 160–161.
- GALLÉN-KALLELA, Akseli
- 1929 Kalevalan päivänä. *KSV* (9) 208–210.

- GÁSPÁR Sándor
1977 Kalevala-fordítások. *Korunk* (8) 653–658.
- GENTZLER, Edwin
1993 Polysystem theory and Translation studies. In: Uő: *Contemporary Translation Theories*. Routledge, London/New York, 105–143.
- GEREVICH KOPTEFF Éva
2003 *Madách Az ember tragédiája és finn fordításai a nemzeti kultúrák, az irodalmi recepció és fordításelemzés tükrében*. Helsingin yliopisto, (<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/suoma/vk/gerevich-kopteff/madachaz.pdf> – PhD-dolgozat)
- GERŐ András
2005 Előszó. In: ROMSICS Ignác – SZEGEDY-MASZÁK Mihály (szerk.): *Mi a magyar?* Habsburg Történeti Intézet, H. n. 7–11.
- GOMBÁR Endre
1977 A negyedik magyar Kalevala. *Nagyvilág* (10) 1566–1568.
- GOMBOCZ Zoltán
1909 Kullervó énekei. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 140–141.
- GOMBOS László
1942 Dalban született nemzet. *Erdélyi Helikon* 782–788.
1946 Vikár Béla (1859–1945). *Magyar Nyelvőr* (1) 5–8.
- GÖNCZ Árpád
1981 A fordítás helye és feladata a magyar irodalomban. In: BART István – RÁKOS Sándor (szerk.): *A műfordítás ma*. Gondolat, Budapest, 51–60.
- GULYÁS Pál
1937 Út a Kalevalához. In: NYIRKOS István (szerk.): *Utunk Pohjolába*, Békéscsaba, 59–84.
1943 Kalevaláról. In: *Kalevala*. Magyar Élet, Budapest, 292–341. (Ford. Vikár Béla)
- HAJDÚ Péter
1985 Utószó. In: *Kalevala*. Helikon, Budapest, 331–335.
1994 Budenz és a Kalevala. *Magyar Nyelv* 65–71.
- HAJDÚ Péter – RUMOHR-NORIO, Liisa – TERVONEN, Viljo
1994 Budenz József a Kalevaláról. *Néprajz és Nyelvtudomány* (35) 25–45.
- HATVANY Lajos
1908 Szimat és ízlés. *Nyugat* (10) 568.
- HEIKKILÄ, Päivi – KARIG, Sára
1984 *Barátok, rokonok. Tanulmányok a finn-magyar kulturális kapcsolatok történetéből*. Európa, Budapest.
- HERRMAN Antal
1905 Vikár Béla Kalevala-fordítása. *Ethnographia* 244–250.

- HIRVONEN, Maija – MAKKONEN, Anna – NYBONDAS, Anna
 1981 *15 vuosikymmentä. Kirjallisia dokumentteja erään seuran historiasta.* SKS, Helsinki.
- HORVÁTH Imre
 1959 Emlékezés Vikár Bélára. *Jelenkor* (3) 77–82.
- HUOTARI, Tauno – KAUKONEN, Väinö
 1984 A Finn–Magyar Társaság. In: HEIKKILÄ, Päivi – KARIG Sára: *Barátok, rokonok. Tanulmányok a finn-magyar kulturális kapcsolatok történetéből.* Európa, Budapest, 231–239.
- IGNOTUS
 1910 A fordítás művészete (recenzió). *Nyugat* (3) 471–472.
- IMRE László
 1996 *Műfajok létformája a 19. századi epikánkban.* Kossuth kiadó, Debrecen.
 2002a A műfajok hierarchiája és az irodalomfejlődés problémái a 19. századi finn, orosz és magyar irodalomban. In: Uő: *Műfaj történet és/vagy komparatisztika.* Tiszatáj könyvek, Szeged, 83–94.
 2002b Egyedi és általános az európai irodalomban. In: Uő: *Műfaj történet és/vagy komparatisztika.* Tiszatáj könyvek, Szeged, 95–99.
 2005 A magyarság identitástudata a 19. században. In: BÉNYEI Péter – GÖNCZY Monika (szerk.): *Nemzet – identitás – irodalom.* Debrecen, 226–235.
- JAUSS Hans-Robert
 1999 *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika.* Osiris, Budapest.
- JÁVORI Jenő (j. j.)
 1985 Jubileumi Kalevala. *Könyvvilág* (3) 11.
- JÁVORSZKY Béla
 1970 Kalevala földjén. *Nagyvilág* (6) 931–932.
 1973 A harmadik magyar Kalevala. *Magyar Nemzet* III. 11. 12.
 1977 A negyedik Kalevala. *Élet és Irodalom* márc. 5. 10.
 1988 A Kalevala mint versregény. *Hitel* (4) 28.
- JÓZAN Ildikó
 1998 Fordítás és intertextualitás. In: KABDEBŐ Lóránt et al. (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai.* Anonymus, Budapest, 133–145.
 2003 Irodalom és fordítás. *Literatura* (4) 408–426.
- JUTIKKALA, Eino – PIRINEN, Kauko
 1996 *A History of Finland.* WSOY, Juva.

KANDRA Kabos

- 1897 *Magyar Mythologia*. Beznák Gyula könyvkereskedő bizománya. Eger.

KARDOS László

- 1958 A magyar műfordítás problémái a felszabadulás után. *Nagyvilág* (8) 1236–1239.
1959 Műfordításunk mai kérdéseiről. In: Uő: *Vázlatok, esszék, kritikák*. Szépirodalmi, Budapest, 276–296.
1973 A műfordítás kérdései. In: Uő: *Író, írás, irodalom*. Magvető, Budapest, 70–124.

KARKAMA, Pertti

- 1989 *J. V. Snellmanin kirjallisuuspolitiikka*. SKS, Helsinki.
2001 *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. SKS, Helsinki.
2002 Oppinut mies kansan asialla. Elias Lönnrot ja aatteet. In: LAAKSONEN, Pekka –PIELA, Ulla (toim.): *Lönnrotin hengessä*. SKS, Helsinki, 15–38.

KAUKONEN, Väinö

- 1979 *Lönnrot ja Kalevala*. SKS, Helsinki.
1982 A Kalevala a finn-magyar kulturális kapcsolatokban. *Suomi* (1) 21.
1983 *A Kalevala születése*. Gondolat, Budapest.

KENYERES Zoltán

- 1974 Költői műfordításunk negyedszázada. In: Uő: *Gondolkodó irodalom*. Szépirodalmi, Budapest, 323–389.

KÉPES Géza

- 1961 A Kalevala és a magyar irodalom. *Világirodalmi Figyelő* 67–80.
1962 Két ismeretlen József Attila dokumentum. *Új Írás* (5) 520–522.

KINCSES NAGY Éva

- 1991 A turáni gondolat. In: Uő (szerk.): *Őstörténet és nemzetudat*. Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged, 44–49.

KISS Antal

- 1984 Ő maga út volt. Vikár Béla (1859–1945). *Napjaink* (5) 27–28.

KLAUDY Kinga

- 1997 *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica, Budapest.

KLINGE, Matti

- 1993 *Finnország rövid története*. In Forma, Nyíregyháza.

KOCZOGH Ákos

- 1977 Élő Kalevala. *Népszava* febr. 6. 8.

KOROMPAY Bertalan

- 1956 Béla Vikárin muisto. *KSV* (36) 326–329.
1959 Emlékezés Vikár Bélára. *Nyelvtudományi Közlemények* 388–391.

- 1989 A Kalevala keletkezése. In: Uő: *Finn nyomokon I.*, A szerző
saját kiadása, Budapest, [1935] 17–45.
- KÓS Károly
1935 Kalevala. *Erdélyi Helikon* (9) 635–637.
- KOSKIMIES, Rafael
1978 *Kalevalan estetiikka*. SKS, Helsinki.
- KOSZTOLÁNYI Dezső
1914 *Modern költők*. Szépirodalmi, Budapest.
1935 Kalevala. In: VIKÁR Béla: *Magyarázatok a Kalevalához*. La
Fontaine Társaság, Budapest, 3–13.
- KOVÁCS Máté
1944 Kalevala (ism.). *Magyar Lélek* (1) 48.
- KOVÁCS N. Tímea (szerk.)
2004 *A fordítás mint kulturális praxis*. Jelenkor, Pécs.
- KOVÁCS Zoltán
1958 A karjalai-finn eposz történeti alapjai. *Világirodalmi Figyelő*
(2) 169–173.
- KROHN, Julius
1897 *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet*. SKS, Helsinki.
- KUPIAINEN, Unto
1958 *Suomen kirjallisuuden vaiheet*. WSOY, Juva.
- KUUSINEN, Otto
1950 Előszó. In: *Kalevala, szemelvények a karjalai-finn nép eposzá-
ból*. Hungária, Budapest, 3–15.
- LAAKSONEN, Pekka – PIELA, Ulla (szerk.)
2002 *Lönnrotin hengessä 2002*. SKS, Helsinki.
- LACZKÓ András
1990 Vikár Béla sem jó? *Magyar Nemzet* 1990. július 9. (Vissz-
hang-melléklet) 4.
- LAIHIALA-KANKAINEN, Sirkka – PIETIKÄINEN, Sari – DUFVA, Han-
nele (szerk.)
2002 *Moniääninen Suomi. Kieli, kulttuuri ja identiteetti*. Jyväskylä-
n yliopisto, Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- LAITINEN, Kai
1981a *Suomen kirjallisuuden historia*. Otava, Keuruu.
1981b *A finn irodalom története*. Gondolat, Budapest.
- LAKATOS István
1973 Az új magyar Kalevala. *Élet és Irodalom* február 23. 10.

LAMBERT, José

- 2006 *Functional Approaches to Culture and Translation. Selected papers by José Lambert.* (csak az angol nyelvű tanulmányok) John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

LEFEVERE, André

- 1992 *Translation, Rewriting and Manipulation of Literary Fame.* Routledge, London, New York.
 1994 *Translating Literature: practice and theory in a comparative literature context.* Modern Language Association of America, New York (1992: reed. 1994).
 1998 The Gates of Analogy: The Kalevala in English. In: BASSNETT, Susan – LEFEVERE, André (ed.): *Constructing Cultures. Essays on Literary Translation, Multilingual Matters.* Clevedon, Philadelphia, 76–89.

LISZTÓCZKY László

- 1984 Gulyás Pál és Vikár Béla barátsága. *Irodalomtörténet* 222. 458–468.
 1988 Az ötödik teljes. Szente Imre Kalevala-fordítása. *Alföld* (9) 95–96.
 1998 *A csodaszarvas a Kalevala erdejében.* Pallas, Gyöngyös.

MARGÓCSY István

- 1998 „A tiszta magyar”. nemzetkarakterológia és nemzeti történelem összefüggései Bessenyei és kortársai nyelvrokonság-felfogásában. In: CSORBA Sándor – MARGÓCSY Klára (szerk.): *A szétszórt rendszer.* Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 131–140.
 2005 A nyelv mint a nemzet közkinccse. In: GYÖRGY Péter – KISS Barbara – MONOK István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet.* OSZK, Akadémiai, Budapest, 31–40.

MOLNÁR Lajos

- 1959 Emlékezés Vikár Bélára. *Reformátusok Lapja* (22) 3.
 1962 Emlékezés Vikár Bélára. *Reformátusok Lapja* (31) 3.
 1970 Megemlékezés Vikár Béláról halála 25. évfordulóján. *Theologiai Szemle* (11–12) 372–374.

MIKLÓS Róbert

- 1944 Kalevala. *Sorsunk* (2) 122–124.

MÓZES Huba

- 1973 Néhány szó a Kalevaláról és magyar fordításáról. *Korunk* (4) 639–641.

MUSIKKA, Väinö

- 1938–1939 Suomalaiset, eestiläiset ja magyarit, suuri suomalais-ugrilainen heimoyhteys. *Heimotyö* 69–73.

NAGY Emilné dr. Göllner Mária

1940 *A Kalevala titkáról. A nagy finn hősköltemény népszerű ismeretése.* Magyar–finn Társaság. Budapest.

NAGY Kálmán

1967 Néhány szó a Kalevaláról. *Igaz Szó* (4) 570–578.

1969 *A Kalevala. Művelődés* (10) 48–52.

1971 *A százéves magyar Kalevala. Utunk* VIII. (27) 2.

NAGY Pál

1973 Ilyennek látom. *Igaz Szó* (9) 364–366.

NUMMINEN, Jaakko

1984 Bevezetés. A finn-magyar kulturális kapcsolatok fejlődése. In: HEIKKILÄ, Päivi – KARIG Sára: *Barátok, rokonok. Tanulmányok a finn-magyar kulturális kapcsolatok történetéből.* Európa, Budapest, 9–15.

NYIRKOS István

1973 A kölcsönös érdeklődés jegyében. *Alföld* (6) 72–78.

1974 Lönrot és a Kalevala. *Alföld* (9) 59–68.

1985 *Utunk Pohjolába.* Nyirkos (összeáll.), Békéscsaba.

2001 A Kalevala hatása a finn és a magyar kultúrában. In: *A Kalevala végleges szövege 150 éves.* Specimina Fennica, Tomus IX., Savariae, 39–54.

ODORICS Ferenc

1989 Új paradigma-e az empirikus irodalomtudomány? *Helikon* (Világirodalmi Figyelő) (1) 4–22.

OIKARI, Raija

2001 *Vallankäytöstä Suomen ja Unkarin kirjallisisa kulttuurisuhteissa.* Jyväskylän yliopisto, PhD-dolgozat, kézirat.

PÁLFFI Márton

1935 A százéves Kalevala. *Páosztortűz* 503–505.

PÉLI Árpád

1985 Kalevala-fordítások. *Hajdú-Bihari Napló* febr. 28. 5.

PENTIKÄINEN, Juha

1989 *Kalevala Mythology.* Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.

2001 A Kalevala mint mítosz és történelem. In: *A Kalevala végleges szövege 150 éves.* Specimina Fennica, Tomus IX., Savariae, 33–38.

PESONEN, Matti

1925 A finn-ugor népek kulturális egysége. *Fenno-Ugria* (1) 15–21.

POLGÁR Anikó

2003 *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben.* Kalligram, Pozsony.

- PUSZTAI János
1973 Szökésben volt. *Igaz Szó* (9) 366–367.
- PUSZTAY János
1973 Új magyar nyelvű Kalevala. *Népszava* augusztus 4. 5.
1975 A Kalevala napja. *Népszava* március 1. 6.
1982 Magyar nyelvű Kalevalák. *Kritika* (2) 28–29.
2001 A Kalevala – egy eposz és a nyelv. In: *A Kalevala végleges szövege 150 éves. Specimina Fennica, Tomus IX., Savariae*, 55–62.
- RADÓ Antal
1909 *A fordítás művészete*. Franklin–Társulat, Budapest.
- RADÓ György
1967 A finn eposz és az észti eposz eltérő társadalomábrázolásának történelmi okairól. *Helikon* (1) 41–53.
- RÁCZ István
1976 Eligazító. In: *Kalevala*. A fordító magánkiadása, Helsinki, 400–405. (Ford. Rác István)
1980 Eligazító. In: *Kalevala*. Európa, Budapest, 397–409. (Ford. Rác István)
- ROMMI, Pirkko – POHLS, Maritta
1989 Poliittisen fennomanian syntty ja nousu. In: TOMMILA, Päiviö (szerk.): *Herää Suomi*. Gummerus, Jyväskylä, 67–117.
- RUFFY Péter
1975 Kalevala. Az erdélyi Nagy Kálmán új fordítása. *Magyar Nemzet* IX. 7. 13.
- SALMINEN, Väinö
1906 *D. E. D. Europaeus*. SKS, Helsinki.
- SCHALKEN Pálma
1958 Emlékezés a Kalevala és Rusztaveli első magyar fordítójára Vikár Bélára. *Magyar Nemzet* ápr. 1. 7.
1958 Emlékezés Vikár Bélára. *Muzsika* (6) 12–15.
1965 Húsz éve hunyt el Vikár Béla. *Köznevelés* (22) 875.
- SCHMIDT J., Siegfried
1989 Az empirikus irodalomtudomány EIT: új paradigma. *Helikon* (Világirodalmi Figyelő) (1) 23–40.
- SEBESTYÉN Gyula (S-a)
1901 Vikár Béla: A Kalevalából. *Ethnographia* 381–383.
- SEBESTYÉN Károly
1909 A magyar Kalevala. *Budapesti Hírlap* május 6. 11–12.
- SIPOS Csaba
1984 Vikár Béla. *Somogyi Honismereti Híradó* (1) 120–122.

- SIHVO, Hannes
2003 *Karjalan kuva: karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. SKS, Helsinki.
- SOMLYÓ György
1981 Két szó között. In: BART István – RÁKOS Sándor (szerk.): *A műfordítás ma*. Gondolat, Budapest, 102–146.
- STOLL Béla
1950 Kalevala. *Irodalomtörténet* (3) 127–128.
- SULKUNEN, Irma
2004 *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. SKS, Hämeenlinna.
- SZABÓ Lőrinc
2002 Bevezetés az Örök barátaink I. kötetéhez. [1942]; Bevezetés a Válogatott műfordítások kötetéhez. [1950] In: Uő: *Örök barátaink*. Osiris, Budapest.
- SZABÓ T. Ádám
1974 Uusi unkarinkielinen Kalevala. KSV (54.) 387–391.
- SZAJBÉLY Mihály
2005 *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Universitas, Budapest.
- SZÁSZ Károly
1929 *A világirodalom nagy eposzai*. Révai, Budapest.
- SCHDEL (TOLDY) Ferenc
1843 *A műfordítás elveiről*. Kisfaludy-Társaság, Buda.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály
1998 Fordítás és kánon. In: KABDEBŐ Lóránt et al. (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Anonymus, Budapest, 66–92.
- SZEKFŰ Gyula
1939 Előszó. In: *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest, (repr. 1992), 7–12.
- SZENDE Aladár
1944 A Kalevala új kiadása. *Magyar Út* (4) 6.
- SZENDREI László
2007 *A turanizmus: ön- és negatív definíciók, értelmezések 1910-től a II. világháborúig*. Könyv és Könyvtár, 78–125.
- SZENTE Imre
1987 A fordító előszava. In: *Kalevala*. A Nemzedékek és Nemzetőr közös kiadása, München, 5–9.
2003 Kalevala-fordításom műhelytitkai. In: Uő: *Szabad szemmel*. Esszék, jegyzetek, előadások. Stockholm, 108–132.
- SZÉLL Jenő
1980 Új magyar Kalevala. *Könyvvilág* (7) 4.

SZÍJ Enikő

- 1985 *A Kalevala és a magyarok.* Különlenyomat a Nyelvtudományi Közlemények 87. kötetének 2. számából, 399–417.
- 1991 Finnugor néprokonsági eszme a 20-as, 30-as években. In: KINCSES NAGY Éva (szerk.): *Őstörténet és nemzettudat*, Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged, 72–88.
- 1998 Pánfinnugor és antifinnugor elméletek, mozgalmak. In: DOMOKOS Péter – CSEPREGI Márta (szerk.): *125 éves a budapesti Finnugor Tanszék.* Urálistikái Tanulmányok 9., ELTE, 145–152.
- 2008 Volt-e, van-e, lesz-e finnuogr szolidaritás? Válaszok egy képzelt interjú kérdéseire. In: DÁVID Gyula – VERESS Zoltán: *Kik vagyunk és miért.* Írások az identitásról. EKE, Stockholm, 299–322.

SZILÁGYI Domokos

- 1967 Új Kalevala elé. *Korunk* (3) 389–390.
- 1973 Uusi Kalevala. *Utunk* (5) 1–2.

SZILÁGYI Júlia

- 1989 Nagy Kálmán titka. *Utunk* (23) 4.

SZILY Ernő

- 1975 Nyelvrokonok vonzásában. *Könyvvilág* (9) 2.

SZLÁVIK Mátyás

- 1909 Vikár Béla: Kalevala. *Protestáns Szemle* 401–405.

SZOPORI NAGY Lajos

- 1978 A legújabb magyar Kalevala. *Nyelvtudományi Közlemények* (2) 445–446.
- 2002 A finnek megítélésének hullámváltozása Magyarországon. In: *Hatalom és kultúra.* Plenáris előadások. V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Jyväskylä, 191–199.

SZOPORI NAGY Lajos – VARPÍO, Yrjö

- 1990 *Ismerkedő ismerősök. A magyar irodalom fogadtatása Finnországban és a finn irodalom fogadtatása Magyarországon.* OSzK Könyvtartudományi és Módszertani Központ, Budapest.

TAKALO, Tenho

- 1986 Unkari Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla. Heimotyötä, kulttuurisuhteita vai „revisiopolitiikka”? In: *Yksilö ja yhteiskunnan muutos.* Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A, vol. 202., Tampereen Yliopisto, Tampere, 182–203.

TAKÁTS Gyula

- 1966 Vikár Béla és a Kalevala. *Kortárs* (3) 484–485.
- 1971 Vikár Béla emléktáblájánál. In: *Uő: Egy kertre emlékezve.* Művek és mesterek között. Szépirodalmi, Budapest, 145–151.

- 1971 A Kalevala és Vikár. In.: Uő: *Egy kertre emlékezve. Művek és mesterek között*. Szépirodalmi, Budapest, 152–157.
- TERVONEN, Viljo
2001 Nagy Kálmán, a Kalevala harmadik magyar nyelvű fordítója. *Helikon* (21) (nov.10.) 16–17.
- TOMMILA, Päiviö
1989 Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella. In: Uő (toim.): *Herää Suomi*. Gummerus, Jyväskylä, 49–65.
- TOURY, Gideon
1995 *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- TÜSKÉS Tibor
1977 Kalevala. Rácz István fordítása. *Jelenkor* (12) 1150–1151.
- VAJDA Aurél
1985 Kalevala-reneszánsz Magyarországon. *Evangélikus Élet* (7) 4.
- VAJDA László
1968 A Kalevala világa. *Kortárs* (9) 1472–1480.
- VARGA Domokos
1973 Köznyelvű Kalevala. *Kortárs* (9) 1513–1516. Ua. *Igaz Szó* (9) 359–364.
1990 Öt magyar Kalevala. *Szovjet irodalom* (6) 123–131.
- VARGA P. Ildikó
2004 Nagy Kálmán Kalevala-fordításának kritikai fogadtatása. In: T. SZABÓ Levente – VIRGINÁS Andrea (szerk.): *RODOSZ-tanulmányok 2003*. Kriterion, Kolozsvár, 190–199.
2006 Problémák a Kalevala magyar fordításainak recepciójában. In: PUSZTAY János (szerk.): *Specimina Fennica*. Colloquia Contrastiva, Tomus XIV., Kaukovertailuja V., Savariae, 298–312.
2007a Az újraírt Kalevala. Sente Imre fordítása. In: CSEPREGI Márta – MASONEN Virpi (szerk.): *Grammatika és kontextus – új szempontok az uráli nyelvek kutatásában*. Urálistikai tanulmányok 17., Budapest, 339–347.
2007b Politikum és irodalom összefonódása Vikár Béla Kalevala-fordítása kapcsán. In: T. SZABÓ Levente – ZABÁN Márta (szerk.): *RODOSZ-tanulmányok*. Kriterion, Kolozsvár, 372–380.
2007c Az ötödik magyar Kalevala. In: T. SZABÓ Levente – ZABÁN Márta (szerk.): *RODOSZ-tanulmányok*. Kriterion, Kolozsvár, 273–283.
2008a Vikár Béla Kalevala-fordítása(i). In: BERECSKI András – CSEPREGI Márta – KLIMA László (szerk.): *Ünnepi írások Berecki Gábor tiszteletére*. ELTE Finnugor Tanszék – Numi Tórem Finnugor Alapítvány, Budapest, 808–815.

- 2008b Fordítói nézőpontok a finn Kalevala magyar átültetéseiben. *Erdélyi Múzeum* (1–2) 45–61.
- 2009 A magyar Kalevala. A finn eposz jubileumi magyar kiadása. *Erdélyi Múzeum* (1–2.) 41–48.
- 2010a Nyugati háló – finnugor háló: saját – idegen. Barna Ferdinánd Kalevala-fordításáról. In. BÁNYAI Éva (szerk.): *Kultúrák határán II. Romániai Hungarológiai Társaság, Bukarest – Sepsiszentgyörgy*, 107–116.
- 2010b „Serdülők serény serege” – Rácz István alliteráló Kalevala-fordításáról. BBTE. (Megjelenés alatt.)
- VARGA Pál, S.
- 2005a Mi a nemzeti irodalom? Mitől nemzeti az irodalom? In: BÉNYEI Péter – GÖNCZY Monika (szerk.): *Nemzet – identitás – irodalom*. Debrecen, 236–259.
- 2005b *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Balassi, h. n.
- VARGHA Balázs (összeáll.)
- 1957 *Homér és Osszián*. Magvető, Budapest [!1958] 419–421.; 421–429.
- VARPIO, Yrjö
- 1999 *Land of the North Star. An Introduction to Finnish Literature and Culture*. Tampere University Press, Tampere.
- VARPIO, Yrjö – HUHTALA, Liisi (toim.)
- 1999 *Suomen kirjallisuushistoria I. Hurskaista lauluista iloistelevaan romaniin*. SKS, Helsinki.
- VARRÓ István
- 1929 A hetvenéves Vikár Béla. *Századunk* (4) 229–230.
- VÄISÄNEN, A. O.
- 1944–1945 Béla Vikár (1859–1945) *KSV* (24–25) 277–280.
- VIKÁR Béla
- 1890 A Kalevala. *Budapesti Szemle* 161–199.
- 1909 Elöljáróban. In: *Kalevala*. Akadémiai, Budapest V.–XVI. (Ford. Vikár Béla)
- 1929 Kalevala-käännöksen vaiheita. *KSV* (9) 211–223.
- 1936 Budenz és a Kalevala. *Magyar Nyelvőr* 67–69.
- VILKUNA, Kustaa
- 1967 Miksi juuri suomalais-unkarilaiset kulttuurisuhteet ovat jatkuvasti vilkkaat? *Valvoja* (2.) 78–82.
- VIRÁNYI Elemér
- 1940 *A Kalevala száz év távlatából*. Különnyomat a Turán – Magyar Néprokonsági Szemle XXIII. évf. III. Számából, Budapest.

VOIGT Vilmos

- 1997 *Irodalom és nép északon*. Universitas, Budapest.
 2001 A Kalevala tartalma és szerkezete. In: *A Kalevala végleges szövege 150 éves*. Specimina Fennica, Tomus IX., Savariae, 19–32.
 2007 A Kalevaláról és értékeiről. In: *Kalevala*. Európa, Budapest, 159–194.

VOLLY István

- 1959 *Somogyi „Kalevala”*. Vikár Béla *Somogyban*. Somogy Megyei tanács VB Művelődésügyi Osztálya, Kaposvár.

WEÖRES Gyula

- 1958 Béla Vikárin Kalevala-käännös. *KSV* (38) 266–273.
 1962 Ferdinánd Barna, Kalevalan unkarintaja. *KSV* (42) 145–154.

ZEMPLÉNI Árpád

- 1935 Levél Vikár Bélához. In: VIKÁR Béla: *Magyarázatok a Kalevalához*. La Fontaine Társaság, Budapest, 119–120.

ZOLNAI Gyula

- 1930 A magyar Kalevala nyelvéről. *Magyar Nyelvőr* 118–125.

ZSIRAI Miklós

- 1939 Nyelvünk alkata. In: SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 193–216.

ZSOLDOS Jenő

- 1959 Vikár Béla születésének századik évfordulójára. *Magyar Nyelvőr* (3) 372–373.

Azonosítatlan szerzőjű írások:

- 1871 (Barna Ferdinánd fordításának megjelenéséről). *Figyelő* (20) 240.
 (Barna Ferdinánd fordításának megjelenéséről). *Reform* júl. 28.
 1905 Kullervo bosszúja. *Vasárnapi Újság* 147.
 1908 Kullervo énekei. *Egyetértés* dec. 20. 35.
 1934 A Kalevala új magyar kiadása és Vikár Béla jubileuma. *Literatura* máj.1.
 1935 dL: (Szuomi). *Erdélyi Fiatalok* nyári szám
 1936 Az ezer tó világának éposza. *Literatura* 62.
 1940 Kalevala. *Magyar Kulturszemle* (3) 64.
 1944 Kalevala. *Új Élet* (1) 31.
 1944 (k): Kalevala. *Protestáns Tanügyi Szemle* (2) 45.

A fordítókkal készült interjúk:

Nagy Kálmánnal:

KOCSIS István: Új Kalevala-fordítás. *Ifjúmunkás* 1967. XII. 31.

Rácz Istvánnal:

Daloljuk dalunkat együtt. Beszélgetés Rácz Istvánnal a Kalevaláról. *Somogy* 1985/1, 54–67.

BANOS János: Fényképek, fák, fordítások. Helsinki beszélgetés Rácz Istvánnal. *Élet és Irodalom* 1986. júl. 18. 7.

Szente Imrével:

Európa és az elsüllyedt Atlantisz. In: DÁVID Gyula – VERESS Zoltán (szerk.): *Határtalan hazában. Ezredfordulós töprengések*. EKE, Stockholm, 2000, 78–111.

Lexikonok:

Magyar Katolikus Lexikon. Szt. István Társulat, Apostoli Szentszék, Budapest, 1993.

Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémiai, Budapest, 1977.

DOMOKOS Péter (szerk.): *Finnugor Életrajzi Lexikon*. Budapest, 1990.

Bibliográfiák:

JÁVORI Jenő

1975 *A finnugor népek irodalmának bibliográfiája*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest.

1995 *Az uráli népek irodalmának bibliográfiája*. (1975–1994) Berzsenyi

Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.

2004 *Az uráli népek irodalmának bibliográfiája* (1995–2004). Uralisztikai tanulmányok, Budapest.

TERBÓCS Attila

1999 *Vikár Béla-bibliográfia*. Budapesti Finnugor Füzetek, Budapest.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

Személy- és földrajzi nevek a forrás- és célszövegekben

Név	Hely	BF	VB	NK	RI	Szl
Aallotar	48:130	Habtündér	Hableány	haboknak gyermeke	hullámok lányai	vizi tündér
Ahti		x [*]	x	x	x	x
Ahto	48:135...	x	x	x	x	x
Ahtola	5:19....	x	x	x	x	x
Ahtolainen	43:272	Ahto	Ahto	Ahto	Ahto	Ahto
Ainikki	12:17-24	Annikki	Anni	x	x	x
Aino	4:1-10...	Aina	Ajno	x	Ajnó	x
Aluenjärvi	48:29...	Alu tava	Alut tó	Alue tava	Határ-tó	Alue vize
Annikki	18:41...	x	Anni	x	x	x
Eteletär	32:84...	Déltündér	Déltündér	x	Déltündér	Dél tündére
Hongatar	32:85	x	Fenyőszűz	x	Fenyőtündér	Tülevél tündér
Hiisi		Híz	Hízi	x	Hízi	x
Hiitola	14:327	Híhtola	Hísz	x	Pokol/ Hísz	x
Horna	3:172-174	x (bérc)	x	x (szikla)	x (hegy)	x (szirt)
Hälläpyörä	3:179	x	Hellepüöre	x	Halla-örvény	Hällä-for- gatatag
Häme	3:179	Hämä	Heme	x	Heme	x
Imatra	3:181	x	x	x	Imátra	x
Iku-Turso	42:348...	Ik(k)u-Turzó	Örök-Turszó	Turso	Turszó	Turso
Ilmatar	1:110...	lég tündére	Ilmatár	x	Ilmatár	x
Ilpotar	27:71-82	x	x	x	x	x
Inkeri	11:44,55	x	Ingria	x	x	x
Joukola	5:156...	x	x	x	x	x
Jumala	2:50...	Isten	Isten	Isten	Isten	isten

^{*} x = az a forma, mely a forrásszövegben használttal hangalakilag is megegyezik.

Juortanin joki	17:572	Jordán vize	Jordán	Jordán folyó	Jordán	Jordán
Juutas	17:278...	judás (!)	Judás	júdást (!)	Júdás	Judás
Kaatra-koski	3:180	x	Kátra-koszki	x	Katra-sellő	Katrankoski
Kalervo	31:14...	Kalervó	Kalervo	Kalervo	Kalervó	Kalervo
Kaleva	2:249...	Kaleva	Kalev	x	x	Kalevala
Kalevainen	4:94...	Kalevai	Kalevfi	x	Kaleva szülöttje	Kaleva fia
Kalevala	3:4...	x	x	x	x	Kaleva
Kalevalainen	45:12...	Kaleva nemzete	Kaleviek nemzetsége	kalevalaiak	Kaleva nemzetsége	Kalevalaiak
Kalevatar	25:18...	Kalevatár	Kalevatár	x	Kalevatár	x
Kalma	27:4...	Kálma (föld nyelve)	vész (nyelve)	x (nyelve)	Kalma (szája széle)	szájaszéle
Kammo	40:48	x	x	x	Kammó	x
Kankahatar	25:428	Gyolcsütündér	Kankahatar	szövő leány	szövőasszony	nők
Karjala	3:180...	x	x	x	x	x
Karjalainen	20:54					
Katajatar	32:86	x	Borókasztűz	x	Borókalány	Boróka
Kaukonieniemi	11:8...	x	x	x	x	földnyelv
Kauppi	13:45...	Kauppi	x	x	x	x
Keitolainen	26:746	x	Keitolajnen	x	Keitolajnen	Durumó
Kemijoki	20:22	Kemi	Kémfolyó	x	Kemi folyó	Kemi völgye
Kimmo	40:48	x	x	x	Kimmó	x
Kipumäki, Kipuvuori	45:297–298	Betegségdomb, Betegséghegy	Kórságdomb, Kórsághegy	kórsághegy, bánatdomb	Kórok köve, Kínok hegye	Kínhalom, Fájdalomhegy
Kiputyttö, Kivutar	45:26, 282	Kórsellő, Kórtündér	Kórleány	kórság lánya, kín tündére	Kiputár, Kór tündére	Kín-kisaszszony, Kín-anyó
Kuippana	32:493	x	Nyurganyak	x	Kujppana	x
Kuura	30:50, 94	Kúra	Kúra	x	Kúra	Kuura
Kuutar	4:135...	Hold tündére, Kúntár	holdtündér	Hold leánya	Hold-tündér, Holdlány	Hold-leány
Kuutola	11:36	Hold laka	Holdföld	Hold országa	–	– (körtülrás)
Lappalainen	3:22...	Lapphoni fi	lapp legényke	lapp legény	lapp legény	lapp legény
Lappi	7:43...	Lappföld	Lappok lakta	Lappország	lapp lapály	lappok határa
Lemmenlahti	18:548...	Lempi öble	Szépszoros	Gyöngyöböl	Szerelme-öböl	Örömből

MELLÉKLETEK

Lem-minkäi-nen						
Lempo	6:38	Lempó	x (ördög)	x	Lempó	x (ördög)
Lokka	25:17–26...	x	x	x	x	x
Loviatar	45:23–86...	x	x	x	Loviatár (undok lotyó)	Alvilág réme, rimája
Luonnotar	1:112...	lég leánya	ég leánya	ég leánya	levegőég lánya	egek lánya
Luotola	7:67	x (öble)	x	x (öble)	Luoto (öble)	Luotala
Lyylikki	13:46...	Lülikki	Lülikki	x	Lülikki	x
Manala	6:127...	alvilág	Manólaka	x	Mana hajloka	Mana, Manala
Manalatar	16:288	Alvilági öreg asszony	Mana-tündérje (agg-csont)	manalai asszony	Manalatar	alvilág anyója
Manatar (ilkein)	45:26	Mánutarak legroszszabbja	Manatündérek silánya	pokol leg-hitványabb lánya	Mana leggon-noszabb lánya	Bajba bájoló boszorka
Melatar	40:71	Kormány tündér	Zúgótói kisasszony	Zúhatag széli kisasszony	Melatár (tündér)	Kormá-nyos tündér
Metsola	14:136...	Metzola	Erdőtáj	x	Metszola	x
Mielikki	32:89	x	x	x	x	x
Mimerkki	14:217	Mimerki	x	x	x	x
Nevan-joki	47:139–140	Néva vize	nagy Néva	Néva vize	Néva folyó	Néva vize
Nyyrikki	14:37...	Nürikki	Nürikki	x	Nürikki	x
Nälkäni-emi	30:327	éhség-csúcs	Éhség félszi-getje	Éhség földje	Éhségfalva	Sanyarúfé-szek
Osmo, Osmoinen	10:20...	Oszma	Oszmó	x	Oszmó	x
Osmola	7:98	Oszmó berke	Oszmola	x	Oszmola	x
Osmotar	23:5...	Ozmotar	Ozmotar	x	Ozmotar	x
Otavatar	24:83	Ottavatar	Göncöllány	Göncölleány	Göncöl lánya	Ég tündére
Pakkanen, Pakko	30:124...	Fagy	Fagyfiú	Fagyocska	Fagy-úrfi	Fagy-fia
Palvoien	20:72...	x	Palvojen	x	Palvojen	x
Pellervoinen	2:13...	Pellervo	Pellervojnen	x	Pellervó	x
Pihlaja-tar	32:87	x	berkeny-eszűz	x	Berkeny-eszűz	Berkenye
Piltti	50:205...	Pilti	x	x	x	Pilttike
Pimentola	6:92...	x	Homályhon	x	Északföld	Éj hona
Piru	23:748	ördög(ös)	ördögfi	ördög/go-nosz	ördög/po-kol fajzat	ördög

HIISI SZARVASÁTÓL A CSODASZARVASIG

Pisa	3:171-173	Pisza hegy	Pisza	x (halma)	Pisza	x
Pohja, Pohjola, Pohjonen	1:20, 35...	x	Észak hajléka	x	Észak hajléka	x
Puhuri	30:185, 299	Éjszaki szél fia	Fujó fattya	x	Vihar fia	Zimankó
Päivälä	11:32	–	Napföld	Nap országa	Nap háza	–
Päivätär	4:136...	Nap tündére	naptündérke	Nap leánya	Napnak szüze, Napleány, Nap tündére	Napkis-asszony, Naplány
Remu-nen	20:143	Remu fia	kedvnek a fia	jókedv fia	mámor gyermeke	kedv fattya
Ruotsi	20:78	Svédhon	Svédország	svédek birtokai	svédek hona	viking haza
Ruotus	50:237...	Ruotusz	Ruotusz	x	Ruotusz	x
Rutjan koski	12:463...	Rutja forgója	Rutja zúgója	rutjai víz-esés	Rutja örvénye	Rutja zúgója
Saarelai-nen						
Saari	11:21–22...	szári	Szári	x	Sziget	Sziget
Saksa	18:137...	Német	szász	németföld	Szászor-szág	hetedhét-ország
Sampo						
Sampsä		x	x	x	x	x
Saraoja	50:208...	Szára-víz	Sásér	Saraja	Szaraja	x
Sariola	8:20...	Száriola	Szárjola	x	Száriola	x
Savo	35:352, 48:257	Szavola	Szavó	x	Szavó	Salo
Simasalo	18:550...	Szimai fok	Ősöböl	Mézerdő	Mézerdő	Mézmező
Sinetär	25:427	Kéktündér	Szinetar	festő leány	kékfestő lány	nők
Sotkotar	41:143	Kacsa-sellő	Kacsatündér	Kacsatündér	Kacsatündérek	Récenővér
Suolasalmi	46:313	sótok	Só-szoros	sóvidek	Só-szoros	x
Suomai-nen	20:36	Szuomi	Finn-ország(nak)	Finn-ország(nak)	finnek	finn
Suomela	18:59	Szuomi	Szuomi	x	finn	x
Suomi	20:18...	Szuomi-or-szág	Finnország	Finnország	Szuomi	x
Suonetar	15:316	Szuonetär	Erek anyja	x	Szuonetär	Érhez értő tündérasz-szony
Suovakko	18:579	Szuovako	Szuovakko	x	Szuovakko	szüle
Suvantola	6:233	Szuvantola	Szuvantola	x	Szuvantola	Suvanto
Suvantolainen	6:62...	Szuvantai	Szuvantói	x	szuivantói	Suvanto fia
Surma	13:153...	Vész torka	Halál	halál szája	Pokol torka	Halál ajka
Suuetar	32:83...	Nyár tündére	Nyártündér	x	Nyártündér	Nyártündér
Syöjätär	15:595...	Szüöjätär	Szüöjeter	x	Szüöjeter	x
Takalappi	3:170	lappföldi	Felső Lapphon	Lappok földje	észak népe	lapp
Tanikan linna	25:613	Tanikka vára	Tanikkai vár	tanikkai vár	Tallinn vára	Tanikka vára
Tapio	32:88...	x	x	x	Tapio	x

MELLÉKLETEK

Tapiola	14:25...	Tápjola	x	x	Tapió háza	x
Tapiomäki	50:304	Tápjó-hegyi	Tapió-domb	Tapió hegy	Tapió ólja	Tapiola
Tellervo	32:90...	x	x	x	x	x
Tiera	30:49...	x	x	x	x	x
Tuonetar	32:88	x	zelniceszűz	x	Zelnice	Zelnice
Tuomi-vaara	32:310	Zelnice vár?	–	–	Zelnicehalom?	–
Tuonela	17:3...	Halál-lak	x	x	x	x
Tuonen joki	16:161...	Halál folyója	Tuonela vize	Tuonela folyója	Tuoni árja	Tuonela tava
Tuonen tyttö	16:163...	Halál szüze	Tuoni szüze	Tuoni lánya	Tuoni lánya	Tuoni lánya
Tuoni	12:156...	Halál	x	x	x	x
Turja	20:80...	x	Turjaföld	x	x	x
Turjalainen	12:138...	turjalai	Turja	turjai	Turja fiai	Turja-béli
Tursas	2:67	Turszasz	Turszász	x	Turszász	x
Tuulikki	14:174	Tulikki	Tulikki	x	Tulikki	x
Tuuri	47:185...	Turi	Túr	x	Turi	x
Tyrjä(n koski)	9:378	Türje	Türje zuhogója	Turja vize	Türje habja	x
Tähetär	24:84	Tähetär	Csillaglány	Csillagleány	csillag lánya	Csillagtündér
Tähtelä	11:40	Csillag laka	Csillag-rét	Csillag országa	Csillag háza	–
Ukko ylijumala	14:13...	Ukko, te legfőbb isten	Ukko, te felső isten	Uram, Ukko, fönti isten	Öreg Ukkó, örök Isten	Világnak ura, nagy Ukko, Miatyánk magas egekben
Ulappala	45:32	sivatag?	álmházi?	tengerország?	–	–
Untamo	5:17...	x	x	x	Untamó	x
Untamola, Untola	31:99...	Untam' háza	Untamóék	Untamóék, Untamo emberei	Untamóék	Untamo
Uusilinna	25:614	Újvár	új vár	új város	újvár	új város
Uutar, Ututyttö	42:337–338...	Ködtündér, párák szüze	Ködkisasszony, Páratündér	Köd tündére, Terhenetär	Köd leánya, Páratündér	Homály hölgye, Ködkisaszszony
Uvantolainen	7:242...	Uvautolainen	Uvantolainen	x	Uvantó ura	Uvantó sarja
Vammatar	45:283	Sérvtündér	Sebleány	seb asszonya	Vammatár	Sérv-anyóka
Vellamo	5:20...	Vellám	x	x	Vellamó	vízi lányok
Venäjä	31:9...	Orosz Dvina	muszkaföld	oroszok országa	muszkaföld	oroszok országa
Vesihäisi	12:262	Vízi Häisi	Víz ördöge	vízördög	Vizek szörnye	víziszellem
Vetehinen	19:217, 26:694	Vízi szörny	Vízi ördög, x	Vízördög	Vízi ördög, x	víz manója, x
Vipunen	1:49	x	x	x	x	x
Viro	11:43...	x	Észtország	Észtország	Észtország	x, Észt

Virokan- nas	20:54...	Virókán- nász, Viro- kannasz	Virókánnász	x	Virókán- nász	x
Vuoksi	3:181...	Vuokszi	Voukszi (!)	x	Vuokszi	x (vizesése)
Väinölä	3:3...	x	vejnöhön	x	Vejnöle	x

2. melléklet

Az elő- és utóhang magyarul és finnül

Barna Ferdinánd fordítása (1871)

Hajt a lélek, nagy a kedvem,
 Gondolatom unszol engem,
 Fognom dalhoz, énekléshez,
 Kezdenem a regéléshez,
 Hadak sorát levezetnem,
 Nemzetségdalt énekelnem;
 Számban a szók olvadoznak,
 A mondatok omladoznak,
 Nyelvem hegyén hullámanak,
 Fogaim közt rést keresnek.
 Arany felem játszótársom,
 Velem együtt nőtt korácsom!
 Jöszte velem énekelni,
 Velem együtt regélgetni,
 Miután most összejutánk,
 Szerte hosszan jártunk után;
 Ugy is ritkán találkozunk,
 Össze ritkán akadhatunk,
 E nyomoru határokon,
 Pohjolai bús tájakon.

Kezeinket csapjuk egybe,
 Ujjainkat fűzzük össze,
 Valami jót énekelnünk,
 A legjavát előszednünk,
 Hallhatni a rávagyóknak,
 Aranynál is drágábbaknak,
 A növekvő ifjúságban,
 Fejledező ivadéokban,

A fennmaradt bűv-dalokat,
 Szájon forgó vers-szakokat
 Agg Vainőnek az övéről,
 Ilmarinen műhelyéről,
 Kaukomieli kardhegyéről,
 Joukaha nyila ösvényéről,
 Pohja szántóföldeiről,
 Kalevala mezeiről.

Ezt éneklé jó atyácskám
 Fejsze-nyelét faragcsálván,
 Taníta rá édes szülém
 Orsó szárát peregtetvén,
 Midőn neki kiskoromban
 Térde előtt forgolódtam
 Mind fejdő nyáskálódó
 Kis pendikés anyás fiu.
 Szampóról nem hiányoztak,
 Sem Louhiról a bűvszavak:
 szampó dalban vénüle el,
 Louhit varázs emészté fel,
 Dalban hala meg Vipunen,
 Lemminkäinen játék közben.
 Vannak ezen kívül igék,
 Bűvszók miket tanulgatek,
 Tépegetve az utfélről,
 Szaggatva a hangafűről,
 Bokrokról is tépegettem,
 Fák galyáról tördelgettem,
 Dörzsölgettem fűfejekről,
 Felszedtem az utszélekről,
 Kis bojtárként járkeltemben,
 A mint nyájam legeltettem,
 A mézgazdag halmocskákon
 Kies arany dombocskákon,
 Nyomán barna Múrikkinknak
 Mi iromba jó Kimmónknak.

Dalt sugalt a fagy is nekem,
 Dal hult alá az esőben,
 Másokat a szelek hoztak,

Tengerhabok azt hajtottak,
A madárcák gazdagíták,
Fák teteji gyarapíták.

Mindmegannyit összegyűjtém
Göngyölegbe kötözgetém;
Szánkára a göngyöleget,
Szánra tevém a tekercset;
Vivém szánkán hazafelé,
Kis szánomon a csűrbe bé,
Onnan a csűr údarára,
Betevém ott rézládába.
Verseim már a hidegben,
Rég hevernek a rejtekben;
Elő vegyem-e a fagyból,

Verseim a hűvös helyről,
Behozzam a házba ide,
Ládámat a lócza végre,
Alá e szép fedélzetnek,
E kitűnő tetőzetnek;
Dalszekrényem kinyissam-e,
Verses ládám feltárjam-e,
Felbontsam-e a nyalábot,
Felbontsam-e rajt' a csomót?

Szép dalt fogom én zengeni,
Szép verseket énekelni
A jeles rozs eledeltől,
A jó ízű árpa sörtől:
Ám ha nekem sört nem adnak,
Ha még lőrét sem nyujtanak,
Böjtösb szájjal dalolgotok,
Pusztá víznél dúdogatlok,
A mai est öröme, é,
E szép napnak a dicsére,
Vígágára a holnapnak,
Kezdetére az új napnak.

Ajkim immár be kén' tennem,
Nyelvemet lebilincselnem,
Énekemet félbehagynom,
Megszüntetnem vidám dalom;
Pihenni a ló is kíván,
Hosszas utat járta után,
Elvásik a vas is maga,
Ha sok szénát kaszált vala,
Víztömeg is alázuhan,
Vizesésnél a folyóban,
A tűznek is hamvadni kell,
Ha lobogott egész éjjel:
Mért csupán az ének maga,
A gyöngé dal ne lankadna,
Az est hosszú élve után,
A verőfény leáldozván!

Sokszor hallék ily besszédet,
Más felől így vélekedtek:
„Még maga a zuhatag sem
Adja vizét ki egészen,
A jó dalnok se fogja mind
Sorba zengni a dalait;
Jobb azt inkább abba hagyni,
Semmint közben megszakadni.”

Ekként kezdve, bevégezve,
Elvégezve, berekesztve,
Dalaimat egy tekercsbe,
Göngyölegbe kötözöm be,
Teszem kamrám rejtekébe,
Csontládám legbelsejébe
Honnan soha ki sem jönnek,
Semmikép' sem menekülnek,
A csontnak megingta nélkül,
Államnak szétnyilta nélkül,
Míg fogaim szét nem válnak,
Nyelvem át a gáton nem hat.

Mit is érne egyre zengnem,
Összevissza énekelnem,

Dalaimmel minden völgyet,
Betöltnöm a fenyv erdőket?

Anyám oda, élni megszűnt,
Jó szülőm nem virraszt velünk,
Nincsen babám, nincs kedvesem,
Dalra vágyó szerelmesem;
Csak a fenyők figyelnek rám.
Fenyőágak hallják danám,
Részvéttel a nyírek vannak,
A berkenyefák hallgatnak.

Kicsiny valék, hogy anyámtól,
Elmaradtam hű dajkámtól,
Mint pacsirta a hegyeken,
Húros madár a bérczeken,
Idegen nő gyámságában,
Mostohámnál ápolásban;
Ez engem' kis árva fiut,
Kikergete gyöngé korút
A ház szeles külrészébe,
Legéjszakibb hüs szélére
A szélről elsepertetnem,
Kisdéd árva finak nekem.

Mint pacsirta kezdék szállni,
Árva madár kelni-járni,
Kicsinyke már földön futni,
És nyavalyás barangolni,
A szeleket felismernem,
A közel vészt észrevennem,
Dérben, fagyban dideregnem,
Jajongnom nagy hidegekben.

Akadnak most már elegen,
Vannak most már nagy felesen,
Zok szavakkal leszidóim,
Oktalanul gáncsolóim;
Ki nyelvemet kárhoztatja,
Ki hangomat hibáztatja,
Majd rekedtnek szidalmazván,

Majd dalaim megsokalván,
Állítván, hogy rosszul zengek,
Fordulatot, hibást teszek.

Kár a felett, jó emberek,
Oly igen megütköznötek,
Hogy én gyermek sokat zengek,
Ifjan roszul mért csicsergek:
Nem voltam én tanulásban,
Nagy urakkal társalgásban,
Nem hallottam idegen szót,
Távolabbról semmi hangot.

Tanulhattak mások, én nem,
Csupán én nem menekhettem
Jó anyámnak oldalától,
Egyetlenem szárnya alól,
Otthon kelle nevelésem
Ön házunknál megszereznem,
Édes anyám guzsalyánál,
Bátyám faragó padjánál,
Még parányi gyerekenten,
Ringyes-rongyos ingecskémbe,

De hát mégis, mindazáltal,
Utat törtem dalaimmal,
Utat törtem, mutatgattam,
Galyat téptem, irtogattam;
Az új ösvény itt kezdődik,
Az új pálya innen nyílik,
Termékenyebb dalszerzőknek,
Tehetőségesebb versköltőknek
A növekvő nemzedékben,
Az ifiú nemzetségben.

Vikár Béla fordítása (1935)

Mostan kedvem kerekedik,
Elmém azon töprenkedik,
Hogy ím dalra kéne kelni,
Ideje volna énekelni,
Nemek nótáit dudolni,
Fajok énekeit fujni;
Szavaim szétolvadnak számban,
Beszédim buzognak bátran,
Nyelvemre sietnek sűrűn,
Fogaimra folyton folynak.

Édes játom, jó barátom,
Gyermekkori gyöngy korácsom!
Jer ide, énekeljünk együtt,
Kettesben a kántust kezdjük,
Most hogy újra összejöttünk,
Két felől ide kerültünk,
Ritkán is jövünk így össze,
Látjuk egymást szemtül-szembe
Mi szegény hazánk határán,
Pusztaságos Pohja táján.

Kéz a kézbe, kössünk öszve,
Ujjat ujjal egybefűzve,
Dalaink javára gyujtsunk,
Legis-legszépiből nyújtsunk,
Kedveseink hadd hogy hallják,
Tudnivágyók hadd tanulják
A törekvő zsenge népben,
A növekvő nemzedékben
Mind a szót, amit szereztünk,
Mind a verset, amit vettünk
Öreg Vejnő vert övéről,
Ilmár tűzhelye tövéről,
Kaukomieli kardhegyéről,
Joukahajnen jó ívéről,
Pohja földje legvégiről,
Kalevala térségiről.

Még atyám ezeket fújta,
Fejszenyél-faragva, fúrva,
Ebbe oktatott anyuskám,
Míg orsója pörgött ujján,
Én poronty pedig a pallón,
Térde előtt forgolódtam,
Tejesképű rosszasa,
Nyálasszájú aprósága.
Szampo se volt szavak szűkiben,
Louhi se bezzeg búbáj nélkül:
Lám szavaktól Szampo vénül,
Búv ígéken Louhi megdül,
Verseken Vipunen pusztul,
Lemminkejnen játékoktul.

Varázs-szó vagyon még más is,
Több tanultam búvmondás is,
Téptem őket útmentiben,
Szakítottam hangás helyen,
Tördeltem a törpe fákról,
Gyűjtöttem a gyöngé ágról,
Fűszálakról leszemeltem,
Falunk útján fölemeltem,
Bojtárokodva ahogy hajtám,
Fiúcska, füvellő falkám
A méztermő dombok mentén,
Az aranyos halmok hátán,
Barna Bojtosunk nyomában,
Mi cifra Cibók üszőnkkel.

Dalt nekem a fagy is mondott,
Éneket az eső ontott,
Más dalaím szél terelé,
tenger habja hozta elé,
A madár is szókat szerzett,
Fák teteje varázsverset.

Göngyölítém egy gumóba,
Csavarítám egy csomóba;
Gumót szán mögibe dugtam,
A csomót kasomba csuktam,

Szánkón haza szállítottam,
A pajta elé kasomban;
El is tettem csúrhéjába,
Rejtettem a rézvékába.

Dalaím rég fagyon állnak,
Hű lakói hús homálynak;
Hagyjam-e hidegben nótám,
Kihúzzam-e fagyról kótám;
Hozzam-e a házba végre,
Ládikámat lócavégre,
Híres ház fedele alá,
Tisztos lak teteje alá,
Föltárjam-e dallos táskám,
Kinyissam-e verses ládám,
Fölfejtsem-e gumóm bokrárt.
Megoldjam-e csomóm csokrát?

Így mondhatok aztán jó dalt,
Gyönyörűket fújhatok majd
Egy falatka rozsfélétül,
Valamicske árpalétül:
Árpalét ha nem kínálnak,
Még csak gyenge sört se szánnak,
Szomju szájjal reákezdem,
Víz mellett is megeresztem,
Ránk hogy vidám este jöjjön,
Nagy napunknak dísze nőjjön,
Holnap is hogy kedvünk teljen,
Új napunk hogy korán keljen!

Már be kéne fogni szám,
Nyelvemet lekötni mán,
Verselésnek végít vetni,
Csendítéstőlcsendesedni;
Lám a ló is fúj egy hosszút,
Huzamosb utat, ha megfut;
Lám kicsorbul a kaszaél,
Nyáron át ha szénát metél;

Meghalkúl a víznek útja
Folyótorkolathoz jutva.
Tűzláng is lelohad végre
Egész éjen által égve;
Csak a dal ne bágyadna el,
Finom vers ne fáradna el,
Estén át ha örvendezett,
Naphosszat ha zengedezett?

Így hallám hogy szóval mondják,
Mástól így értém a módját:
„Zúgó is, bár dúsabb fajta,
Vizét fogytig le nem hajtja,
Dallos, noha nem az alja,
Mind, amit tud, el nem dallja;
Jobb, az ész ha megmaradott,
Mint ha szerteszét szakadott.”

Hát elhagyom, végít vetem,
Megszakítom, megszüntetem,
Gombolyagba kötöm kótám,
Csomóba csavarom nótám,
Csomót csűr hijába dugom,
Csontkamra mögé lecsukom,
Honnat meg nem menekedik,
Soha föl nem kerekedik
Csontom megrendülte nélkül,
Állam szétterülte nélkül,
Fogam forгатása nélkül,
Nyelvem nyargalása nélkül.

De mit ér, ha dalolok is,
Ha még annyit dúdolok is,
Megzengek is minden völgyet,
Dalom minden fenyvest fölvet?

Rég hogy nincs anyuskám élén,
Nincs imetten agg szülécském,
Nincs kedvesem, ki figyeljen,
Szeretőm, ki rám ügyeljen;
Csak szömörkefák figyelnek,

Fenyőágak rám ügynek,
Nyírfák gallyai kegyelnek,
Burkos berkenyék becsülnek.

Elszakadtam rég szülőmtől,
Kiskoromi nevelőmtől,
Mint pacsirta, szállva,
Mint rigó, a kórakásra,
Panaszkodva mint pacsirta,
Rigó módra sírva-ríva,
Ismeretlen asszony telkén,
Mostohának kénye-kedvén;
Az kiűzött boldogtalant,
Hajtott gyenge gyámoltalant
Szobájából ki a szélbe,
Hajlékából északfelre,
Ott szél cibált szegénykét,
Csípett árva kis legénykét.

Mint pacsirta elbolyongtam,
Bús madárka imbolyogtam,
Földön vézna vánszorogtam,
Inség-verte vándoroltam,
Minden széllel ösmerkedtem,
Forgolódtam förgetegben,
Fázlódtam hidegben, nagyban,
Felordítottam a fagyban.

Jut is nékem most akárhány,
Találkozik több, mint várnám,
Ki haragos hangon fogad,
Szilaj hangon rám riogat;
Ki a nyelvem hurrogja le,
Ki a hangom harsogja le,
Recsegőnek szidja nótám,
Fecsegőnek mondja kótám,
Dalom durván dúdolónak,
Versem félrefordulónak.

Ne bánjátok, jámbor népek,
Rossz neven ne is vegyétek,

Gyermekül a dal ha gyengén,
Kicsinyül ha fúvom ferdén!
Nem tanultam én azt mástól,
Nem jártam tudósok telkén,
Nem is kaptam szókat máshol,
Búvigéket messze távol.

Mások művelőbe mentek,
Én hazulról el nem voltam,
Egyetlen anyám apoltam,
A magányos mellett voltam;
Tanulgatni otthon kellett,
Rúd alatt az éléstárban,
Szülém orsócskája mellett,
Bátyám szíjófája mellett,
Azt is apró kis koromba,
Rétümögbe rosszalkodva.

Ámde mégis, mindhiába,
Csapát törtem új danákra,
Csapát törtem, gallyat szeltem,
Ágat nyestem, útat leltem;
Innen megy az út ezentúl,
Az új ösvény innen indul
Dicsőbb dalok szerzőinek,
Különb ének költőinek
A törekvő zsenge népben,
A növekvő nemzedékben.

Nagy Kálmán fordítása (1972)

Mind csak azon gondolkodom,
egyre azon elmélkedem:
Kedvem támadt énekelni,
jó szívvel beszédbe fogni,
népünk versét mondogatni,
régiek dalát dalolni.
Szavaim számban olvadoznak,
beszédeim bontakoznak,
nyiladoznak nyelvem hátán,
futamodnak a fogamra.

Jöjj hát, öcsém, jó barátom,
gyere, gyermekkori társam!
Daloljuk dalunkat együtt,
ketten kezdjünk énekelni,
mert most megint összegyűltünk,
megérkeztünk messze földről!
Ritka rend, hogy összegyűljünk,
egymás látására jöjjünk
ezen a szegény határon,
puszta északi vidéken.

Kösd a kezedet kezembe,
ujjad ujjaim közébe,
jó éneket énekeljünk,
legjobb dalunkat daloljuk,
hallgassa meg minden jámbor,
tudja meg, aki akarja,
ifjú emberek sorában,
növekvő népek sorában:
szóljuk, ami szót szereztünk,
mondjuk, ami verset vettünk
öreg Väinämöinen övjén,
Ilmari tüze tövében,
Kaukomieli kardja élén,
Joukahainen íja ívén,
pohjolai rétek végén,
Kalevala messze földjén.
Édesapám énekelte
fejszenyél-faragás közben,

édesanyám mondogatta
orsó pergetése közben,
még mikor én gyermek voltam,
csak a földön forgolódtam,
rossz gyerek, tejes szakállú,
kis kölyök, tejfölös száju.
Szampó nem volt szavak híján,
Louhi sem varázslat nélkül:
Szampó a szavakba vénült,
Louhi varázslatba pusztult,
versekbe veszett Vipunen,
Lemminkäinen játékokba.

Bőviben van még varázsszó,
titkos ige, mit tanultam:
szakítottam útnak szélén,
téptem hangafüves téren,
bokor-ágról bontogattam,
hajló vesszőn hajtogattam,
fű fejről fejtegettem,
kisutcán földből kivettem,
míg ballagtam bojtársorban,
legelőn jártam legénysorban,
mézes mezőn mendegéltem,
arany halmokon haladtam,
fekete tehén csapásán,
tarka jószágunk nyomában.

Dalaimat fagy dalolta,
versemet eső üzente.
Hozta hozzám szél a verset,
hajtogatta tenger habja;
a madár is mondogatta,
fák levele fújdogálta.

Egy csomóba csombolygattam,
gombolyagba gombolygattam;
csomót a szánomra tettem,
kosarába kerítettem;
azzal azt is hazavittem,
szánnal szín elébe vittem;

kamra padlására tettem,
rézládába rejtegettem.
Hidegben éltek énekeim,
sokáig sötétben álltak.
Hozzam-e dalom a hidegről,
vegyem-e versem a fagyról,
hozzam-e házunkba a ládát,
letegyem-e lócavégre,
híres gerendás szobában,
szép tetőnek oltalmában,
dalos ládám megnyissam-e,
öntsem-e ki verses vékám
bontsam ének gombolyagját,
megoldjam-e a csomóját?

Jó dalt fogok majd dalolni,
szép éneket énekelni
jó falattal, rozskenyérrel,
söritallal, árpalével.
De ha inni mégsem adnak,
egy kis sörrel nem kínálnak,
akkor szólok szűkebb szájjal,
mondok verset tiszta vízzel
mai esténk vígságára,
nagy napunk dicsőségére,
akár hajnali örömré,
új reggelnek kezdetére.

Ideje számat csendesíteni,
nyelvem nyugalomra adni.
Versem végre elnyugodjon,
csengő szavam csendesedjen.
A csikók is megfáradnak,
mikor hosszú útra jutnak.
gyengül a kemény kasza is
sűrű nyári széna szálán,
elcsendesedik a víz is
kanyargó mederbe jutva.
elhamvad az égő tűz is

hosszú éjen, hajnaltájban;
hogyne csendesedne versem,
hogyne halkulna az ének,
est elkezdett sok szóim,
napnyugtától zengő versem.
Így hallottam mondogatni,
hallottam másokat szólni:
„Nincsen olyan bő zuhatag,
hogy a vize mind lefolyna,
nincs olyan jó énekmondó,
ki elmondjon minden verset.
Jobb az észnek megmaradni,
mint felébe megszakadni.”
Meg is állok, megpihenek,
Megnyugszom, megcsendesedem.
Versemet csomóba gyűjtöm,
gombolyagba gombolyítom,
kamra padlására küldöm,
csontos zárakkal bezárom,
ki ne szabaduljon onnan,
soha el ne jöjjön onnan,
míg a csontom meg nem indul,
míg az állam meg nem mozdul,
míg a fogam ki nem fordul,
míg a nyelvem meg nem perdül.

De minek is énekelni,
énekelni, dalra kelni,
minden völgyön énekelni,
minden fenyőerdőn szólni!
Nem él az én édesanyám,
kedves anyám nincs közöttünk,
nem is hallgatja szavamat,
nem figyeli énekemet:
fenyőfák figyelnek engem,
hallgatnak fenyőfaágak,
édesget a nyírfák lombja,
becsülnek a berkenyefák.

Gyermek voltam, árva lettem,
jaj, anyátlanul maradtam.

Mint pacsirta kő közében,
rigó roppant kőhalomban,
mint pacsirta, úgy daloltam,
mint a rigó, füttyöngettem,
idegen asszony kenyerén,
mostohának kedvességén.
De az elűzött magától,
gyámoltalan kis gyereket
házából szélnek eresztett,
hazulról északra küldött,
északi szél édesgetett,
tavaszi szél csalogatott.

Elindultam, kis pacsirta,
útnak eredtem, madárka,
jajjal, búval járogattam,
búval, bajjal vándoroltam,
találkoztam minden széllel,
ismerkedtem vad viharral;
reszkettem a nagy hidegben,
fáztam förtelmes fagyokban.

Sokan vannak a világon,
sokan vannak, bőven vannak,
kik haragos szóval szólnak,
hitvány szavakkal fogadnak.
Ki a nyelvemet gyalázza,
ki a hangomra haragszik;
zengő szavaimat szidják,
énekeket megsokallják,
csengő szavam csúfnak vallják,
dalomat hazugnak hallják.

Ne bánjátok, jó emberek,
s ne haragudjatok érte,
hogy én, gyermek, így daloltam,
hitvány módon énekeltem!
Nem jártam soha tanulni,
nem éltem nagyurak mellett,
nem hallottam messzi szókat,
igéket idegen földön.
Mások tanulni mehettek,

én hazulról nem mehettem,
anyám segítője voltam,
egyetlenem mellett éltem.
Otthon kellett csak figyelnem,
tanulnom a kamra földjén,
anyám orsója szavára,
bátyámnak faragására,
azt is amíg gyermek voltam,
rongyos ingben forgolódtam.

Hanem azért mégis-mégis
utat kezdtem új dalosnak,
utat vágtam, ágat törtem,
magam újabb útra leltem.
Erre megy az út ezután,
nyomomban az újabb ösvény,
útja derekabb dalosnak,
érdemesebb énekesnek,
ifjú emberek csapása,
növekvő népeknek útja.

Rácز István fordítása (1980)

Ihol kedvem kerekedett, eszemben gondolat gerjedt:
én elmennék énekelni, szép szavakat sorba szedni,
mondanám az ősi mondát, regélném a régi regét.
Szájamban szavak sűrögnek, beszédek bőven buzognak,
nyelvem hátán nyargalásznak, fogam között fickándoznak.

Jőj hát mellém, jó pajtásom, siess, vélem serdült vérem:
kezdjük ketten az éneket, szedjük szerbe vén verseket,
ha egyszer így egybejöttünk, ketten kétfelől érkeztünk.
Egymást csak elvétele látjuk, néhanap ha találkozunk
Észak hideg határain, szegény szülőházánk földjén.

Kapcsoljuk most kezünk egybe, fogas ujjunk fogjuk össze,
úgy dalolgassuk danánkat, énekeljünk ékes verset:
fiatalok figyelhessék, tudnivágyók tanulhassák!
Serdülők serény serege, nagy nemünk növendék népe
hadd hallhassa hősök hírét, régtől ránk maradt regéket,

vén Vejnemöjnen övéről, Ilmarinen kohójáról,
Kaukomieli kardjáról, Joukahajnen jó íjáról,
Pohjola fagyos földjéről, Kaleva kies tájáról.

Apám is ezt énekelte, fejsze nyelét farigcsálva,
anyám is erre oktatott, míg fonálát fűgén fonta,
én meg csöpp poronty a padlón, tejes szájú, tökéletlen,
gyámoltalan, gyenge gyermek lebzseltem a lába előtt.
Szállott a szó a Szampóról, híres Louhi hatalmáról;
szavak törték szét a Szampót, Vipunennel varázs végzett,
Louhit bájolás buktatta, Lemminkejnent léha játék.

Tanultam még más ígét is, vettem titkos varázsverset:
útak szélén szedegettem, hanga közül húzogattam,
bozótokból bontogattam, cserjésekből csipegettem,
füvek fejéből fosztottam, keréknyomról kerítettem,
míg ballagtam bojtárkodva, gyatra gyermek, gyalogoltam
mézillatú mezők mentén, tündérvárta tisztásokon
tereltem Tarka tehenem, Csákóm nyomán csatangoltam.

Téli hideg is tanított, zúgó zápor nótát zengett,
szellő szárnyas szókat súgott, hullám habja dallal zúgott,
füsti fecske is ficsergett, vén fenyő fűjt vidám verset.

Mind a szót fonálra fűztem, gombolyagba göngyölgettem,
szép szavaim jó szánkámba, kis kasomba kerítettem.
Haza húztam hű szánkámat, kincsemet csűrömbe csuktam,
csűr teteje alá tettem, rezes ládámba rejtettem.

Fagyban vacogott a versem, hétszám hevert a hidegben.
Hozzam be hát a hidegről, kemény fagyok körme közül?
Hozzam be dalom a házba, verses ládám lóca végére?
Térjek vele tetőnk alá, szálfákból rótt szállásunkra?
Nyissam kedves kincsesládám, tárjam fel tarka tetejét,
gurítsam ki gombolyagom, bontsam fel fonalam bogát?

Dúdolnék derék dalokat, pengetnék pompás éneket,
rozskenyeret ha rághatnék, tág torkomba sört tölthetnék.
Ha sajnálják a sört tőlem, ha kedvemre nem kínálnak,
szólok szomjúhozó szájjal: versemet vízzel vidítom.
Dícsérjük hát napunk dallal, esténket édes énekekkel,
köszöntsük a kelő reggelt virradatkor víg versekkel!

Szavamnak már szűnni kéne, nyelvemnek nyugodni végre,
nótámnak némulni immár, csengésének csendesedni.
Szívós ló is szusszan egyet, hogyha hosszabb útat tett meg,
kemény kasza is kicsorbúl, szénát mire mind levágja,
lassúbb lesz a víz folyása, medrét mire mind bejárja,
lustán lobog a tűz lángja, ha egész éjszaka égett.
Versem hogyne volna fáradt, nótám hogyne volna halkabb,
hiszen szólt nap szállta óta, el nem csitúlt este óta.

Így hallottam, így tanultam, mások is mindig így mondták:
„Nem hányja el minden habját bőven zuhogó zúgó sem,
nem mondja el minden versét ékes szájú énekes sem.
Jobb is, ha jócskán marad még, mint ha elapad az ének!”
Elhallgatok, elnémulok, befejeztem, bevégeztem.
Versem fonalát felszedem, gombolyagba göngyölítem,
kiviszem kicsi kamrámba, csontos záram mögé csukom,
honnan nem kaphat kiutat, kívülre már nem kerülhet,
csak ha csontzáram kinyitom, torkom tágasra kitárom,
fogaim sorát felbontom, makacs nyelvem megmozdítom.

De mit ér, ha énekelek, ha fújom bár folyton-folyvást,
völgyeket végignótázom, fenyveseket mind felferem?
Nem él az én édesanyám, szép szülém nem figyel reám,
nem hall már hű szeretőm sem, nem tanul dalolni tőlem.
Reám csak fenyők figyelnek, tőlem tar gallyak tanulnak,
nyájas nyírlombok szeretnek, berkenye borúl vállamra.

Anyám elhalt kis koromban, gyenge gyermek, árva lettem:
kis pacsirta köves parton, rigó roskadó romok közt.
Mint pacsirta pityeregtem, mint a rigó rikoltoztam;
maradtam rossz mostohámra, idegennek irgalmára.

Az kiveret engem, kicsinykét, kiűzött, áldatlan árvát,
házunk ordas oldalára, fagyos északi felére,
hol hideg szelek szaggattak, téli viharok tépáztak.

Kis pacsirta, kódorogtam, árva madár, mendegéltem,
gyenge gyermek, gyalogoltam, balga poronty, bujdokoltam.

Minden záport megismertem, szilaj szelektől szenvedtem,
vas hidegekben vacogtam, jajgattam fogas fagyokban.

Sokan vannak, végük sincsen, szeri-száma sincs azoknak,
kik szigorú szóval szidnak, óbégatnak, ócsárolnak:
egyik szavaimat szidja, másik hangomra haragszik,
becsmérelik beszédemet, vádolnak, hogy visítozom,
hamis hangon énekelek, fonákul fújom versemet.

Engedjétek meg, emberek, bocsássatok meg, jámborok,
ha én, gyermek, gyengén fújtam, éktelenül énekeltem.
Nem tanultam tudósoktól, nem laktam én nagyuraknál,
jobb igékhez nem jutottam, idegen szót nem szereztem.
Mások mind tanulni mentek: házunkat én el nem hagytam.
Édesanyám egyedül élt, mindig mellette maradtam.
Tudásom otthon tanultam, saját házunk héja alatt,
szép szülém guzsalya mellett, bátyám faragó bakjánál,
azt is csak kicsiny koromban míg pendelyes poronty voltam.

Ámde mégis, mindazáltal új dalok útján indultam,
utat leltem, jelet tettem, útmutató ágat törtem.
Messze megy majd ez az ösvény, új utak ágaznak szerte
nálam nagyobb dalosoknak, éneket többet tudóknak
most növekvők nemzetében, serdülőknek seregében.

Szente Imre fordítása (2002)

Kerekedik arra kedvem, mind azt forgatom fejemben, hogy már dalra
kéne kelni, ideje volna énekélni, versbe szédni régvalókat, ősi dolgokról
dalolni. Szók a számban olvadoznak, ínyemet igék elöntik, nyelvemnek
hégyn nyüzsgőnek, fogaim közül fakadnak.

Édös egyfelem, fivéröm, vélem egyívású véröm! Fűzőgessünk dalt a
dalba, öltögessünk szót a szóba, együttlétre egybegyűlve, kétfelől közel
kerülve! Ugyan ritka benne részünk, szokatlan az ily szerencse északi hi-
deg hazánkban, sanyarú sorsú sarkvidéken.

Kéz a kézbe kapcsolódjon, ujj közébe ujj fonódjon, énekéljünk szébbnél
szébbet, tudományunktól mi tellik, kedveseinkkel közöljük, tudnivágyó-
kat tanítsuk, ipérődő ifjúságot, növekedő nemzedékét szájrul szájra szálló
szókra, ránk maradt őś regékre vén Väinämöinen övérül, Ilmarinen ül-

lejárul, Kalandosnak kardvasárul, Joukahainen jó nyilárul puszta földjén Pohjolának, Kaleva kopár mezőin.

Így dalolgtatott apám is, fejszéje nyelét faragva, szoktatott szülőanyám is, oktatótt orsója mellett, pulyaként magam a padlón míg a térdinél totyogtam, gyámoltalan gyöngye gyermek, tejfölös bajszerű bohócska. Szampó lőn szavakbul ottan, Louhi lélekdedzett igéktől; szótul lőn Szampó veszése, Louhinak légyőzetése, verséktől veszett Vipunen, Lemminkäinen léhaságtul.

Szókat máshol is szereztem, titkot máskor is tanultam: gyalogúton gyűjtögettem, hangafű közül halásztam, csaltosbul cserkészgettem, bózotosbul bontogattam, fűkalászlul fejtégettem, kotortam kerékcsapábúl, mikor kisbojtár koromban legelőkön lépégettem, szagos szénazsombikosban, aranyos avarba' jártam barna Bimbónak nyomában, tarka barmomat terelve.

Fagy csípése dalt fakasztott, ritmusra dobolt a zápor; más zenéje volt a szélnek, hangja más futó haboknak, szó lett szárnyak lebbenése, monda lombok moccanása.

Kincsém kévébe kötöttem, gombolyagba göngyölgettem, csomót szán farába csaptam, kassos szánkómra kötöttem, hazahajtottam terümmel egyenest a csűr elejbe, szárító padomra szórtam, rézládamba rikkenttettem.

Heteket töltött ott hidegben, dalom dermesztő fagyokban. Hozzam-é hideg helyérül, fussak-é ki fagyba érte? Hurcoljam batyum a házba, rakjam ládám lócavégre, szelemén alá szobába, mēnnyezet alá melegre?

Nyissam székrényét szavaknak, kincsős ládáját daloknak? Oldjam-é bogát batyumnak, csomagom csomós kötését?

Válogatok vers javábul, gyönyörű dalokra gyűjtök, rozskényeret hogyan raknak, és itatnak árpaléval. Házunkban ha sör hibázna, egy kis kvással is kivallom; nedvesebb talán a nóta, vizesebb lészén a versēm, este együtt üldögélve, összejötteknek örülve, holnapig is tán kihúzza, virradatot is kívárva.

Számat immár zárni kéne, nyelvemre csomót kötözni, véget vetni versemnek, szeretéradó szavaknak. Lovak is lécsendesednek, ha hosszú utat haladtak, kaszának vasa kicsorbul, nyári sarjában suhogva; folyónak lohad futása, kanyargók közül kijutva; lankad tűznek lángolása, egész éjén át ha égett: csak dalom nē csillapodna, énekēm nē csendesedne, mikor mondom este óta, kora alkonyattul kezdve?

Hallom, így tartják a bölcsek, tapasztalat úgy tanítja: „Folyó bármi bőven árad, végsőkéig vizét nem adja; bármilyen dűrék a dalnok, készletét ki nem meríti. Jobb a hangulat, ha hagynak, mint ha közben megrékednek.”

Most hát megszűnök-mégállok, véget vetve szóözönnök. Versëm gön-gyölegbe gyűjtöm, gombolyagba gombolyítva rakom pajta padlására, csontlakat mögé becsukva, honnan képtelen kitörni, nem szabadul szépszerével, csontok csattogása nélkül, állkapcák kopása nélkül, fogak futtatása nélkül, nyelvnek nyargalása nélkül.

Éneklésëmmel mit érek, tengër szószátyárkodással, horhosokban hangicsálva, fenyvesëkben füttyögetve? Nincs anyám, ki rám figyeljen, rég nem él szülém szegényke; édesëm së hallgat engëm, nem dalol velem virágom: csak a fenyvesëk figyelnek, csak a szálfenyők szeretnek, nyírfalom-bok nyájaskodnak, berkënyék buzognak értem.

Anyámtul kicsi koromban, mamácskámtul itt maradtam, mint kövek között pacsirta, romok közt rigómadárka, hogy pacsirtaként pötyögjek, rikoltsak rigómadáru! új anyám kezére adva, kényre-këgyre mostohámnak. Hamarost kivert a házbul, lódított szegény lelencët szëltül védetlenszobába, falu északi felére, hogy szelekkel messzeszálljak, viharokkal vándoroljak.

Bujdostam, piciny pacsirta, kerëngtem, kivert madárka, poroszkálva pusztaságban, vad vidékën vándorolva, kiszolgáltatva szeleknek, dör-gésëktül darvadozva, vacogva veszëtt hidegben, sírva féktelen fagyokban.

Tudom, vannak most valakik, bizony, bőven is lëhetnek, akik rám ripakodnának, korholva kemény beszéddel; akik gúnyolják a nyelvem, fittyët hánynak hangjaimra, szidnak, hogy sokat szavalok, mëg hogy túl sokat zenélëk, bëcsmërélnëk, mint beszélëk, vállat vonnak verseimre.

Në éréjën neheztelëstëk, szeretëtt atyámfiai, hogy gyerekkënt gyatra módra, gyakorlatlanul gügyögtem. Hiszën iskolát së jártam, tudósabbak-tul tanulni, szavakat szërézni tölük, választékosabb beszédët.

Mások iskolába jártak: én hazúl ki sëm kerültem, éd'sanyám körül forogva segëltem szegény szülémnek. Otthon tudtam csak tanulni, pajtánk padlatán csücsülve, figyelve fonó anyámra, barkácsoló bácsikámra, gyarlócska gyerekeszëmmel, zsandárzsebkendős koromban.

Mindazonáltal azonban bátran új csapást csináltam, nyomot nyitva, jel-kirakva dalnak új utat mutattam. Most hát erre mën az ösveny, próbálatlan pálya nyílik diadalmasabb dalosnak, érdëmësebb énekesnek, ipëredő ifjúságnak, növekedő nemzedéknek.

Az elő- és utóhang finnül

Mieleni minun tekevi,
 aivoni ajattelevi
 lähteäni laulamahan,
 saa'ani sanelemahan,
 sukuvirttä suoltamahan,
 lajivirttä laulamahan.
 Sanat suussani sulavat,
 puhe'et putoelevat,
 kielelleni kerkiävät,
 hampahilleni hajoovat.

Veli kulta, veikkoseni,
 kaunis kasvinkumppalini!
 Lähe nyt kanssa laulamahan,
 saa kera sanelemahan
 yhtehen yhyttyämme,
 kahta'alta käytyämme!
 Harvoin yhtehen yhymme,
 saamme toinen toisihimme
 näillä raukoilla rajoilla,
 poloisilla Pohjan mailla.

Lyökämme käsi kätehen,
 sormet sormien lomahan,
 lauloaksemme hyviä,
 parahia pannaksemme,
 kuulla noien kultaisien,
 tietä mielitehtoisien,
 nuorisossa nousevassa,
 kansassa kasuavassa:
 noita saamia sanoja,
 virsiä virittämiä
 vyöltä vanhan Väinämöisen,
 alta ahjon Ilmarisen,
 päästä kalvan Kaukomielen,
 Joukahaisen jousen tiestä,
 Pohjan peltojen periltä,
 Kalevalan kankahilta.

Niit' ennen isoni lauloi
kirvesvartta vuollessansa;
niitä äitini opetti
vääteensä varttinätä,
minun lasna latialla
eessä polven pyöriessä,
maitopartana pahaisna,
piimäsuuna pikkaraishna.
Sampo ei puuttunut sanoja
eikä Louhi luottehia:
vanheni sanoihin Sampo,
katoi Louhi luottehisin,
virsihin Vipunen kuoli,
Lemminkäinen leikkilöihin.

Viel' on muitaki sanoja,
ongelmoita oppimia:
tiehestä tempomia,
kanervosta katkomia,
risukoista riipomia,
vesoista vetelemiä,
päästä heinän hieromia,
raitiolta ratkomia,
paimenessa käyessäni,
lasna karjanlaitumilla,
metisillä mättähillä,
kultaisilla kunnahilla,
mustan Muurikin jälessä,
Kimmon kirjavan keralla.

Vilu mulle virttä virkkoi,
sae saatteli runoja.
Virttä toista tuulet toivat,
meren aaltoset ajoivat.
Linnut liitteli sanoja,
puien latvat lausehia.

Ne minä kerälle käärin,
sovittelin sommelolle.
Kerän pistin kelkkahani,

sommelón rekoseheni;
 ve'in kelkalla kotihin,
 rekosella riihin luoksi;
 panin aitan parven päähän
 vaskisehen vakkasehen.

Viikon on virteni vilussa,
 kauan kaihossa sijaisnut.
 Veäkö vilusta virret,
 lapan laulut pakkasesta,
 tuon tupahan vakkaseni,
 rasian rahin nenähän,
 alle kuulun kurkihirren,
 alle kaunihin katoksen,
 aukaisen sanaisen arkun,
 virsilippahan viritän,
 kerittelen pään kerältä,
 suorin solmun sommelolta.

Niin laulan hyvänki virren,
 kaunihinki kalkuttelen
 ruoalta rukihiselta,
 oluelta ohraiselta.
 Kun ei tuotane olutta,
 tarittane taarivettä,
 laulan suulta laihemmalta,
 vetoselta vierettelen
 tämän iltamme iloksi,
 päivän kuulun kunniaksi,
 vaiko huomenen huviksi,
 uuen aamun alkeheksi.

Suuni jo sulkea pitäisi,
 kiinni kieleni sitoa,
 laata virren laulannasta,
 herätä heläjännästä.
 Hevonenki hengähtävi
 matkan pitkän mentyänsä,
 rautanenki raukeavi

kesäheinän lyötyänsä,
vetonenki vierähtävi
joen polvet juostuansa,
tulonenki tuikahtavi
yön pitkän palettuansa;
niin miks' ei runo väsyisi,
virret vienot vierähtäisi
illan pitkiltä iloilta,
päivänlaskun laulannoilta?

Noin kuulin saneltavaksi,
toisin tutkaeltavaksi:
"Eipä koski vuolaskana
laske vettänsä loputen,
eikä laulaja hyväinen
laula tyynni taitoansa.
Mieli on jäämähän parempi
kuin on kesken katkemahan."

Niin luonen, lopettanenko,
herennenki, heittänenki.
Kerin virteni kerälle,
sykkyrälle syylättelen,
panen aitan parven päähän,
luisten lukkojen sisälle,
jost' ei pääse päivinänsä,
selviä sinä ikänä
ilman luien lonsumatta,
leukojen leveämättä,
hammasten hajoamatta,
kielen keikkelehtämättä.

Mitäs tuosta, jos ma laulan,
jos ma paljoki pajahan,
jos laulan jokaisen lakson,
joka kuusikon kujerran!
Ei ole emo elossa,
oma vanhin valvehella
eikä kulta kuulemassa,
oma armas oppimassa:
on mua kuuset kuulemassa,

hongan oksat oppimassa,
koivun lehvät lempimässä,
pihlajat pitelemässä.

Piennä jäin minä emosta,
matalana maammostani.
Jäin kuin kiuruksi kivelle,
rastahaksi rauniolle,
kiuruna kiertämähän,
rastahana raikkumahan,
vaimon vierahan varahan,
ehtohon emintimäisen.

Se mun karkotti, katalan,
ajoi lapsen armottoman
tuulipuolelle tupoa,
pohjaspuolelle kotia,
vieä tuulen turvatointa,
ahavaisen armointia.

Sainpa, kiuru, kiertämähän,
lintu kurja, kulkemahan,
vieno, maita vieremähän,
vaivainen, vaeltamahan,
joka tuulen tuntemahan,
ärjynnän älyämähän,
vilussa värisemähän,
pakkasessa parkumahan.

Moni nyt minulla onpi,
usea olettelevi
virkkaja vihaisen äänen,
äänen tuiman tuikuttaja.
Ken se kieltäni kirosi,
kenpä ääntä ärjähteli;
soimasi sorisevani,
lausui liioin laulavani,
pahasti pajattavani,
väärin virttä vääntäväni.

Elkätte, hyvät imeiset,
tuota ouoksi otelko,
jos ma, lapsi, liioin lauloin,
pieni, pilpatin pahasti!
en ole opissa ollut,
käynyt mailla mahtimiesten,
saanut ulkoa sanoja,
loitompata lausehia.

Muut kaikki oli opissa,
mie en joutanut kotoa
emon ainoan avusta,
yksinäisen ympäriltä.
Piti oppia kotona,
oman aitan orren alla,
oman äitin väärtinöillä,
veikon veistoslastusilla,
senki piennä, pikkaraissa,
paitaressuna pahaisna.

Vaan kuitenkin kaikitenki
la'un hiihin laulajoille,
la'un hiihin, latvan taitoin,
oksat karsin, tien osoitin.
Siitäpä nyt tie menevi,
ura uusi urkenevi
laajemmille laulajoille,
runsahammille runoille
nuorisossa nousevassa
kansassa kasuavassa.

ABSTRACT

FROM HIISI'S ELK TO THE WONDERDEER

The Finnish epic Kalevala has been translated into Hungarian five times in the time span of over a century, as follows (in chronological order, mentioning the names of the authors): Ferdinánd Barna 1871, Béla Vikár 1909, Nagy Kálmán 1972, István Rácz 1976, and Imre Szenté 1987. Fragments of the epic were translated by Antal Reguly, Pál Hunfalvy and István Fábrián in the 19th century, as well as by Géza Képes and Domokos Varga in the 20th century. In my book I am going to deal only with the complete translations. The choice of my topic was mainly motivated by the absence in Hungarian Kalevala research and literature of studies focusing on the comparative study and analysis of the translations of the epic employing a translation studies framework.

The aim of this book is to locate these Hungarian texts in the Hungarian literary polysystem through a comparative study of the five complete Hungarian translations, investigating these translations both linguistically and in their cultural historical context.

The present analysis uses Itamar Even-Zohar's polysystemic theory, further developed by Gideon Toury's Descriptive Translation Studies, and by José Lambert and André Lefevere's works as well.

The two literary systems I am dealing with, the Hungarian and the Finnish, occupy a periphrastic position in the (Western)European macrosystem, the main reason being the "isolation" of the two languages in (Western)Europe. Both are Finno-Ugric languages, and this fact leads further than the simple scheme of "two kindred languages"; in different ages it is the attitude towards each other based on the affinity of languages that determines the mode of the approach to translations. The analysis is based on the relations that may have influence on the reception of the translations: the context in which the source text and the target texts were born (the strategies followed by Lönnrot, the compiler/author and by the Hungarian translators in the creation of the texts) and the critics. This is followed by the comparative analysis of the source and target texts, examining the translators' solutions regarding the form of the epic: rhythm, metre, schemes (alliteration, parallelism) and the translators' interpretation of the text as regards the Kalevala as original myth, as well as the emphasis laid on the transmission of tradition from one generation to the other and on popular motives and features. I introduced the notion of a "Finno-Ugric network" as a main means of constructing an individual character.

The network itself implies the existence of text systems (all texts written in a Finno-Ugric language) and of a conceptual grid (a tool of identification, it concentrates on similarities that may be necessary for its creation, as well on differences emphasizing those “alterities” that differentiate the Finno-Ugric network from the concepts determined by the Western network).

The study revealed that the existence of the Finno-Ugric network was crucial in the reception of the first two Hungarian translations. The intentions of Ferdinánd Barna were to fill in the gap generated by the absence of a national epic from the Hungarian literary system, under the flag of Finno-Ugric affinity. He tried to show how a major Hungarian national epic could be created using poetic means borrowed from the Finnish epic. This attempt failed for several reasons. First, the cultural centre in Hungary at the end of the 19th century did not consider the epic poem to be an adequate genre for a major national epic work. Second, the translator was inconsequential by sustaining the conceptual grid only in the *Notes*-part of the edition and also having the idea to reconstruct a Finno-Ugric mythology.

The second translator, Béla Vikár, saw the Kalevala as a genre pattern and as a starting point for tracking down a Finno-Ugric mythology that could serve as a basis for a conceptual grid, but without the idea of reconstructing this mythology. The success of Vikár’s translation in the 1930s and the following years was due to the joint effect of several factors. Vikár combined in his text archaistic language with a dialectical one and used a domesticating strategy regarding the formal solutions, translating or transcribing Finnish names into Hungarian and adapting the Kalevala-metre and rhythm to Hungarian accentual verse of 4/4 rhythm with end rhyme. With a sense for the literary politics of his age the translator chose Dezső Kosztolányi, a well-known poet in the centre of the literary system, to write an introductory essay for the 1935 edition of his translation at the time of the Finno-Ugric movement, where personal and semi-official Hungarian–Finnish relations turned into official relations. The cult towards the translator also had a key-role in the success of the translation and in gaining a central position in the Hungarian polysystem.

The situation started to change in the 50s along with the change of paradigm in translation studies. Instead of domestication the maintenance of the foreign sonority, for example through formal solutions, was considered acceptable. Archaistic and dialectical language was also criticized.

The first re-translation, Kálmán Nagy’s, uses the common Hungarian idiom of the 70s. The translator’s person led to an ambivalent reception for this work. As a Romanian Hungarian he was unknown to critics in Hungary, and his early death, which preceded the publication of his work in the communist Romania, made his person and life stand in the centre of attention. His translation received only meagre critical response. Kálmán Nagy’s translation may be considered as centring on the source culture and also on the text by being loyal to the distinctive forms of the Finnish epic. He emphasized a distant attitude towards the text by preserving the foreign sonority, that is the Finnish orthography of names. He did not wish to borrow the genre as a pattern or to create some kind of a Finno-Ugric network. In his interpretation the Kalevala is the original history of the Finnish people, a product of the Finnish collective subconscious and of Lönnrot at the same time.

The language used by the fourth translator of the Kalevala, István Rácz, is close to Nagy's language. His methods had the aim of domesticating the source-text, following Vikár's example in formal solutions, and he also translates or transcribes Finnish names into Hungarian.

The last complete Hungarian Kalevala, Imre Szente's translation, which was published twice during past decade in Hungary, may also be considered to be domesticated due to the fact that its vocabulary includes notions borrowed from the Hungarian cultural sphere. The textual analysis partly confutes this, since it proves the use of Finnish orthography (thereby the preservation of the foreign nature of the text) contrary to the domesticating intention.

Vikár's translation held its central position for decades, but was gradually peripheralized by the new re-translations. Even if in the hypothesis I stated that this position could only be taken by a text based on a totally different concept, after analysis I reached the conclusion that it was Rácz's translation that has occupied this place. The reason why this may be the case is the employment of a translation strategy in many forms similar to Vikár's, as well as the translator's original view on poetics: the creation of a Hungarian Kalevala based on alliteration.

REZUMAT

DE LA CERBUL LUI HIISI PÂNĂ LA CERBUL MIRACULOS

Kalevala a fost tradusă în limba maghiară de cinci ori. În ordine cronologică, menționând numele autorilor, acestea sunt: Ferdinánd Barna (1871), Béla Vikár (1909), Nagy Kálmán (1972), István Rácz (1976), Imre Szente (1987). Au fost traduse de asemenea fragmente de către Antal Reguly, Pál Hunfalvy și István Fábián în secolul XIX, respectiv Géza Képes și Domokos Varga în secolul XX. Cartea tratează numai traduceri complete ale epopeii. Alegerea temei a fost motivată în primul rând de lipsa unei lucrări de specialitate care să pună accent pe traduceri Kalevalei, să analizeze recepția acestor traduceri, respectiv să le poziționeze într-un context bazat pe cadrul creat de teoria traducerii.

Obiectivul studiului este de a stabili locul textelor maghiare în polisistemul maghiar, prin analiza comparativă a traducerilor, acestea fiind investigate din punct de vedere lingvistic în cadrul contextului cultural-istoric al epocii în care au fost redactate. Analiza se bazează pe teoria polisistemelor elaborată de Itamar Even-Zohar, teoria descriptivă a traducerii a lui Gideon Toury, respectiv lucrările din domeniu având ca autori pe José Lambert și André Lefevere.

Cele două sisteme literare cu care se ocupă cartea (cea maghiară și cea finlandeză) ocupă un loc periferic în macrosistemul (vest)-european. Acest lucru este cauzat în primul rând de faptul că cele două limbi nu sunt înrudite cu limbile vest-europene. Fiind vorba de două limbi fino-ugrice, efectele legăturii istorice depășesc schema simplă a "două limbi înrudite", deoarece modul de abordare al traducerii este determinată în diferitele perioade tocmai de relația reciprocă bazată pe înrudirea lingvistică.

Analiza se bazează pe relațiile care pot influența recepția traducerilor: contextul redactării textului sursă și al traducerilor (strategiile redactorului/autorului Lönnrot și ale traducătorilor maghiari în realizarea textului), respectiv al criticii. Urmează analiza comparativă a textelor țintă și a textului sursă, examinând soluțiile traducătorilor în privința formei epopeii: ritmul și metrul kalevalian, precum și figurile de stil, ca aliterația și paralelismul. Sunt examinate interpretările referitoare la Kalevala care se desprind din textul maghiar, epopee considerată ca fiind povestea unui mit originar, respectiv locul din text al descrierii trăsăturilor populare și transmiterii tradițiilor de la o generație la alta.

Studiul definește noțiunea de “rețea fino-ugrică”, ca principal mijloc de construire a caracterului individual. Rețeaua în sine implică existența sistemelor de texte (toate textele scrise într-o limbă fino-ugrică) și a unui tipar conceptual. Acest tipar este de fapt un mijloc de identificare focalizând pe similitudinile care pot fi utilizate pentru construcția rețelei fino-ugrice, respectiv pe “alteritățile” care îl deosebesc de tiparul conceptual determinat de rețeaua vestică.

Analiza demonstrează că existența rețelei fino-ugrice a fost crucială în recepția primelor două traduceri. Intenția traducătorului Ferdinánd Barna a fost acela de a umple – sub semnul înrudirii lingvistice – golul din cultura maghiară datorat lipsei unei epopei proprii. El a încercat să creeze o operă epică națională maghiară prin intermediul mijloacelor împrumutate din epopeea finlandeză. Eșecul acestei strădanii a avut cauze multiple. În primul rând, centrul dominant al culturii maghiare de la sfârșitul secolului XIX a încetat să considere genul epopeii ca fiind corespunzător pentru redactarea operei epice naționale. În al doilea rând, traducătorul a fost destul de inconsecvent în construcția tiparului conceptual, acesta fiind susținut doar în notele ediției. În acest fel, ideea sa de a reconstrui mitologia fino-ugrică nu a avut baze solide.

Cel de-al doilea traducător, Béla Vikár, a privit Kalevala în principal ca un model al genului, respectiv un punct de plecare legat de mitologia finlandeză, pe care se poate construi un tipar conceptual, însă fără ideea reconstruirii mitologiei fino-ugrice. Succesul traducerii sale începând cu anii 1930 este datorat existenței simultane a mai multor factori. Traducerea lui Vikár a combinat limbajul arhaic cu dialectele. Traducătorul a folosit o strategie de domesticare a textului care reiese din soluțiile privind forma: traducerea sau transcrierea numerelor proprii finlandeze, precum și adaptarea ritmului și metrului kalevalian în versuri cu un ritm accentual 4/4 cu rime la sfârșit de rând. Bun cunoscător al politicii literare a timpului, traducătorul l-a ales pe Dezső Kosztolányi, un poet de seamă din centrul sistemului literar maghiar, să redacteze eseu introductiv al ediției din 1935 al Kalevalei, într-o perioadă în care mișcările fino-ugrice, relațiile personale și semioficiale dintre Ungaria și Finlanda au început să se oficializeze. În plus, cultului traducătorului din acea vreme a contribuit la rândul său la succesul traducerii și obținerea poziției centrale în sistemul literar maghiar.

Primele schimbări au apărut în anii 1950, odată cu modificarea paradigmei legate de abordarea traducerilor, în cursul căreia principiul menținerii sonorității străine a luat locul strategiilor de domesticare. Folosirea limbajului arhaic și al dialectelor a fost la rândul său criticată.

Prima retraducere, cea a lui Kálmán Nagy, a folosit limbajul comun al anilor '70. Având în vedere persoana traducătorului, recepția primei retraduceri a fost una ambivalentă. Ca maghiar din Transilvania, acesta era necunoscut criticii din Ungaria, care abia s-a pronunțat în privința traducerii. Totodată, decesului său survenit în România comunistă, înainte de apariția traducerii, a făcut ca personalitatea sa să capete o importanță sporită. Prin fidelitatea sa față de formele distinctive ale Kalevalei, opera lui Kálmán Nagy poate fi considerată deopotrivă centrată pe cultura sursă și pe text. Nagy subliniază alteritatea epopeii prin păstrarea sonorității străine – cea a numelor proprii finlandeze. El nu a avut intenția de a trata genul ca fiind un model, sau de a crea o rețea fino-ugrică. În interpretarea sa, Kalevala este

deopotrivă istoria genezei poporului finlandez, produsul lui Lönnrot și al conștiinței comune finlandeze.

Limbajul traducerii lui István Rácz, cel de-al patrulea traducător al Kalevalei, se apropie de cel al lui Nagy: ambii utilizează limbajul comun al anilor 1970. Însă, metodele de domesticare ale lui Rácz se apropie mai mult de exemplul lui Vikár în privința traducerii sau transcrierii numelor proprii finlandeze în limba maghiară.

Ultima traducere completă în limba maghiară, cea a lui Imre Szente, publicată de două ori în Ungaria în anii 2000, se concentrează asupra culturii țintă. Domesticarea constă în utilizarea noțiunilor aparținând sferei culturale maghiare, prin urmare aceasta a devenit traducerea având gradul de domesticare cel mai pronunțat în literatura maghiară. Totodată, analiza relevă faptul că textul lui Szente este cel mai apropiat – după traducerea lui Nagy – de textul sursă.

Traducerea lui Vikár a păstrat poziția centrală în cadrul sistemului timp de mai multe decenii, însă a fost mutat treptat spre periferie de retraducerile din cea de-a doua jumătate a secolului XX. Deși am formulat ca ipoteză a cercetării faptul că numai o traducere având o concepție total diferită poate să submineze poziția centrală al textului realizat Vikár, în urma analizei am ajuns la concluzia că poziția a fost ocupată de textul lui Rácz. Acest lucru se explică prin adoptarea și aplicarea unei strategii de traducere apropiate de cea a lui Vikár, respectiv modul de abordare individual al particularităților poeziei – realizarea Kalevalei bazate pe aliterații.

A Kalevala a finn kultúra mellett a magyarban töltötte be a legjelentősebb szerepet. Ez a könyv a finn eposz magyar fordításaival foglalkozik. A témaválasztást az indokolta, hogy hiányzik a magyar Kalevala-kutatások és Kalevala-irodalom színteréről egy olyan munka, amely a fordításokat helyezi a kutatás fókuszába. Ez a munka fordításelméleti keretben vizsgálja a Kalevala-fordításokat és fogadtatásukat, valamint bemutatja azokat a stratégiákat és megoldásokat, amelyeket az első fordítók arra használtak, hogy célszövegeikkel a magyar irodalomból hiányzó nemzeti eposzt legalább részben pótolják.

ISBN 978-606-8178-18-9

